

DRUGI DEO

Dokument 1

BERLINSKI MEMORANDUM¹ AUSTRO-UGARSKE, NEMAČKE I RUSIJE NAMENJEN TURSKOJ O OČUVANJU STATUSA QUO NA BALKANU od 12. maja 1876.

Alarmanantne vesti koje pristižu iz Turske navode Kabinete da pojačaju svoje savezništvo.

Tri carska suda su se smatrala pozvanim da se dogovore među sobom kako bi se suprotstavila opasnostima situacije, uz saradnju drugih velikih hrišćanskih sila.

Po njihovom mišljenju, sadašnje stanje stvari u Turskoj zahteva dvostruki niz mera:

One, pre svega, smatraju da je hitno da Evropa pribegne opštim sredstvima kako bi onemogućila ponavljanje događaja, kao što su oni do kojih je došlo u Solunu i koji prete da se ponove u Smirni i Carigradu. U tom cilju, velike sile bi trebalo da se, po njihovom mišljenju, usredsrede na mere koje treba preduzeti kako bi se sačuvala bezbednost njihovih državljana, kao i hrišćanskog stanovništva Otomanskog carstva, i to u svim slučajevima u kojima bi ona bila ugrožena.

Stiče se utisak da bi ovaj cilj mogao biti postignut jednim opštim sporazumom koji se odnosi na slanje ratnih brodova na ugrožena mesta, kao i na usvajanje zajedničkih instrukcija komandantima tih brodova, u slučaju kada bi okolnosti zahtevale njihovu oružanu saradnju u cilju održavanja reda i mira.

Ipak, ovaj cilj bi bio samo delimično ostvaren kada se osnovni uzrok ovih previranja ne bi otklonio brzom pacifikacijom Bosne i Hercegovine.

¹ Prevod sa francuskog.

Velike sile su se već ujedinile u tom mišljenju na inicijativu koja je pokrenuta u depeši od 30. decembra prošle godine sa ciljem da se postigne efikasno poboljšanje sudbine stanovništva ovih oblasti, bez narušavanja političkog *statusa quo*.

One su zatražile od Porte program reformi koji bi mogao da odgovori ovom dvostrukom cilju. Udovoljavajući ovom zahtevu, Porta se energično izjasnila za sprovođenje tih reformi u delo i to je zvanično saopštila kabinetima.

Iz svega toga je rezultiralo jedno moralno pravo – pravo da se vodi računa o ispunjavanju ovog obećanja, kao i jedna obaveza – obaveza da se insistira na tome da pobunjenici i izbeglice podrže ovo delo smirivanja obustavljanjem borbe i vraćanjem svojim domovima.

Ipak, ovaj program pacifikacije, iako u načelu prihvaćen od svih strana, naišao je na dvostruku prepreku.

Ustanici su izjavili da im iskustvo iz prošlosti ne dozvoljava da veruju obećanjima, bez sigurnih materijalnih garancija Evrope.

Porta je, sa svoje strane, izjavila da joj je praktično nemoguće da, sve dok se naoružani pobunjenici kreću po zemlji, a izbeglice se ne vraćaju kućama, pristupi novoj organizaciji zemlje.

U međuvremenu, neprijateljstva su se nastavila. Uznemirenost koja traje zbog borbi koje se vode već osam meseci, proširila se na druge delove Turske. Muslimansko stanovništvo je, po svemu sudeći, zaključilo da je Porta samo prividno pristala na diplomatsku akciju Evrope, a da u suštini nije imala nameru da ozbiljno pristupi obećanim reformama. Otuda i buđenje verskih i političkih strasti koje je dovelo do žalosnih događaja u Solunu i prevelikog uzbuđenja koje se manifestovalo na drugim mestima u Otomanskom carstvu.

Isto tako, nema sumnje da ova eksplozija fanatizma utiče na stanje duha u Bosni i Hercegovini, kao i u susednim kneževinama.

Jer, na hrišćane iz ovih oblasti veliki utisak je morao ostaviti masakr evropskih konzula, usred bela dana, u jednom mirnom gradu, pred očima nemoćnih vlasti, u trenutku kada ih teraju da se prepuste dobroj volji Turaka iritiranih dugom i žestokom borbom.

Ukoliko bi se ta situacija nastavila, postojala bi opasnost da se ras-pali opšti požar, što je posredništvo velikih sila upravo imalo za cilj da spreči.

Stoga je neophodno da se stvore neke garancije koje bi van svake sumnje stavile lojalnu i potpunu primenu mera koje su utvrdile veli-

ke sile i Porta. Hitno je potrebno, više nego ikada ranije, da se izvrši pritisak na Sultanovu vladu kako bi se ozbiljno prihvatio ispunjava-nja obaveza koje mu je Evropa stavila u zadatak.

Kao prvi korak na tom putu, tri carska suda predlažu da se kod Porte insistira, sa svom energijom koju može imati jedinstven glas velikih sila, kako bi došlo do kratkog dvomesečnog primirja.

Ovaj rok bi omogućio da se utiče i na pobunjenike i na izbeglice kako bi im se ulila vera u brigu i budnost Evrope, na susedne kneževine kako ne bi ometale ovaj pokušaj pomirenja, i konačno na Otomansku vladu kako bi ispunila svoja obećanja.

Na taj način bi se mogao otvoriti put za direktne pregovore između Porte i bosanskih i hercegovačkih delegata na osnovu želja koje su oni izneli i za koje se smatra da mogu da posluže kao polazna tačka za diskusiju.

To su sledeće tačke:

1. Izbeglicama koje se vraćaju biće dat materijal za obnovu kuća i crkava, obezbediće im se opstanak sve dok ne budu mogli da žive od svog rada.

2. Ukoliko distribucija pomoći bude zavisila od turskog poverenika, on će morati da se dogovori o merama koje treba preduzeti sa mešovitom komisijom o kojoj je bilo reči u noti od 30. decembra, kako bi se garantovala ozbiljna primena reformi i kontrolisala njihova primena. Predsedavajući ove komisije bi bio jedan Hercegovac hrišćanske vere, a ona bi se sastojala od lokalnog stanovništva koje bi verno odražavalo dve religije u zemlji: oni bi bili izabrani čim bi predkid vatre obustavio neprijateljstva.

3. Da bi se izbegao svaki sukob, Carigradu bi se savetovalo da koncentriše turske trupe, bar dok se duhovi ne smire, na nekoliko tačaka o kojima se treba dogovoriti.

4. Hrišćani bi zadržali oružje, kao i muslimani.

5. Konzuli ili delegati sila bi kontrolisali primenu reformi uopšte i činjenice vezane za repatrijaciju posebno.

Ukoliko bi uz dobronamernu i srdačnu podršku velikih sila i u prilog prekidu vatre mogao biti sklopljen sporazum na ovim osnovama i odmah sproveden u delo vraćanjem izbeglica i izborom mešovite komisije, bio bi učinjen značajan korak u pravcu pacifikacije.

Ukoliko, međutim, primirje protekne a da pri tom naporu velikih sila ne doprinesu ostvarenju željenog cilja, tri carska suda smatraju da

će biti neophodno da se njihovoj diplomatskoj akciji pridodaju efikasne zajedničke mere koje bi bile u interesu opšteg mira, kako bi se zaustavilo zlo i sprečilo njegovo širenje.

Izvor: *Grosse Politik...*, II, str. 15–19.

Napomena:

Berlinski memorandum je rezultat savetovanja diplomatija država Trojanskog saveza (Austro-Ugarske, Nemačke i Rusije), koji su podržale Francuska i Italija, a odbila jedino Velika Britanija. On je izražavao želju većine sila za održavanjem *statusa quo* na Balkanu. Do njega se došlo kompromisom između ministara Andrašija i Gorčakova. Radilo se, naime, o potrebi reformi u Bosni i Hercegovini, u kojoj je prethodne, 1875. godine počeo oružani ustanak koji je Austro-Ugarska htela da iskoristi za svoje pretenzije, zalažući se isključivo za administrativne reforme unutar Turske, dok je Rusija, kao i ustanici, želela autonomiju koja bi vodila nezavisnosti. Andrašij je izradio predlog reformi, koji je 30. decembra 1875. uputio svim vladama potpisnicama Pariskog ugovora iz 1856. (tzv. Andrašijeva nota), tražeći njihovu podršku. Posle dobijanja podrške, ambasadori ovih država su 31. januara 1876, u formi posebnih identičnih nota, zatražili od Turske prihvatanje predloženih reformi, što je ona obećala, ali su ustanici predlog odlučno odbili računajući na podršku Srbije i Crne Gore, kao i Rusije. Pošto je Rusija predlog nevoljno prihvatila, a Andrašijeva aktivnost nije dala rezultate, Gorčakov je izradio novi program reformi i predložio savetovanje tri ministra u Berlinu, do koga je došlo u maju 1876, upravo u vreme ostavke velikog vezira Mehmed Nedin-paše kao predstavnika ruskog uticaja u Carigradu, što je značilo prelazak vlade pod britanski uticaj. Gorčakovljev predlog je bio neprihvatljiv za Austro-Ugarsku, pa je Andrašij u njega uneo toliko izmena u odnosu na svoj raniji predlog da je on izgubio prvobitnu namenu. Tako se došlo do ovog memoranduma od 12. maja 1876, koji se zalagao za očuvanje *statusa quo* na Balkanu, ali koji Turskoj nije bio ni uručen zbog neinsistiranja Austro-Ugarske i srpsko-crnogorskih priprema za rat sa Turskom. U vreme njegove pojave Turska je već bila ugušila bugarski ustanak, uz brojna zverstva (pokolje) koja je Britanija pokušala da prikrije, ali ih je evropska diplomatija, pod uticajem javnog mnjenja, uzela kao razlog za svoju aktivnost u daljem toku istočne krize otvorene bosansko-hercegovačkim ustankom. Britanija je odbijanjem memoranduma razbila evropski koncern sila i podstakla Tursku na otpor.

Dokument 2

(TAJNI) SPORAZUM IZ RAJHŠTATA,² 26. jun (8. jul) 1876.

Strogo poverljivo.

Rajhštat, 26. jun 1876.

Ocenjeno je da ne treba proklamovati princip apsolutnog nemešanja da se ne bi unapred vezivale ruke u pogledu nekih eventualnosti.

Insistirali smo na zatvaranju luke Klek bez čega nemešanje ne bi bilo iskreno i efikasno.

Mi se, s naše strane, ne bismo mogli smatrati obaveznim i u ovom slučaju Engleska to ne bi poštovala. Grof Andraši je tome dodao zatvaranje Kotora, što su tražili Englezi, kako bi se ovoj meri dao karakter nepristrasnosti. Ipak, Bečki kabinet predviđa nemogućnost sprečavanja privatne pomoći koja bi stizala hrišćanima s obzirom na velike simpatije dalmatinskog stanovništva.

Bečki kabinet smatra ovu kompenzaciju kao izuzetno značajan uslov bez kojeg on ne bi mogao da pristane na povećanje susednih slovenskih kneževina.

Ukoliko ruska vlada bude smatrala za potrebno, ona ima pravo da anektira luku Batum.

Dogovoreno je:

1. *Što se sadašnjosti tiče:*

Sile će poštovati princip nemešanja u ovom trenutku, a sebi ostavljaju pravo da se kasnije saglase o tome, ukoliko to okolnosti zahtevaju.

Luke Klek i Kotor će biti zatvorene za obe strane.

Ni u kom slučaju neće se pružati pomoć Turcima protiv hrišćana.

² Prevod sa francuskog.

2. *Što se budućnosti tiče:*

a. *U slučaju uspeha Turaka, Sile će postići saglasnost da li će se upuštati u nasilja velikih razmera protiv hrišćana.*

One će zahtevati ponovno uspostavljanje *statusa quo ante* u Srbiji, uključujući ukidanje turskih tvrđava.

Što se Bosne i Hercegovine tiče, Sile će insistirati u Carigradu da one budu organizovane na osnovama programa trasiranog depešom od 30. decembra i Berlinskim memorandumom, u svakom slučaju, u skladu sa kritskim sporazumom.

b. *Ukoliko pobeđe hrišćani:*

Sile će nastupiti zajedno kako bi rešile posledice rata.

One neće davati prednost stvaranju jedne velike slovenske države, ali će Crna Gora i Srbija moći da priključe – prva, Hercegovinu i jednu luku na Jadranskom moru, druga neke delove Stare Srbije i Bosnu.

Međutim, slično tome, Austrija će imati mogućnost da anektira tursku Hrvatsku i neke pogranične delove Bosne u skladu sa trasom o kojoj će se postići saglasnost.

Rusija će, sa svoje strane, imati mogućnost da ponovo preuzme deo Besarabije ustupljene Sporazumom iz 1856. godine.

Konačno, ukoliko posledice uspeha hrišćana dovedu do potpunog pada Otomanskog carstva u Evropi, Bugarska i Rumunija bi mogle da formiraju nezavisne kneževine u svojim prirodnim međama, Epir i Tesalija bi slobodno mogli da se priključe Grčkoj.

Carigrad bi mogao biti proglašen za slobodan grad.

Izvori: *Grosse Politik... II*, str. 32–44.

Kozmenko, *Sbornik dogovorov Rosii...*, str. 143–144.

Napomena:

Tajni usmeni Rajhštatski sporazum između Austro-Ugarske i Rusije postigli su ministri Andraš i Gorčakov prilikom susreta Aleksandra II sa Franjom Josifom u rajhštatskom zamku (u Češkoj), koji su oni pratili, 8. jula 1876, kako bi se izbeglo da rat Srbije i Crne Gore protiv Turske, koji je počeo prethodnog meseca, ne bi uvukao i njih u sukob. Beč nije mogao dozvoliti da Srbija i Crna Gora zauzimanjem Bosne i Hercegovine ugroze njegove pretenzije, da ga stave pred svršen čin, pa je sporazumom sa Rusijom dobio pristanak da ih okupira. Pošto nije sačinjen nikakav pismeni dokument, ishod pregovora i usmenog sporazuma zapisao je, po Andrašijevom diktatu,

ruski ambasador u Beču koji je prisustvovao sastanku, a po Gorčakovljevom diktatu jedan njegov službenik. Te dve verzije se značajno razlikuju po sadržini, izuzimajući stav da se „u sadašnjem trenutku obe sile pridržavaju ‘nadleća nemešanja’ i uzajamno se dogovaraju o akcijama koje će zahtevati dalji razvoj događaja“. Razlike između ove dve varijante sporazuma odnose se na teritorijalne promene, što se vidi iz njihove sadržine. – Nemačka je podržavala ovaj sporazum svojih partnera iz Trojecarskog saveza, ne želeći njihov sukob već priželjkujući rusko-engleski sukob, do koga nije došlo. Bizmark je bio spreman da žrtvuje interese Beča samo ako bi mu Rusija garantovala posjedovanje Alzasa i Lorene (na štetu Francuske), što je ona odlučno odbijala. Ovaj sporazum je krio u sebi mnoge nesporazume i protivrečnosti koje će delimično biti prevaziđene Budimpeštanskom konvencijom od 15. januara 1877. Njime je Rusija priznala Austro-Ugarskoj pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine. Prvih pet pasusa predstavljaju Gorčakovljevu verziju, a ostali tekst je verzija grofa Andrašija.

Dokument 3

TAJNA AUSTRO-RUSKA KONVENCIJA, 15. januar 1877.³

Veoma poverljivo

Njegovo Veličanstvo car Rusije i Njegovo Veličanstvo car Austrije itd., Apostolski kralj Mađarske, smatrajući da bi u toku predstojećih diplomatskih pregovora moglo doći do neslaganja takve prirode koja bi dovela do raskida između Rusije i Otomanske carevine, smatrali su da je, u saglasnosti sa bliskim prijateljstvom koje ih povezuje i hitnošću da se otkloni mogućnost sukoba interesa njihovih odnosnih država, potrebno da se sporazumeju kako bi predupredile takvu eventualnost. U tom cilju njihova veličanstva su imenovala svoje opunomoćenike koji su se, nakon razmene svojih punomoći i pošto su konstatovali da su ona u odgovarajućoj i propisnoj formi, sporazumeli o sledećim članovima.

Član 1

Visoke strane ugovornice, smatrajući da je hrišćansko i muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini previše izmešano da bi bilo moguće da se očekuje samo od autonomne organizacije stvarno poboljšanje njihove sudbine, dogovorile su se između sebe da za ove provincije zatraže na konferenciji u Carigradu samo režim autonomije koji neće previše prelaziti meru utvrđenu telegramom od 30. decembra 1875. godine i garancijama Memoranduma iz Berlina. Pošto se Bugarska nalazi u povoljnijim uslovima da uspostavi autonomne institucije, one se obavezuju da za tu provinciju zatraže na konferenciji širu autonomiju koja će biti podržana ozbiljnim garancijama.

³ Prevod sa francuskog.

Član 2

U slučaju da se pregovori ne okončaju i da dođe do prekida nakon kojeg bi usledio rat između Rusije i Turske, carska i kraljevska vlada prihvata zvaničnu obavezu da poštuje, u slučaju izolovane akcije Rusije, stav blagonaklone neutralnosti i da obustavi, onoliko koliko to od nje zavisi, svojom diplomatskom akcijom, interventne poduhvate ili kolektivno posredovanje koje bi mogle pokušati druge sile.

Član 3

Ukoliko carska i kraljevska vlada bude pozvana da se saglasi sa primenom ugovora od 15. aprila 1856. godine, ona će uskratiti svoju saradnju za slučaj predviđen u ovoj Konvenciji i, ne osporavajući važnost pomenutog ugovora, proglasiće svoju neutralnost. Isto tako, ona neće dati svoju aktivnu saglasnost za efektivnu akciju koja bi mogla biti predložena na osnovu čl. 8 ugovora od 30. marta iste godine.

Član 4

Smatrajući da će nužnost prelaza preko Dunava za ruske trupe i potreba zaštite tog prelaza od bombardovanja turske artiljerije obavezati vladu Carevine Rusije da izazove privremene teškoće u plovidbi rekom koja se nalazi pod garancijama na osnovu odgovarajućih ugovora – što bi moglo izazvati proteste – vlada Austro-Ugarske, kao potpisnica tih ugovora i zemlja koja je najviše zainteresovana za slobodnu plovidbu na reci, smatraće ovo pitanje kao privremeni incident neizbežan u slučaju rata, ali koji ne dira u visoke principe za čije održavanje je Evropa zainteresovana. Sa svoje strane, vlada Rusije preuzima zvaničnu obavezu da poštuje principe slobode plovidbe i neutralnosti Dunava i da se saglasi sa vladom Njegovog carskog i kraljevskog Veličanstva da ih što pre uspostavi.

Član 5

Vlada Austro-Ugarske će, u granicama Ženevske konvencije, pružiti dobronamernu pomoć u organizaciji privremenih ruskih ambulanti na železničkim pravicima Krakov–Leopold–Černovic (između Granice i Sucave) sa ograncima u Voločiku i Brodiju, kao i u kretanju voznog parka na gore pomenutim železničkim pravicima koji je

neophodan za te ambulante. Ona će primati u svoje civilne i vojne bolnice na gore pomenutim linijama ruske bolesnike i ranjenike uz nadoknadu u skladu sa važećom austrijskom vojnom tarifom.

Član 6

Vlada Austro-Ugarske neće postavljati nikakve prepreke komesarima i agentima ruske vlade u granicama austrougarskih država u vezi sa kupovinom i porudžbinama neophodnih isporuka za rusku armiju, sa izuzetkom švercovanih vojnih artikala koji su zabranjeni međunarodnim zakonima. Međutim, vlada Njegovog carskog i kraljevskog Veličanstva se obavezuje da će u primeni i tumačenju tih zakona pokazati najširu moguću blagonaklonost prema Rusiji.

Član 7

Njegovo veličanstvo car Austrije itd., kralj Mađarske, zadržava pravo da odluči o trenutku i načinu okupacije Bosne i Hercegovine od strane svojih trupa. Podrazumeva se da ova mera, ne poprimajući karakter solidarnosti sa okupacijom Bugarske od strane ruske vojske, ne treba da predstavlja, ni u tumačenju vlade Njegovog carskog i kraljevskog Veličanstva ni u izvršenju, izraz neprijateljstva prema Rusiji. Isto tako, intervencija ruske armije u Turskoj ne treba da predstavlja, ni u tumačenju carske vlade Rusije ni u izvršenju, izraz neprijateljstva prema Austro-Ugarskoj.

Član 8

Visoke strane ugovornice se obavezuju na recipročnoj osnovi da ne šire područje svoje vojne akcije:

Njegovo Veličanstvo car Austrije itd., kralj Mađarske – prema Rumuniji, Srbiji, Bugarskoj i Crnoj Gori.

Njegovo Veličanstvo car Rusije – prema Bosni, Hercegovini, Srbiji i Crnoj Gori.

Srbija, Crna Gora i deo Hercegovine koji razdvaja ove dve kneževine predstavljaće kontinuiranu neutralnu zonu koju vojske dveju carevina neće moći da prelaze i čiji je cilj da se spreči svaki neposredan kontakt ove dve armije. Međutim, i dalje se podrazumeva da se carska i kraljevska vlada neće protiviti zajedničkoj akciji srpskih i crnogorskih snaga van njihovih zemalja u zajednici sa ruskim trupama.

Član 9

Posledice rata i teritorijalna prekrajanja koja bi bila posledica eventualnog raspada Otomanske carevine regulisaće se posebnom i istovremenom konvencijom.

Član 10

Visoke strane ugovornice se obavezuju da drže u tajnosti odredbe ove Konvencije. Konvencija podleže ratifikaciji, a ratifikacioni instrumenti će biti razmenjeni u roku od ... nedelja ili ranije ukoliko to bude moguće.

U potvrdu čega su odgovarajući opunomoćenici potpisali ovu Konvenciju i na nju stavili svoj pečat.

Sačinjeno ... u Beču

Izvor: *Grosse Politik, II*, str. 111– 114.

Napomena:

Ova tajna konvencija je obezbeđivala neutralnost Austro-Ugarske u rusko-turskom ratu i potvrđivala odredbe Rajhštatskog sporazuma o zabrani stvaranja velike slovenske države na Balkanu. Ovu i Dopunsku konvenciju potpisali su ministar Andraš i ruski ambasador u Beču Novikov. Kopiju ove konvencije dostavio je austrougarski ambasador u Berlinu grof Karolji nemačkom kancelaru Bizmarku 30. decembra 1876.

Dokument 4

TAJNA BUDIMPEŠTANSKA KONVENCIJA, 15. januar 1877.⁴

Dopunska konvencija

Njegovo Veličanstvo car Austrije itd. i kralj Mađarske, s jedne strane, i Njegovo Veličanstvo car Rusije, sa druge strane, primenjujući čl. 9 Tajne konvencije potpisane danas, smatrali su da je, u skladu sa bliskim prijateljstvom koje ih povezuje i hitnošću da se otkloni mogućnost sukoba interesa njihovih država, potrebno da se sporazumeju o posledicama rata i da u tom cilju zaključe Dopunsku konvenciju čiji je cilj da unapred reguliše teritorijalna prekrajanja koja bi rat ili raspad Otomanskog carstva mogli prouzrokovati. U tom cilju njihova veličanstva su imenovala za svoje opunomoćenike:

Njegovo Veličanstvo car Austrije, kralj Češke itd. i Apostolski kralj Mađarske, itd. itd., i Njegovo Veličanstvo car Rusije itd. itd., koji su se, pošto su razmenili svoja punomoćja za koja je konstatovano da su u odgovarajućoj i propisnoj formi, saglasili o sledećim članovima:

Član 1

Visoke strane ugovornice čiji je konačni cilj poboljšanje sudbine hrišćana, a u želji da odbace sve planove o aneksiji i proširenju koji bi mogli ugroziti mir ili ravnotežu u Evropi – što nije ni namera ni u interesu dveju carevina – saglasile su se da ograniče svoje eventualne aneksije na sledeće teritorije:

Car Austrije itd. i kralj Mađarske: na Bosnu i Hercegovinu, isključujući deo koji se nalazi između Srbije i Crne Gore, u vezi s kojim

⁴ Prevod sa francuskog.

dve vlade zadržavaju pravo da se saglase kada dođe trenutak da se o tome rešava;

Car Rusije: U Evropi, na krajeve Besarabije kojima bi se uspostavile stare granice Carstva od pre 1856. godine.

Član 2

Visoke strane ugovornice se obavezuju da jedna drugoj pružaju pomoć na diplomatskom planu ukoliko teritorijalna prekrajanja koja proisteknu iz rata ili raspada Otomanskog carstva budu predmet kolektivnog razmatranja od strane velikih sila.

Član 3

Njegovo Veličanstvo car Austrije itd. i kralj Mađarske i Njegovo Veličanstvo car Rusije saglasili su se u načelu, za vreme susreta do kojeg je došlo u Rajhštatu, o sledećim tačkama: u slučaju teritorijalnog prekrajanja ili raspada Otomanskog carstva, uspostavljanje velike kompaktne slovenske ili druge države se isključuje; nasuprot tome, Bugarska, Albanija i ostatak Rumelije moći će da se konstituišu kao nezavisne države; Tesalija, jedan deo Epira i ostrvo Krit moći će da se pripoje Grčkoj; Carigrad sa okolinom, čija će se teritorija kasnije odrediti, moći će da postane slobodan grad. Njihova veličanstva konstatuju da nemaju ništa da izmene u ovim stavovima i ponovo izjavljuju da su voljni da ih poštuju kao osnove za svoju naknadnu političku akciju.

Član 4

Visoke strane ugovornice se obavezuju da drže u tajnosti odredbe ove Konvencije koja podleže ratifikaciji i čiji će ratifikacioni instrumenti biti razmenjeni u Beču, u roku od četiri nedelje ili ranije ukoliko je to moguće.

U potvrdu čega su odgovarajući opunomoćenici potpisali ovu Konvenciju i na nju stavili svoj pečat.

Sačinjeno 15. januara 1877. godine u Budimpešti.

Napomena:

Tajna Budimpeštanska konvencija je izražavala interes Austro-Ugarske i Rusije za podelom interesnih sfera na Balkanu, jer su se one još od početka veka smatrale presumptivnim naslednicima Turske na Balkanu. Da bi obezbedila dobronamernu neutralnost Austro-Ugarske za slučaj rata protiv Turske, Rusija je prihvatila dopunu Rajhštatskog sporazuma, datu u ovoj konvenciji, a Austro-Ugarska je obezbedila pravo da izabere momenat i način okupacije Bosne i Hercegovine, ističe Vasilj Popović u svojoj poznatoj studiji *Istočno pitanje*. Ona je stupila na snagu tek pošto je 18. marta zaključena politička „*convention additionelle*“, koja je takođe datirana sa 15. januarom 1877. U vreme potpisivanja Konvencije radila je Carigradska konferencija ambasadora velikih sila koja je nekoliko dana posle prekinula svoj rad da bi ga kasnije ponovo nastavila. Prema Bizmarku, „ova konvencija, a ne Berlinski kongres, osnova je austrijske okupacije Bosne i Hercegovine“. Rusija je ovom konvencijom obezbedila neutralnost Austro-Ugarske u budućem ratu sa Turskom, jer je (ponovo) priznala pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine. Tekst ove konvencije dostavio je austrougarski ambasador u Berlinu grof Karolji nemačkom državnom sekretaru Bilovu.

Dokument 5

PRELIMINARNI (SANSTEFANSKI) RUSKO-TURSKI MIR, zaključen 19. februara (3. marta) 1878.

Njegovo Veličanstvo Car Rusije i Njegovo Veličanstvo, Otomanski Sultan, podstaknuti željom da povrate i obezbede svojim zemljama i svojim narodima dobrobiti mira i da spreče nove komplikacije koje bi bile pretnja miru, imenovali su svoje opunomoćenike da bi utvrdili, zaključili i potpisali preliminarni ugovor o miru:

S jedne strane, Njegovo Vel. Ruski Car, koga zastupa grof Nikola Ignjatijev, carski ađutant, general pukovnik, član carskog saveta, odlikovan ordenom Sv. Aleksandra Nevskog sa dijamantima i više drugih ruskih i stranih odlikovanja i gosp. Aleksandar Nelidov, komornik ruskog dvora, sada državni savetnik, odlikovan ordenom Sv. Ane I reda s mačevima i više ruskih i stranih odlikovanja.

S druge strane, Nj. Veličanstvo Otomanski Sultan, koga zastupa Safvet-paša, ministar inostranih poslova, odlikovan ordenom Osmanlije sa brilijantima, ordenom Medžija I stepena i više stranih ordenja, i Saadullah-beg, ambasador Nj. Veličanstva na carskom dvoru Nemačke, odlikovan ordenom Medžidija I reda i Osmanlije II reda i više stranih odlikovanja, koji su, pošto su izmenjali svoja punomoćja i uverili se da su punopravna, zaključili sledeće:

Član 1

Da bi se okončali stalni sukobi između Turske i Crne Gore, granica koja deli dve zemlje biće ispravljena prema priloženoj karti, bez izuzetka, kako sledi:

Od planine Dobroštica granica će ići linijom koja je naznačena na konferenciji u Carigradu do Korita preko Bileća. Otuda će nova granica nastaviti do Gacka (Metohija Gacko će pripasti Crnoj Gori)

i prema ušću Pive i Tare, penjući se prema severu Drinom do njene pritoke Lima gde se ovaj uliva u Drinu. Istočna granica Kneževine nastaviće se dalje prateći Lim sve do Prijepolja i dalje preko Rožaja do Suve planine (ostavljajući Bihor i Rožaj Crnoj Gori), obuhvatajući Rugovo, Plav i Gusinje: granična linija će ići dalje planinskim vencem preko Žljeba, Paklena i duž albanske granice na severu preko vrha planina Koprivnik, Baba-vrh, Bor-vrh do najvišeg vrha Prokletija. Od ove tačke granica će voditi prema vrhu planine Biskašnik i ići pravo ka jezeru Ličeni-Hoti. Napuštajući Ličeni-Hoti i Ličeni-Kastrati, granica će preći preko Skadarskog jezera da bi došla do Bojane koju će slediti do mora. Nikšić, Gacko, Spuž, Podgorica, Žabljak i Bar ostaće u Crnoj Gori.

Evropska komisija u kojoj će biti zastupljene Visoka Porta i Vlada Crne Gore biće zadužena da konačno odredi granice Kneževine donoseći na licu mesta sve promene koje bi smatrala da su potrebne i pravične s gledišta interesa obeju strana radi mira u ovim zemljama, a vodiće računa o priznatim potrebama.

Plovidba Bojanom, koja je uvek bila uzrok sporovima Visoke Porte i Crne Gore, biće predmet posebne odredbe koju će obraditi ta ista evropska komisija.

Član 2

Visoka Porta konačno priznaje nezavisnost Kneževine Crne Gore.

Dogovorom između vlade carske Rusije, otomanske vlade i Kneževine Crne Gore, odrediće se naknadno karakter i forma odnosa između Visoke Porte i Kneževine i onoga što se tiče imenovanja predstavnika Crne Gore u Carigradu i ostalim mestima Otomanskog Carstva gde je potrebno, što se tiče izručenja kriminalaca koji su se sklonili na jednoj ili drugoj teritoriji, i potrebe da se Crnogorci podvrgavaju otomanskim zakonima i vlastima prema načelima međunarodnog prava i već ustanovljenim običajima koji se odnose na Crnogorce, bilo da putuju ili borave u Otomanskom Carstvu.

Između Visoke Porte i Crne Gore biće zaključena konvencija da bi se rešila pitanja koja se odnose na stanovništvo pograničnih krajeva obeju zemalja i na vojna utvrđenja na istim granicama. Tačke u ugovoru po kojima ne bi mogli da se slože biće rešene arbitražom Rusije i Austro-Ugarske.

Od sada, ukoliko bi bilo rasprava ili sukoba, sem potraživanja novih teritorija, Turska i Crna Gora prepuštaju pravo rešavanja njihovih sporova Rusiji i Austro-Ugarskoj koje će ih morati rešavati arbitražno i zajednički.

Crnogorske trupe će u roku od deset dana od dana potpisivanja preliminarne mira napustiti teritoriju koja se nalazi izvan gore naznačenih granica.

Član 3

Srbija se priznaje za nezavisnu.

Njena granica, označena na priloženoj karti, ići će međom Drine, ostavljajući Mali Zvornik i Sakar Kneževini, produžujući starom granicom do izvora rečice Deževa blizu Stojilca. Odatle će nova granica slediti tok ove rečice do reke Raške, a zatim tok ove do Novog Pazara. Od Novog Pazara uz rečicu koja prolazi blizu sela Mekinja i Trgovišta, do njenog izvora, granična linija će ići preko Božur planine i u dolinu Ibra spustiće se rečicom koja utiče u reku Ibar blizu sela Ribarića. Zatim će granica dalje ići rekama Ibrom, Sitnicom, Labom i potom Batincem do njegovog izvora na planini Grapašnici. Otuda će granica nastaviti vrhovima koji dele vode Krive i Veternice, i dalje vazdušnom linijom ponovo će se sastati s Veternicom na ušću Mijovačkog potoka da bi opet išla uz potok preko Mijovačke planine i onda se spustila prema Moravi blizu sela Kalimanaca. Odatle će se granica spuštati niz reku Moravu do reke Vlasine blizu sela Stajkovci, penjući se zatim do Ljuberažda i rečice Kukavice, prolaziće preko Suvе Planine dužinom potoka Vrelo do Nišave i spustiće se Nišavom do sela Krupca pa odatle će ići vazdušnom linijom do stare srpske granice na jugoistoku do karaule Bare i sa njom sve do Dunava.

Ada Kale biće raseljena i srušena.

Tursko-srpska komisija odrediće na licu mesta, uz pomoć ruskog komesara, granične oznake u roku od tri meseca i urediće konačno sva pitanja koja se tiču ostrva na Drini. Jednom bugarskom delegatu biće dozvoljeno da učestvuje u radu ove komisije dok se bude bavila granicom između Srbije i Bugarske.

Član 4

Muslimani koji poseduju imovinu na teritoriji koja je pripojena Srbiji, a žele da žive izvan Kneževine Srbije, moći će da sačuvaju svo-

je nekretnine davši ih u zakup ili na upravu drugim licima. Tursko-srpska komisija, kojoj će pomagati jedan ruski komesar, biće zadužena da u roku od dve godine potpuno reši sva pitanja koja se odnose na nekretnine i razne interese muslimanskog življa. Ova komisija će biti takođe pozvana da u roku od tri godine reši na koji način da se otuđe vlasništva u posedu države ili verske zadužbine (*vakufi*), a i ostala pitanja koja se odnose na interese pojedinaca. Sve do konačnog ugovora između Turske i Srbije, kojim će biti određen karakter i forma odnosa između Visoke Porte i Kneževine Srbije, srpski podanici koji putuju ili borave u Otomanskom Carstvu, uživaće prava prema opštim principima međunarodnog prava.

Srpske trupe moraće da evakušu teritoriju koja nije obuhvaćena gore navedenim granicama i to u roku od 15 dana od potpisivanja preliminarne ugovora o miru.

Član 5

Porta priznaje nezavisnost Rumunije koja će iskoristiti svoja prava na naknadu o čijoj će se visini dogovoriti obe strane.

Do zaključenja direktnog ugovora između Turske i Rumunije, rumunski podanici u Turskoj uživaće sva prava koja su zagarantovana podanicima drugih evropskih sila.

Član 6

Bugarska postaje autonomna kneževina, sa hrišćanskom vladom i narodnom vojskom i plaća danak. Definitivne granice Kneževine Bugarske označiće specijalna rusko-turska komisija, pre nego što ruska carska vojska bude evakuisana iz Rumelije. Ova komisija će voditi računa o svim poslovima i izmenama koje će morati da se izvrše na licu mesta u vezi sa opštom linijom prema načelu nacionalne većine stanovništva pograničnih krajeva, shodno osnovima mira, a isto tako će voditi računa o topografskim i praktičnim interesima saobraćaja za lokalno stanovništvo.

Površina Kneževine Bugarske je određena u opštim crtama, kao na priloženoj mapi, koja je osnova za konačno povlačenje granica. Odvajajući se od nove granice Kneževine Srbije, linija će ići duž zapadne međe kaze Vranja sve do venca Karadag. Okrećući prema zapadu, linija ide duž zapadnih granica: kaze Kumanovo, Kočani, Kal-

kandelen do planine Korab; odatle rekom Velešnicom sve do njenog ušća u Crni Drim. Vodeći prema jugu Drinom do Drima, a zatim zapadnom granicom kaze Ohrida ka brdu Linas, granica će ići zapadnom međom kaza Gorča i Starovo do brda Gramoša. Zatim preko jezera Kastorija granična linija će se ponovo sastati s rekom Moglenicom i pošto sledi njen tok i pređe na jug do reke Jenidže (Vardar-Jenidže), vodiće preko ušća Vardara i ušća Galika prema selima Parga i Saraj-Kej; odatle preko sredine jezera Beşik-Đol do ušća reke Strume i Karasa, i morskom obalom do Buru-Đola; dalje, idući u pravcu severozapada do planine Čaltepe, vencem Rodopa do planine Kruševo, preko Crnog Balkana, planinom Ešek-Kulaki, Čepelion, Karakolas i Išiklar sve do reke Arde. Odatle će granična linija ići u pravcu grada Čirmena i, ostavljajući grad Jedrene u sredini, vodiće pored sela Sugutlu, Kara-Hamza, Arnaut-Kej, Akardži i Jenidže do reke Tekederesi. Sledeći tok reka Tekederesi i Čorluderesi do Lile-Burgasa, a otuda, rekom Sidžakidere do sela Sergin, granična linija će ići visovima pravo prema Hekim-Tabijasi, gde će doći do Crnog mora. Ona će napustiti morsku obalu kod Mangalije, pružajući se ka južnim granicama tulčanskog sandžaka, i završiće kod Dunava ispod Rasove.

Član 7

Kneza bugarskog izabraće stanovništvo na slobodnim izborima i biće potvrđen od strane Visoke Porte sa odobrenjem velikih sila. Ni jedan član vladajućih dinastija velikih evropskih sila neće moći biti izabran za kneza Bugarske.

U slučaju da se uprazni položaj kneza Bugarske, izbor novoga kneza će se izvršiti pod istim uslovima i u istoj formi.

Skup dostojanstvenika Bugarske, koji će biti sazvan u Plovdivu ili Trnovu, pre izbora kneza i pod kontrolom ruskog carskog komesara i u prisustvu otomanskog komesara, pripremiće elaborat organizacije budućeg administrativnog uređenja po ugledu na ranije planove koji su bili izrađeni 1830. godine u Dunavskim kneževinama posle mira u Jedrenu.

U gradovima gde su Bugari izmešani s Turcima, s Grcima, Vlasiima (Kucovlasima) i ostalima, strogo će se voditi računa o pravima i interesima toga življa prilikom izrade osnovnih odredbi.

Uvođenje novoga režima u Bugarskoj i nadzora nad njegovim funkcionisanjem biće povereno, u toku dve godine, ruskom carskom

komesaru. Kad isteknu prve godine posle uvođenja novog režima i ako po ovom pitanju dođe do sporazuma između Rusije, Visoke Porte i evropskih vlada, tada će moći, ako bude potrebno, da se ruskom carskom komesaru pridruže i specijalni delegati.

Član 8

Otomanska vojska više neće boraviti u Bugarskoj i sva stara utvrđenja biće uništena o trošku lokalne vlade. Visoka Porta imaće pravo da po svom nahođenju raspolaže ratnim materijalom i drugim predmetima koji pripadaju otomanskoj vladi, a koji je eventualno ostao u tvrđavama na Dunavu, već evakuisanim na osnovu primirja od 19/31. januara, kao i svim onim što se našlo u utvrđenjima u Šumli i Varni.

Sve do potpunog obrazovanja domaće policije za održavanje reda, bezbednosti i mira, a čija će se brojnost docnije odrediti dogovorom između otomanske vlade i vlade carske Rusije, ruske trupe će okupirati zemlju i u slučaju potrebe pomoći će komesaru. Ova okupacija biće isto tako ograničena na rok od približno dve godine.

Snaga ruskog okupacionog korpusa koji će biti sastavljen od šest pešadijskih i dve konjičke divizije, koje će boraviti u Bugarskoj pošto carska vojska bude napustila Tursku, ne sme da bude veća od 50.000 ljudi. Troškovi njihovog izdržavanja pašće na teret okupirane zemlje. Ruske okupacione trupe u Bugarskoj održavaće veze s Rusijom ne samo preko Rumunije već i preko luka na Crnom moru. U Varni i Burgasu moći će da za vreme okupacije organizuju potrebna skladišta.

Član 9

Visina godišnjeg danka koji će Bugarska plaćati Vladarskom dvoru, preko banke koju će Visoka Porta naknadno odrediti, biće utvrđena ugovorom između Rusije, otomanske vlade i drugih vlada na kraju prve godine funkcionisanja nove uprave. Danak će biti određen prema prosečnom prihodu čitave teritorije Kneževine.

Bugarska će biti zadužena kod Carske otomanske vlade da preuzme železničku kompaniju Raščuk-Varna, posle dogovora između Visoke Porte, vlade Kneževine i administracije ove kompanije. Konačno regulisanje ostalih železničkih pruga koje prolaze Kneževinom

takođe je obuhvaćeno dogovorom između Visoke Porte, bugarske vlade i administracije zainteresovanih kompanija.

Član 10

Visoka Porta imaće pravo da se služi putevima preko Bugarske za transport svojih trupa, municije, i snabdevanje provincija koje se nalaze s one strane Kneževine i obrnuto. Da bi se izbegle poteškoće i nesporazumi u primeni ovih prava i da bi se zagarantovale sve vojne potrebe Visoke Porte, biće donet specijalni propis u roku od tri meseca, posle ratifikacije ovog akta, sporazumom između Visoke Porte i administracije Bugarske.

Razume se da ovo pravo obuhvata kako regularne tako i neregularne otomanske trupe, a bašibozuk i Čerkezi biće potpuno isključeni.

Visoka Porta zadržava sebi pravo da preko Kneževine prelazi pošta i jedna telegrafska linija. Ove dve tačke biće isto tako utvrđene na način i u gore navedenom vremenskom roku.

Član 11

Vlasnici muslimani ili drugi koji imaju stalno boravište izvan Kneževine moći će da sačuvaju svoje nekretnine dajući ih u zakup ili na upravu drugima. Tursko-bugarske komisije će imati sedišta u glavnim centrima i pod nadzorom ruskih komesara donosiće neopozivo, u toku dve godine, odluke po svim pitanjima koja se odnose na utvrđivanje nekretnina u kojima su zastupljeni interesi muslimana ili ostalih.

Slične komisije imaće dužnost da u roku od dve godine urede sve one poslove koji se odnose na otuđivanje, eksploataciju ili potrebe za račun Visoke Porte, državna imanja i verske zadužbine (*vakufe*). Po isteku roka od dve godine, kako je gore pomenuto, sva vlasništva koja su bila potraživana biće prodana na javnim dražbama, a dohoci će biti iskorišćeni za izdržavanje udovica i siročadi, bilo muslimanskih bilo hrišćanskih, žrtava poslednjih događaja.

Član 12

Sve tvrđave na Dunavu biće srušene. Ubuduće neće biti utvrđenja na obalama ove reke, ni ratnih brodova u vodama Rumunije, Srbije i

Bugarske, sem običnih stanica i zgrada za rečnu policiju i carinsku službu.

Prava, dužnosti i prerogative međunarodne komisije na donjem toku Dunava su nepromenjene.

Član 13

Visoka Porta preuzima dužnost da obnovi plovidbu kroz tesnac Sulina i obešteti pojedince, čija su dobra zbog rata kao i zbog prekida plovidbe na Dunavu bila oštećena, i da doda dvostruki iznos sumi od pet stotina hiljada franaka pored one sume koju im duguje Dunavska komisija.

Član 14

U Bosni i Hercegovini će odmah biti sprovedeni evropski predlozi koji su bili saopšteni otomanskim opunomoćenicima na prvoj sednici konferencije, koja je održana u Carigradu, sa izmenama o kojima će se odlučiti zajedničkim sporazumom između Visoke Porte i vlade Rusije i Austro-Ugarske. Zaostali dugovi neće se potraživati, a tekući dohoci do 1. marta 1880. godine biće isključivo upotrebljeni za obeštećenje izbeglih porodica i ostalih stanovnika, žrtava poslednjih događaja, bez obzira na narodnost i veroispovest, kao i prema lokalnim potrebama zemlje. Suma koja će posle ovog roka godišnje stizati centralnoj vladi biće naknadno utvrđena posebnim sporazumom između Turske, Rusije i Austro-Ugarske.

Član 15

Visoka Porta obećava da će na ostrvu Krit dosledno primeniti Osnovni zakon od 1868. godine, vodeći računa o već izraženim željama starosjedelaca.

Sličan propis, prilagođen lokalnim potrebama, biće takođe primenjen u Epiru, Tesaliji i ostalim krajevima evropske Turske, za koje ovim aktom nije predviđena nijedna specijalna uprava.

Specijalne komisije u kojima će stanovništvo imati širokog učešća biće zadužene da u svakoj provinciji posebno razrade pojedinosti novog propisa. Rezultati rada ove komisije biće podvrgnuti ispitivanju Visoke Porte, koja će se konsultovati sa carskom vladom Rusije pre nego što ih počne primenjivati.

Član 16

Budući da bi evakuacija ruskih trupa sa teritorija Jermenije, koje se moraju vratiti Turskoj, mogla dati povoda sukobima i komplikacijama koji bi štetili dobrim odnosima između dve zemlje, Visoka Porta se obavezuje da će bez odlaganja dovesti do poboljšanja situacije i do reforme koje zahtevaju lokalne potrebe u provincijama nastanjenim Jermenima i da će garantovati njihovu bezbednost od Kurda i Čerkeza.

Član 17

Visoka Porta je proklamovala potpunu amnestiju svih građana Otomanskog Carstva koji su se kompromitovali u poslednjim događajima, a sva lica koja su zbog toga uhapšena ili oterana u progonstvo na ostrva biće odmah oslobođena.

Član 18

Visoka Porta uzeće ozbiljno u razmatranje mišljenja koja su izrazili komesari posredničkih sila u pogledu poseda grada Kotura i obavezuje se da će privesti kraju sve poslove oko konačnog razgraničenja tursko-iranske granice.

Član 19

Ratne štete i gubici koje je Rusija pretrpela, a koje Nj.V. Car Rusije traži i koje je Visoka Porta spremna da nadoknadi, sastoji se od:

a) 900.000.000 rubalja ratnih troškova (za izdržavanje armije, slanje ratnih materijala, ratne porudžbine).

b) 400.000.000 rubalja na ime štete počinjene južnoj granici zemlje, spoljnoj trgovini, industriji i železnici.

c) 100.000.000 rubalja za štete prouzrokovane zbog invazije Kavkaza.

d) 10.000.000 rubalja štete i kamate ruskim podanicima i institucijama u Turskoj.

Ukupno 1.410.000.000 rubalja.

Uzimajući u obzir finansijske teškoće u Turskoj, i u skladu sa željama Nj.V. Sultana, Car Rusije je spreman da se odrekne isplate naj-

većeg dela navedene sume u prethodnom paragrafu uzimanjem sledećih teritorija:

a) Sandžaka Tulče, tj. područje (kaza) Kilije, Suline, Mahmudije, Isakče, Tulče, Mačina, Babadaga, Hrsove, Kostendže i Medžidije, isto kao i ostrva Delte i Zmijsko ostrvo.

Ne želeći da ovoj teritoriji pripoji i ostrva Delte, Rusija sebi zadržava pravo da ovo zameni za deo Besarabije koja je bila odsečena ugovorom od 1856, a koja se na jugu graniči tokom rukavca Kilija i ušćem Stari-Stambul. Pitanje deobe voda i ribarenje biće regulisano preko rumunsko-ruske komisije u roku od jedne godine, posle ratifikacije ugovora o miru.

b) Ardahan, Kars, Batum, Bajazit i teritorija do Soganluka. U glavnim crtama, granična linija, napuštajući obale Crnog mora, ići će do vrhova planina koje dele pritoke reke Hope od pritoka reke Čarok i planinskim vencem južno od grada Artvin do reke Čarok, pored sela Alat i Bešaget; zatim preko vrhova brda Dervenik-Geki, Horčezor i Bedžigin-Dag, preko vrha koji deli pritoke reke Tortum-Čaj i Čarok i preko visova blizu Jaili-Vihine do sela Vihine-Kilise na reku Tortum-Čaj; otuda će granica ići lancem Sivri-Dag do istoimenog klanca prolazeći južno od sela Nariman, granica će skretati prema jugoistoku do Zivina, odakle će, prolazeći zapadno od puta koji vodi od Zivina do sela Ardost i Horasan, ići prema jugu preko venca Soganluk do sela Giličman; zatim preko vrha Šarian-Dag, ona će dopreti na deset vrsta južno od Hamura u klanecu Murad-Čaj; onda će granica produžiti do vrha Ala-Dag i do vrhova Hori i Tendureka pa, prolazeći južno od doline Bajazit, spojiće se sa starom tursko-iranskom granicom južno od jezera Kazli-Đol. Konačna granica teritorije pripojene Rusiji označena je na priloženoj karti i utvrdiće je Komisija sastavljena od ruskih i otomanskih predstavnika. Komisija će u svom radu voditi računa koliko o topografiji mesta toliko i o dobrom vođenju administracije, kao i uslovima da se osigura mir u toj oblasti.

c) Teritorije pomenute u paragrafima a) i b) ustupljene su Rusiji kao protivvrednost sumi od milijardu i sto miliona rubalja. Što se tiče ostalih odšteta, izuzev deset miliona rubalja koje duguju ruskim institucijama u Turskoj, a koje iznose trista miliona rubalja, način i garancije isplate ove sume biće utvrđeni sporazumom između vlade carske Rusije i vlade Nj.V. Sultana.

d) Deset miliona rubalja potraživanih kao odšteta za ruske podanike i institucije u Turskoj biće isplaćeni u onoj meri u kojoj zahteve zainteresovanih bude preispitala ruska ambasada u Carigradu i prenela na Visoku Portu.

Član 20

Visoka Porta preuzeće potrebne i efikasne mere da bi se mirnim putem okončali svi sporovi ruskih podanika u toku više godina, da se nadoknade štete, ako su postojale, i da se bez odlaganja sprovedu sve donete odluke.

Član 21

Stanovnicima gradova koji su ustupljeni Rusiji, a koji bi želeli da promene mesto stalnog boravljenja, biće dozvoljeno da se povuku i da prodaju svoje nekretnine. Za to im je dat rok od tri godine, počev od ratifikacije ovog ugovora. Kad ovaj rok prođe, stanovnici koji nisu napustili zemlju ni prodali svoju imovinu postaće ruski podanici.

Državna imanja ili verske zadužbine (*vakufi*) koje se nalaze izvan navedenih mesta moraće se prodati u istom roku od tri godine na način na koji to bude regulisala specijalna rusko-turska komisija. Ista komisija biće zadužena da odredi način na koji će otomanska vlada povući ratni materijal, municiju i ostali državni materijal koji se nalazi u mestima, gradovima i lokacijama ustupljenim Rusiji, a sada nisu pod okupacijom ruskih trupa.

Član 22

Sveštenstvo, hodočasnici, ruski monasi koji putuju ili borave u evropskoj i azijskoj Turskoj, uživaće ista prava, koristi i privilegije kao i strani sveštenici koji pripadaju ostalim nacijama. Diplomatski imunitet je priznat carskoj ambasadi i ruskim konzulatima u Turskoj, kako u pogledu osoblja već naznačenog tako i njihove imovine, verskih zadužbina, dobrotvornih ustanova i drugih u Sv. Mestima i drugde.

Monasi ruskog porekla na Atosu zadržaće svoje posede i ranije privilegije i nastaviće da u tri manastira koja im pripadaju i u sporednim zgradama ovih manastira uživaju ista prava i prerogative kao i monasi u ostalim verskim institucijama i manastirima na Atosu.

Član 23

Svi ugovori, konvencije i obaveze iz ranije zaključenih ugovora između dve visoke ugovorne strane, a koje se odnose na trgovinu, pravosuđe i položaj ruskih građana u Turskoj, koji su za vreme rata bili ukinuti, biće ponovo stavljeni na snagu, sem klauzula koje su ukinute ovim aktom. Obe vlade će opet biti u jednakopravnom položaju jedna prema drugoj u svim međusobnim odnosima, trgovačkim i ostalim, kao što su se nalazile i pre objave rata.

Član 24

Bosfor i Dardaneli će biti otvoreni u vreme rata kao i vreme mira, za trgovačke brodove neutralnih država koji stižu iz ruskih luka ili plove u ruske luke. Visoka Porta se dosledno obavezuje da ubuduće neće postavljati na luke u Crnom moru i luke u Azovu fiktivnu blokadu koja ne bi bila u duhu Deklaracije potpisane u Parizu 4/16. aprila 1859. godine.

Član 25

Potpuna evakuacija ruske vojske će se izvršiti iz evropske Turske, izuzev Bugarske, u roku od tri meseca posle zaključenja konačnog mira između Nj.V. Cara Rusije i Nj.V. Sultana.

Da bi se dobilo u vremenu i izbeglo zadržavanje ruskih trupa u Turskoj i Rumuniji, jedan deo carske vojske biće upućen prema lukama Crnog i Mramornog mora da bi se ukrcao na brodove koji pripadaju ruskoj vladi ili su za tu svrhu uzeti u zakup.

Evakuacija iz azijske Turske izvršiće se u roku od šest meseci od dana kad je zaključen konačan mir, a ruskim trupama biće dozvoljeno ukrcavanje u Trapezuntu da bi se vratile preko Kavkaza ili preko Krima.

Proces evakuacije mora da počne odmah posle razmene ratifikovanih instrumenata.

Član 26

Dokle god ruske carske trupe budu boravile u mestima koja će shodno ovom ugovoru, biti vraćena Visokoj Porti, administracija i poredak ostaće u istom stanju kao do okupacije. Visoka Porta neće nikako učestvovati u upravi sve vreme do potpunog izlaska svih trupa.

Otomanske trupe neće moći da uđu u mesta koja će biti vraćena Visokoj Porti, a Porta neće postavljati svoju upravu dok iz svakog mesta i čitave provincije ne budu evakuisane ruske trupe; komandanta ovih trupa će o tom obavestiti oficir koga je za tu svrhu odredila Visoka Porta.

Član 27

Porta uzima na sebe obavezu da neće nikoga proganjati niti dozvoliti da se proganjaju otomanski podanici koji su za vreme rata sa rađivali s ruskom vojskom. U slučaju da neke osobe žele da se sa svojim porodicama povuku s ruskim trupama, otomanske vlasti neće ih u tome sprečavati.

Član 28

Odmah posle ratifikacije preliminarne ugovora o miru zarobljenici će biti uzajamno razmenjeni pod nadzorom specijalnih komesara koje su imenovala i jedna i druga strana, i koji će se nalaziti u Sevastopolju i Odesi. Otomanska vlada platiće sve troškove oko izdržavanja zarobljenika; troškovi će joj biti vraćeni u 18 podjednakih rata u roku od šest godina, prema računima koje će priložiti gore pomenuti komesari.

Razmena zarobljenika između Otomanske vlade i Rumunije, Srbije i Crne Gore izvršiće se po istom principu, oduzimajući, pak, u proračunu sumu od celokupnog broja zarobljenika koji će Otomanskoj vladi biti vraćeni.

Član 29

Ovaj ugovor će ratifikovati Nj.V. Car Rusije i otomanski Sultan i ratifikovani instrumenti će biti izmenjeni u roku od 15 dana, a ako je moguće i ranije u Petrogradu, gde će se isto tako ugovoriti mesto i vreme, kao i svečana proslava uobičajena prilikom potpisivanja mirovnih ugovora. Podrazumeva se da visoke ugovorne strane prihvataju strogu obavezu da poštuju ovaj ugovor od trenutka ratifikacije.

U vezi s tim, poštovani opunomoćenici su potpisali ovaj ugovor i udarili pečat.

Načinjeno u San-Stefanu 19. II / 3. III 1878. godine.

Poslednji paragraf iz Člana 11 preliminarnog akta o miru koji je potpisan danas 19. februara (3. marta) 1878, i koji je bio izostavljen mora da se doda i glasi:

Stanovnici Kneževine Bugarske koji će putovati ili koji borave u ostalim delovima Otomanskog Carstva treba da se pokoravaju otomanskim zakonima i vlastima.

San-Stefan, 19. februara / 3. marta 1878. godine

Grof N. Ignjatijev s. r.
Nelidov s. r.
Safvet s. r.
Saadullah s. r.

Izvor: *Srbija 1878. – Dokumenti*, str. 103–118.

Napomena:

Sanstefanski mirovni ugovor rezultat je ruskih pobeda nad Turskom u toku 1877. godine. Rat je doveo do brzih poraza Turske i dolaska ruske vojske ispred Carigrada, zbog čega je Turska bila prinuđena da traži primirje i mir. Osnovni akter rata bio je grof Ignjatijev, ruski general i ambasador u Carigradu, koji je radio na stvaranju Velike Bugarske koja bi za Rusiju predstavljala neku vrstu balkanske krajine preko koje bi bio obezbeđen izlaz na Egejsko more, a ostvarene su i ruske pobede na Kavkazu. U ratu, na rusku stranu uključile su se Srbija i Crna Gora, ustanici na Balkanu i Rumunija sa kojom je Rusija prethodno zaključila konvenciju o propuštanju ruskih trupa kroz rumunsku teritoriju (7. aprila 1977).

Diplomatska aktivnost evropskih sila i njihovi stavovi o rezultatima ovog rata pokazuju se kroz ovde objavljena dokumenta između ovog ugovora i ugovora u Berlinu. Pošto su glavni protivnici Rusije bile Engleska i Austro-Ugarska one su i pružale najveći otpor ruskim pretenzijama. Rusija se upustila u diplomatska cenkanja sa Bečom, ali je morala da popusti da ne bi izazvala novi rat. Britanija je svoje protivljenje potkrepila slanjem flote u Mramorno more, a bila je i u velikom iskušenju da zauzme turske moreuze i Carigrad. Zato Rusija nije navaljivala na ostvarenju uslova Sanstefanskog mira plašeći se homogenizacije i zajedničkog nastupa drugih evropskih sila. Ignjatijev se zalagao da Niš pripadne Bugarskoj, a Srbiji Novi Pazar, ali do toga nije došlo. Ovaj ugovor je postao osnov svih kasnijih velikobugarskih sanstefanskih fikcija i pretenzija prema Makedoniji koja će postati „jabuka razdora“ u srpsko-bugarskim odnosima i njihovim odnosima sa Grčkom, što će kasnije pokazati balkanski ratovi i podela Makedonije. Ugovor je bio u koliziji sa Rajhštatskim sporazumom, a njegova revizija je izvršena na Berlinskom kongresu, ugovorom od 13. jula 1878.

Dokument 6

**MEMOAR J. RISTIĆA KONGRESU U BERLINU,
24. (12) jun 1878.**

Memoar koji je Kongresu u Berlinu predao Jovan Ristić, Ministar inostranih dela Srbije

Potpisani Ministar Spoljašnjih Poslova Srbije, koga je Njegova Svetlost Knez Srbije odredio da predstavlja interese *Naroda* Srpskog (*du peuple Serbe*) kod Kongresa, što se sada sastao u Berlinu, i koji je snabdeven sa potrebnim punomoćstvom za taj smer, ima čast podneti ovo, što sleduje, na blagonaklonu ocenu te Visoke Skupštine.

Srbija, pošto je nanovo zadobila (*reconquis*) svoje političko biće, imala je neodoljivu potrebu da bude zaštićena i na miru, da bi mogla postići onaj stupanj blagostanja i kulture, za kojim tako žarko žudi. Na nesreću, ove njene aspiracije udarile su na nesavladljive teškoće. Postavljena u položaj nesnosan, koji je pretio da postane stalan, Srbija je bila više prinuđena da primi rat, nego što je želela da ga vodi.

Potpisani moli da mu se dozvoli, da u kratko objasni kako je do toga došlo.

Istorija Srpskoga Naroda za poslednjih pet vekova nije ništa drugo do niz krvavih boraba protivu Turaka. Iza junačkog otpora najezi moradoše Srpski Suvereni 1375 pristati da postanu vasali Portini, ali pod *izvesnim uslovima*. Od toga doba države srpske, u pravom značenju te reči, beše nestalo, ona se pretvori u nekoliko autonomnih provincija turskih, koje behu bez ikakve međusobne veze, i koje su svaka za se zavisile od Sultana. Među tim borba se nastavila, i kao što primećuje slavni istorik Hamer, u svojoj istoriji Otomanskoga Carstva, srpska država, i ako svedena na vasalstvo, odupirala se Turcima još čitav jedan vek. Za to vreme dva srpska vladaoća poginuše na bojnome polju za slobodu svoje otadžbine. Nema nikakve sumnje, da je

ovaj otpor strašnoj ekspanzivnosti otomanske sile učinio veliku uslugu sigurnosti i civilizaciji Evrope, jer tek pošto nestade srpskih vladalaca, mogli su Turci da pređu Dunav i da prodru na Zapad.

Dok su drugi narodi Balkanskog Poluostrva ćutke snosili jaram, Srbi su, kako hrišćani tako i poturice, oduševljeni istim duhom nezavisnosti, i svešću, da su oni jedini uslovno podlegli jačoj sili – bili jedini, koji nikada ne prestajahu protestovati protivu nasilja Otomanskog. Ovaj petvekovni protest, koji se javljao u neprekidnom nizu narodnih ustanaka, u iseljavanju masama (emigracijama), u sudelovanju pri svima ratovima Austrije i Ugarske protivu Turske – taj dugi protest u svima oblicima sastavlja neprekidnost (*continuité*) narodnog srpskog prava na samostalan politički život.

Uz ove opšte starinske osnove pibavljene su i druge iz novijeg doba.

Ima jedno pedeset godina, kako je Visoka Porta priznala političku egzistenciju Kneževine, i već su se Srbi na vlastitom žalosnom iskustvu mogli uveriti, da se sa njima još postupa kao sa njihovom starom državom, kada ona beše postala vasal. Bilo bi vrlo dugo nabrajati sve, što bi Srbija imala da iznese protivu Visoke Porte od zaključenja ugovora u Bukureštu 1812 do potpisa Beogradske Konferencije u oči onoga dana, kada su Turci 1862 bombardovali srpsku prestonicu, i od onda do današnjih dana. Međutim to nabranje nije potrebno, jer službeni svet zna dovoljno sve to.

Ono što je iskopalo provaliju između Kneževine i Carstva, to je Otomanska vladavina u obližnjim provincijama. Kneževska Vlada u svome memoaru, podnesenom Carigradskoj Konferenciji 24. decembra 1876, već je objasnila utisak te vladavine na Srbiju. Tamo je rečeno: „Svaki ustanak u susednim provincijama utiče na Srbiju, i dovodi u opasnost javni mir i poredak u njoj. Ova će opasnost dotle lebdeti nad njom mir i poredak u njoj dotle se neće moći stalno utvrditi, dokle god u susednim provincijama budu trajali uzroci za periodične ustanke. Čak izgleda, da Srbiji veća opasnost pretili od ovih spoljašnjih uzroka, nego od onih, u kojima bi lično Srbija imala legitimnog osnova da se sama žali protivu visoke Porte“.

Najzad, pustošenja i zverstva, što ih je turska vojska počinila u onim partijama Kneževine, u koje je mogla prodreti za vreme rata 1876, otuđila su za navek duh Naroda Srpskog od Visoke Porte.

Priloženi memoar (od 24. decembra 1876) podnela je Kneževska Vlada Carigradskoj Konferenciji sa namerom, da zaštitnicima Srbije preporuči sudbinu svoja tri opustošena okruga, da ih zamoli, ne bi li one sklonile Visoku Portu na naknadu (*indemnité*) inofanzivnom stanovništvu upropašćenom u ratu, koji je vođen protivno svima pravilima međunarodnoga prava. Ovaj dokumenat zasluživao bi s toga i danas visoku pažnju Njihovih Prevashodstava, Predstavnika Garantnih Sila. On u isto vreme sadrži teške dokaze protivu postupaka, koje nije iziskivala nikakva vojnička potreba.

Svi ovi razlozi učinili su nemogućim povraćanje starih odnosa između Srbije i Visoke Porte, i nagnali su Kneževinu, da započne svoj drugi rat u ime svoje nezavisnosti.

Nemogućnost za povraćanje starih odnosa između Srbije i Visoke Porte nije samo moralne već i finansijske prirode. Za Srbiju, kao zemlju malenu, tek oslobođenu od dugog robovanja, u kojoj je trebalo sve iznova stvarati, danak Porti beše težak teret, koji je sprečavao njeno razviće. Sada, kada je ovakvo ratovanje opustošilo jedan deo Kneževine, plaćanje danka postalo je nemoguće. Ma koliko da bude teritorijsko uvećanje, koje mudrost i blagovoljenje Garantnih Sila rezervišu Srbiji, to proširenje neće joj moći olakšati njeno finansijsko stanje. Na protiv, srpske provincije oko Srbije tako su upropašćene za poslednje tri godine, da će Kneževina morati mnogo godina da troši od svojih vlastitih izvora samo da njih oporavi.

Usled toga potpisani usuđuje se podneti Kongresu, u ime Njegove Svetlosti Kneza Srbije, molbu (*demande respectueuse*) da blagovolj priznati nezavisnost Kneževine i da je stavi pod zaštitu Velikih Sila.

On ne drži, da mu valja naročito isticati, kako je Visoka Porta sama sobom već priznala nezavisnost Srbije i odrekla se svoga sizerenstva nad njom, čim je potpisala Sv. Stevanski Ugovor.

Potreba novog rasporeda teritorijskog primorava Srbiju da formuliše drugi svoj zahtev.

Uz prkos glasovima, koji su dokazivali važnost Srpskog pitanja u velikom istočnom Pitanju, izgleda da ta važnost nije dovoljno ocenjena. Danas, kada su događaji, koji su ponikli u srpskim zemljama, doterali istočnu krizu do tačke, na kojoj je vidimo, danas niko više neće moći sporiti tu važnost, dokle se god povoljno ne reši Srpsko pitanje; iz njega će poticati teške nezgode, ono će ostati ključ Istočnog Pitanja. Kada Visoka Porta, sa celom svojom silom, i sa celom svojom

bezobzirnošću, koja je kadra da uzdrma i najodlučniju hrabrost, nije mogla, za punih pet vekova, da uguši Srpsko pitanje, niti da spreči njegove periodičke eksplozije, onda se može iz toga zaključiti, da Srpsko pitanje ne može nikada uginuti, i da opšti interes kategorički zahteva, da se to pitanje jedan put reguliše.

Što se tiče zemalja s one strane Drine i Lima, mi se ne ustežemo nimalo tvrditi, da u njima ne može biti mira bez radikalnog preobražaja. Ali Srpska Vlada ne misli da treba da utiče na regulisanje jednog dela, koje su Garantne Sile uzele u svoje ruke. Ona se ograničava da izjavi svoju veru, da će Velike Sile, u svojoj mudrosti, naći rešenje, po kome će umuknuti jauci očajanja, koje su do sada Srbi u Kneževini morali da slušaju među svojom braćom, koja stanuju s one strane Drine i Lima.

U provincijama, koje su s ove strane tih reka, događaji su stvorili sa svim novu situaciju. Kneževina bila je primorana, da se i po drugom putu oružja, i usled stalnog napredovanja, rejon njene akcije zahvatio je skoro celu Staru Srbiju. Kako bi se ona mogla povući iz toga rejona i napustiti njegovo stanovništvo osveti Muslimana, a da ta zemlja ne potone na novo u strašnu situaciju, koja ne može nikom ići u račun? Najbolje sredstvo, da se tamo osiguraju blagodeti trajnoga mira, to je zadovoljiti legitimne želje stanovništva, osloboditi ga i sajuziti sa majkom Srbijom.

Ako bi se zemlja, koja danas sastavlja Kosovski Vilajet, sjedinila sa Srbijom, ova bi imala Drinu i Lim kao svoju zapadnu granicu, koja obuhvata i Mali Zvornik, o kome je pitanje svršeno još 1831, i samo zadocnenje u izvršenje beše docnije nepresušni izvor zapleta sa Visokom Portom. Južna granica obuhvatila bi okolinu Kičeva, Skoplja i Egri-Palanke, a istočna bi obuhvatila Trn, Pirot, Beogradžik i Vidin. Jedna partija zemljišta s one strane Timoka, bezuslovno je nužna za odbranu srpske granice na toj strani. Događaji prvog rata su dokazali, jer su Srbi morali da napuste timočku liniju, kojom dominuju visovi na desnoj obali Timoka, celom dužinom te reke. Sem strategijskih razloga, koji su od najveće važnosti za jednu zemlju, koja ima da brani svoju nezavisnost, jedan pogled na kartu dovoljan je da ubedi, da je ta teritorija naseljena u većini srpskim stanovništvom, i opkoljena Dunavom, koji je prirodno sjedinjuje sa Srbijom, bezuslovno nužna Kneževini, kako zbog topografske konfiguracije, tako i zbog slobodnog trgovačkog pokreta na Timoku.

Priložena karta s objašnjenjima određuje preciznije granice zemljišta, koje danas Srbija traži za sebe.

Umirena na taj način odnosno sudbine njene jednokrvne braće, postavljena u bolje uslove, zaštićena garantijama, koje bi joj osiguravale napredno razvijanje, Srbija bi bila prožeta dubokom zahvalnošću spram Velikih Sila, jer bi njihovo blagonaklono staranje stvorilo ovo stanje stvari. Srbija ne bi mogla bolje dokazati tu svoju zahvalnost, nego nastavivši svoj posao na civilizaciji i razvitku, trudeći se, da na sve strane zasluži poverenje, i služeći svima svojim silama za održanje mira i poretka na Istoku, posla od opšteg interesa, za koji bi se osećala intimnije vezana no ikad do sad.

Pošto su ove ideje u stanju da olakšaju ostvarenje onoga, što nameravaju Velike Sile, to je potpisanome milo nadati se, da će Kongres blagovoleti da im pokloni svoju visoku blagonaklonu pažnju.

Ristićev srpski predložak u *Diplomatskoj istoriji*, II, 195–204; štampan francuski tekst: DASSIP, MID, PO, f. I, dos. 1, I/82, B/1.

Izvor: *Srbija 1878. – Dokumenti*, str. 445–450. Dok. br. 263.

Napomena:

Ristićev memoar Berlinskom kongresu obrazlagao je stavove i pozicije Srbije u funkciji njenih teritorijalnih zahteva i novih odnosa koji se žele postići (nezavisnošću) prema Turskoj.

Dokument 7

BERLINSKI PROTOKOL BR. 10
(o Crnoj Gori)

Sjednica od 1. jula 1878.

(Berlin, 1. jul 1878)

Prisutni:

Za Njemačku princ Bismarck, – r. de Bulow, – princ od Hohenslohe Scheillingsfursta.

Za Austro-Ugarsku grof Andrassy, – grof Karolyi, – baron od Haymerlea.

Za Francusku g. Waddington, – grof od Saint-Valliera – markiz od Salisburyja, lord Odo Russel.

Za Italiju grof Corti, – grof od Launaya.

Za Rusiju princ Gortchacow, – grof Schouvalow, – g. d'Oubril.

Za Tursku Alexandre Caratheodory paša, – Mehmed Ali paša, – Saadoullah beg.

Sjednica je počela u 21/2 h.

Kongres prelazi na pitanje Crne Gore.

Predsjednik čita čl. San-Stefanskog ugovora i pita da li su se sve zainteresovane sile saglasile, kako bi se izbjegla diskusija o trasiranju granica.

Grof Andrassy predlaže da se ova tačka prenese komisiji za razgraničavanje, a baron od Haymerlea daje sljedeći predlog:

„Crna Gora će dobiti teritorijalno proširenje čija će površina biti ustanovljena naknadnim utvrđivanjem granica.

Budući da se ovo utvrđivanje ne može izvršiti na plenumu Kongresa, komisija za razgraničavanje koju imenuje Kongres, će biti za-

dužena da napravi i podnese Kongresu trasu granice. (Vidjeti aneks protokola).

Dva priložena aneksa sadrže predloge opunomoćenih predstavnika Austro-Ugarske za trasiranje granice i primjedbe koje se odnose na Bar i njegov priobalni pojas“.

Grof Schouvalow saopštava da su se ruski opunomoćenici sporazumjeli sa svojim kolegama iz Austro-Ugarske po pitanju principa razgraničavanja; što se tiče detalja, njih će utvrditi komisija.

Predsjednik objavljuje da Kongres sa zadovoljstvom prima vijest da je postignut sporazum između sila koje su posebno zainteresovane za pitanje granica Crne Gore, i izražava jednoglasnu želju skupštine da se detalji upute u razmatranje komisiji za razgraničenje.

Na pitanje princa od Hohenlohea da li komisija za razgraničenje treba da podnese na uvid izvještaj o radu Kongresu, prije nego što ga preda komisiji za redakturu, grof od Saint-Valliera iznosi mišljenje, koje dijeli i visoka skupština, da Kongres u stvari treba najprije da odobri rad komisije za razgraničenje, koji će nakon toga uputiti komisiji za redakturu, koja će raditi na formalnim pitanjima.

Caratheodory paša ukazuje na veliki značaj koji njegova vlada pridaje pitanju granica Crne Gore i govori o motivima zbog kojih Porta želi da se linija razgraničenja ne širi suviše prema Albaniji. U prilog tome mišljenju, Njegova Ekselencija navodi razne strategijske i etnografske razloge. Prelazeći najzad na pitanje luka, otomanski predstavnik istupa protiv prepuštanja Bara Crnoj Gori. Porta nema primjedbi po pitanju Spiča, ali zadržava stav da je Bar albanski, i da Crnogorci u njemu mogu ostati jedino silom, protiv volje naroda. Ciljajući na uzajamne napade koji se neprestano dešavaju između Albanaca i Crnogoraca, Nj. Eks. obavještava da je njegova vlada, u vezi sa tim, primila zabrinjavajuće telegrame. Caratheodory paša ukazuje na klauzulu uključenu u osnove mira, čije odredbe u okviru San-Stefanskog ugovora bi predstavljale napredak. Nj. Eks. tvrdi da opunomoćeni predstavnici u San-Stefanu nijesu mogli biti tačno obaviješteni o stanju stvari, da je bilo zablude, i završava skrećući izričito pažnju Kongresu na pitanja koja je upravo izložio i koja su od velikog interesa za Tursku.

Tvrdeći da će Kongres znati da cijeni razloge koje je naveo Caratheodory paša, predsjednik iznosi stav da uvijek treba računati da će

uzvišena Porta poštovati obaveze koje je preuzela u San-Stefanu, osim modifikacije prihvaćene od strane Evrope.

Grof Schouvalow iznosi primjedbu da otomanski opunomoćeni predstavnik još nije upoznat sa predlogom za razgraničenje, datim od strane Austro-Ugarske i Rusije; Nj. Eks. se nada da će Porta biti njime zadovoljna, jer joj on vraća dio teritorije koju je ona ustupila u San-Stefanu.

Tri prve alineje čl. 1 su rezervisane za komisiju za razgraničenje, a četvrta, koja se odnosi na plovidbu Bojanom, šalje se komisiji za redakturu.

U prvoj alineji čl. 2 stoji: „Uzvišena Porta definitivno priznaje nezavisnost Knjaževine Crne Gore“.

Lord Salisbury izjavljuje da njegova vlada nikada nije priznala ovu nezavisnost i traži izostavljanje riječi „definitivno“.

Iz razmjene mišljenja po ovom pitanju proističe da je Njemačka u principu priznala nezavisnost Knjaževine i da ju je Austro-Ugarska već formalno priznala. Na pitanje koje je predsjednik postavio, grof od Saint-Valliera odgovara da je Francuska implicitno priznala. Opunomoćeni predstavnici Rusije izjavljuju da njihova vlada nije nikada ni prestala da je priznaje, budući da crnogorske knjaževine nije potvrdio sultan i da nijesu plaćali danak. Njihove ekselecije traže da se zadrži postojeći tekst člana. Pošto je grof od Launaya primjetio da može ostati ovaj član ugovora, a da će u protokolu biti naznačena izražena mišljenja skupštine, objavljuje odluku da se ovaj član uputi komisiji za redakturu.

Baron od Haymerlea čita predlog koji se odnosi na slobodu vjerskih obreda u Crnoj Gori: „Svi stanovnici Crne Gore će uživati punu i potpunu slobodu vršenja vjerskih obreda, i neće moći da se uvode nikakva ograničenja niti u hijerarhijskoj organizaciji vjerskih zajednica, niti u odnosu prema vjerskim dostojanstvenicima“.

Caratheodory paša predlaže preuzimanje, od strane Knjaževine, dijela otomanskog javnog duga.

„Crna Gora će preuzeti jedan dio državnog javnog duga, srazmjerno prihodima sa teritorija koje joj konačno budu pripojene“.

Na primjedbu grofa Schouvalowa otomanski predstavnik izjavljuje da se ovaj predlog odnosi samo na novopripojene oblasti Crnoj Gori.

Lord Salisbury čita predlog sljedećeg dodatnog člana:

„Svi stanovnici teritorije pripojene Crnoj Gori sačuvaće svojinu, a oni čije boravište bude van Knjaževine, moći će da zadrže svoje nekretnine izdajući ih pod zakup, ili dajući ih na upravljanje, drugima.

Jedna tursko-crnogorska komisija će biti zadužena da, u roku od tri godine, za račun uzvišene Porte, riješi sva pitanja koja se odnose na način otuđivanja, korišćenja i upotrebe državne imovine i vjerskih fondacija“ (Vakuf).

Grof Schouvalow zahtijeva da se iz ovog člana izostave odredbe o svojini koje se ne nalaze u sličnim dokumentima koji se odnose na druge knjaževine. Pošto je predsjednik primijetio da Kongres na isti način treba da se odnosi u sličnim situacijama, lord Salisbury izražava mišljenje da bi njegov predlog trebalo podnijeti komisiji za redakтуру, sa uputstvom da ga generalizuje.

Kongres odobrava ovaj postupak i prelazi na drugu alineju čl. 2.

Grof Andrassy stavlja primjedbu da ova alineja, kao i one koje slijede, nemaju više smisla, nakon što nezavisnost bude proklamovana. Ove alineje obuhvataju odnose Crne Gore sa Portom koje Kongres neće rješavati. Radi se o pitanjima od posebnog značaja za Knjaževinu, za koja, što se nje tiče, Austro-Ugarska uopšte nije spremna da prihvati eventualnu arbitražu koja joj se dodjeljuje alinejom 4. Njegova Ekselencija dodaje da je od opšteg interesa da države kojima je priznata nezavisnost postanu gospodari svoje sudbine i nauče da žive sopstvenim životom. Jedino znajući da su odgovorne za svoju politiku i da će ubirati plodove dobrih, kao i snositi posljedice loših odnosa, ove zemlje i njihove susjedne države će imati garanciju za moguću koegzistenciju. Njegova Ekselencija zahtijeva brisanje svih ovih alineja.

Predstavnici Rusije su saglasni.

Caratheodory paša izražava želju da se u principu zadrži druga alineja kojom se podvrgavaju zakonima i lokalnim vlastima Crnogorci koji borave u Otomanskoj Carevini, i upozorava na posebne praktične potrebe koje podrazumijevaju odgovarajuće odredbe za stanovnike Crne Gore u Turskoj.

Postižući saglasnost po ovom pitanju, Kongres odlučuje da drugu alineju uputi komisiji za redakтуру, a da se treća i četvrta izostave.

Peta alineja, koja se odnosi na evakuaciju crnogorskih trupa sa otomanske teritorije, predmet je različitih primjedbi francuskih pred-

stavnika, koji zahtijevaju njeno zadržavanje, kao i grofa Schouvalowa, koji je, iako živo želi brzu evakuaciju sa turske teritorije, u principu protiv čvrsto utvrđenih, često neostvarenih rokova.

Mehmed Ali paša stavlja primjedbu da, budući da Crnogorci nemaju prtljaga niti druge opreme, mogu lako napustiti otomansku teritoriju u utvrđenom roku.

Na insistiranje ruskog predstavnika, grof od Launaya predlaže da se rok od 10 dana, naveden u članu, zamijeni riječima: „u najkraćem mogućem roku“.

Grof Andrassy sugerše „dvadeset dana ili što je moguće ranije“.

Kongres donosi odluku da se to uputi komisiji za redakтуру.

Predsjednik konstatuje da je skupština završila dnevni red. Za sljedeću sjednicu, zakazanu za sutradan, u utorak 2. jula, na dnevnom redu je plovidba Dunavom, ratna odšteta i, u slučaju da bude završen, izvještaj komisije za razgraničenje.

Sjednica je završena u 5 sati.

Potpisali: V. Bismarck, B. Bulow, C.F.V. Hohenlohe, Andrassy, Karolyi, Haymerle, Waddington, St. Vallier, H. Desprez, Beaconfield, Salisbury, Odo Russel, L. Corti, Launay, Gortchacow, Schouvalow, P. d'Oubril, Al. Caratheodory, Mehmed Ali, Saadoullah.

PRILOG 1 PROTOKOLU 10

Granica za Crnu Goru

(Karta austrijskog Generalštaba)

Nova granica će poći od vrha Ilina brda sjeverno od Klobuka, ići će brežuljcima koji se protežu duž Trebišnice u pravcu Pilatova, ostavljajući ovo selo u Crnu Goru. Odatle će granica ići preko brežuljaka u sjevernom pravcu, na razdaljini od oko 8 km od puta: Bileća, Korito, Gacko do tjesnaca između Somina-planine i brda Ćurilo. Zatim će nastaviti ka istoku, preko Bratkovića, ostavljajući ovo selo Hercegovini, do planine Latično, odakle će skrenuti prema sjeveru, prolazeći između sela Ravno i Žanjevica, i istočnim ograncima Lebrčnika i Volujaka, ostavljajući sliv Sutjeske u Hercegovini, do Pive na oko 10 km uzvodno od njenog spajanja sa Tarom. Od ove tačke granica će ići duž Pive i preći planinu blizu sela Nedvina, da bi se ponovo spojila sa Tarom kojom će ići do Mojkovca. Zatim će ići duž grebena planin-

skog ogranka do Šiškog jezera, odakle će se poklopiti sa starom granicom do sela Zabrđa. Od ove tačke nova granica će ići preko planinskog grebena na Paklen,⁵ odakle će nastaviti duž grebena velikog lanca albanskih planina, praveći vododjelnicu (razvođe) između Lima s jedne strane, i Dre⁶ kao i Cijevne (Zem) s druge strane. Zatim će ići duž sadašnje granice između plemena Kuči – Drekalovići s jedne strane, i Kučke Krajine, kao i plemena Klimenti i Grudi s druge strane, do ravnice Podgorice, odakle ide na Plavnicu, ostavljajući Albaniji planinska plemena Klimenti, Grudi i Hoti. Zatim, idući preko Jezera, granica će proći pored ostrva Gorice Tophala odakle će preći planinu i stići do mora, do vrha Kruči ostavljajući Albaniji Ulcinjski okrug.

Na sjeverozapadu ovaj dio morske obale će se graničiti linijom koja će ići od obale, između sela Šušanj i Zupci, do krajnje jugoistočne tačke sadašnje granice Crne Gore na Vrsuta-planini.

PRILOG 2 PROTOKOLU 10

Aneksija Bara i njegove obale Crnoj Gori biće izvršena pod sljedećim uslovima:

Predjeli koji se nalaze na jugu ove oblasti, prema razgraničenju iz priloga br. 1, do Bojane, uključujući i Ulcinj, biće povraćeni Turskoj.

Opština Spič do sjeverne granice oblasti označene u detaljnom opisu granica biće priključena Dalmaciji.

Crna Gora će uživati slobodu plovidbe Bojanom.

Crna Gora neće moći da ima ratne brodove niti pomorsku ratnu zastavu.

Luka Bar i sve crnogorske vode biće zatvorene za strane ratne brodove.

Utvrđenja koja postoje na crnogorskoj teritoriji biće srušena i neće moći da se podignu nova.

Pomorsku i sanitarnu policijsku službu, kako u Baru tako i duž crnogorske obale, vršiće Austro-Ugarska pomoću lakih brodova obalske straže (*gardes-côtes*).

⁵ Na topografskim kartama ovo mjesto je označeno različitim nazivima: Poklen, Paklen i Peklen.

⁶ Vjerovatno se radi o rijeci Drim.

Crna Gora će usvojiti pomorski zakon koji je na snazi u Dalmaciji. Sa svoje strane, Austro-Ugarska se obavezuje da obezbijedi konzularnu zaštitu crnogorskoj trgovačkoj zastavi.

Crna Gora će morati da se dogovori s Austro-Ugarskom o pravu izgradnje i održavanja puta i željezničke pruge kroz novu crnogorsku teritoriju.

Na ovim putevima će biti obezbijeđena potpuna sloboda saobraćaja.

Izvori: *Protocoles du Berlin et traite de Berlin*, du 13. juillet 1878, p. 81–92.
Međunarodni ugovori Crne Gore, str. 118–122.

Napomena:

Ovaj protokol pokazuje predloge i stavove sila povodom rešenja Berlin-skog kongresa koja se odnose na Crnu Goru, a u njegovim prilogima I i II govori se o njenoj granici prema Hercegovini i Sandžaku, odnosno o Baru i Bojani.

Dokument 8

BERLINSKI UGOVOR, potpisan 13. jula 1878.⁷

Nj. Veličanstvo Car Nemačke, Nj. Veličanstvo Car Austro-Ugarske, Predsednik Republike Francuske, Nj. Veličanstvo Kraljica Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Carica Indije, Nj. Veličanstvo Kralj Italije, Nj. Veličanstvo Car svih Rusa, Nj. Veličanstvo Sultan Turske, u želji da urade zajednički i na evropski način, u skladu sa odredbama Pariskog ugovora od 30. marta 1856. godine, pitanja pokrenuta na Istoku zbivanjima poslednjih godina i ratom koji je okončan preliminarnim mirom u San-Stefanu, bili su jednodušni u uverenju da bi održavanje Kongresa bio najbolji način da se olakša postizanje međusobnog sporazuma. U tom cilju Njihova Veličanstva i Predsednik Republike Francuske imenovali su svoje opunomoćenike, koji su se, u skladu s predlozima austrougarskog Dvora i na poziv nemačkog Dvora, okupili u Berlinu snabdeveni punomoćjima koja su nađena u dobrom i valjanom stanju.

Pošto su srećno postigli međusobni sporazum, saglasili su se u sledećim odredbama:

Član 1

Bugarska postaje autonomna vazalna kneževina pod sizerenstvom Nj. Veličanstva Sultana. Ona će imati hrišćansku vladu i narodnu vojsku.

Član 2

Kneževina Bugarska uključivaće sledeće teritorije:

Na severu granica ide desnom obalom Dunava, potom starom granicom Srbije do tačke koju će odrediti evropska komisija istočno

⁷ Prevod sa francuskog.

od Silistrije; odatle će ići prema Crnom moru južno od Mangalije, koja će pripasti Rumuniji. Crno more čini istočnu granicu Bugarske. Na jugu granica sledi, posle njegovog ušća, maticu potoka u čijoj su blizini sela Hadžakioj, Selamkioj, Ajvadžik, Kalebe, Sudžuluk, potom skreće dolinom Deli-Kamčik, prelazi na jug Belibe i Kemhalik i na severu Hadžimahalu, pošto je prešla Deli-Kamčik na dva i po kilometra uzvodno od Čengela; penje se grebenom do tačke koja se nalazi između Tekenlika i Ajdos-Bredže a potom ide preko Karnabad-Balkana, Priševica-Balkana, Kazan-Balkana na sever od Kotela do Demir-kapije. Zatim produžuje vencem glavnog masiva Velikog Balkana, odakle se pruža do vrha Kosica.

Tu se odvaja od vrha Balkana, spušta se ka jugu, između sela Pir-dop i Dušanci, ostavljajući jedno Bugarskoj, a drugo Istočnoj Rumeliji, potom ide potokom Tuzlu-Dere, do njegovog utoka u Topolnicu, pa ovom rekom do ušća reke Smolsko-Dere, kod sela Petričeva, ostavljajući Istočnoj Rumeliji zonu od dva kilometra prostora uzvodno od ove reke; zatim se penje između potoka Smolsko-Dere i Kamenice, sledeći vododelnicu da bi potom skrenula ka jugozapadu kod visa Vonjak, i stigla pravo do tačke 875 na karti austrijskog generalštaba.

Granična linija seče pravo gornji tok potoka Ihtiman-Dere, prolazi između Bogdine i Karaule, da bi se ponovo spojila s vododelnicom koja odvaja doline Iskra i Marice, između Čamurlije i Tadžilara, produžava ovom linijom visovima Velina-Mogila, tačkom 531, vrhom Zmajlica, Šumnaticom i spaja se sa administrativnom granicom Sofijskog sandžaka između Sivri-Taša i Čadir-Tepe.

Od Čadir-Tepe, pružajući se ka jugozapadu, granica ide vododelnicom dolina Mesta-Karasu, s jedne strane, i Struma-Karasu, s druge strane, pa vrhovima planina Rodopa zvanih Demir-kapija, Iskio-tepe, Kadimezar Balkan i Ajdži-Gedik do Kapetanik-Balkana i tu se spaja sa starom administrativnom granicom Sofijskog sandžaka.

Od Kapetanik-Balkana granica je određena linijom vododelnice između dolina Rilske reke i reke Bistrice i nastavlja se kosom zvanom Vodenica planina, da bi se potom spustila u dolinu Strume na njen spoj s Rilskom rekom, ostavljajući selo Barakli Turskoj. Odatle skreće ka jugu kod sela Jelešnice, da bi dospela, najkraćom linijom, do lanca Goleme planine na vrh Kitka i tu se spaja sa starom administrativnom granicom Sofijskog sandžaka, prepuštajući Turskoj u potpunosti bazen Suhe reke.

Od vrha Kitka zapadna granica se pruža prema brdu Crni vrh planinama Červena-Jabuka i, sledeći administrativnu granicu Sofijskog sandžaka, u gornjem delu dolina Egrisu i Lebnice, penje se do vrha Babina poljana i stiže do brda Crni vrh.

Od brda Crni vrh granica sledi vododelnicu između Strume i Morave i vrhovima Strešer, Vilje kolo i Medžid-planina nastavlja preko Gadžine, Crne Trave, Darkovske i Drainičke ravni, potom preko Dašćanog kladenca vododelnicom gornjeg Sukova i Morave ide pravo do Stola i spušta se na oko 1000 m severozapadno od sela Željuše, gde seče put Sofija–Piot. Penje se desnom stranom na Vidlič planinu, a odatle na brdo Radočinu u lancu Kodža-Balkan, ostavljajući se lo Dojkince Srbiji, a Senokos Bugarskoj.

Od vrha brda Radočina ide ka zapadu grebenom Balkana, preko Čiprovac-Balkana i Stare planine, do negdašnje istočne granice Kneževine, Srbije kod Kule – Smiljeve Čuke, a odatle ovom starom granicom do Dunava, gde izbija kod Rakovice.

Evropska komisija, u kojoj će biti zastupljene sile potpisnice ugovora, odrediće ovu granicu na licu mesta. O tome je dogovoreno sledeće:

1. Komisija će uzeti u obzir potrebu Nj. Carskog Veličanstva Sultana da može da brani granicu Istočne Rumelije na Balkanu.
2. Neće biti dozvoljeno podizanje utvrđenja u širini od 10 km od Samokova.

Član 3

Kneza Bugarske će stanovništvo slobodno birati, potvrdiće ga Visoka Porta, a Sile će dati svoju saglasnost. Ni jedan član neke od dinastija Velikih sila koje se nalaze na prestolu ne može biti biran za kneza Bugarske. U slučaju da se kneževa dinastija ugasi, izbor novog kneza obaviće se pod istim uslovima i po istom postupku.

Član 4

Skup bugarskih prvaka, sazvan u Trnovu, izradiće pre izbora kneza osnovni zakon Kneževine. U mestima u kojima Bugari žive izmešani s turskim, rumunskim, grčkim ili drugim življem, vodiće se računa o pravima i interesima ovog stanovništva u svemu što se tiče izbora i sastavljanja osnovnog zakona.

Član 5

Sledeće odredbe sačinjavaće osnove javnog prava u Bugarskoj. Razlike u veri i veroispovesti neće moći da budu smetnja da neko iz tog razloga bude isključen ili sprečen da uživa svoja građanska i politička prava, da ne bude primljen u javne službe, na položaje, da ne uživa počasti ili da ne obavlja razne zanate i zanimanja, ma u kome mestu to bilo. Sloboda i javno vršenje crkvenih obreda svih veroispovesti biće zajamčeni svim građanima Bugarske, kao i strancima, i nikakve smetnje neće se moći praviti bilo hijerarhijskom uređenju raznih veroispovesti bilo njihovim odnosima sa svojim duhovnim starešinama.

Član 6

Privremena uprava u Bugarskoj, do sastavljanja osnovnog zakona, nalaziće se u rukama ruskog carskog komesara. Turski carski komesar, kao i konzuli koje će *ad hoc* imenovati Sile potpisnice ovog ugovora, učestvovaće u radu i kontrolisaće rad privremene uprave. U slučaju nesporazuma između delegiranih konzula, odlučivaće većina glasova; u slučaju nesporazuma između ove većine i ruskog ili turskog carskog komesara, predstavnici Sila potpisnica ugovora izjasiće se o tome kad se sastanu na Konferenciji u Carigradu.

Član 7

Privremena uprava neće biti produžena duže od devet meseci od dana razmene ratifikacija ovog ugovora. Kad se okonča privremena uprava, odmah će se pristupiti izboru kneza Bugarske. Kad knez bude izabran, nova uprava će otpočeti rad i Kneževina će početi da u potpunosti uživa svoju autonomiju.

Član 8

Ugovori o trgovini i plovidbi, kao i svi drugi sporazumi i konvencije koje su strane sile zaključile s Portom i koji danas važe, ostaju na snazi u Kneževini Bugarskoj i nikakve izmene u pogledu bilo koje Sile neće se moći izvršiti pre nego što ona da svoju saglasnost. Nikakva carinska dažbina neće se u Bugarskoj nametati na dobra koja prelaze preko Kneževine. Podanici i roba svih Sila uživaće potpunu jedna-

kost. Prava i privilegije stranih podanika, kao i pravo konzularne jurisdikcije i zaštite, kao što su utvrđeni kapitulacijama i običajima, ostaće u punoj važnosti sve dok se ne izmene uzajamnim dogovorom između zainteresovanih snaga.

Član 9

Iznos godišnjeg tributa koji će Kneževina Bugarska plaćati Dvoru, uplaćujući ga u Banku koju će Visoka Porta odrediti naknadno, sporazumno će utvrditi Sile potpisnice ovog ugovora na kraju prve godine funkcionisanja nove administracije. Tribut će biti utvrđen na prosečan prihod Kneževine. Pošto Bugarska mora da učestvuje u otplati dela otomanskog duga, Sile će, prilikom utvrđivanja tributa, uzeti u razmatranje onaj deo toga duga koji bi mogao biti određen Kneževini, na osnovu pravične razmene.

Član 10

Bugarska će zamenjivati carsku tursku vladu u njenim dužnostima i obavezama prema železničkoj kompaniji Ruščuk-Varna, počev od dana razmene ratifikacije ovog ugovora. Sređivanje ranijih računa ostavlja se sporazumu između Visoke Porte, vlade Kneževine i uprave ove kompanije. Kneževina Bugarska će zamenjivati, sa svoje strane, Visoku Portu u ugovorima koje je ova zaključila kako sa Austro-Ugarskom tako i sa Kompanijom za eksploataciju železničke pruge evropske Turske radi dovršavanja i povezivanja priključaka, kao i korišćenja železnica izgrađenih na njenoj teritoriji. Da bi se rešila ova pitanja, zaključiće se neophodni ugovori između Austro-Ugarske, Porte, Srbije i Kneževine Bugarske neposredno po zaključenju mira.

Član 11

Turska vojska se više neće zadržavati u Bugarskoj. Sva stara utvrđenja biće razorena na račun Kneževine u roku od godinu dana i, ako je moguće, ranije. Lokalna vlada će odmah preduzeti mere da ih razori, dok nova neće smeti da se grade. Visoka Porta imaće pravo da po svojoj volji raspolaže ratnim materijalom i drugim predmetima koji pripadaju turskoj vladi, a koji će ostati u tvrđavama na Dunavu

koje su ispražnjene u skladu s primirjem od 31. januara, kao i onim materijalom koji se nalazi u utvrđenim mestima Šumla i Varna.

Član 12

Muslimani ili drugi posednici nekretnina koji odluče da žive izvan granica Kneževine moći će da zadrže svoje posede tako što će ih dati u zakup ili će njima upravljati treća lica. Tursko-bugarska komisija biće zadužena da za račun Visoke Porte, u roku od dve godine, reši sva pitanja u vezi s otuđivanjem, korišćenjem ili upotrebom državnih imanja i verskih zadužbina (*vakufa*) kao i druga pitanja koja se odnose na interese pojedinaca. Žitelji Kneževine Bugarske koji putuju ili borave u drugim delovima Otomanskog Carstva biće potčinjeni njegovim vlastima i zakonima.

Član 13

Južno od Balkana stvara se provincija koja će se zvati *Istočna Rumelija*; ona će biti pod neposrednom političkom i vojničkom vlašću Nj. Carskog Veličanstva Sultana i uživati će administrativnu autonomiju. Njen generalni guverner biće hrišćanin.

Član 14

Istočna Rumelija se na severu i severozapadu graniči Bugarskom i obuhvata teritorije naznačene u ovom nacrtu:

Polazeći od Crnog mora, granica ide masivom potoka u čijoj se blizini, posle njegovog ušća, nalaze sela Hadžakioj, Selamkioj, Ajvadžik, Kalebe, Sudžuluk, potom prolazi koso dolinom Deli-Kamčika, prelazi na jugu Belibe i Kemhalik, i na severu Hadžimahale, pošto je prešla Deli Kamčik na dva i po kilometra uzvodno od Čengela; dostiže vrh na tački koja se nalazi između Tekenlika i Ajdos-Bredže i ide, preko Karnabad-Balkana, Prisevice-Balkana, Kazan-Balkana, na sever od Kotela do Demir-kapije. Otuda produžuje glavnim lancem Velikog Balkana, kojim ide sve do vrha Kosica.

Na ovoj tački zapadna granica Rumelije se odvaja od grebena Balkana, spušta se prema jugu između sela Pirdop i Dušanci, ostavljajući jedno Bugarskoj a drugo Istočnoj Rumeliji, potom ide potokom Tuzlu-Dere, do njegovog utoka u Topolnicu, pa ovom rekomb do njenog ušća u Smolsko-Dere, kod sela Petričeva; granica ostavlja Istoč-

noj Rumeliji, uzvodno od ušća, oblast široku dva kilometra; potom se opet penje između potoka Smolsko-Dere i Kamenice, sledeći vododelnicu, da bi skrenula ka jugozapadu, do visa Vojnjak i stigla pravo do kote 873 na karti austrijskog generalštaba.

Granica seče, pravom linijom, gornji tok potoka Ihtiman-Dere, prolazi između Bogdine i Karaule da bi se spojila sa vododelnicom koja razdvaja doline Iskre i Marice između Čamurlije i Tadžilara, nastavlja ovom linijom preko vrha Velina Mogila, klancem 531, vrhom Zmajlica, Šumnatica i spaja se sa administrativnom granicom Sofijskog sandžaka između Sivri-Taša i Čadir-Tepe.

Granica Rumelije se odvaja od granice Bugarske na visu Čadir-Tepe, sledi vododelnicu između tokova Marice i njenih pritoka, s jedne strane, i Mestra-Karasu i njenih pritoka, s druge, i produžuje pravcima jugoistok i jug, potom grebenom planine Despoto-Dag prema visu Krušova (tačke gde počinje linija Sanstefanskog ugovora).

Od visa Krušova granica se podudara s linijom određenom Sanstefanskim ugovorom, tj. lancem Crnog Balkana (Kara-Balkan), planinama Kulaki-Dag, Ešek Čepelion, Karakolas i Išlikar, gde se spušta pravo prema jugoistoku i stiže do reke Arde, čijom maticom ide do tačke u blizini sela Adakali, koje ostaje Turskoj.

Od ove tačke linija granice se penje vrhom Beštepe-Dag, odakle se spušta i prelazi Maricu na mestu koje se nalazi pet kilometara uzvodno od mosta Mustafa-paše; potom vodi ka severu vododelnicom između Demirhanli-Dere i manjih pritoka Marice do Kideler-Bajir; tu skreće prema istoku, ka Sakar-Bajiru; odatle idući ka Bujuk-Derbentu, koji, kao i Sudžak, ostaje na severu, prelazi dolinu Tundže. Od Bujuk-Derbenta produžuje vododelnicom između pritoka Tundže na severu i Marice na jugu do visa Kajbilar, koji ostaje Istočnoj Rumeliji, nastavlja južno od Stare-Almali između tokova Marice na jugu i različitih rečnih tokova koji se šire ka Crnom moru, između sela Belevrin i Alatli; zatim severno od Karanlika, grebenima Vosne i Zuva-ka, sledi vododelnicu Duke i Karagač-Su i ponovo se sastaje s Crnim morem između dve reke sa ovim imenom.

Član 15

Nj. Veličanstvo Sultan zadržava pravo da brani granice provincije s kopna i mora, da gradi utvrđenja na njenim granicama i da drži trupe. Red u Istočnoj Rumeliji održava domaća žandarmerija, uz po-

moć lokalne milicije. Prilikom sastavljanja ovih snaga, čije će oficire imenovati Sultan, vodiće se računa, zavisno od kraja, o veri stanovništva. Nj. Carsko Veličanstvo Sultan se obavezuje da u pograničnim garnizonima ne upotrebljava neregularne trupe, kao što su bašibozuci i Čerkezi. Regularne trupe koje će obavljati ovu dužnost neće nikad moći da budu smeštene kod stanovništva; kad prelaze preko teritorije, neće se moći zadržavati na njoj.

Član 16

Generalni guverner će imati pravo da pozove otomanske trupe u slučaju da unutrašnja i spoljna bezbednost provincije budu ugrožene. Pri predviđenoj mogućnosti, Visoka Porta će morati da o takvoj odluci obavesti predstavnike Sile u Carigradu, kao i o potrebama koje je opravdavaju.

Član 17

Generalnog guvernera Istočne Rumelije imenovaće Visoka Porta na pet godina, uz saglasnost Sila.

Član 18

Odmah posle razmene ratifikacija ovog ugovora biće obrazovana evropska komisija sa zadatkom da, u saglasnosti sa Otomanskom Portom, pripremi plan o ustrojstvu Istočne Rumelije. Ova komisija će u roku od tri meseca, utvrditi ovlašćenja generalnog guvernera i administrativni, sudski i finansijski sistem Provincije, uzimajući kao osnov zakone vilajeta i predloge podnete na osmoj sednici Carigradske konferencije. Skup odluka donetih za istočnu Rumeliju biće predmet Carskog fermana, koji će Visoka Porta obnarodovati i o njemu obavestiti Sile.

Član 19

Evropska komisija biće zadužena da upravlja, u dogovoru sa Visokom Portom, finansijama Provincije do uspostavljanja nove države.

Član 20

Međunarodni ugovori, konvencije i sporazumi, bez obzira na njihovu prirodu, zaključeni ili koje će Porta zaključiti s drugim Silama,

primenjivaće se u Istočnoj Rumeliji, kao i u čitavom Otomanskom Carstvu. Prava i privilegije stranaca, bez obzira na njihov položaj, biće poštovani u ovoj provinciji. Visoka Porta se obavezuje da će opšte zakone Carstva o verskoj slobodi primenjivati u korist svih veroispovesti.

Član 21

Prava i obaveze Visoke Porte prema železničkoj pruzi u Istočnoj Rumeliji ostaju potpuna.

Član 22

Snage ruskog okupacionog korpusa u Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji sačinjavaće šest pešadijskih i dve konjičke divizije i neće prelaziti 50.000 ljudi. Okupirane oblasti će izdržavati korpus o svom trošku. Okupacione snage sačuvaće svoje veze s Rusijom ne samo preko Rumunije, o čemu će biti zaključen sporazum između dve države, već i preko luka na Crnom moru – Varne i Burgasa – gde će za vreme okupacije moći da grade potrebne magacine. Okupacija istočne Rumelije i Bugarske od strane ruskih snaga trajaće devet meseci, počev od dana ratifikacije ovog ugovora. Ruska carska vlada se obavezuje da u roku od tri meseca završi prebacivanje svojih trupa preko Rumunije i potpuno evakuiše ovu kneževinu.

Član 23

Visoka Porta se obavezuje da skrupulozno primeni na ostrvo *Krit* organski Reglman iz 1868, unoseći u njega izmene koje budu ocenjene kao pravične. Slični Reglmani, prilagođeni lokalnim potrebama, osim u pogledu izuzeća poreza odobrenih Kritu, podjednako će biti uvedeni i u druge delove Evropske Turske, za koje ovim Ugovorom nije predviđena neka posebna organizacija. Visoka Porta će zadužiti specijalne komisije, u kojima će lokalni elemenat biti široko zastupljen, da obradi detalje tih novih Reglmana u svakoj provinciji. Projekti organizacije koji proisteknu iz tih radova biće podneti na ispitivanje Visokoj Porti, koja će, pre nego što proglasi akte kojima će ih staviti na snagu, pribaviti mišljenje Evropske Komisije, osnovane za Istočnu Rumeliju.

Član 24

U slučaju da Visoka Porta i Grčka ne postignu sporazum o ispravci granica predloženih u trinaestom protokolu Berlinskog kongresa, Nemačka, Austro-Ugarska, Francuska, Velika Britanija, Italija i Rusija zadržavaju pravo da ponude svoje posredničke usluge dvema stranama da bi olakšale pregovore.

Član 25

Provincije *Bosnu i Hercegovinu* okupiraće Austro-Ugarska, koja će njima upravljati. Pošto vlada Austro-Ugarske ne želi da preuzme upravu u Novopazarskom sandžaku, koji se nalazi između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka do Mitrovice, u njemu će ostati otomanska uprava; ipak, da bi se obezbedilo održavanje novog političkog stanja, kao i sloboda i bezbednost saobraćaja, Austro-Ugarskoj se ostavlja pravo da tu drži garnizone i da ima vojne i trgovačke puteve na čitavom prostoru ovog dela starog vilajeta Bosne. U tom smislu Austro-Ugarska i Turska će se sporazumeti o pojedinostima.

Član 26

Crnoj Gori priznaju nezavisnost Visoka Porta i sve one visoke ugovorne strane koje to dosad nisu učinile.

Član 27

Visoke ugovorne strane saglasne su u sledećim odredbama: u Crnoj Gori razlike u veri i veroispovesti neće moći da budu smetnja da neko iz tog razloga bude isključen ili sprečen da uživa svoja građanska i politička prava, da ne bude primljen u javne službe, na položaje, i da mu se ne ukazuju počasti ili da ne obavlja razne zanate i zanimanja, ma u kome mestu to bilo. Sloboda i javno vršenje svih crkvenih obreda biće osigurani svim žiteljima Crne Gore, kao i strancima, i nikakve smetnje neće se moći praviti bilo hijerarhijskom uređenju raznih veroispovesti ili njihovim odnosima sa svojim duhovnim starešinama.

Član 28

Nove granice Crne Gore utvrđene su ovako: linija koja polazi od Ilijinog brda, severno od Klobuka, spušta se na Trebišnjicu kod Gran-

čareva, koje ostaje Hercegovini, potom nastavlja tokom ove reke od tačke koja se nalazi 1 km nizvodno od ušća Čepelice, a odatle se, najkraćim putem, opet sastaje sa visovima koji oivičavaju Trebišnjicu. Zatim produžuju ka Pilatovcima, prepuštajući to selo Crnoj Gori, onda nastavlja visovima u pravcu severa i drži se, koliko je to moguće, na rastojanju od 6 km od puta Bileće–Korita–Gacko do klanca koji se nalazi između planine Somine i brda Kurila, odakle ide na istok prema Vratkoviću, ostavljajući to selo Hercegovini, do brda Orlina. Polazeći od ove tačke i ostavljajući Ravno Crnoj Gori, granica ide napred pravcem sever-severoistok, prelazeći vrhove Lebršnik i Volujak, potom se najkraćom linijom spušta u Pivu, koju prelazi i pridružuje se Tari u prolazu između Crkvice i Nedvine. Odatle se penje uz Taru do Mojkovca, zatim ide grebenom ogranka do Šiškog jezera. Od ovog mesta ona se spaja sa starom granicom sve do sela Šekulara. Odatle se nova granica pruža vrhovima planine Mokre, tako što selo Mokro ostaje Crnoj Gori, potom se penje do tačke 2166 na karti austrijskog generalštaba, sledeći glavni lanac i vododelnicu između Lima s jedne strane i Drima, kao i Cijevne, s druge strane. Ona se potom spaja sa sadašnjom granicom između plemena Kuči–Drekalovići, s jedne strane, i Kučka–Krajina i plemena Klementi i Grude, s druge strane, i ide do Podgoričke ravnice odakle se upućuje prema Plavnici, ostavljajući Albaniji plemena Klemente, Grude i Hote. Ovde nova granica prelazi jezero kod ostrva Gorica–Tophale i počev od toga mesta penje se pravo do visova grebena, odakle prati vododelnicu između Međurečja i Kalimana, ostavljajući Mrkoviće Crnoj Gori i izbijajući na Jadransko more u uvali Kruči. Na severozapadu granica će biti povučena linijom koja prelazi tačku između sela Šušnja i Zubaca i dopire do krajnje jugoistočne tačke sadašnje granice Crne Gore na planini Vrsuti.

Član 29

Bar i njegova obala biće pripojeni Crnoj Gori pod sledećim uslovima: krajevi koji leže južno od ove oblasti, do Bojane, uključujući Ulcinj, biće, po navedenom razgraničenju, vraćeni Turskoj. Komuna Spič, do severne granice oblasti koja je podrobno opisana, biće pripojena Dalmaciji. Crna Gora će imati potpunu slobodu plovidbe Bojanom. Ne dozvoljava se gradnja utvrđenja duž toka ove reke, izuzev onih koja su neophodna za lokalnu odbranu Skadra, a koja neće biti bliža od 6 km od ovog grada. Crna Gora neće moći da drži ratne bro-

dove ni ratnu zastavu. Luka Bar i sve vode Crne Gore biće zatvorena za ratne brodove svih država. Utvrđenja koja se nalaze između jezera i obale na crnogorskoj teritoriji biće razorena i u toj zoni neće biti dozvoljena izgradnja novih. Vršenje pomorske i sanitarne kontrole u Baru i duž obale Crne Gore biće prepušteno Austro-Ugarskoj, koja će to obavljati lakim brodovima za obalsku plovidbu. Crna Gora će primenjivati zakone o pomorstvu koji su na snazi u Dalmaciji. Austro-Ugarska se, sa svoje strane, obavezuje da će pružati konzularnu zaštitu crnogorskoj trgovačkoj zastavi. Crna Gora i Austro-Ugarska će postići sporazum o pravu da se preko nove crnogorske teritorije izgrade i održavaju putevi i železnička pruga. Na ovim putevima biće osigurana potpuna sloboda saobraćaja.

Član 30

Muslimani ili drugi posednici nekretnina u oblastima pripojenim Crnoj Gori, koji odluče da žive izvan granica Kneževine, moći će da zadrže svoje posede tako što će ih dati u zakup ili će njima upravljati preko trećih lica. Ni jednom licu neće biti oduzeta imanja, izuzev sudskim putem u državnom interesu i sa plaćanjem prethodnog obeštećenja. Tursko-crnogorska komisija biće zadužena da za račun Visoke Porte, u roku od tri godine, reši sva pitanja u vezi s otuđivanjem, korišćenjem i upotrebom državnih imanja i verskih zadužbina (*vakufa*) kao i druga pitanja koja se odnose na interese pojedinaca.

Član 31

Kneževina Crna Gora će se neposredno sporazumeti sa Otomanskom Portom o ustanovljenju crnogorskog agenta u Carigradu, kad se za to ukaže potreba. Crnogorci koji putuju ili borave u Otomanskom Carstvu moraju se potčinjavati otomanskim zakonima i vlastima, u skladu sa opštim načelima međunarodnog prava i običajima utvrđenim u pogledu Crne Gore.

Član 32

U roku od dvadeset dana od razmene ratifikacija ovog ugovora ili ranije, ako bude moguće, crnogorske trupe će napustiti oblasti koje zauzimaju u ovom trenutku, a koje nisu obuhvaćene novim granicama Kneževine.

Turske trupe će u roku od dvadeset dana napustiti krajeve ustupljene Crnoj Gori. Biće im dozvoljeno da ostanu još petnaest dana da bi ispraznile utvrđenja i prenele hranu i ratni materijal, kao i da bi izvršile popis opreme i predmeta koje ne mogu odmah preneti.

Član 33

Pošto Crna Gora mora da prihvati isplatu dela državnog duga Otomanskog Carstva za nove oblasti koje su joj mirovnim ugovorom dodeljene, predstavnici Sila u Carigradu će, u dogovoru s Visokom Portom, odrediti njegov iznos na pravednoj osnovi.

Član 34

Visoke ugovorne strane priznaju nezavisnost *Kneževine Srbije*, obavezujući je na uslove koji su izloženi u sledećem članu.

Član 35

U Srbiji razlike u veri i veroispovesti neće moći da budu smetnja da neko iz tog razloga bude isključen ili sprečen da uživa svoja građanska i politička prava, da ne bude primljen u javne službe, na položaje i da mu se ne ukazuju počasti ili da ne obavlja razne zanate i zanimanja, ma u kome mestu to bilo. Sloboda i javno vršenje crkvenih obreda svih veroispovesti biće zajamčeni svim građanima Srbije i strancima, i nikakve smetnje neće se moći praviti hijerarhijskom uređenju raznih veroispovesti niti njihovim odnosima sa svojim duhovnim starešinama.

Član 36

Srbija dobija krajeve koji su priloženi u sledećem povlačenju granica: Nova granica Srbije sledi sadašnju liniju maticom Drine do njenog utoka u Savu, ostavljajući Kneževini Srbiji Mali Zvornik i Sakar, pa dalje starom granicom Srbije sve do Kopaonika, od koga se odvađa na vrhu Kaniluga. Odatle ide najpre zapadnom granicom Niškog sandžaka preko južne strane Kopaonika, grebenom Marice i Mrdarske planine, koji obrazuje vododelnicu između doline Ibra i Sitnice, s jedne, i Toplice s druge strane, ostavljajući Prepolac Turskoj.

Zatim granica skreće na jug vododelnicom između Brvenice i Medveđe, ostavljajući čitavu dolinu Medveđe Srbiji, dalje grebenom Go-

ljak planine (stvarajući vododelnicu između Krive reke s jedne i Poljanice, Veternice i Morave, s druge strane) do vrha Poljanice. Zatim nova granica vodi ogrankom Karpinske planine do utoka Kojinske u Moravu, prelazi Moravu, penje se vododelnicom između potoka Kojinskog i potoka što utiče u Moravu blizu sela Neradovca, pa se više Trgovišta sastaje s planinom Sv. Ilija. Od ove tačke ide grebenom Sv. Ilije do brda Ključ, pa, prelazeći preko tačaka koje su na karti obeležene brojevima 1516 i 1547, preko Babine gore stiže do Crnog vrha.

Od Crnog vrha novo povlačenje granice Srbije spaja se s granicom Bugarske, to jest: ide vododelnicom između Strume i Morave, vrhovima Strešera, Viljo kola i Medžid planine, pa se preko Gadžine, Crne trave, Darkovske ravni, Drainice, zatim Daščanog kladenca, ponovo sastaje sa vododelnicom gornje Sukove i Morave, ide pravo na Stolu i odatle se nova granica spušta da bi na 1000 m severozapadno od sela Seguše presekla put Sofija–Piot. U pravoj liniji se penje na planinu Vidlič, a otuda na Radočinu, u lancu Kodža-Balkana, ostavljajući Srbiji selo Dojkince, a Bugarskoj selo Senokos.

Sa vrha planine Radočine granica produžuje ka severozapadu na greben Balkana preko Čiprovačkog Balkana i Stare planine do stare istočne granice Kneževine Srbije, blizu Smiljeve Čuke, a odatle starom granicom do Dunava, gde se završava kod Rakovice.

Član 37

Do zaključenja novih sporazuma u Srbiji se neće ništa menjati u postojećim trgovačkim odnosima Kneževine sa drugim zemljama. Za prevoz dobara preko Srbije neće se nametati nikakva tranzitna taksa. Sadašnja prava i povlastice stranih lica, kao i pravo konzularne jurisdikcije i zaštite ostaće u punoj važnosti sve dok se sporazumno ne izmene između Kneževine i zainteresovanih Sila.

Član 38

Kneževina Srbija nasleđuje obaveze koje je Visoka Porta preuzela prema Austro-Ugarskoj i Kompaniji za eksploataciju železnica u evropskoj Turskoj s obzirom na dovršavanje i povezivanje priključaka, kao i za korišćenje železnica koje će se izgraditi u novopripojenim oblastima Kneževine. Da bi se rešila sva ova pitanja, odmah posle potpisivanja ovog ugovora zaključiće se potrebni sporazumi između

Austro-Ugarske, Porte, Srbije i, u granicama njenih ovlašćenja, Kneževine Bugarske.

Član 39

Muslimani koji poseduju imovinu u krajevima pripojenim Srbiji, a koji odluče da žive izvan granica Kneževine, moći će da zadrže svoje posede tako što će ih dati u zakup ili će njima upravljati treća lica. Tursko-srpska komisija biće zadužena da za račun Visoke Porte, u roku od tri godine, reši sva pitanja koja se odnose na način otuđivanja, korišćenja ili upotrebe državnih imanja i verskih zadužbina (*vakufa*) kao i druga pitanja koja se odnose na interese pojedinaca.

Član 40

Do zaključenja ugovora između Turske i Srbije, sa srpskim podanicima koji putuju ili borave u Turskom Carstvu postupaće se po opštim načelima međunarodnog prava.

Član 41

U roku od petnaest dana od dana razmene ratifikacija ovog ugovora, srpske trupe će napustiti oblasti koje nisu obuhvaćene novim granicama Kneževine.

Turske trupe će u roku od petnaest dana napustiti teritorije ustupljene Srbiji. Biće im dozvoljeno da ostanu još petnaest dana da bi ispraznile utvrđenja i prenele hranu i ratni materijal, kao i da bi izvršile popis opreme i predmeta koje ne mogu odmah preneti.

Član 42

Pošto Srbija mora da prihvati isplatu dela državnog otomanskog duga za nove oblasti koje su joj mirovnim ugovorom dodeljene, predstavnici Sila u Carigradu će, u dogovoru s Visokom Portom, odrediti njegov iznos na pravednoj osnovi.

Član 43

Visoke ugovorne strane priznaju nezavisnost *Rumunije*, obavezujući je na uslove koji su izloženi u narednim članovima:

Član 44

U Rumuniji razlike u veri i veroispovesti neće moći da budu smetnja da neko iz tog razloga bude isključen ili sprečen da uživa svoja građanska i politička prava, da ne bude primljen u javne službe, na položaje i da mu ne ukazuju počasti ili da ne obavlja razne zanate i zanimanja, ma u kome mestu to bilo. Sloboda i javno vršenje svih crkvenih obreda biće zajamčeni svim rumunskim građanima i strancima, i nikakve smetnje neće se moći praviti hijerarhijskom uređenju raznih veroispovesti ili njihovim odnosima sa svojim duhovnim starešinama. S podanicima svih Sila, s trgovcima ili drugima, postupaće se u Rumuniji bez obzira na veru, s potpunom jednakošću.

Član 45

Kneževina Rumunija ustupa Nj. Veličanstvu caru Rusije deo teritorije Besarabije, odvojene od Rusije ugovorom u Parizu 1856. godine, koja se na zapadu graniči maticom Pruta, a u sredini maticom rukavca Kilije i ušćem Stari Stambul.

Član 46

Ostrva koja leže u delti Dunava, kao Zmijsko ostrvo, sandžak Tulča, uključujući okruge (*kaze*) Kilija, Sulina, Mahmudija, Isakča, Tulča, Mačin, Babadag, Hrsova, Kostendže i Medžidija, pripajaju se Rumuniji. Pored toga, Kneževina dobija teritoriju koja se nalazi južno od Dobrudže do linije koja polazi istočno od Silistrije, a završava se na Crnom moru, južno od Mangalije. Graničnu liniju utvrdiće na licu mesta Evropska komisija, koja je određena da izvrši razgraničenje Bugarske.

Član 47

Pitanje deobe voda i ribarenja biće podneto na arbitražu Evropskoj dunavskoj komisiji.

Član 48

Za prevoz robe preko Rumunije neće se naplaćivati nikakve tranzitne dažbine.

Član 49

Rumunija će moći da zaključi sporazume radi rešavanja prava i nadležnosti konzula u pitanjima pružanja zaštite u Kneževini. Postojeća prava ostaće na snazi dokle god ih ne bude izmenio zajednički sporazum između Kneževine i zainteresovanih strana.

Član 50

Do zaključenja ugovora između Turske i Rumunije, kojim će se urediti pitanje privilegija i nadležnosti konzula, rumunski državljani koji putuju i borave u Turskom Carstvu i turski podanici koji putuju i borave u Rumuniji uživaće prava koja su zagarantovana podanicima drugih evropskih Sila.

Član 51

Što se tiče obavljanja javnih i drugih sličnih radova, Rumunija preuzima, za sve oblasti koje su joj ustupljene, prava i obaveze Visoke Porte.

Član 52

Da bi se povećala postojeća bezbednost plovidbe na Dunavu, što predstavlja zajednički evropski interes, Visoke ugovorne strane odlučuju da sve tvrđave i utvrđenja koja se nalaze duž obale reke, od Đerdapa do njenog ušća, budu razorene i da se nove ne grade. Ratnim brodovima neće biti dozvoljeno da plove Dunavom nizvodno od Đerdapa osim lakim brodovima namenjenim rečnoj policiji i carinskoj službi. Ratni brodovi Sila usidreni na ušću Dunava moći će da plove do Galca.

Član 53

Evropska dunavska komisija, u kojoj će Rumunija imati predstavnika, zadržava svoje funkcije i obavljaće ih ubuduće do Galca potpuno nezavisno od teritorijalnih vlasti. Potvrđuju se svi ugovori, sporazumi, odluke i uredbe koje se tiču njenih prava, privilegija, prerogativa i obaveza.

Član 54

Godinu dana pre nego što istekne mandat Evropskoj komisiji Si-
le će postići sporazum o produženju njenih ovlašćenja ili o izmena-
ma koje budu smatrale potrebnim da izvrše.

Član 55

Propise o plovidbi, rečnoj policiji i nadzoru od Đerdapa do Gal-
ca izradiće, uz saradnju priobalnih zemalja, Evropska komisija i
usklađiće ih sa onima koji su bili ili će biti doneti za plovidbu niz-
vodno od Galca.

Član 56

Evropska dunavska komisija sporazumeće se sa onima koji ima-
ju pravo da održavaju svetionik na Zmijskom ostrvu.

Član 57

Austro-Ugarskoj se poverava obavljanje radova koji treba da uklo-
ne smetnje kako bi se odvijala plovidba Đerdapom i brzacima. Pri-
obalne države ovog dela reke pružiće sve olakšice koje se mogu zah-
tevat u interesu obavljanja radova. Odredbe člana 6 Londonskog
ugovora od 13. marta 1871. godine, koje se tiču prava prikupljanja
privremenog nameta za pokrivanje troškova za ove radove, ostaju na
snazi u korist Austro-Ugarske.

Članovi 58–61

(odnose se na Aziju)

Član 62

Pošto je Visoka Porta izrazila spremnost da poštuje načelo verske
slobode i da ga tumači u najširem smislu, ugovorne strane u potpu-
nosti prihvataju ovu spontanu izjavu. U Otomanskom Carstvu razli-
ke u veri i veroispovestima neće moći da budu smetnja da neko iz tog
razloga bude isključen ili sprečen da uživa svoja građanska i politič-
ka prava, da ne bude primljen u javne službe, na položaje i da mu se
ne ukazuju počasti ili da ne obavlja razne zanate i zanimanja. Svima,
bez obzira na veru, biće dozvoljeno da svedoče pred sudovima. Slo-
boda i javno vršenje svih crkvenih obreda biće zajamčeni svima i ni-

kakve smetnje neće se moći prihvatiti hijerarhijskom uređenju raznih veroispovesti niti njihovim odnosima sa svojim duhovnim starešinama. Crkvena lica, hodočasnici i monasi svih narodnosti koji putuju u evropsku ili azijsku Tursku uživace ista prava, koristi i privilegije. Službeno pravo zaštite priznaje se diplomatskim i konzularnim predstavnicima Sila u Turskoj. Ono obuhvata navedena lica, njihove dobrotvorne verske i ostale ustanove u Svetim mestima i drugde. Prava koja je uživala Francuska izričito se potvrđuju, a dogovoreno je da se ne mogu vršiti nikakve promene u vezi sa *statusom quo* Svetih mesta.

Svetogorski monasi, bez obzira na njihovo poreklo, zadržace svoje posede i ranije koristi i uživace, bez izuzetaka, potpunu jednakost u pravima i privilegijama.

Član 63

Pariski ugovor od 30. marta 1856. godine kao i Londonski ugovor od 13. marta 1871. godine ostaju na snazi u svim onim odredbama koje nisu opozvane ili izmenjene prethodnim odredbama.

Član 64

Ovaj ugovor biće ratifikovan i ratifikacije razmenjene u Berlinu u roku od tri nedelje ili, ako je moguće, ranije.

U punoj veri, odgovorni opunomoćenici su stavili svoje potpise i potvrdili ih svojim pečatom.

Sastavljeno u Berlinu, dana trinaestog, meseca jula 1878. godine.

Potpisani: Andraši – Karolji – Hajmerle – Bizmark – Bilov – Hoenloe – Vadington – Sen-Valije – Depre – Bikonsfild – Solzberi – Rasel – Korti – Lani – Gorčakov – Šuvalov – P. d'Ubril – Karateodoru – Mehmed Alija – Saadullah

Izvori: G. Noradounghain, *Recueil d'actes internationaux*, IV 175–192.
Srbija 1878. – Dokumenti, str. 556–575.

Napomena:

Berlinski ugovor je rezultat kongresa sila, pripremljen prethodnim bilateralnim aktivnostima i sporazumima. Glavna diplomatska borba na Kongresu vođena je između Britanije i Austro-Ugarske, uz podršku Nemačke, s

jedne, i Rusije, s druge strane. Glavni strateški cilj Britanije i drugih sila bio je da Rusiju udalji od turskih moreuza i da joj ne dozvoli stvaranje velike Bugarske kao ruskog protektorata na Balkanu. Ona je, na kraju, pristala da se od Sofijskog sandžaka formira Kneževina Bugarska koja će ostati u vazalnom odnosu prema Turskoj, uz odluku da zadrži južnu Bugarsku (tzv. Istočnu Rumeliju) kao autonomnu administrativnu tursku provinciju u kojoj će ona imati svoje trupe. Trebalo je da Rusija organizuje državnu vlast u Bugarskoj, a njene trupe su mogle da ostanu samo devet meseci. Makedonija nije data Bugarskoj kao ruskom eksponentu. Austro-Ugarska je skoro vek i po kasnije ponovo iskoračila na Balkansko poluostrvo dobijanjem „prava“ da okupira Bosnu i Hercegovinu, čime je bilo povređeno načelo narodnosti i inaugurisano nemačko prodiranje na Balkan (*Drang nach Osten*). Ipak, nacionalno načelo je ojačalo priznavanjem autonomne Kneževine Bugarske. Političke i teritorijalne promene, nastale na osnovu odluka Berlinskog ugovora, značile su početak uspostavljanja novih odnosa među balkanskim narodima i državama kao novim subjektima međunarodnih odnosa koji počinju da se uključuju u evropske odnose. Odredbama Berlinskog ugovora anuliran je Sanstefanski mirovni ugovor između Rusije i Turske. Ruski slavenofili optuživali su Bizmarka da je izdao Rusiju kao članicu Trojecarskog saveza – Berlinski ugovor je pokazao postojanje nove ravnoteže snaga koncentrisane oko Nemačke. Naime, posle poraza Francuske od strane Pruske i ujedinjenja Nemačke, Rusija i Britanija nisu imale interes da obnove staru poziciju Francuske od pre 1870, niti su želele francusku ili nemačku hegemoniju u Evropi, već ravnotežu snaga koju je Bizmark bio spreman da obezbedi. Britanski istoričar Tejlor promene na Balkanu posle Berlinskog kongresa naziva „revolucijom u međunarodnim odnosima“ koja je „posledica rada balkanskih Slovena“. Istočno pitanje se više nije kretalo samo oko moreuza, jer je nacionalno pitanje „transformisalo strukturu međunarodnih odnosa“. Ono je gurnulo Austro-Ugarsku napred i nije joj dozvolilo uzmicanje. Njenom okupacijom Bosne i Hercegovine započinje nova istočna politika. Sile su osujetile rusku nameru rušenja Turske, čime je ponovo pobedilo načelo Bečkog protokola iz 1856. „da je opstanak Turske carevine unutar ugovorom označenih granica temeljni uslov evropske ravnoteže“, a ona član evropskog koncerna. Britanci su još uvek imali prioritet u otporu prema Rusiji, ali su, pored moreuza, skretali pažnju i na druge probleme. Videti: Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, str. 229–230.

Dokument 9

GOVOR J. RISTIĆA NA TAJNOJ SEDNICI NARODNE SKUPŠTINE U KRAGUJEVCU, 13. (25) jul 1878.

Gospodo!

Pre nego što pristupim objašnjavanju Berlinskog ugovora, koje se odnosi na Srbiju, ja bih molio, da mi dopustite, da dodirnem položaj Srbije i njeno sudelovanje u rusko-turskom ratu, te da se na taj način baci svetlost na događaje, koji su prethodili zaključenju ovog Ugovora.

Vama je poznato objašnjenje, koje sam ja 1875. godine davao Narodnoj skupštini o spoljnim odnošajima Srbije. Setićete se, kako sam izlagao dosta prostrano, da je za dvadeset prošlih godina, a naročito od Kneza Mihaila politika Srbije bila upravljena na to, da u savezu sa istočnim državama Grčkom, Rumunijom i Crnom Gorom dođe do oslobođenja i ujedinjenja dotičnih naroda. Ovaj savez je simbol vere za srpsku vladu. Sva ministarstva, što su od 1860. godine pa ovamo dolazila na vladu, ispovedala su tu veroispovest političku, a to je trajalo do zaključenja našeg prvog rata (1876. godine).

No našim prvim ratom mi smo se svi uverili, da osnova, koju su sebi bili izabrali istočni narodi (jer i druge istočne države, koje ne pomenuh, deljahu našu političku veru) – da ta osnova nije bila čvrsta. Iskustvo, dobiveno događajima, pokazuje, da se nismo mogli osloniti na to, da možemo tim putem doći (!) do svoje celji. Pri svem tom, što smo imali savez sa Grčkom, Rumunijom i Crnom Gorom, pri svem tom, kad je došao suđeni čas, jedino je Crna Gora ostala uz nas postojana; na nju jedino mogli smo računati, kao na pouzdanog saveznika. S druge strane, narodi, koji nisu imali svoje vlade, ni svoga centra, kao što su bili Bugari, nisu, kao celina, mogli biti sa nama u dodiru, i prema tome nisu ni mogli biti u dovoljnoj svezi sa nama.

Na taj način moglo se dogoditi, da Srbija sa Crnom Gorom ostane usamljena u borbi sa Turskom. Mi smo računali ne samo na sajuznike, no i na veći odziv naroda hrišćanskog u Turskoj, pa stoga smo se i upustili u borbu.

Posle tih događaja, koji su imali velikog uticaja na sudbu našega naroda, očividno je bilo, da narodi, sami po sebi, nisu mogli da dođu do stvarnog saveza političkog, i ako su ti savezi postojali na hartiji. Kad je kod jednih bilo mogućnosti za akciju, kod drugih je bilo kakvih domaćih prepreka ili kakvih spoljnih uticaja, koji su ugovorenu zajednicu osujećivali. Ostala je dakle misao, da se dočeka savez sa kakvom većom silom, a tome imali smo uzroka, da se u skoro nadamo. I našom srećom zaista se dogodilo, da se ova prilika brzo pokazala. Veledušni car ruski prihvatio je onu stvar, koju je srpski narod otpočeo, ali kome sredstva nisu dopuštala, da je izvrši u neravnoj borbi sa velikom jednom carevinom. Imajući, s jedne strane, to ubeđenje, da narodi sami nisu kadri izvršiti svoj preporodaj bez pomoći kakve velike sile; a s druge strane videći, da Rusija stupa u rat protiv Turske, Njegova Svetlost Knez srpski sa svojom vladom starao se, da dobije pristanak Rusije na sudelovanje u ratu, koji je Rusija Turskoj objavila.

Vama je poznato, da je naš Svetli Knez išao u Ploješte caru Aleksandru; ali neće vam možda biti poznato, da je Njegovo Veličanstvo milostivo odobrilo, da Srbija može sudelovati, ako hoće.

Ja mislim, da će se danas, pošto se videlo, kako su tekli događaji, kako su se sretno svršili, kod svakoga Srbina naći odobrenja za ovaj postupak Kneževe vlade. Jer ono, što se desilo, da neki među nama srpsko-turski rat nisu odobravali, nije bilo za to, što celj ne odobravahu, nego može biti, što strahovahu, da se ona neće moći postići. Stvar je sretno pošla i sretno se svršila. Da Srbija nije prihvatila ovu priliku, ona bi izgubila plodove sviju svojih žrtava. To je tako izvesno, da ni najmanjoj sumnji ne podleže. O tome ja nisam ni pre Kongresa berlinskog sumnjao, a tom prilikom moje je uverenje našlo novog potkrepljenja.

Kako je rat tekao, to mi nije zadatak da govorim; no neće možda izlišno biti, da vam kažem, zašto se naša vojena akcija kretala samo u granicama Stare Srbije, a Bosnu ostavila izvan kruga svojih operacija.

Pre nego što će Srbija po drugi put zaratiti, nama je preporučeno bilo od strane Rusije, da ništa ne preduzimamo na Drini, da ne bismo izazvali Austriju; jer i carsko-ruska vlada polagaše mnogo na to, da Austrija ostane neutralna. Austrija je i sama izjavila, kad smo je pita-

li, *šta je sfera njenih interesa?* da oni dopiru do Drine i Lima. Prešavši dakle Drinu i Lim dodirnuli bismo njene interese i sukobili bi se sa njenom vojskom.

Time, što je Austrija obeležila sferu svojih interesa, obeležila je i granice naše političke težnje na Zapadu. Kad su dakle otpočeli pregovori sveto-stefanski, mi nismo mogli ni pomišljati, da tražimo, da prelazimo preko Drine i Lima, kao što smo se i za vreme rata uzdržali, da ih prelazimo, no smo prodirali u Staru Srbiju, dokle smo mogli. Tu smo dakle i nove političke granice tražili.

Sveto-stefanski pregovori vodili su se dosta tajno, pri svem tom, što smo imali svoga zastupnika pri glavnome stanu ruskom (pukovnika Đ. Katardžiju) za vreme celoga rata. Pregovori su bili s početka uzeli vrlo nepovoljan pravac za nas. S jedne strane bile su obeležene granice za proširenje Srbije do Novog Pazara; *ali sa isključenjem Novoga Pazara*; zatim je pogranična pruga išla preko Vučitrna (!) i Goljaka, *pa ispod Leskovca*; posle se htelo okrenuti Moravom na staru granicu, *a Niš da se pridruži Bugarskoj*, kao i svi ostali krajevi, koji ležahu izvan obeležene pruge, ma da behu svedoci naših pobeda, a njihovi stanovnici naša jednokrvna braća kao što su: Vranje, Piroć i Trn.

U tom trenutku naš Svetli Knez sa svojom vladom nastane raditi živo, da bar Niš ostane Srbiji, kao najdragoceniji dobitak naš. Jer, zaista, ja bih, bar po mome shvatanju, Niš pretpostavio celoj drugoj dobiti, koja nam je onda bila namenjena.

Svetli Knez pošlje i drugog poslanika (pukovnika Lešjanina) u glavni stan ruski s pismima na Njegovo Carsko Visočanstvo Velikoga Kneza Nikolu, glavnoga komandanta, i na đenerala Ignjatijeva, glavnoga punomoćnika carskoga pri pregovorima o miru. U pismima se srpski interes zastupao koliko toplo, toliko i ozbiljno. Isto tako radili smo i preko vanrednoga poslanika Kneževog, koji se za vreme oba rata naša nalazio u Petrogradu (g. Milosava Protića). Ovom živom radnjom najposle uspe se, blagodareći svagda veledušnom caru Aleksandru, te se Niš obezbedi; no granice oko Niša jako su se menjale za vreme pregovora. Htelo se najpre odma iza zidova gradskih stati (t. j. kod sela *Malče*, koje je ne daleko od Niša); a najposle obuhvati se i Bela Palanka u novu granicu Srbije. Takvo stanje stvari doneo nam je sveto-stefanski mir, i razume se, da nas on nije mogao zadovoljiti.

Vlada je smatrala za svoju dužnost, da svome nezadovoljstvu ne daje javnoga izraza. Odnosači su sa Rusijom održani vazda u duhu prijateljskom; i ako smem reći, što tada nismo imali slobodne štam-

pe, nismo mnogo izgubili, jer bi kroz štampu nezadovoljstvo prodrlo u javnost, a ova bi morala imati dejstvo na narod, narod na vladu, a vlada, pod uticajem takvih prilika, mogla bi izići iz svoga izmerenog koloseka, koji nam je dopuštao, da ostanemo u tišini i učinimo sve što je trebalo, a da nikoga ne uvredimo.

Međutim, kao što je poznato, zapretila je posle druga opasnost; bilo je izgleda za veliki, evropski rat; no oluja je sretno otklonjena i sazvnan je Berlinski kongres, na kome su se predstavnici sviju velikih sila sastali.

Njegova Svetlost Knez počastvovao je mene izborom svojim, da kod Kongresa zastupam interese Srbije. Ja sam po ovlašćenju Nj. Svetlosti, podneo Kongresu jedan memorandum, koji će vam biti poznat iz novina, pa nije potrebno, da o njemu govorim. Imam samo da primetim, da je naša tražbina, kao što sam vam malo pre navestio, upravljena bila Staroj Srbiji. Osim toga istorijskim faktorima konstatovano je, *da se iz srpskog pitanja porodilo ono veliko pitanje, koje (je) Kongres zanimalo*; da srpsko pitanje ne može uginuti (*imperittable*), i da se pravo naroda srpskoga ne može nikada ugasiti.

Kao što vidite na karti, naša tražbina ulazi dublje u granice Stare Srbije. To je bilo više da se obeleži u nekoliko naš vojeni *status quo*, poglavito pak da se obeleži zemljište, koje bi bilo ravne vrednosti sa Kosovskim Vilajetom, koji smo mi po zaključenju primirja zahtevali. Osim toga, zahtevano je od Kongresa priznanje nezavisnosti i tražena je evropska garantija za Srbiju.

Kongres je priznao Srbiji nezavisnost, ali ju je vezao za neke uslove; no o garantiji nije bilo ni spomena. Isto tako i Rumunija je tražila, da joj se evropska garantija prizna, da ne bi nepravedno od koga silnijeg naroda napadnuta bila bez saglasnosti ostalih sila; no u tome nismo uspjeli ni mi, ni Rumuni. Punomoćnici su se izražavali, da nove istočne države treba same sobom da pokažu svoju vitalnu snagu. I tako pitanje o evropskoj garantiji nije ni došlo na dnevni red kongreski. U ostalom meni se ne čini, da bismo za njom imali mnogo da žalimo. Prava garantija leži u faktičnim odnošajima, a ne na hartiji. Ova bi nas mogla uljuljati u osećanjima sigurnosti, te nas navesti, da zaboravimo na potrebu, da se staramo obezbediti sebi stvarnu garantiju, koja počiva na interesima. Porta je imala ugovorima osiguranu garantiju, pa vidimo, da ona nije u stanju bila, da spase celokupnost Otomanske carevine, pa ni nezavisnost da joj potpuno održi, no ju je možda pre na rasputnice navela.

Nezavisnost sama po sebi priznata je Srbiji. Ne treba da mislimo, da je dobitak nezavisnosti neznatan dobitak. Ne treba taj dobitak da ocenjujemo sa gledišta *materijalnog*, pa da kažemo: nećemo više plaćati 40.000 dukata godišnje, i to je sve! Mi smo dobili mnogo više. Što je god sloboda za pojedinog čoveka, to je nezavisnost za državu, a koliko je god ta nezavisnost više ograničena, u toliko se može upodobiti ograničenju slobode individualne. Ja sam imao prilike da vidim u Berlinu slavnog istorika Rankea, koji je pisao istoriju oslobođenja srpskog. Kad me je video, on mi je čestitao priznanje nezavisnosti, „*kao najveće blago, što je naša zemlja dobiti mogla*“. Na moju primetbu, da su kod nas mišljenja podeljena i da neki više polažu na uvećanje zemljišta, odgovorio mi je ovaj slavni muž, da i zemljišno uvećanje ima svoje značajne koristi, ali da je *nezavisnost* ona *osnova*, na kojoj države postaju i svoju budućnost obezbeđuju, kao što pokazuje istorija Pruske. Ovo navodim samo s toga, što želim da se vidi, kako se u svetu ceni naš dobitak nezavisnosti.

Napomena objavljena na kraju teksta u knjizi iz koje je uzet ovaj tekst govora glasi:

Objavio Vladimir Stojančević u pogovoru fototipskog izdanja *Diplomatske istorije* J. Ristića (34–38). Izlaganje J. Ristića štampano je u malom broju primeraka pod naslovom: „Govor g. Jovana Ristića ministra spoljnih poslova, održan 13. jula 1878. godine u tajnoj sednici Narodne Skupštine o Berlinskom kongresu“, Beograd 1878, 33 (pečatano samo za zvaničnu upotrebu); original u AIIS, Fond J. Ristića XXII/2.

Ovaj Ristićev govor objavio je, skraćeno, i Vl. Đorđević, *Srbija na Berlinskom kongresu*, 5–6, dodavši u napomeni: „Što g. Ristić nije mogao kazati ni u tajnoj sednici Narodne Skupštine, to ćemo mi kazati ovde: Knjaz Milan je poručio u ruski stan da će Niš braniti, ako zatreba, i protiv same bratske ruske vojske... Tek je to pomoglo...“

Izvor: *Srbija 1878. – Dokumenti*, str. 585–591.

Napomena:

Ovaj Ristićev govor jasno je ocrtao interese sila prema Srbiji i njihove nastupe, a posebno Austro-Ugarske prema Bosni i Staroj Srbiji, ocenjujući da su njeni geopolitički interesi prema Srbiji bili dominantni na Kongresu.

Dokument 10

(TAJNI) SAVEZNI UGOVOR⁸ IZMEĐU AUSTRO-UGARSKE I NEMAČKE, Beč, 7. oktobar 1879.

Prisna saradnja Nemačke i Austro-Ugarske nije uperena ni protiv koga, ona je utvrđena da se učvrsti evropski mir, zaključen Berlin-skim ugovorom, i zato su Njihova Veličanstva, odlučila da, – zaričući se svečano obojica da neće dopustiti nikad da se njihov čisto odbrambeni savez pretvori u napadački, – zakluče savez za mir i uzajamnu odbranu:

Član 1

Za slučaj da, protivno nadama i iskrenim željama obeju visokih strana ugovornica, jednu od njih napadne Rusija, druga strana je obavezna da je pomogne svom svojom vojnom snagom i da zakluče mir samo zajednički i sporazumno.

Član 2

Za slučaj da jedna od obeju visokih strana ugovornica napadne neku treću silu druga ugovornica se obavezuje da ostane bar naklonjena neutralno.

Ali, ako bi tu treću silu pomagala Rusija, bilo aktivnom saradnjom, bilo vojničkim merama koje bi predstavljale opasnost, obaveza zajedničkog pomaganja izražena u članu 1, odmah stupa na snagu i važi sve do zajedničkog zaključenja mira.

⁸ Šulekov prevod.

Član 3

Ovaj ugovor važi pet godina računajući od dana ratifikacije. Godinu dana pre isteka toga roka, obe visoke strane ugovornice stupiće u međusobne pregovore da se utvrdi, postoje li još oni preduslovi koji su služili kao obnova ugovora, te da se sporazumeju o daljem trajanju kao i o eventualnim promenama istog. Ako ni jedna od visokih strana ugovornica po isteku prvog meseca zadnje ugovorne godine ne zatraži nove pregovore, ugovor će se smatrati produženim za dalje tri godine.

Član 4

S obzirom na njegov miroljubivi karakter a da bi se isključili svi nesporedumi, ovaj se ugovor čuva u tajnosti, a trećoj sili će se saopštiti samo po sporazumu obeju visokih strana ugovornica, osim slučaja ako se uvere da ne odgovaraju više stvarnosti obećanja cara Aleksandra II, data na sastanku u Aleksandrovu, da ruska oružanja u stvari neće predstavljati za njih nikakvu opasnost. U ovakvom slučaju obe visoke strane ugovornice smatraće svojom lojalnom dužnošću poverljivo obavestiti ruskog cara da će svaki napad na jednu od visokih strana ugovornica morati smatrati zajedničkim izazovom.

Član 5

(Završne odredbe).

Izvori: V. Šulek, *Diplomatska historija*, I, str. 19–20.
Grosse Politik, III, str. 102–105.

Napomena:

Ugovor o dvojnomoj savezu Nemačke i Austro-Ugarske bio je delo Bizmarke diplomatske aktivnosti upereno protiv Rusije. On je znao da bi Nemačka i bez saveza morala da brani Austro-Ugarsku od Rusije, jer bi „pobedena Austrija, neprijateljska Francuska i pobedonosna Rusija, stvorile nezadrživ položaj Nemačkoj“ (Guč). Andrašić je hteo da savez ograniči samo za slučaj rata protiv Rusije, a Bizmark je imao u vidu i rat protiv Francuske. Po njemu, trebalo je voditi politiku približavanja Rusiji kroz Trojcarski savez i onemogućavati njeno približavanje Francuskoj, a u Istočnom pitanju raditi na približavanju Beča i Moskve i onemogućavanju njihovog približavanja Bri-

taniji. Prethodno je bio potpisan protokol o savezu (24. septembra), a ugovor su potpisali grof Andraš i princ Reus u Beču 7. oktobra 1879. Nemački car je bio protiv ovog saveza, ne želeći pogoršavanje odnosa sa Rusijom, ali ga je Bizmark privoleo na pristanak. Andraš nije pristao da se u ugovoru izričito pomene Francuska iako se na nju mislilo, jer se u čl. 2, stav 2 govori o *casusu foederis* za slučaj napada Rusije i Francuske. Savez je imao defanzivni karakter. Protokolom od 22. marta 1883. Ugovor je produžen na novih pet godina, do 1887. a protokolom od 1. juna 1902. utvrđeno je da se Ugovor o dvojnomo savezu automatski produžuje svake tri godine dok ugovornice drugačije ne odrede.

Dokument 11

KONKORDAT ZAKLJUČEN IZMEĐU AUSTROUGARSKE VLADE I VASELJENSKE PATRIJARŠIJE, Carigrad, 31. mart 1880.⁹

Povodom predaje političke uprave pokrajina Bosne i Hercegovine vladi Njegovog carskog i kraljevskog apostolskog veličanstva, Carra Austrije i Kralja Ugarske. Pošto su se dve strane saglasile o nekim merama koje treba preduzeti da bi se privremeno regulisali odnosi pravoslavnih dijeceza Bosne i Hercegovine, smeštenih u tim pokrajinama, sa vrhovnom vlašću naše patrijaršije, ekumenske i apostolske Svete stolice od koje zavise: vlada Njegovog carskog i kraljevskog apostolskog veličanstva, posredstvom Nj. Ekselencije g. grofa Dubskog, podnela je nama i Svetom sinodu kome mi predsedavamo sledeće predloge, sadržane u sedam tačaka:

Član 1

Episkopi pravoslavne crkve koji danas vrše tu dužnost u Bosni i Hercegovini potvrđuju se i zadržavaju u svojim sadašnjim episkopskim sedištim.

Član 2

Ako bi se ispraznilo jedno od tri episkopska sedišta u Bosni i Hercegovini, Njegovo carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo imenovaće novog mitropolita na to sedište, pošto prethodno saopšti ekumenskom Patrijarhatu ime svog kandidata, da bi se mogle ispuniti kanonske formalnosti. Ako taj kandidat ne bi bio poznat Patrijarha-

⁹ Prevod sa francuskog.

tu, saopštenje će biti popraćeno svedočanstvom pravoslavnog episkopa od kojeg zavisi taj kandidat, kojim će dokazati svoju kanonsku podobnost da bude posvećen za episkopa.

Član 3

Ako se utvrdi da je jedan od trojice mitropolita učinio prestup u svojim dužnostima, bilo prema građanskoj ili crkvenoj vlasti, ili prema svojoj pastvi, njegovo svrgavanje će se izvršiti istim postupkom kojim je bilo izvršeno i postavljanje.

Član 4

Novi mitropoliti koje bi imenovalo Njegovo carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo biće posvećeni prema načelima kanonskog zakona istočne pravoslavne crkve.

Član 5

Episkopi istočne pravoslavne crkve u pokrajinama Bosni i Hercegovini spominjaće u liturgijama i obredima ime ekumenskog Patrijarha, prema kanonskom običaju istočne pravoslavne crkve. Oni će pribavljati to ulje (miro) iz ekumenskog Patrijarhata.

Član 6

Umesto kanonske subvencije koju su te tri episkopije davale ekumenskom Patrijarhu, vlada Austro-Ugarske se obavezuje da će svake godine plaćati Njegovoj svetosti patrijarhu Joahimu III sumu od 58.000 pijastra u zlatu koja će se uplaćivati u kasu Patrijarhata posredstvom Carsko-kraljevske ambasade u Carigradu. Osim toga anuiteta Nj. sv. patrijarh Joahim III neće moći da traži nikakvu drugu materijalnu dobit iz tih pokrajina.

Član 7

Episkopi pomenutih pokrajina neće u buduće primati nikakva davanja ni takse od svoje pastve. Te obaveze u buduće će primati Carsko-kraljevska poreska uprava, izuzev kvote koja ide ekumenskom Patrijarhatu i čije se plaćanje neće više zahtevati. Za nadoknadu ti episkopi će primati iz carsko-kraljevskog poreza jednu redovnu svo-

tu čiji će se iznos izračunati prema proseku crkvenih prihoda koje su dosad primali od svoje pastve.

Posle produbljenog proučavanja predloga o kojima je reč i posle zrelog razmatranja tog predmeta sa našom dragom braćom i kolegama, presvetim mitropolitima, utvrdili smo da pomenuti predlozi nisu nepovoljni za privremeno regulisanje odnosa pomenutih pravoslavnih episkopija sa velikom Carigradskom crkvom, prema zahtevima vremena i trenutnim prilikama. Prihvatajući ih na osnovu jednodušnosti glasova naše drage braće i kolega u Svetom Duhu, presvetih mitropolita okupljenih u Sinodu, mi smo se izjasnili u korist održanja na snazi odredaba prihvaćenih opštom saglasnošću između dveju strana. Istovremeno molimo Svemogućeg koji vlada svetom da štiti i čuva Njegovo carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo živo i zdravo na Prestolu, za dobro i u interesu svih naroda koji su potčinjeni Njegovom očinskom žezlu.

U toj veri bio je ovaj patrijarhijski i sinodni akt sačinjen i registrovan u kodeksu naše velike Crkve u godini našeg Gospoda 1880, u mesecu martu. Indikt 8.

Izvor: J. Ristić, *Diplomatska istorija Srbije*, II, str. 320–323.

Napomena:

Ovaj konkordat je proizišao iz potrebe regulisanja prava pravoslavnog stanovništva Bosne i Hercegovine koju je Austro-Ugarska okupirala na osnovu odluke Berlinskog kongresa. Austro-Ugarska je sada, zajedno sa Bosnom i Hercegovinom, imala u svojim granicama više srpskog (pravoslavnog) stanovništva nego što su ga imale Srbija i Crna Gora zajedno, a pošto je Berlinški ugovor sadržavao prava verskih manjina u oblastima na koje se odnosio bilo je potrebno da se sada i Dvojna monarhija obavezuje na isti nivo zaštite ovih manjina.

Dokument 12

(TAJNI) TROJECARSKI SAVEZNI UGOVOR AUSTRO-UGARSKE, NEMAČKE I RUSIJE, Berlin, 18. jun 1881.¹⁰

Član 1

Za slučaj da jedna od visokih strana ugovornica bude u ratu sa kojom četvrtom silom, druge dve ostaće neutralne i trudiće se da se lokalizuje spor.

Ove odredbe primenjivaće se u slučaju rata između bilo koje od visokih strana ugovornica i Turske, ali samo uz prethodni sporazum između tri dvora o ciljevima istog.

Član 2

Rusija u sporazumu sa Nemačkom izjavljuje svoju čvrstu odluku, da će poštovati interese Austro-Ugarske i njen novi položaj zagarantovan joj Berlinskim ugovorom.

Tri dvora u želji da izbegnu sve nesporazume među sobom obavezuju se, da će voditi računa o uzajamnim političkim interesima na Balkanu i obećavaju, da nove promene sadašnjeg teritorijalnog stanja evropske Turske neće uslediti bez prethodnog zajedničkog sporazuma.

Da se olakša ovim članom predviđeni sporazum, tri dvora utvrđuju već sada u protokolu pridodatom ovom ugovoru tačke, u kojima je postignuta načelna saglasnost.

Član 3

Tri dvora priznaju evropski i uzajamno obavezni karakter načela zatvorenih moreuza Bosfora i Dardanela, utemeljenih međunarod-

¹⁰ Prevod sa francuskog originala.

nim pravom, potvrđenog ugovorima i izloženog ruskom deklaracijom na sednici Berlinskog kongresa od 12. jula.

One će zajednički paziti, da Turska ne čini izuzetak u ovoj odredbi u prilog bilo koje sile, dopuštajući joj da se moreuzima služi u ratne svrhe.

U slučaju povrede, tri sile će smatrati kao da je u ratnom stanju prema povređenoj strani i time lišenu povlastica jemstva njenog teritorijalnog statusa, zagarantovanog joj Berlinskim ugovorom.

Član 4

Ovaj ugovor ostaje na snazi tri godine računajući od dana razmene ratifikacija.

Član 5

Visoke strane ugovornice čuvaće u tajnosti sadržaj i važenje ovog ugovora i priloženog protokola.

Član 6

Ovaj ugovor zamenjuje prethodni ugovor iz godine 1873.

PROTOKOL O BALKANU

pridodat prethodnom ugovoru (u smislu čl. 2) u kome su se tri dvora sporazumela u pogledu sfera interesa na Istoku

„1. Bosna i Hercegovina

Austro-Ugarska zadržava pravo da anektira ove dve pokrajine kad god to nađe za potrebno.

2. Novopazarski sandžak

Deklaracije izmenjene među opunomoćenicima Austro-Ugarske i Rusije na Berlinskom kongresu od 13/1. jula 1878. ostaju i dalje na snazi.

3. Istočna Rumelija

Tri sile smatraju da je eventualna okupacija bilo Istočne Rumelije, bilo balkanskih područja opasna po opšti mir. Ugovorne strane odvratice u tom slučaju Portu od takvog poduhvata, ali bez sumnje da

ni Bugarska ni Istočna Rumelija sa svoje strane ne smeju preduzeti ništa što bi Porta mogla smatrati kao izazov.

4. Bugarska

Tri sile se neće protiviti eventualnom ujedinjenju Bugarske i Istočne Rumelije u teritorijalnim granicama naznačenim Berlinskim ugovorom, ako to pitanje silom prilika dođe na dnevni red. One će odvrćati Bugare od svakog upada u susedna područja, a posebno u Makedoniju.

5. Agenti u Turskoj

Da bi se izbegli sukobi interesa u svim mesnim pitanjima, tri Dvora ovlastiće svoje predstavnike i agente na Istoku, da sva sporna pitanja nastoje rešavati uzajamnim prijateljskim objašnjenjem“.

Izvori: *Die Grosse Politik...*, str. 178–179.

V. Šulek, *Diplomatska historija Centralnih sila*, II, str. 30–33.

G. P. Guč, *Diplomatska istorija*, str. 42–43.

Napomena:

Trojecarski savez je stvoren Bizmarkovom aktivnošću (posle pobeđe Francuske i nemačkog ujedinjenja) u cilju sprečavanja rusko-francuskog približavanja (čuvanja rezultata Frankfurtskog mira), sprečavanja austro-ruskog sporazumevanja na štetu Nemačke i uticanja na njihovo rivalstvo. Ideja je bila da tri cara (austrijski, nemački i ruski) zajednički brane princip legitimiteta. Sastanak tri cara održan je u Berlinu septembra 1872. Iduće godine je došlo do potpisivanja rusko-nemačke vojne konvencije i austrijsko-ruske konvencije opšteg karaktera u Šenbrunu, kojoj se kasnije pridružila i Nemačka. Ovaj savez je obnovljen 1881, ali je ovim ugovorom formulisan kao konsultativni pakt o neutralnosti, sa ciljem da se Nemačka ponovo približi Rusiji, kojoj se na Berlinskom kongresu posebno zamerila, i protiv koje su sada otvoreno nastupali ruski slavenofili, jer je Bizmark predvodio evropsku koaliciju protiv Rusije. Austro-Ugarskoj nije uspelo približavanje sa Engleskom protiv Rusije, bez obzira na rusko-englesko rivalstvo u Istočnom pitanju, jer se Gledston orijentisao samo na korišćenje protivrečnosti između drugih sila i još uvek se držao principa „sajne izolovanosti“. Ruski interes za saradnju sa silama Dvojnog saveza bio je uticaj na austro-nemačke odnose i potreba sporazumevanja sa Austro-Ugarskom, kao i obezbeđivanja svoje zapadne granice. Približavanje Austro-Ugarskoj Rusiji je bilo potrebno i zbog sukobljavanja sa Engleskom u Aziji. Andraš i Gorčakov su očekivali nastavljajanje saradnje i sporazumevanja na Balkanu, posebno kako bi uticali na ponašanje Srbije i srpskog pokreta i očuvanje *statusa quo*. Savezni ugovor iz 1881. produžen je 1884, a do obnove 1888. nije došlo zbog razlaza u pogledu bugarskog pitanja.

Dokument 13

**TAJNA KONVENCIJA IZMEĐU SRBIJE
I AUSTRO-UGARSKE,
28. jun 1881.¹¹**

Član 1

Između Austro-Ugarske i Srbije vladave stalno mir i prijateljstvo. Obe vlade obavezuju se da će uzajamno voditi prijateljsku politiku.

Član 2

Srbija neće nikako trpeti politička, verska ili druga spletkarenja koja bi, polazeći s njene teritorije, išla protiv austrougarske monarhije, podrazumevajući tu i Bosnu i Hercegovinu i Novopazarski sandžak.

Austro-Ugarska prima na sebe istu obavezu prema Srbiji i njenoj dinastiji, čije će održanje i utvrđenje pomoći svim svojim uticajem.

Član 3

Ako knez Srbije bude našao za potrebno da, u interesu svoje dinastije i svoje zemlje, uzme za sebe i svoje potomke kraljevsku titulu, Austro-Ugarska će tu titulu priznati čim bude proglašena u zakonskoj formi i upotrebiće svoj uticaj da je i druge sile priznaju.

Član 4

Austro-Ugarska će se zauzeti da pomogne interese Srbije kod drugih evropskih vlada. Bez prethodnog sporazuma s Austro-Ugarskom

¹¹ Prevod sa francuskog.

Srbija neće pregovarati ni zaključivati politički ugovor s bilo kojom drugom vladom i neće pustiti na svoju teritoriju ni jednu stranu voj-sku, ni redovnu ni neredovnu, pa čak ni pod imenom dobrovoljaca.

Član 5

Ako Austro-Ugarskoj bude zapretio kakav rat ili se bude našla u ratu s jednom ili više sila, Srbija će prema Austro-Ugarskoj monarhiji, računajući tu Bosnu i Hercegovinu i Novopazarski sandžak, zauzeti prijateljsku neutralnost i učiniće joj, prema njihovom tesnom pri-jateljstvu i duhu ovoga ugovora, sve moguće olakšice.

Austro-Ugarska prima na sebe istu obavezu prema Srbiji u slučaja ako joj bude zapretio rat ili se bude nalazila u ratu.

Član 6

U slučaju da obe ugovaračke strane budu smatrale za potrebno jednu vojnu kooperaciju, pitanja koja se tiču te kooperacije, naročito pitanja vrhovne komande i eventualnog prelaska trupa preko teritorija jedne ili druge države biće uređena jednom vojnom konvencijom.

Član 7

Ako sticajem događaja, čiji se razvoj ne može danas predvideti, Srbija bude u stanju da se proširi u pravcu svojih južnih granica (izuzimajući Novopazarski sandžak), Austro-Ugarska se neće tome protiviti i zauzeće se da i druge sile prikloni držanju povoljnom po Srbiju.

Član 8

Ovaj ugovor ostaće na snazi deset godina računajući od dana izmene ratifikacije. Šest meseci pre njegovog isteka ugovaračke strane sporazumeće se, ako bude potrebno, o njegovom produženju ili o izmenama koje bi prilike mogle učiniti potrebnim.

Član 9

Ugovaračke strane obavezuju se da će ovaj ugovor držati u tajnosti i da bez prethodnog sporazuma neće saopštiti drugoj kojoj vladi ni njegovo postojanje ni njegovu sadržinu.

Član 10

Ratifikacije ovog ugovora biće izmenjene u Beogradu u roku od petnaest dana ili ranije, ako bude moguće.

Izvor: Dr F. A. Pribram, *Die politischen Geheim verträge Österreich-Ungarns 1879–1914*, I, str. 18–20.

Napomena:

Tajna konvencija je došla kao rezultat približavanja Srbije Austro-Ugarskoj, koje je počelo još pre Berlinskog kongresa, po savetu Rusije, kako bi se dobila podrška Beča na Kongresu. Jovan Ristić je pred početak Kongresa zaključio sa Austro-Ugarskom konvenciju kojom je Srbija preuzela četiri važne obaveze u interesu Beča, Pešte i Berlina, naime: (a) da izgradi železničku prugu od Zemuna do Niša i dalje do granice prema Sofiji i prema jugu Srbije; (b) da zaključi sa monarhijom trgovački ugovor kojim će joj dati klauzulu najvećeg povlašćenja; (c) da dopusti radove u đerdapskom delu Dunava radi poboljšanja uslova plovidbe i da sama učestvuje u njima; i (d) da će (kasnije) ući u carinsku uniju s njom. Uz ove obaveze, ona je obezbedila podršku Beča i Berlina u teritorijalnom proširenju ka jugoistoku.

Sama Tajna konvencija bila je delo kralja Milana za koju je znalo samo nekoliko ministara, čak i posle kraljeve abdikacije, a namesnici su morali da daju izjavu da će je poštovati. Radikalna vlada nije znala za njeno postojanje, pa se dobijao utisak da se monarhija neosnovano meša u srpske unutrašnje poslove. Stojan Novaković i drugi saznali su za nju tek deset godina posle, kada je evropska štampa obelodanila njeno postojanje. Ona je suštinski proizašla iz međusobnih obaveza tri sile – članice Trojecarskog saveza koji je bio obnovljen iste godine, u kome je bilo predviđeno da Rusija i Nemačka neće biti protiv da Austro-Ugarska anektira Bosnu i Hercegovinu. Glavni interes Beča za njeno zaključivanje bilo je sprečavanje svake srpske aktivnosti uperene protiv učvršćenja njenog režima u Bosni i Hercegovini. Za uzvrat, ona je Srbiji pružala političku i diplomatsku podršku u učvršćenju dinastije Obrenovića i njenih pretenzija ka jugu, izuzimajući Novopazarski sandžak. Na svaku preteranu nacionalističku politiku Srbije ona je odgovarala ekonomskim merama, zabranom srpskog izvoza svinja i sprečavanjem uvoza kapitala. Srbija se obavezala da ne zaključuje ugovore sa drugim državama bez prethodne saglasnosti Beča.

Primena Konvencije je izazivala brojne probleme, pa je posle četiri meseca došlo do deklaracije dve vlade o tumačenju čl. 4.

Protokolom o produženju njene važnosti iz 1889. obezbeđeno je njeno važenje do punoletstva Milanovog sina Aleksandra, potom je njena važnost isticala 1891, uz želje kralja Milana i J. Ristića da isprave neke njene odredbe kako bi Austro-Ugarska potpunije preuzela obavezu podrške dinastiji protiv pretenzija Karađorđevića i ubacivanja četa iz Bosne, kao i potpunije po-

držke Srbiji prema jugu – nepriznavanju bugarskih i grčkih pretenzija prema Makedoniji. Suština odredbi ovog protokola bila je u tome da kraljeva ostavka može voditi promeni unutrašnje, ali ne i spoljne politike Srbije, a kralj je dobio i novčanu naknadu za saniranje svojih dugova. Posle toga on je odstupio s prestola, ali je svoju nameru o tome čuvao kao najvišu državnu tajnu, koju je prethodno saopštio samo bečkom i berlinskom dvoru i J. Ristiću, a vladi tek tri dana pre abdikacije, 22. februara 1889. Zakon o produženju Konvencije donet je 9. februara iste godine. U vreme isteka važnosti Konvencije (1901) odnosi dve zemlje bili su na tako niskom nivou da pitanje njenog daljeg produžavanja nije niko postavljao, jer je Srbija već bila krenula na razvijanje odnosa sa Rusijom i balkanskim državama.

Dokument 14

**UGOVOR O TROJNOM SAVEZU IZMEĐU NEMAČKE,
AUSTRO-UGARSKE I ITALIJE,
Beč, 20. maj 1882.¹²**

„Njihova Veličanstva

Car Nemačke, kralj Pruske, Car Austrije, kralj Češke itd. i Apostolski kralj Ugarske i Kralj Italije,

Nadahnuta željom da ojačaju garancije opšteg mira i učvrste monarhistički princip i da na taj način obezbede održavanje netaknutim društveni i politički poredak u svojim odgovarajućim državama, sporazumela su se da zaključe ugovor koji, budući po svojoj prirodi u suštini konzervativan i odbramben, ima samo za cilj da ih osigura od opasnosti koje bi mogle ugroziti bezbednost njihovih država i mir u Evropi.

U tu svrhu Njihova Veličanstva su imenovala:

Njegovo Veličanstvo car Nemačke, kralj Pruske

Princa Henrija VII de Rojsa, glavnog ađutanta,

Svog izvanrednog i opunomoćenog ambasadora kod Njegovog Carskog Veličanstva i papskog kralja,

Njegovo Veličanstvo car Austrije, kralj Češke itd. i papski kralj Mađarske

Grofa Gustava Kalnokija, generala, ministra Carske kuće i inostranih poslova;

Njegovo Veličanstvo kralj Italije

Grofa Šarla Feliksa Nikolisa de Robilana, general-lajtnanta, svog izvanrednog i opunomoćenog ambasadora kod Njegovog Carskog Veličanstva i papskog kralja,

¹² Prevod sa francuskog.

Koji su se, snabdeveni punomoćjima za koja su konstatovali da su u odgovarajućoj i propisanoj formi, saglasili o sledećim članovima:

Član 1

Visoke strane ugovornice obećavaju međusobni mir i prijateljstvo, i da neće ulaziti ni u kakve saveze ili sporazume uperene protiv jedne od njihovih država. One se obavezuju da će započeti razmenu ideja o političkim i ekonomskim pitanjima opšte prirode koja mogu iskrsnuti, i uz to obećavaju jedna drugoj međusobnu podršku u granicama sopstvenih interesa.

Član 2

U slučaju da Italija bez direktne provokacije sa svoje strane, bude napadnuta od Francuske sa bilo kakvim motivom, ostale dve strane ugovornice biće obavezne da napadnutoj strani pruže pomoć svim svojim snagama.

Istu takvu obavezu imaće Italija u slučaju agresije Francuske na Nemačku koja ne bi bila direktno izazvana.

Član 3

Ako bi jedna ili dve visoke strane ugovornice, bez direktne provokacije s njihove strane, bile napadnute i našle se u ratu sa dve ili više velikih sila koje nisu potpisnice ovog ugovora, time bi istovremeno bio stvoren „*casus foederis*“ za sve visoke strane ugovornice.

Član 4

U slučaju da jedna velika sila koja nije potpisnica ovog ugovora, ugrozi bezbednost države jedne od visokih strana ugovornica što bi ugroženu stranu primoralo da zarati s njom, ostale dve se obavezuju da će prema svojoj saveznicima održati blagonaklonu neutralnost. Sva-ka od njih u tom slučaju zadržava sebi pravo da stupi u rat, ako to smatra korisnim za zajednički interes sa saveznicom.

Član 5

Ako mir jedne od visokih strana ugovornica bude ugrožen pod uslovima predviđenim u prethodnim članovima, visoke strane ugo-

vornice će se na vreme posavetovati o vojnim merama koje će preduzeti radi eventualne saradnje.

One se već sada obavezuju da u bilo kakvom ratu u kojem bi učestvovalе zajedno neće zaključiti ni primirje ni mirovni ugovor bez zajedničkog sporazuma među sobom.

Član 6

Visoke strane ugovornice međusobno obećavaju da će i sadržinu i postojanje ovog ugovora čuvati u tajnosti.

Član 7

Ovaj ugovor ostaje na snazi u periodu od pet godina računajući od dana razmene ratifikacionih instrumenata.

Član 8

Razmena ratifikacionih instrumenata ovog ugovora izvršiće se u roku od tri sedmice a po mogućstvu i ranije.

U potvrdu toga su odnosni opunomoćenici potpisali ovaj ugovor i na njega stavili svoj pečat.

Sačinjeno 20. maja 1882. godine u Beču.

Izvori: *Grosse Politik...*, t. III, str. 245–247.
V. Šulek, *Diplomatska historija*, str. 51–54.

Napomena:

Zauzimanjem Tunisa od strane Francuske (1881) Bizmark je uvukao Francusku i Italiju u borbu oko prevlasti u severnoj Africi, što je uticalo na to da Italija traži podršku u Beču i Berlinu, pa je januara 1882. učinila zvanični predlog dvema vladama o savezništvu. Njeno sporazumevanje sa Nemačkom bilo je mnogo lakše nego sa Austro-Ugarskom kao susedom protiv koga je radila tzv. *Italia irredenta* tražeći prisajedinjenje Trsta i Trentina. Beč je imao interes za obezbeđenje svoje pozadine u slučaju rata sa Rusijom, pa je pokazao interes za savez, posebno što je to želeo Bizmark sa kojim je postojao dvojni savez iz 1879. godine. Italija je sačinila i predala dvema vladama nacrt ugovora o defanzivnom savezu protiv neizazvanog napada koji je Bizmark prihvatio, uz sugestije Beča. Tako je 20. maja 1882. potpisan Ugovor o savezu između Nemačke, Austro-Ugarske i Italije, poznat kao Trojni savez, koji je bio usmeren protiv Rusije sa kojom su dve sile imale Trojecarski

savez iz prethodne godine. Tako se počeo stvarati sistem saveza u čijem se središtu nalazila Nemačka. Prema njegovim odredbama, savez je više značio za Italiju nego za Austro-Ugarsku.

Ovaj ugovor je obnovljen 20. februara 1887, kada su mu pridodata dva posebna ugovora (nemačko-italijanski i italijansko-austrougarski) i zapisnik između sve tri države, kojima se povezuje ceo sistem ugovora. Ovakav način bio je posledica promenjenih prilika nastalih posle bugarskog ujedinjenja i kraha Trojecarskog saveza. Inicijativu je opet imala Italija, jer je želela ugovor koji će više uvažavati njene interese prema Africi i Balkanu. Za razliku od Bizmarka, austrougarski ministar Kalkoni bio je rezervisaniji, jer je uviđao da je italijanska pomoć za slučaj sukoba monarhije sa Rusijom problematična, a hteo je i da se oslobodi obaveza prema Italiji na zapadu. Za Nemačku je bilo bitno da ima italijansku podršku za slučaj sukoba sa Francuskom.

U ugovor je prvi put unet čl. 7 o eventualnim promenama na Balkanu, koji je kasnije ostao u svim novozaključivanim ugovorima o savezu.

Treći ugovor o trojnom savezu zaključen je 6. maja 1891. godine kao rezultat daljeg razvoja i konfrontacije evropskih sila, jer je došlo do rusko-francuskog približavanja, saradnje Beča i Rima sa Londonom kroz tzv. Sredozemnu antantu iz 1887, velikog zaoštavanja odnosa Nemačke i Austro-Ugarske sa Rusijom zbog koga je Bizmark službeno objavio tajni savezni ugovor sa Austro-Ugarskom iz 1879. i održao istorijski govor u Rajhstagu u kojem je tražio novi zakon o povećanju vojske, ističući da se Nemci, izuzimajući Boga, ne boje ničega drugog, da „gaje mir“, ali i da brane „zajedničko dobro nemačke nacije i da će onaj, koji bilo kako napadne nemački narod naći ga jedinstveno naoružanog“, što je imalo veliki uticaj na evropske odnose, a posebno u Rusiji u kojoj je panslavistički pokret bio aktivan i izrazito antinemački. No, Bizmark je uskoro dao ostavku, „ispunivši tim želju svog (novog) cara“ Vilhelma II, koji je odlučio da ne obnovi tajni ugovor sa Rusijom o reosiguranju iz 1887. godine zbog uticaja Bizmarkovih protivnika i napuštanja principa koji je Bizmark najviše razvijao – da bude element ravnoteže snaga u Evropi.

**DEKLARACIJA MINISTARA INOSTRANIH POSLOVA
TRI DRŽAVE DATA KAO DODATAK UGOVORU
O TROJNOM SAVEZU,
20. maj 1882.**

Ministarska deklaracija:

„Imperijalna i Kraljevska vlada izjavljuju da odredbe tajnog sporazuma zaključenog 20. maja između Austro-Ugarske, Nemačke i Italije neće moći – kao što je prethodno ugovoreno – ni u kom slučaju biti shvaćene kao da su upravljene protiv Engleske.

Zbog toga ova ministarska Deklaracija, koja takođe treba da ostane tajna je bila doneta da bi bila razmenjena sa identičnim deklaracijama imperijalne vlade Nemačke i Kraljevske vlade Italije“.

Izvori: Šulek, *Diplomatska historija*, str. 51–54.
Grosse Politik..., III, p. 244–245.

Napomena:

Ugovor o trojnom savezu između Nemačke, Austro-Ugarske i Italije bio je jedan od najznačajnijih akata u politici grupisanja sila koje je dovelo do Prvog svetskog rata. On je, suštinski, imao za cilj ostvarivanje nemačke politike izolacije Francuske i predstavljao je vrhunac Bizmarkove politike prema Francuskoj i saveznicima. On je za Austro-Ugarsku značio nemačku podršku u slučaju napada Rusije, a za Italiju i mogućnost razvijanja iredentističke politike prema Austro-Ugarskoj. On je uvek, uz brojne nesaglasnosti, posebno između Italije i Austro-Ugarske, obnavljan više puta (1887, 1891, 1902, 1912), uz promene u obavezama i međusobnim odnosima strana ugovornica. Prethodna deklaracija ističe saglasnost tri države o tome da trojni savez nije upravljen protiv Engleske.

**NOTA BUGARSKE VLADE SILAMA
(O AKTU AGRESIJE SRBIJE),
Sofija, 17. novembar 1885.**

... U svom položaju vazalne kneževine prema Njegovom carskom veličanstvu Sultanu, Bugarska nije mogla objaviti rat Srbiji i nije ga objavila. Ipak je Njegova visost knez smatrao svojom najsvetijom dužnošću da se obrati Njegovom carskom veličanstvu Sultanu i Njegovoj visosti Velikom veziru čim je doznao za ulazak srpske vojske na bugarsku teritoriju.

Pošto su telegrami koje je Njeg. visost poslala na visoka mesta ostali do danas bez odgovora, Njegova visost je, idući danas na sastanak sa zavojevačem koji je došao skoro do vrata prestonice, dala meni nalog da posređujem kod Nj. Eks. carskog otomanskog ministra spoljnih poslova da bih dobio odgovor.

Imam čast da vam ovde priložim kopiju depeše o tome koju sam jutros uputio Nj. Eks. Said-paši, moleći Vas, gospodine... da je izvolite dati na znanje Vašoj vladi.

Pred nečuvenim činom agresije koji je upravo počinila Kraljevska vlada Srbije, prezirući međunarodno i opšte pravo, protiv kneževske vlade Bugarske, pred nevoljama jednog rata koji je Srbija sama izazvala i od koga će, uvereni smo u tom, samo ona imati da snosi posledice, Kneževska vlada smatra da ako je ikad integritet Turske bio ugrožen i prekršen, to nikako nije moglo biti intervencijom Bugarske u Istočnoj Rumeliji jer su se obe te zemlje vratile u teritorijalni posed Otomanskog Carstva, već ovim čudovišnim napadom jedne nezavisne države kojoj je jedini cilj uvećanje teritorije na račun susednih zemalja da bi zadovoljila ne svoje interese nego ambiciju i egoizam svojih upravljača.

Dajući mi nalog da o ovome što prethodi vašom posredničkom dobrotom obavestim vladu koju imate čast da predstavljate, vlada Njegove visosti smatra svojom dužnošću da pored toga izjavi da ona prepušta odluku osećanjima visoke pravde velikih sila, jer poslednju reč mora da ima Evropa. Izvolite primiti, gospodine... itd.

DODATAK DEPEŠI IZ SOFIJE od 17. novembra 1885.

Komandantu carskih otomanskih trupa na rumelijskoj granici, da se prenese telegrafski Nj. Ekselenciji Said-paši, carskom ministru spoljnih poslova.

Nj. Eks. Said-paši, carskom ministru spoljnih poslova
4/16. novembra 1885.

Zavojevač, koristeći se time što Bugarska, u svom vazalnom položaju, nema prava da objavi rat svojim susedima i zbog toga je liše-
na svih ofanzivnih sredstava, došao je skoro do vrata Sofije.

Njegova visost Knez, polazeći danas na sastanak sa neprijateljem, dao mi je naredbu da intervenišem kod Vaše Ekselencije da bih dobio odgovor na njegove telegrafske depeše upućene Njegovom carskom veličanstvu Sultanu i Njegovoj visosti Velikom veziru.

Predajući ovo što prethodi, radi veće brzine, direktno Vašoj Ekselenciji, ja je molim da se udostoji da me počasti odgovorom, pošto prema članu 1 Berlinskog ugovora Kneževska vlada nema mogućnosti da pregovara sa neprijateljem.

Izvor: Strupp, *Document*, t. II, p. 1–3.

Napomena:

Ovom notom Bugarska obaveštava evropske sile o aktu agresije koji je prema njoj učinila Srbija objavljujući joj rat 14. novembra 1885. zbog nezadovoljstva plovdivskim prevratom, kojim je izvršeno ujedinjenje Istočne Rumelije sa Kneževinom Bugarskom. Srbija i Grčka su smatrale da ovo ujedinjenje menja odnose snaga, pa su tražile kompenzacije. Kalkoni je, kao zastupnik interesa Srbije, tražio od kneza Batenberga da se Srbiji ustupi Vidin i deo teritorije oko Pirota, ali su se tome odlučno suprotstavile Nemačka i Rusija, ne priznajući Srbiji pravo na naknadu. Nota sadrži obrazloženje diplomatskog položaja Bugarske prema Porti, Srbiji i silama i traži njihovo posredovanje.

Dokument 16

UGOVOR O MIRU IZMEĐU KRALJEVINE SRBIJE I KNEŽEVINE BUGARSKE, 3. mart 1886.

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, Njegovo carsko veličanstvo Sultan, Otomanski car, u svojstvu sizerena Kneževine Bugarske, i Njegova visost Knez Bugarske, nadahnuti istom željom da obnove mir između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske, dali su u tu svrhu punomoćja:

s jedne strane:

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, gospodinu Čedomilju Mijatoviću, svom vanrednom poslaniku i opunomoćenom ministru u Londonu, vitezu kraljevskog ordena Belog orla, visokom oficiru kr. Takovskog ordena, itd.

s druge strane:

Njegovo carsko veličanstvo Sultan, Abdulah-Medžid-paši, beglerbegu Rumelije, direktoru štampe u carskom Ministarstvu spoljnih poslova, odlikovanom Ordenom Osmanije 3. reda i Ordenom Medžidije 4. reda, itd. itd. kao Prvom delegatu.

Njegova visost knez Bugarske, gospodinu Ivanu Evatijevu Gečovu, guverneru Bugarske narodne banke itd. itd. kao Drugom delegatu, čiji je izbor odobrilo Njegovo carsko veličanstvo Sultan;

koji su, pošto su razmenili svoja punomoćja i našli ih u ispravnoj formi, zaključili sledeće:

Jedini član

Ponovo se uspostavlja mir između Kraljevine Srbije i Kneževine Bugarske, od dana potpisivanja ovog Ugovora.

Ovaj akt ratifikovaće se i ratifikacije će se izmenjati u Bukureštu u roku od petnajest dana a i ranije ako je moguće.

U potvrdu čega dotični delegati potpisali su ovaj Ugovor i stavili na nj svoje pečate,

Sačinjeno u Bukureštu 19. februara / 3. marta 1886.

(M.P.) Čed. Mijatović s.r.

(M.P.) A. Medžid s.r.

(M.P.) Iv. Gečov s.r.

Izvor: Strupp, *Documents*, t. II, p. 3–4.

Napomena:

Srbija je posle plovdivskog prevrata (vojničke revolucije) od 18. septembra 1885. bila nezadovoljna ujedinjenjem Bugarske, odnosno promenom odnosa snaga, pa je rešila da to spreči objavom rata Bugarskoj 14. novembra 1885. Posle početnih uspeha, njena vojska je potučena bugarskom protivofanzivom na Slivnici. Na intervenciju evropskih sila, poslanici u Beogradu su sastavili kolektivnu notu srpskoj vladi, koju kralj Milan prihvata, ali Bugari nastavljaju operacije, ne prihvatajući primirje. Austro-Ugarska, koja je, prema Tajnoj konvenciji (1881), trebalo da štiti interese Srbije, pripretila je Bugarskoj svojim i ruskim trupama. Sile su faktički priznale ujedinjenje Bugarske i tražile mir kojim se vraća prethodno stanje. Primirje između Bugarske i Srbije zaključeno je 22. decembra 1885, a mirovni ugovor o povraćaju *statusa quo* zaključen je 3. marta naredne godine.

Dokument 17

(TAJNI) UGOVOR „O BEZBEDNOSTI“ IZMEĐU RUSIJE I NEMAČKE,¹³ Berlin 18. (6) jun 1887.

Član 1

U slučaju da se jedna od visokih Strana ugovornica nađe u ratu s nekom trećom velikom silom, ona druga bi u odnosu na nju zadržala blagonaklonu neutralnost i posvetila svoju pažnju lokalizovanju sukoba. Ova odredba se ne bi primenjivala na rat protiv Austrije ili Francuske u slučaju da taj rat ima za posledicu napad jedne od visokih Strana ugovornica uperen protiv jedne od ove dve druge sile.

Član 2

Nemačka priznaje Rusiji istorijski stečena prava na Balkanskom poluostrvu, a naročito legitimnost njenog pretežnog i presudnog uticaja u Bugarskoj i Istočnoj Rumeliji. Dva Dvora se obavezuju da ne dozvole nikakvu promenu teritorijalnog *statusa quo* pomenutog Poluostrva bez prethodnog međusobnog sporazuma, kao i da se eventualno suprotstave svakom pokušaju da se taj *status quo* naruši ili izmeni bez njihovog pristanka.

Član 3

Dva Dvora priznaju i uzajamno obavezujući karakter principa zatvorenosti moreuza Bosfora i Dardanela, zasnovan na pravu naroda, potvrđen ugovorima i rezimiran u izjavi Drugog opunomoćenika Rusije na zasedanju Berlinskog kongresa od 12. jula.

¹³ Prevod sa francuskog.

One će zajednički motriti kako Turska ne bi pravila izuzetke od ovog pravila u prilog interesa bilo koje vlade stavljajući na raspolaganje za ratne operacije neke zaraćene sile deo svog Carstva koji čine moreuzi. U slučaju kršenja, ili radi sprečavanja kršenja ukoliko se ono može predvideti, dva Dvora će obavestiti Tursku da smatraju, u tom slučaju, da se ona nalazi u stanju zaraćenosti u odnosu na povređenu stranu i da se od tog trenutka lišila prednosti bezbednosti osigurane njenom teritorijalnom *statusu quo* Berlinskim ugovorom.

Član 4

Ovaj ugovor biće na snazi u periodu od tri godine računajući od dana razmene ratifikacionih instrumenata.

Član 5

Visoke Strane ugovornice obećavaju jedna drugoj tajnost sadržaja i postojanja ovog ugovora i protokola u prilogu.

Član 6

Ovaj ugovor podleže ratifikaciji a razmena instrumenata će se izvršiti u Berlinu u roku od petnaest dana a po mogućstvu i pre.

U potvrdu čega su odnosni opunomoćenici potpisali ovaj ugovor i na njega svojeručno stavili pečat.

Sačinjeno 18. juna 1887. godine u Berlinu.

STROGO POVERLJIV DODATNI PROTOKOL PRIDODAT UGOVORU

U cilju dopune odredaba članova II i III tajnog ugovora zaključenog ovog istog dana, dva Dvora su se saglasila o sledećim tačkama:

1

Nemačka će pružiti, kao i u prošlosti, svoju podršku Rusiji kako bi ponovo uspostavila regularnu i legalnu vladu u Bugarskoj. Ona obećava da ni u kom slučaju neće dati svoj pristanak za vraćanje ranijeg statusa princu Batenbergu.

2

U slučaju da Njegovo Veličanstvo Car Rusije bude primoran da lično preuzme zadatak da brani ulaz u Crno more radi očuvanja interesa Rusije, Nemačka se obavezuje da će ispoljiti blagonaklonu neutralnost i pružiti moralnu i diplomatsku podršku merama čije preduzimanje Njegovo Veličanstvo bude smatralo neophodnim u cilju očuvanja ključa za ulaz u Njegovo Carstvo.

3

Ovaj protokol čini sastavni deo tajnog ugovora koji je danas potpisan u Berlinu i imaće istu snagu i važnost.

U potvrdu čega su ga odnosni opunomoćenici potpisali i na njega svojeručno stavili pečat.

Sačinjeno 18. juna 1887. godine u Berlinu

Izvor: V. Šulek, *Diplomatska historija*, I, str. 74–76.

Napomena:

Ovo je tzv. ugovor o reosiguranju između Nemačke i Rusije, koji je bio delo Bizmarkove politike prema Rusiji.

**(TAJNI) AUSTROUGARSKO-ENGLESKI UGOVOR
O ISTOČNOM PITANJU,¹⁴
12. decembar 1887.
(kome je pristupila i Italija)**

1. Održavanje mira i isključenje svake agresivne politike.
2. Održavanje *statusa quo* na Istoku, zasnovanog na ugovorima, uz isključenje svake politike kompenzacija.
3. Očuvanje lokalnih autonomija uspostavljenih tim istim ugovorima.

4. Nezavisnost Turske, čuvara značajnih evropskih interesa (nezavisnost Kalifata, sloboda Moreuza itd.) od svakog dominantnog stranog uticaja.

5. Shodno tome Turska ne može ni ustupiti ni preneti svoja size-renska prava nad Bugarskom na neku drugu silu niti može intervenisati da tamo uspostavi stranu administraciju, niti tolerisati akte prinude koji bi bili preduzeti ovim potonjim ciljem, bilo u obliku vojne okupacije ili upućivanja dobrovoljaca. Isto tako Turska, proglašena čuvarem Moreuza na osnovu ugovora, ne bi mogla da ustupi ni jedan deo svojih suverenih prava niti da prenese svoja ovlašćenja na neku drugu silu u Maloj Aziji.

6. Želja je tri sile da im se Turska pridruži u cilju zajedničke odbrane ovih načela.

7. U slučaju otpora Turske nelegalnim poduhvatima kako su naznačeni u čl. 5, tri sile će se odmah sporazumeti o merama koje treba preduzeti u cilju poštovanja nezavisnosti Otomanskog carstva i integriteta njegove teritorije onako kako su utvrđeni u prethodnim ugovorima.

¹⁴ Prevod sa francuskog.

8. Međutim, ukoliko bi ponašanje Porte, po mišljenju tri sile, imalo karakter saučesništva ili prećutnog pristanka na sličan nelegalan poduhvat, tri sile će smatrati opravdanim na osnovu postojećih ugovora da izvrše, bilo zajednički bilo odvojeno, privremenu okupaciju svojim kopnenim ili pomorskim snagama onih delova otomanske teritorije koje će one, na osnovu sporazuma, smatrati potrebnim da okupiraju kako bi obezbedile ciljeve definisane prethodnim ugovorima.

Dodatni član:

9. Postojanje i sadržaj ovog sporazuma između tri sile ne smeju se otkriti Turskoj ni drugim silama koje o njemu već nisu obavestene, bez prethodnog pristanka sve tri sile zajedno i svake od njih pojedinačno.

Izvori: V. Šulek, *Diplomatska historija*, I, str. 94–95.
Guč, *Diplomatska istorija*, str. 125.

Napomena:

Ovo je ugovor o tzv. Sredozemnoj antanti Britanije, Italije i Austro-Ugarske, do koga je došlo pod uticajem Nemačke na Britaniju i dve druge članice. On se posebno odnosio na Tursku. Iste godine Italija je sa Španijom zaključila sličan ugovor uperen protiv Francuske.

Dokument 19

(TREĆI) UGOVOR O TROJNOM SAVEZU,¹⁵ Berlin, 6. maj 1891.

Član 1

Visoke Strane ugovornice obećavaju jedna drugoj mir i prijateljstvo i neće ulaziti ni u kakav savez ili obavezu uperenu protiv jedne od njihovih država.

One se obavezuju da pristupe razmeni mišljenja o političkim i ekonomskim pitanjima opšteg karaktera koja bi se mogla postaviti, i nadalje obećavaju podršku jedna drugoj u granicama svojih interesa.

Član 2

U slučaju da Italija, bez neposrednog povoda sa svoje strane, bude napadnuta od strane Francuske iz bilo kog razloga, ostale dve Strane ugovornice smatraće se dužnim da napadnutoj strani priteknu u pomoć i pomognu joj svim svojim snagama.

Ova obaveza odnosi se i na Italiju u slučaju agresije Francuske protiv Nemačke bez neposrednog povoda.

Član 3

Ukoliko bi jedna ili dve visoke Strane ugovornice, bez neposrednog povoda sa svoje strane, bile napadnute i našle se u ratu sa dvema ili više velikih sila koje nisu potpisnice ovog ugovora, istovremeno će nastati „*casus foederis*“ za sve visoke Strane ugovornice.

¹⁵ Prevod sa francuskog.

Član 4

U slučaju da jedna velika sila koja nije potpisnica ovog ugovora ugrozi bezbednost države jedne od visokih Strana ugovornica, a ugrožena Strana zbog toga bude prinuđena da uđe u rat protiv nje, ostale dve se obavezuju da, u odnosu na svoju saveznicu, poštuju blagonaklonu neutralnost. Svaka zadržava pravo da u tom slučaju uzme učešće u tom ratu, ukoliko nađe za shodno, kako bi podržala svoju saveznicu.

Član 5

Ukoliko bi mir jedne od visokih Strana ugovornica bio ugrožen u okolnostima predviđenim u prethodnim članovima, visoke Strane ugovornice će se blagovremeno dogovoriti o vojnim merama koje treba preduzeti u cilju eventualne saradnje.

One se obavezuju da će od sada, u svim slučajevima zajedničkog učešća u nekom ratu, zaključiti primirje, mir ili ugovor samo uz zajedničku međusobnu saglasnost.

Član 6

Nemačka i Italija, imajući u vidu jedino održavanje, koliko je moguće, teritorijalnog *statusa quo* na Istoku, obavezuju se da iskoriste svoj uticaj kako bi sprečile, na otomanskim obalama i ostrvima u Jadranskom i Egejskom moru, svaku teritorijalnu promenu koja bi išla na štetu jedne ili druge Sile potpisnice ovog Ugovora. U tom pogledu one će razmenjivati sva obaveštenja u cilju upoznavanja sa stavovima one druge, kao i sa stavovima drugih sila.

Član 7

Austro-Ugarska i Italija, imajući u vidu jedino održavanje, koliko je moguće, teritorijalnog *statusa quo* na Istoku, obavezuju se da iskoriste svoj uticaj kako bi sprečile svaku teritorijalnu promenu koja bi išla na štetu jedne ili druge Sile potpisnice ovog Ugovora. U tom pogledu one će razmenjivati sva obaveštenja u cilju upoznavanja sa stavovima one druge, kao i sa stavovima drugih sila. Međutim, u slučaju da, sticajem okolnosti, održavanje *statusa quo* na području Balkana ili na otomanskim obalama ili ostrvima u Jadranskom ili Egejskom

moru postane nemoguće i da, bilo zbog akcije neke treće Sile ili iz drugih razloga, Austro-Ugarska ili Italija budu prinuđene da ga izmene putem privremene ili trajne okupacije, takva okupacija će se izvršiti tek nakon prethodnog dogovora između dve Sile, zasnovanog na principu recipročne kompenzacije za svaku teritorijalnu ili drugu prednost koju bi svaka od njih dobila preko sadašnjeg *statusa quo*, vodeći pri tom računa o zadovoljenju interesa i opravdanih zahteva dveju Strana.

Član 8

Odredbе članova VI i VII neće se ni na koji način primenjivati na egipatsko pitanje u vezi s kojim visoke Strane ugovornice zadržavaju slobodu delovanja, uvek imajući u vidu principe na kojima se zasniva ovaj ugovor.

Član 9

Nemačka i Italija se obavezuju da će se zalagati za održavanje teritorijalnog *statusa quo* na područjima Severne Afrike u Sredozemlju, to jest, u Kirenaici, Tripolitaniji i Tunisu. Predstavnici dveju Sila u tim područjima imaju instrukcije da najtešnje komuniciraju i uzajamno se pomažu.

U koliko, na žalost, nakon zrelog razmatranja situacije, Nemačka i Italija zajednički uvide da je održavanje *statusa quo* postalo nemoguće, Nemačka se obavezuje da, nakon izričitog prethodnog sporazuma, podrži Italiju u svakoj akciji u obliku okupacije ili drugog oblika garancije, koju bi ova druga morala da preduzme u tim istim područjima u interesu ravnoteže i legitimne kompenzacije.

Samo se po sebi razume da bi u takvoj situaciji dve Sile nastojale da isto tako postignu sporazum sa Engleskom.

Član 10

Ukoliko se dogodi da Francuska učini akt proširenja svoje okupacije ili pak svog protektorata, ili suvereniteta, u bilo kom obliku, na teritorijama u Severnoj Africi i ukoliko, kao posledica tog akta, Italija bude smatrala da mora, radi očuvanja svoje pozicije u Sredozemlju, i sama preduzeti akciju na pomenutim teritorijama u Severnoj Africi ili pribеći na francuskoj teritoriji u Evropi ekstremnim merama,

stanje rata između Italije i Francuske, koje bi zbog toga usledilo, predstavljalo bi *ipso facto*, na zahtev Italije, kao i uz zajedničku podršku Nemačke i Italije, *casus foederis* predviđen članovima II i V ovog Ugovora kao da se takva situacija tamo izričito imala u vidu.

Član 11

Ukoliko bi izgledi bilo kog rata koji su dve Sile povele zajednički protiv Francuske doveli do toga da Italija zatraži teritorijalne garancije u odnosu na Francusku za bezbednost granica Kraljevine i njenog pomorskog položaja, kao i u cilju stabilnosti i mira, Nemačka neće stavljati nikakvu prepreku, a po potrebi, i u meri koja je u skladu sa okolnostima, uložiće napore da olakša načine za postizanje takvog cilja.

Član 12

Visoke Strane ugovornice obećavaju jedna drugoj tajnost sadržaja ovog Ugovora.

Član 13

Sile potpisnice zadržavaju pravo da u njega kasnije unesu, u obliku protokola i zajedničkog sporazuma, izmene čiju bi svrsishodnost pokazale okolnosti.

Član 14

Ovaj Ugovor ostaje na snazi u periodu od šest godina računajući od razmene ratifikacionih instrumenata; međutim, ukoliko ga jedna ili druga visoka Strana ugovornica ne otkaže godinu dana pre isteka, Ugovor ostaje na snazi u periodu od još šest godina.

Član 15

Razmena ratifikacionih instrumenata ovog Ugovora izvršiće se u Berlinu u roku od petnaest dana, a po mogućstvu i pre.

U potvrdu čega su odnosni opunomoćenici potpisali ovaj Ugovor i na njega svojeručno stavili pečat.

Sačinjeno 6. maja 1891. godine u Berlinu, u tri primerka.

Napomena:

Ovaj (treći) ugovor o trojnom savezu uvažio je princip održavanja *statu-sa quo* na Balkanu između Beča i Rima i značio je otvoreno produžavanje njegove važnosti, a u pravnom pogledu pojednostavljivanje u odnosu na prethodni ugovor iz 1887, koji je bio oblikovan kao sistem od više trostranih i dvostranih ugovora i obaveza. Sada je konfrontacija sila bila još izraženija zbog ovog saveza ali i francusko-ruskih odnosa koji su vodili savezništvu usmerenom, zapravo, protiv trojnog saveza. On je sadržavao odredbe i prvog i drugog ugovora iz 1882. i 1887, uz dopunu sadržaja čl. 9, a što je bilo usmereno protiv Francuske. Ugovor je objavljen uz dosta publiciteta.

Dokument 20

**(TAJNI) AUSTROUGARSKO-RUSKI SPORAZUM¹⁶
O BALKANU,
utvrđen razmenom nota,
8. (17) maj 1897.**

Konferencija, držana u Zimskom dvorcu, utvrdila je zajedničku liniju akcije koja, – vodeći računa o bezbednosti i životnim interesima obeju carevina, a otklanjajući opasnost od opasnog suparništva za evropski mir koju rovinata zemlja na Balkanu sprema, – dopušta da mirnije posmatramo zaplete koji mogu nastati. Složivši se o potrebi da se održi sadašnje stanje sve dotle dokle prilike to dopuštaju, grof Muravjev i ja sa zadovoljstvom beležimo da ne postoji načelna razlika koja bi sprečila sporazum za događaje koji mogu brzo nastati protiv naše volje.

Član 1

Utvrđeno je da u slučaju da održavanje sadašnjeg stanja postane nemoguće, Austrija i Rusija otklanjaju unapred ideju osvajanja na Balkanskom poluostrvu, i odlučuju da pribave poštovanje toga načela i od drugih sila.

Član 2

Isto tako, utvrđeno je da je pitanje o Carigradu i o njegovom pribrežju, kao i o Dardanelima, čisto evropsko pitanje, i da prema tome ono ne može biti predmet odvojenog sporazumevanja. Grof Muravjev izjavljuje da, daleko od svake želje za promenom sadašnjeg sta-

¹⁶ Prevod sa francuskog.

nja stvari, Rusija polaže na puno održanje Ugovora koji nju potpuno zadovoljava – zabranjujući zatvaranjem Dardanela ulaz tuđim ratnim brodovima u Crno more.

Član 3

S druge strane, stvaranje novog stanja stvari na Balkanu, izvan Carigrada i Moreuza, služiće za stvaranje naročitog sporazuma između Austrije i Rusije, koje su se saglasile da sarađuju na sledeći način:

a) Posed Bosne i Hercegovine i Novopazarskog sandžaka ne može biti predmet ni za kakvu diskusiju, i Austrija zadržava sebi pravo, kad nađe da je vreme zgodno, da okupaciju i garnizoniranje (u Sandžaku) pretvori u aneksiju.

b) Teritorija između Janjine i Skadarskog jezera, sa dovoljnim proširenjem ka istoku, obrazovanje jedne nezavisne države pod imenom Kneževina Albanija.

c) Ostala raspoloživa zemlja biće predmet za jednaku deobu između raznih balkanskih država, o čemu će Rusija i Austrija dati reč. Pri razmatranju opravdanih interesa ovih država, obe države su odlučile da održe načelo ravnoteže, i, po potrebi ispravkama granica kako bi se isključilo svako favorizovanje ma koje od balkanskih država.

d) Složivši se o tome da naše dve vlade nemaju drugoga cilja na Balkanu nego održanje i mirno razvijanje balkanskih država, sporazumeli smo se da u budućnosti u tome pogledu radimo saglasno i da izbegnemo sve što bi moglo izazvati trzavice i nepoverenje.

Izvori: G. P. Guč, *Diplomatska istorija*, str. 217–218.

Die Grosse Politik, t. XIII/I, str. 295–298.

V. Šulek, *Diplomatska historija...*, I, str. 128–129.

Napomena:

Sadržaj ovog sporazuma saopšten je u strogoj tajnosti nemačkom caru i kabinetu, kao i italijanskom premijeru i ministru inostranih poslova, ali ovim poslednjima u nepotpunom obliku (bez tačke b) koja se odnosi na Albaniju).

Ruska vlada je, u odgovoru Beču, usvajajući načela balkanske politike koja su u sporazumu izložena, istakla da smatra da je promena državnopravnog odnosa Bosne i Hercegovine pitanje od evropskog značaja, pa se tačke b) i c) tiču pitanja budućnosti o kojima je sada prerano govoriti.

Od plovdivskog prevrata Rusija i Austro-Ugarska su bile prekinule bliže kontakte, ali ih je prevazilaženje bugarske krize, saglasnost u jermenskom pitanju i porast nemačko-britanskih suprotnosti nateralo na sporazumevanje u pogledu Balkana, koje je dovelo do prijateljskog sporazumevanja o održavanju postojećeg stanja. Ovaj sporazum bio je osnov njihove politike sve do aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine. On je zaključen u obliku razmene nota, u kojima je bilo delova koji su izazivali dalje nesporazume, posebno u pogledu stava prema srpskim zahtevima za izlazak na Jadran.

Sporazum je bio rezultat obostranih interesa za privremeno „zamrzavanje“ Istočnog pitanja, jer su Rusiji trebale „slobodne ruke“ na Dalekom istoku, a Beču je odgovaralo sprečavanje izlaza Srbije na Jadran i onemogućavanje Italiji pristupa Albaniji. Rusija je smatrala da su buduće teritorijalne promene na Balkanu evropsko pitanje, posebno budućnost Bosne i Hercegovine i Albanije. Ona je bila vezana i obavezama prema Francuskoj, koje su bile uperene protiv Trojnog saveza.

Dokument 21

**PROJEKAT O AUTONOMIJI MAKEDONIJE,
ALBANIJE, STARE SRBIJE I ODRINA,¹⁷
maj 1902.**

Član 1

Umesto vilajeta Solun, Bitolj, Kosovo, Odrin, Skadar i Janjina, formiraće se 4 provincije od kojih će jedna da nosi ime Albanija a druge: Makedonija, Stara Srbija i Trakija. Ove provincije će ostati pod direktnom političkom i vojnom vlasti, Njegovog carskog Veličanstva Sultana, pod uslovima administrativne autonomije.

Član 2

U sastav provincije Albanije ući će teritorija vilajeta Skadra i Janjine; u provinciju Makedonija: vilajeti Bitolj i Solun; u provinciju Stara Srbija: vilajet Kosovo; i u provinciju Trakija vilajet Odrin.

Član 3

Njegovo Veličanstvo Sultan će imati pravo da se brine o odbrani granica 4 provincije na kopnu i na moru, ove granice braniće i čuvaće vojska.

Unutrašnji red u svakoj od ovih provincija održavaće međunarodna policija, potpomognuta od strane mesne milicije.

Pri sastavu domaće policije i mesne milicije vodiće se računa o različitosti krajeva kao i o nacionalnom i religioznom sastavu stanovništva.

¹⁷ Prevod sa makedonskog.

Regularna turska vojska određena je za pogranične zone, ali ni u kom slučaju neće moći da stanuje u kućama stanovništva.

Prilikom prelaska kroz provincije vojska neće moći da se zadržava.

Član 4

Šest velikih sila odrediće jednog Visokog komesara evropskog pokreta i nacionalnosti u periodu od 3 godine. Visoki komesar imaće na raspolaganju međunarodnu policiju za održavanje unutrašnje bezbednosti 4 provincije.

Član 5

Visoka Porta, uz pristanak Sila, imenovaće po jednog generalnog guvernera evropske nacionalnosti u svakoj od 4 provincije za period od 5 godina.

Član 6

Formiraće se Evropska komisija kojoj će pomagati domaća delegacija sastavljena od izabranih narodnih predstavnika različite nacionalnosti i religije.

Komisija će raditi na organizaciji 4 provincije u saglasnosti sa otomanskom Portom.

Komisija će u periodu od 6 meseci odrediti granice između 4 provincije, pravo i dužnost generalnog guvernera kao i administrativni, sudski i finansijski režim u sve 4 provincije; vodiće računa o propisima formulisanim od strane međunarodne komisije koja se sastala u Carigradu juna 1880. godine a imajući u vidu religiozne slobode u svim obredima i u saglasnosti sa principima jednakosti pred sudskim i administrativnim vlastima kao i slobode jezika na kojem govori stanovništvo u provincijama.

Sve ove mere koje su predviđene za ove provincije, treba da se potvrde jednim carskim fermanom proklamovanim od strane Visoke Porte i uručen Velikim silama.

Član 7

Komisija će vršiti autonomnu upravu u 4 provincije radi usavršavanja nove organizacije.

U tom cilju formiraće se jedan međunarodni okupacioni korpus od 45.000 ljudi, podeljen na 4 pešadijske i jednu konjičku diviziju; njihov sastav će biti dobrovoljno regrutovan, imaće evropske oficire i biće pod komandom generala iz jedne neutralne evropske države.

Ovaj okupacioni korpus izdržavaće se o lokalnom trošku. Vreme trajanja okupacije zavisice od dužine rada Komisije i od potrebe za održavanjem unutrašnjeg reda. Kasnije će se reducirati na polovinu i ostaće pod imenom Međunarodna policija a raspoređivaće je Visoki komesar.

Član 8

Njegovo Carsko Veličanstvo Sultan, sve dok se ne formira okupacioni korpus i dok Komesar ne započne svoj rad, preuzeće mere za povlačenje svih vojski, kako regularnih tako i neregularnih, osim onih koje su potrebne za garnizone u graničnim fortifikacijama, pomenutih u članu 3.

Član 9

Izbori za mesnu delegaciju pomenuti u članu 6 održaće se 15 dana nakon evakuacije turske vojske, pomenute u članu 8.

Član 10

Svi međunarodni ugovori, konvencije i aranžmani bilo kakve prirode, koji su već zaključeni ili će tek biti od strane Porte i stranih sila, primenjivaće se i u ove 4 provincije i to na isti način kao i u Otomanskoj imperiji.

U provincijama će biti respektovani svi stečeni imuniteti i privilegije stranaca...

Član 11

Sva prava i obligacije Visoke Porte koje se odnose na železnice striktno će se poštovati.

Član 12

Četiri provincije će preuzeti jedan deo javnog otomanskog duga i priložić ga Civilnoj listi Njegovog Carskog Veličanstva Sulta-

na za carsku vojsku i za budžet flote. O ovome će rešavati Komisija uz saglasnost Porte i prema jednakoj osnovi odrediće se suma doprinosa.

Komitet za Autonomiju Makedonije

Izvori: *L'Autonomie* 1 (10. maj 1902), 1–2;
Further Correspondence respecting the Affairs of South Eastern Europe,
March–Septembar 1903. Turkey. No 1 (1904) London 1904, p. 309–310.
Dokumenti o Makedoniji, I, str. 356–359.

Napomena:

U periodu neposredno pred Ilindenski ustanak, „Makedonsko-albanska liga“ je bila posebno angažovana u Londonu. Ona je 1902. godine izdavala list *L'Autonomie*, čiji je prvi broj izašao 10. maja 1902. godine. U ovom broju objavljen je ovaj „projekat“, u čijoj je pripremi učestvovao „Komitet za autonomiju Makedonije i Albanije“. Komitet šalje ovaj projekt 4. septembra 1903. godine Forin ofisu u London. Tekst projekta dat je u celini. Ovo je prevod sa makedonskog jezika objavljen u *Dokumentima o Makedoniji*.

Dokument 22

**MIRCŠTATSKI PROGRAM REFORMI RUSIJE
I AUSTRO-UGARSKE ZA MAKEDONIJU,¹⁸
24. oktobar 1903.**

Član 1

Civilni agenti Austrije i Rusije će biti uz generalnog inspektora, skretati njegovu pažnju na potrebe hrišćanskog stanovništva i na nezakoniti rad lokalnih vlasti, nadgledati uvođenje reformi i podnositi o svemu izveštaje svojim vladama.

Član 2

Jedan inostrani general sa inostranim oficirima biće naimenovan za žandarmeriju, koja će Makedoniju podeliti u sektore za nadzor, obučavanje i organizaciju.

Član 3

Posle smirivanja Makedonije Turska će promeniti granice administrativnih jedinica, uz obavezu da se narodnosti bolje grupišu.

Član 4

Administracija i sudstvo moraju biti preuređeni, a hrišćani biti primani u službu.

Član 5

Mešovite komisije sa podjednakim brojem hrišćana i muslimana, islediće sve počinjene zločine za vreme sadašnjih nereda.

¹⁸ Prevod sa francuskog.

Član 6

Turska će nadoknaditi hrišćanima-izbeglicama štetu, i podići će kuće, crkve i škole koje su Turci porušili. Novac za naknadu deliće oštećeni odbori u kojima će zasedati viđeni hrišćani pod kontrolom civilnih agenata.

Član 7

Ceo jednogodišnji prihod od poreza neće se skupljati od seljaka popaljenih sela.

Član 8

Turska mora preduzeti februarske reforme i Mircštatski program bez odlaganja.

Član 9

Neredovna vojska (bašibozuk) se ima odmah rasporediti.

Izvor: G. P. Guč, *Diplomska istorija*, str. 337–338.

Napomena:

Reforme u Makedoniji. Krajem prošlog veka u Bugarskoj i Srbiji austro-ugarski uticaj je bio veoma izražen, a njihova aktivnost u Makedoniji velika i rivalska. Posle srpskog okretanja Rusiji, i bugarski knez Ferdinand je počeo unapređivanje odnosa s njom. Istovremeno, Nemačka je dobijanjem koncesija za izgradnju bagdadske železnice (1903) ostvarila dominantan uticaj u Turskoj koja je smatrala da će pomoću nemačkog kapitala popraviti svoj opšti položaj. Posebno težak položaj imalo je stanovništvo u Makedoniji i Srbiji, kako zbog aktivnosti muslimana koji se nisu obazirali na vlast u Carigradu, tako i zbog političke aktivnosti i propagande susednih država i njihovog rivalstva u Makedoniji. Aktivnost makedonskih komiteta takođe je bila izražena, zbog čega je i došlo do Ilindenskog ustanka (1903) koji je turska vojska ugušila. Rusija i Austro-Ugarska su svim tim aktivnostima bile naterane da, saglasno svom interesu i sporazumu o održavanju *statusa quo* na Balkanu iz 1897, zahtevaju od Porte izvođenje reformi koje bi omogućile miran život stanovništva i upravnu i sudsku vlast koja bi onemogućila da muslimansko stanovništvo uzima protiv hrišćanskog „stvar u svoje ruke“, u čemu su se posebno isticali Arbanasi. Kako je tokom 1903. došlo do ubistva ruskog konzula u Mitrovici, a zatim i u Monastiru od strane Arbanasa, kao i

atentata koje su preduzimali bugarski komiteti, sile su bile rešene da nateraju sultana na reforme. Rusija i Austro-Ugarska su tražile ostrim demaršima da se kazne arnautske i druge ustaše, a sultana je upozorila i Nemačka ističući da će sudbina evropske Turske zavisiti od toga da li će ona biti ili ne gospodar situacije na svojoj teritoriji. Beč je obećavao Berlinu da treba učiniti sve „što je moguće da se zapreči sukob između Bugarske i Turske“, imajući u vidu bugarsku aktivnost u Makedoniji u kojoj su nužne administrativne i finansijske reforme, ali ne i autonomija koja je tražena sa više strana. U Londonu je lord Lansdaun izradio program reformi smatrajući neizdrživim položaj hrišćanskog stanovništva u Makedoniji, kojim je tražio postavljanje evropskih inspektora za sudstvo i finansije i evropskih oficira za reorganizaciju policije i žandarmerije. Rusija i Austro-Ugarska su zatim predložile britanskoj vladi program koji su izradili grofovi Goluhovski i Lamsdorf, čiji je cilj bio da se Porta natera da primora Arbanase da prestanu sa zulumima u Staroj Srbiji i na drugim prostorima. London je predlog prihvatio i preporučio ga sultanu, a od Beograda i Sofije zatražio da prestanu sa četničkim akcijama u Makedoniji. Engleski plan za reforme bio je suštinski saglasan sa austrougarsko-ruskim planom, koji su njihovi ministri utvrdili 24. oktobra 1903. u Mircštat, prilikom susreta njihovih suverena koje su pratili, i predali ga britanskoj vladi. Turska je prihvatila Mircštatski program reformi „u načelu“. Britanija je, verujući u mogućnosti ovih reformi, predložila 1905. godine dodatne mere koje su išle dalje od ovih iz 1903, tražeći komisiju sila koja bi pod predsedništvom generalnog inspektora imala upravnu i izvršnu vlast.

Na ovim reformama posebno se angažovala Britanija, kako prethodnih, tako i te godine. Opširnije o tome videti dokumenta u *Makedonija u dokumentima*, tom prvi, str. 403–420.

**TAJNI POLITIČKI DODATAK SRPSKO-BUGARSKOM
UGOVORU O PRIVREDNOJ SARADNJI,
12. april (30. mart) 1904.**

„1) Ubedene u korisnost izrađenog u Mircštat u objavljenog programa o reformama u vilajetima Solunskom, Bitoljskom i Kosovskom (Makedonija i Stara Srbija), obe savezne države obvezuju se da solidarno i svima mirnim sredstvima, kojima raspolažu, doprinesu da se ove reforme u pomenuta tri vilajeta izvedu, težeći da se iste reforme uvedu i u Jedrenskom vilajetu, te da na taj način obezbede u njima život, imanje i slobodni razvitak njihovih sunarodnika na osnovu ravnopravnosti narodnosti u svakom odnošaju.

2) Tvrdo rešene da ulože sve svoje lojalne napore i svu svoju dobru volju za očuvanje mira na Balkanskom Poluostrvu, obe savezne države obvezuju se da se brane zajednički i svima silama i sredstvima, kojima raspolažu, protiv svakog pokušaja – ma od kuda ovaj dolazio – bio naperen protiv sadašnje teritorijalne celine i nezavisnosti njihovih država bio protiv sigurnosti i neprikosновенosti njihovih vladajućih danas dinastija.

3) Isto tako obe savezne države obvezuju se da se usprotive zajednički i svima silama i sredstvima, kojima raspolažu, svakoj neprijateljskoj akciji ili izoliranoj okupaciji u pomenuta gore četiri vilajeta, ma od koje države one dolazile“.

Četvrta tačka ugovora predviđala je sklapanje vojne konvencije, koja je imala da utvrdi sve mogućnosti označene u tačkama 2 i 3.

Napomena:

Posle ugušenja Ilindenskog ustanka u Makedoniji 1903. godine Bugarska je pokazala spremnost unapređivanja odnosa sa Srbijom i Crnom Gorom, kako zbog aktivnosti Austro-Ugarske na Balkanu, tako i zbog zauzetosti Rusije ratom sa Japanom. Izvestan uticaj u tome imala je i italijanska diplomatija koja je savetovala njihovo približavanje zbog njihovih balkanskih interesa. Obe zemlje su prihvatile Mircštatski program reformi za Makedoniju, a Srbija je želela da postigne saglasnost Bugarske da delovi Kosovskog vilajeta iz sastava Stare Srbije ne ulaze u sastav Makedonije ako dođe do promena u evropskoj Turskoj, već da pripadnu Srbiji i Crnoj Gori. Međunacionalni odnosi na prostorima ovog vilajeta bili su u stalnoj napetosti i sukobljavanjima. Pregovore o savezništvu vodili su neposredno predsednik vlade Grujić i ministar Pašić sa bugarskim predstavnicima ovlašćenim od strane vlade i kneza. Naredne godine uznapredovali su i trgovački i drugi odnosi dve zemlje (ugovor o carinskom savezu).

Aprila 1905. bio je potpisan i bugarsko-turski sporazum o zabrani revolucionarnih organizacija protiv Turske u sva tri makedonska vilajeta i uvoz oružja. Srbija je tokom 1904. ušla u pregovore sa Crnom Gorom i Bugarskom. Ideja o političkom sporazumu potekla je iz Sofije, iako je i ranije bilo inicijativa s obe strane. Inicijative su dolazile i od Italije za udruženo delovanje balkanskih država. U Bugarskoj se u to vreme strahovalo od nastupa Beča prema Balkanu zbog ruske zauzetosti u ratu sa Japanom, jer „na slučaj nemira u Makedoniji s njom se može desiti ono isto što i s Bosnom“, kako je isticao bugarski otpravnik poslova u Beogradu, pukovnik Hesapčijev. Rezultat pregovora vođenih od februara do aprila 1904. bio je Sporazum o privrednoj saradnji i ovaj tajni (politički) dodatak. Beč je znao za ove pregovore i italijanska podsticanja i preduzimao je mere protiv saradnje balkanskih država.

**AIDE-MEMOIRE RUSIJE (IZVOLJSKOG)
AUSTRO-UGARSKOJ,¹⁹
Sankt Peterburg, 19. jun (2. jul) 1908.**

Carska vlada nije propustila da pažljivo prouči *aide-memoire* koji je Njegova ekscelencija baron od Arentala 1. maja o. g. saopštio ambasadoru Rusije u Beču.

Taj dokument se odnosi na tri različita pitanja: pitanje balkanskih željeznica, pitanje sporazuma postignutog između Rusije i Austro-Ugarske 1897. i pitanje makedonskih reformi.

1. Balkanske željeznice

Da bi se izbegao svaki nesporazum carska vlada želi pre svega da precizira sledeće tačke:

Uzdržavajući se od toga da se suprotstavlja koracima koje je učinio baron od Arentala u cilju dobijanja koncesije za željezničku prugu u sandžaku, carska vlada nije shvatila da ... niti da zadire u čl. 25 Ugovora iz Berlina, čiji tekst može izazvati različita tumačenja i osporavanja. Da bi Austro-Ugarskoj pružila iskreni dokaz svoje dobre volje ona se ograničila na to da smatra da sporazum od 1897. godine ne postavlja nikakva ograničenja kada je reč o ekonomskoj aktivnosti strana ugovornica. Vlada Austro-Ugarske je imala pravo da traži na Balkanskom poluostrvu koncesiju korisnu za razvoj njenih ekonomskih interesa, kao i sve ostale sile, a pre svega balkanske, imaju pravo da traže na istom poluostrvu koncesije koje su za njih povoljne za izgradnju željezničke pruge. Usvajajući ovakvo gledište g. Isvol-

¹⁹ Prevod sa francuskog.

ski se pokazao mnogo manje tvrdokoran nego njegovi prethodnici. U stvari kada je 1900. godine bilo glasina da Austro-Ugarska želi da produži svoju balkansku mrežu do Mitrovice, ambasador Rusije u Beču je dobio zadatak da izjavi vladi Austro-Ugarske da bi carska vlada smatrala ostvarenje ovog projekta kao kršenje *statusa quo* čije je održavanje bilo predviđeno sporazumom od 1897. godine. Što se tiče razmene gledišta koja se odnose na 1902. godinu, što se pominje u *aide-memoireu* barona od Arentala, ni jedan dokument koji se odnosi na to vreme koji se nalazi u arhivama Ministarstva Carevine nije takve prirode da bi se moglo pretpostaviti da je takva razmena gledišta promenila mišljenja carske vlade o gorepomenutom projektu.

Imajući to u vidu, carska vlada prima k znanju s najvećim zadovoljstvom izjavu vlade iz Beča da ostaje dosledna stavu kako je izložen u zvaničnom kominikeu od 14. februara, naime da sa simpatijama gleda na sve projekte o železnicama na Balkanu, ubeđena da je izgradnja železničkih pruga najmoćnije sredstvo ekonomskog razvoja i civilizacije uopšte. Isto tako carska vlada se nada da će – kada međunarodni sindikat koji se konstituisao u cilju preduzimanja izgradnje i eksploatacije železničke pruge koja bi povezivala Dunav i Jadran, prolazeći preko srpske pogranične tačke Mrdare, uputi Visokoj Porti najpre zahtev za studiju o trasi, a zatim zahtev za koncesije – vlada u Beču podržati ove korake. Podrazumeva se da će se carska vlada sa svoje strane i dalje uzdržavati od bilo kakve opstrukcije projekta povezivanja Uvac–Mitrovica.

2. Sporazum od 1897. godine

Tumačenje koje je vlada iz Beča dala izjavama koje se odnose na sporazum između Rusije i Austro-Ugarske sadržanim u *aide-memoireu* Rusije od 27. aprila je u potpunoj saglasnosti sa razmišljanjem carske vlade.

Ona ostaje dosledna načelima nepristrasnosti sadržanim u zajedničkom sporazumu od 1897. godine i mi sa zadovoljstvom konstatujemo da je ta formula potpuno i jednako prihvatljiva za Rusiju i za Austro-Ugarsku.

Istovremeno nam se čini poželjnim da definišemo na precizniji način izvesne tačke tog sporazuma, što bi moglo poslužiti za otkla-

njanje nesporazuma i dati sporazumu više praktične vrednosti i stabilnosti.

Moramo priznati pre svega potpunu saglasnost stavova koja i dalje postoji između carske vlade i vlade Austro-Ugarske u vezi sa neophodnošću održavanja sadašnjeg *statusa quo* onoliko dugo koliko to prilike dozvoljavaju, kao i sa mogućnošću sporazuma između Rusije i Austro-Ugarske kako bi se pariralo eventualnostima koje bi mogle da nastanu na Balkanskom poluostrvu (depeša grofa Golušovskog princu Lihtenštajnu od 8. maja 1897).

U ovom redosledu ideja moglo bi se dogovoriti na eksplicitan način da sadašnji *status quo* obuhvati povezivanje otomanskih železničkih linija u Makedoniji sa onima u Bosni preko sandžaka Novi Pazar, kao i sa drugim balkanskim linijama koje se završavaju na jadranskoj obali. Takođe bi se podrazumevalo da se sandžak Novi Pazar proširi i izvan Mitrovice sve do grada Vučitrna i visina Kopaonika i Mokre planine.

Sadašnji *status quo* u sandžaku Novi Pazar obuhvatio bi isto tako nastavak funkcionisanja otomanske administracije u tim granicama, kao i prisustvo austrougarskih garnizona u mestima u tom sandžaku, u kojima se ti garnizoni već nalaze.

Verujemo da moramo u potpunosti zadržati razne rezerve koje je formulisao grof Muravjev u svojoj noti princu Lihtenštajnu od 5. maja 1897. godine, a koje se odnose na različita pitanja koja se tretiraju u depeši grofa Golušovskog od 26. aprila / 8. maja iste godine; mi smo naime i dalje mišljenja da pitanje promene stanja stvari utvrđeno u čl. 25 Ugovora iz Berlina, tj. aneksija Bosne, Hercegovine i sandžaka Novi Pazar, ima izričito evropski karakter i da nije takve prirode da se reguliše posebnim sporazumom između Rusije i Austro-Ugarske.

Mi smo spremni, s druge strane, da priznamo da se ista rezerva primenjuje i na pitanje Carigrada, susedne teritorije i Moreuza.

Bez obzira na to, s obzirom na izvanrednu važnost koju bi za dve zemlje imalo rešenje gorepomenuta dva pitanja, u skladu sa njihovim uzajamnim interesima, carska vlada bi bila spremna da prihvati razgovor o tome u duhu prijateljstva na recipročnoj osnovi.

Što se tiče drugih delova sporazuma iz 1897. godine, oni ostaju kao i u prošlosti tačan izraz gledišta carske vlade kojoj je zadovoljstvo da konstatuje da vlada Austro-Ugarske, kako proizilazi iz nje-

nog *aide-memoire*a od 1. maja, gleda na sporazum iz 1897. na isti način; najzad, carska ruska vlada sa svoje strane želi da sa vladom Austro-Ugarske očuva odnose najvećeg prijateljstva i najvećeg poverenja, u potpunoj saglasnosti sa monarhističkim interesima dveju zemalja.

3. Reforme u Makedoniji

Carski kabinet prima k znanju s najvećim zadovoljstvom izjavu vlade Austro-Ugarske da je spremna da pošalje ambasadi Austro-Ugarske u Carigradu instrukcije u smislu depeše od 10. aprila upućene grofu Benkendorfu. S obzirom da je u vezi s depešom došlo do naknadne razmene gledišta između vlada u Sankt Peterburgu i Londonu, neke tačke programa reformi koje su u njoj sadržane su bile precizirane i razjašnjene, a da nisu pretrpele bitne izmene.

Carsko ministarstvo je sada preokupirano utvrđivanjem definitivnog predloga gorepomenutog programa koji će svakako dostaviti pre svega vladi u Beču i za koji se nada da će ga sve vlade usvojiti kao osnovu za buduću zajedničku akciju u Carigradu.

Izvor: *Grosse Politik*, XXV, str. 190–192.

Napomena:

Pre ovog *ed-memoara* Izvoljski je u aprilu iste godine uputio memoar Beču u kome je tražio njegovu podršku za ruski projekat izgradnje železnice kroz Srbiju od Dunava kod Negotina, preko Niša, Kosova i Albanije, kako bi Srbija dobila izlaz na Jadran. Rusija se stalno trudila da dobije podršku Beča u svojim zahtevima prema moreuzima. U ovom *ed-memoaru* Izvoljski iznosi stavove o pitanju balkanskih železnica, sporazumu iz 1897, o *statusu quo* na Balkanu i pitanju reformi u Makedoniji. Pošto su kasnije vođene mnoge rasprave o tome da li je Izvoljski ovim *ed-memoarom* dao saglasnost za aneksiju Bosne i Hercegovine, i to uzimano kao činjenica, zbog njegovih drugih čestih izjava; navodimo stav iz ovog memoara u kome on izričito ističe „da pitanje promene stanja stvari utvrđeno u čl. 25 ugovora u Berlinu, tj. aneksije Bosne i Hercegovine i Novopazarskog sandžaka, ima izrazito evropski karakter i nije takve prirode da može biti uređeno posebnim sporazumom između Rusije i Austro-Ugarske“.

**AIDE-MEMOIRE AUSTRO-UGARSKE (ERENTALA)
RUSIJI,²⁰
Semering, 27. avgust 1908.**

U odgovoru na *aide-memoire* koji je Njegova ekscelencija ambasador Rusije u Beču dostavio baronu od Erentala 6. jula o. g. carska i kraljevska vlada u prvom redu konstatuje s velikim zadovoljstvom da, i po mišljenju carske vlade, akcija vlade u Beču, kada je reč o pitanju železnice u sandžaku, nije ni najmanje u suprotnosti sa duhom sporazuma iz 1897. godine „koji nije postavio nikakvo ograničenje u pogledu ekonomske aktivnosti strana ugovornica“.

Što se tiče izjave vlade u Beču sadržane u zvaničnom kominikeu od 14. februara o. g, carska i kraljevska vlada ostaje dosledna gledištu koje je u njemu izneto; ona ne bi mogla, međutim, bez rezerve da prihvati način na koji je vlada u Sankt Peterburgu formulisala pitanje: ukoliko carska vlada želi da potvrdi da će se i dalje uzdržavati od svake opstrukcije u pogledu povezivanja Uvac–Mitrovica, ona se nada da će vlada u Beču efikasno podržati korake koje treba preduzeti u Carigradu u cilju transverzale od Dunava do Jadrana.

Vlada u Sankt Peterburgu ne može a da ne vidi suštinsku razliku koju ona u tom slučaju pridaje dvema vladama:

Carska vlada se ograničava na pasivan stav, ona istovremeno traži od vlade u Beču aktivnu saradnju i podršku kod Visoke Porte.

Sredstvo za postizanje sporazuma je dakle naznačeno: dve vlade poštuju isti stav na recipročnoj osnovi, carska vlada ne bi insistirala na zahtevu za podršku za projekt transverzale od Dunava do Jadrana u odnosu na koji bi carska i kraljevska vlada i dalje zauzimala blagonakloni stav shodno njenim ranijim izjavama.

²⁰ Prevod sa francuskog.

Vlada u Beču je veoma zadovoljna što može da primi k znanju na osnovu *aide-memoire*a od 6. jula da carska vlada ostaje dosledna načelima nepristrasnosti sadržanim u zajedničkom sporazumu od 1897. godine; ona konstatuje potpunu identičnost gledišta dveju vlada u toj materiji i zadovoljstvo joj je da potvrdi da ista saglasnost postoji i što se tiče neophodnosti očuvanja sadašnjeg *statusa quo* onoliko dugo koliko to dozvole okolnosti, kao i u pogledu mogućnosti sporazuma između Rusije i Austro-Ugarske kako bi se pariralo eventualnostima do kojih bi moglo doći na Balkanskom poluostrvu.

Isto tako vlada u Beču ne vidi razloga da ne prihvati novu definiciju koju je carska vlada upravo dala ideji „sadašnjeg *statusa quo*“ u odnosu na različite projekte za izgradnju železnice na Balkanskom poluostrvu; međutim, ona smatra da bi bilo korisno da ponovo ukaže da je produženje dalmatinskih linija preko Crne Gore prema Skadru, koje je predviđeno čl. 29 Ugovora iz Berlina, obuhvaćeno i prema formuli carske vlade sadašnjim *statusom quo*.

Što se sandžaka Novi Pazar tiče, nemamo ništa protiv razgraničenja njegovog prostiranja tako kako je sadržano u *aide-memoireu* od 6. jula. Ukoliko carska vlada bude smatrala da sadašnji *status quo* u sandžaku obuhvata nastavak funkcionisanja otomanske administracije unutar njegovih granica, kao i prisustvo austrougarskih garnizona u mestima u kojima se ti garnizoni sada nalaze, verujemo da moramo ponovo ukazati da mi svakako zadržavamo prava koja nam daje Ugovor iz Berlina u odnosu na te krajeve. Međutim, u izvesnim okolnostima o kojima će biti reči kasnije mi bismo mogli biti spremni da se odrekemo tih istih prava povlačeći naše trupe iz tog regiona i da u trenutku raspada Otomanskog carstva u Evropi poštujemo – a što je eventualnost za koju se nadamo da je veoma daleko – u odnosu na sandžak isti princip nepristrasnosti kao i za ostatak Turske. Što se tiče Bosne i Hercegovine, mi ih smatramo teritorijama koje posedujemo već 30 godina u koje smo ušli na osnovu međunarodnog mandata i koje smo osvojili silom oružja.

Cenimo po njihovoj pravoj vrednosti duh umerenosti i pomirljivosti koji odražava *aide-memoire* od 6. jula i sa zadovoljstvom konstatujemo da je i vladi u Sankt Peterburgu stalo do toga da sa svoje strane sa vladom Austro-Ugarske očuva odnose najvećeg prijateljstva i najvećeg poverenja.

Nadahnuti tim osećanjem ocenjujemo da bi sledeće tačke mogle poslužiti kao osnova za sporazum između dve vlade:

U odnosu na projekte balkanskih železnica, dve vlade bi recipročno poštovale jednak stav blagonaklonosti prema projektima povezivanja Uvac–Mitrovice, produženja dalmatinskih linija preko Crne Gore prema Skadru i transverzale od Dunava do Jadrana ili drugih balkanskih linija koje se završavaju na obali.

Dve vlade ostaju dosledne u svojoj rešenosti da održavaju sadašnji *status quo* u Turskoj onoliko dugo koliko to prilike dopuste; one bi se obavezale da se uzdrže od svake intervencije na Bliskom istoku osim u slučaju prethodnog sporazuma zaključenog između njih u tom pogledu.

Međutim, ukoliko nepredviđene okolnosti ipak prinude Austro-Ugarsku da anektira Bosnu i Hercegovinu, carska vlada bi pružila uveravanje da će u pogledu te mere poštovati blagonaklon i prijateljski stav.

Sa svoje strane carska i kraljevska vlada bi se obavezala, čim se proglasi aneksija, da istovremeno povuče svoje trupe iz sandžaka i da se definitivno odrekne svake okupacije te teritorije.

Carska i kraljevska vlada je uverena da će vlada u Sankt Peterburgu u ovome videti samo novu potvrdu i izričitu manifestaciju principa nepristrasnosti kojim je inspirisan sporazum između dve carevine.

Pošto je carska vlada pomenula pitanje Carigrada, susedne teritorije i Moreuza izjavljujemo, da ćemo u slučaju potrebe biti spremni na poverljivu i prijateljsku razmenu mišljenja u tom pogledu.

Izvor: *Grosse Politik*, XXV, str. 192–195.

Napomena:

Posle ovog ed-memoara u Carigradu je došlo do mladoturske revolucije, a Erental je odgovorio Izvoljskom tek u avgustu. U svom ed-memoaru upućenom Rusiji ističe da će „što se tiče neophodnosti uvažavanja sadašnjeg *statusa quo* onoliko dugo koliko to dozvole okolnosti, da dve vlade ostaju dosledne u svojoj rešenosti da održavaju sadašnji *status quo* u Turskoj onoliko dugo koliko to prilike dopuste“, ne pominjući nigde izričito Bosnu i Hercegovinu. „Erentalova istinoljubivost bila je uopšte vrlo sumnjiva“, ističe V. Ćorović u delu *Odnosi Srbije i Austro-Ugarske* (str. 219), navodeći argumente za to.

Kasnije su davana različita tumačenja i za njihov sastanak u Buhvauu, septembra 1908, o kome Erental u pismu svom caru kaže da je dobio blagonakloni stav Izvoljskog u vezi sa aneksijom, a Izvoljski je posle aneksije izjavio da je bio obmanut, iako je priznao da je pominjano vreme kada će aneksija biti proglašena.

Dokument 26

**PISMA CARA FRANJE JOSIFA O INKORPORACIJI
BOSNE I HERCEGOVINE,²¹
5. oktobar 1908.**

Njegovo carsko i kraljevsko apostolsko veličanstvo je blagoizvolelo da obnaroduje svoja sledeća uzvišena pisma:

Dragi barone fon Bek!

Našao sam se pobuđenim da prava koja proizlaze iz moje suverenosti proširim na Bosnu i Hercegovinu i da time nasledna prava Mog doma učinim važećim i za ove zemlje kojima bi na taj način zagarantovao i odgovarajuće ustavno-pravne institucije.

Budući da Vam ovom prilikom šaljem i prepise koje sam ovim povodom poslao ministarstvu Mog doma i spoljnih poslova kao i mom zajedničkom ministru finansija, zahtevam od Vas da, u smislu člana 5 Zakona od 22. februara 1880, R. G. BL, br. 18, pripremite sve što je neophodno za donošenje odgovarajućih odluka u Državnom savetu.

Budimpešta, 5. oktobra 1908.

Franjo Josif s.r.
Bek s.r.

Dragi barone Burijan!

Odlučio sam da prava svoje suverenosti kao i nasledna prava Mog doma učinim važećim i za Bosnu i Hercegovinu.

Istovremeno Vam upućujem jednu deklaraciju namenjenu stanovništvu ovih zemalja i stavljam Vam u zadatak da učinite sve što je potrebno za njeno obnarodovanje.

²¹ Prevod sa nemačkog.

Kao neizostavan cilj lebdi mi pred očima čvrsta odluka da stanovništvu Bosne i Hercegovine budu u punoj meri priznata i zagarantovana građanska prava.

Pored slobode ličnosti i veroispovesti, poštovanja neprikosnovenosti imovine, morala i običaja, prava domaćinstva i slobode štampe, što je sve već zagarantovano postojećim zakonima kao i tajnost pisma, što se takođe poštuje sa najvećom strogošću, neophodno je da se stave pod izričitu zakonsku zaštitu nezavisnost pravosuđa i prava na podnošenje peticija kao i na udruživanje i okupljanje.

Prožet sam uverenjem da se zaštita ustavno-pravnih institucija u dovoljnoj meri obezbeđuje putem učešća koje stanovništvo, već prema svom kulturnom nivou, uzima u upravljanju poslovima svoje zemlje preko odgovarajućeg zemaljskog predstavništva i u skladu sa verskom pripadnošću i zatečenim socijalnim podelama.

Buduće predstavničko telo, izgrađeno na principima interesne zastupljenosti, treba u najvećoj meri da bude odraz postojećih nacionalnih, verskih i političkih odnosa u dvema zemljama. Tako bi trebalo da istaknuti ljudi koji po svom obrazovanju i imovinskom stanju pripadaju gornjem sloju budu u gradovima i seoskim srezovima zastupljeni u posebnim kurijama za koje će birači glasati izdvojeno po veroispovestima, čime bi se, ne samo izbegle nesuglasice među vernicima, već i obezbedila ravnopravnost u pogledu verske zastupljenosti.

Delokrug bosansko-hercegovačkog zemaljskog veća, nezavisno od sreskih predstavništava koja će istovremeno biti uspostavljena, obuhvataće poslove iz oblasti zakonodavstva i kontrole koji se isključivo odnose na upravu i pravosuđe u Bosni i Hercegovini.

Kako bih stanovništvu novostečenih zemalja pružio dokaz Mog istinskog nastojanja da im se obezbedi pravni položaj i da se na zadovoljavajući način uredi njihovi unutrašnji poslovi, postavljam ovom prilikom zahtev da Mi se u duhu ovih načela u najkraćem roku pripreme odgovarajući predlozi kako bi novi zemaljski ustav što pre stupio na snagu.

Budimpešta, 5. oktobra 1908.

Franja Josif s. r.
Burijan s. r.

Napomena:

Austrougarski poslanici u Londonu, Parizu, Berlinu i Rimu dobili su 1. oktobra 1908. autografska pisma svog cara sa naredbom da ih predaju vladama kod kojih su akreditovani 5. oktobra. Ruski ministar Izvoljski je došao u Pariz 3. oktobra i zatekao pismo barona Erentala od 30. septembra s obaveštenjem da će aneksija Bosne i Hercegovine biti izvršena 7. oktobra. Predsednik Francuke, koji je iz Pariza putovao za Rambuje, primio je 3. oktobra lično pismo cara F. Josifa o aneksiji. Nemački poslanik je izvestio francuskog ministra Pižona da su Rusija, Italija i Nemačka dale pristanak na aneksiju. Zbog toga je aneksija objavljena 6. oktobra (dan ranije od predviđenog) notom Austro-Ugarske Turskoj. Predajući velikom veziru notu bečki poslanik grof Palavičini izjavio je, bez ustručavanja, da je aneksija *fait accompli* (gotova činjenica) i ko „s tom činjenicom nije saglasan može nam objaviti rat“, dodajući, „mi se o tome nećemo upuštati ni u kakve diskusije ni sa Turskom ni sa silama“. Britanski premijer Grej odmah je izjavio da svaka promena Berlinskog ugovora mora biti odobrena od strane novog evropskog kongresa, isto onako kao što je Rusija svoj otkaz Pariskog ugovora iz 1856. iznela pred londonski skup 1871, na kome je doneta odluka da „nijedna sila ne može sama sebe osloboditi obaveza primljenih ugovorom, niti menjati odredbe bez pristanka strana ugovornica“. U ovom smislu dali su izjave, u ime svojih vlada, i poslanici Rusije, Francuske i Britanije u Carigradu, a Rusija i Britanija objaviše da će tražiti evropsku konferenciju. Erental je odgovorio da bi prihvatio konferenciju ako bi ona samo odobrila aneksiju bez diskusije. Kralj Italije je agresiju ocenio kao „udar noža“ u Berlinski ugovor. U Beču su shvatili da imaju podršku Nemačke, da je Rusija slaba, Francuska ravnodušna, Britanija miroljubiva, a Italije se ne treba plašiti. Izvoljski izjavljuje da je stvar izgubljena. Erental ističe da je austrougarsko povlačenje iz Novopazarskog sandžaka dovoljna naknada za Tursku, ali s njom vodi pregovore i nudi 2,5 miliona zlatnih turskih lira kao naknadu za izgubljena carska dobra. Veliki vezir je smatrao da ne treba zaoštravati odnose sa Bečom, ali je posle londonske deklaracije četire sile od 28. februara 1909. Kijamil-paša postao manje popustljiv i okrivio Nemačku za podršku aneksiji. Sultan prihvata aneksiju i zaključuje sa Bečom ugovor o kompenzacijama (26. februara 1909). Rusija, vršeći pritisak na Nemačku, ističe da će prihvatiti aneksiju ako Beč pozove sile na poništenje čl. 25 Berlinskog ugovora. Posle diplomatskih pritisaka sila na Srbiju, ona izjavljuje da njena prava nisu aneksijom povređena, a sile priznaju abrogaciju čl. 25 Berlinskog ugovora i tako Austro-Ugarska dobija diplomatsku igru povodom aneksije zato što je njen savez sa Nemačkom pokazao snagu, ali je doprineo daljem zbližavanju sila Antante. Austro-Ugarska je posle proglašenja aneksije, sledećeg dana, 7. oktobra, otkazala konvenciju sa Turskom o Bosni i Hercegovini iz 1879. godine.

**PROTESTNA NOTA SRBIJE VELIKIM SILAMA POVODOM
ANEKSIJE BOSNE I HERCEGOVINE,
7. oktobar (24. septembar) 1908.**

„Vlada Nj.V. Kralja Srbije, pozivajući se kako na nesporna srpska narodna prava, koja su osnova samom biću Srbijinom, tako i na jasnu odredbu čl. 25 Berlinskog Ugovora, ulaže svoj najenergičniji protest protivu prisajedinjenja Bosne i Hercegovine zemljama Habzburške Monarhije, koje je današnjim svojim manifestom proklamovao Car i Kralj Austro-Ugarske.

Vlada Kraljevska veruje da Berlinski Ugovor, baš tim više, što mi nismo imali udela u njegovom sastavu nego smo ga morali, u koliko se on naše sudbine tiče, primiti u celini, mora imati važnosti ne samo u koliko se njime nameću dužnosti i obaveze, nanose štete i iziskuju žrtve od Srbije i srpskog plemena, nego da on pruži i zaštite pravima našim bar u onim uskim granicama, u kojima su ona dobila izričnog priznanja u njegovim odredbama.

Ona konstatuje dalje, da i ako su, pod uticajem težnja i zahteva pojedinih sila, prava srpska na Berlinskom Kongresu dobila nesrazmerno manje zadovoljenja no što je to odgovaralo ratnim žrtvama dveju srpskih država, Srbije i Crne Gore, i ako je Srbija, pri svem tom, sve obaveze koje su za nju iz Berlinskog Ugovora poticale skrupuloznije no iko drugi do kraja izvršila, ipak zato u toku minulih 30 godina nijedna izmena u stanju, koje je ova opšta međunarodno-ugovorna uredba za Balkansko Poluostrvo stvorila, nije učinjena na korist Srpstva, dok su se na korist drugih u nju unosile i mnoge i krupne povrede i promene.

I ova vera, kao i konstatovanje ovih fakata ulevaju Vladi Kraljevskoj nadu, da neće ostati nesaslušan glas koji ona danas podiže traže-

ći pravde i zaštite od sila potpisnica Berlinskog Ugovora protivu ove nove flagrantne povrede, koja se vrši jednostrano, na isključivoj osnovi prava jačega i zadovoljenja svojih interesa a bez obzira na to koliko se duboko time vređaju osećaji, interesi i prava srpskoga naroda.

Srbija ne može u ovom slučaju naći puna zadovoljenja sem ako se u pogledu Bosne i Hercegovine uspostavi u svemu stanje, koje je stvoreno Berlinskim Ugovorom.

Ne bude li to nikako moguće, Kraljevska Vlada, apelujući na osećaje pravičnosti sila potpisnica Berlinskog Ugovora, traži da se Srbiji dosudi odgovarajuća naknada, te da bi se i održala jemstva za njen nezavisan državni život i srpskome narodu u opšte vratile pogodbe za njegov narodni opstanak bar u onoj meri u kojoj mu ih je Berlinski Ugovor dao“.

Izvori: Arhiv Srbije.

V. Ćorović, *Odnosi Srbije i Austro-Ugarske*, str. 229–230.

Napomena:

Nota je izražavala uzbuđenje koje je vladalo u Srbiji i Crnoj Gori, koja se solidarisa sa Srbijom i uputila silama notu iste sadržine. Načelnik u bečkom MIP-u Miler nije hteo da primi ovu protestnu notu, uz izjave da „Srbija nema u ovoj stvari šta da govori“, iako „pojmi uzbuđenost koju je aneksija ... izazvala“. Ministar Erental, koji se nalazio u Pešti, uputio je Beogradu pretnje tvrdeći da je Austro-Ugarska „u punom sporazumu“ sa Rusijom i Italijom, a od drugih sila je tražio da one Srbiji preporuče „umerenost i korektno držanje“.

Proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine shvaćeno je od strane velikih sila kao svršen čin iz koga se samo treba diplomatski izvući. Crna Gora i Srbija su imale pretenzije na ove teritorije s pozivanjem na načelo narodnosti. Aneksiju nisu smatrale samo završnom akcijom protiv njih, na zapadnim i južnim prostorima od njih, već i kao ostvarivanje politike *Drang nach Osten*. One su videle da je princip *statusa quo* na Balkanu, koji je trideset godina istican kao dogma, narušen na njihovu štetu, posebno zato što su se plašile da će Austro-Ugarska time ojačati pozicije i interes za Novopazarskim sandžakom preko koga su one želele teritorijalno povezivanje. Njihova nacionalna i politička energija bila je veoma napeta i dovela je do zbližavanja. Milovanović je ubeđivao sile Antante da je u njihovom interesu da povedu više računa o položaju Srbije. Rusija je morala posredovati između Srbije i Crne Gore i drugih sila. U prethodnim kontaktima Izvoljskog i Milovanovića došlo se na ideju da Srbija traži „kompenzacije“ za izlazak na more (Jadran), koji se diplomatski mogao braniti. Rusija zato traži evropsku konferenciju sila

potpisnica Berlinskog ugovora čiji je član 25 bio prekršen aneksijom, ali si-le to ne prihvataju. Narodna skupština Srbije zahtevala je autonomiju Bosne i Hercegovine, o čemu sile nisu ni raspravljale. Kada je Austro-Ugarska zaključila sa Turskom ugovor o kompenzacijama za aneksiju, februara 1909, sile su odahnule, a Srbija i Crna Gora su morale, pod njihovim pritiskom i novostvorenim stanjem, dati izjave (31. marta 1909) da njihova prava nisu aneksijom dovedena u pitanje.

**PISMO ERENTALA BILOVU²²
O BOSANSKOJ KRIZI 1908–1909,
15. oktobar 1908.**

Austrougarski ministar spoljnih poslova baron Fon Erental dr-
žavnom kancelaru knezu Fon Bilovu, Budimpešta, 15. oktobra 1908.

Pre Vašeg susreta sa gospodinom Izvoljskim koji neposredno
predstoji možda bi odgovaralo Vašoj želji da o razmeni mišljenja iz-
među mene i gospodina ruskog ministra spoljnih poslova, o čijoj ste
sadržini svakako već upoznati u načelu, budete još potpunije infor-
misani.

Povodom razmene nota sa ruskom vladom, do koje je došlo u ve-
zi sa najavom projekta o sandžačkoj železničkoj pruzi, poveo se razu-
mljivo i razgovor o sporazumu iz 1897. i o interpretaciji koju je on do-
živio u Beču i Sankt Peterburgu po napuštanju baze Mircštatskog
programa.

U ruskom *ed-memoaru* od 19. juna ove godine, sa kojim Vas ov-
de u najstrožem poverenju upoznajem bliže je razjašnjen ovaj spo-
razum; povodom aneksije Bosne i Hercegovine u ovaj papir se, sva-
kako, evropski karakter ovog pitanja stavlja u prvi plan i tome pri-
dodaje pitanje Carigrada i Dardanela, ali se u jednom daljem stavu
izričito kaže da je Kraljevska vlada spremna da oba pitanja uzme u
razmatranje u okviru jedne prijateljske razmene mišljenja.

Na ovaj memoar mi smo takođe odgovorili *Piesom* (diplomat-
skom notom – *prim. prevodioca*) koju Vam prilažem uz molbu da je
Vaša svetlost tretira kao strogo poverljivu.

²² Prevod sa nemačkog.

U zaključku našeg odgovora, u kojem mi formulišemo pretpostavke za dalju saradnju sa Rusijom na Balkanu, nalazi se sledeći pasus koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu:

„*Si toutefois des circonstances imperieuses obligerait l'Autriche-Hongroise à s'annexer la Bosnie et l'Herzégovine, le Gouvernement Impérial donnerait l'assurance de vouloir observer à l'égard de cette mesure une attitude bienveillante et amicale*“ („Ali, ako okolnosti nužno primoraju Austro-Ugarsku da anektira Bosnu i Hercegovinu, Carska vlada pružiće uverenje da će pristati da u odnosu na ovu meru zauzme blagonaklon i prijateljski stav“ – ova rečenica je u nemačkom originalu na francuskom jeziku – *prim. prevodioca*); s naše strane, mi smo izrazili spremnost da, pored povlačenja naših trupa iz Sandžaka, stupimo u prijateljsku razmenu mišljenja u odnosu na Carigrad i Moreuze.

Kao što je Vama, uvaženi kneže, svakako ostalo u sećanju, ja sam početkom septembra, prilikom svoje posete Berhtes-badenu, svestrano upoznao gospodina Fon Šena sve do ove tačke akcije.

Otrprike nedelju dana docnije došlo je do mog susreta sa gospodinom Izvoljskim u Bukureštu. Sa ruskim ministrom pretresli smo do kraja ceo kompleks balkanskog pitanja; u zaključku razgovora došli smo do toga da utvrdimo neke osnovne stavove koji će u razmatranju svih eventualnosti oko Balkana omogućiti jasan nastup Austro-Ugarske i Rusije i u budućnosti.

To su bili sledeći stavovi:

Neintervencija *sans accord préalable* (bez prethodne saglasnosti – *prim. prevodioca*), uz prijateljski stav Rusije u trenutku kada Austro-Ugarska uvidi da je prinuđena da anektira Bosnu i Hercegovinu. Isti takav biće stav Austro-Ugarske prema ruskim željama u odnosu na pitanja Moreuza pod uslovom da time ne bude ugrožen Sultan i bezbednost njegove prestonice i da ratni brodovi priobalnih država na Crnom moru mogu da prolaze samo pojedinačno.

Blagonaklon stav u slučaju deklaracije o nezavisnosti Bugarske i priključenja Krita Grčkoj, modifikacija člana XXIX u korist Crne Gore, s tim da se posle ovih manje više formalnih izmena što duže održi teritorijalni posed Turske.

Gospodin Izvoljski je preuzeo na sebe obaveze da prenese na papir redakciju naših dogovora i da mi je blagovremeno pošalje.

Ubrzo posle Buhlaua uputio se, kao što je poznato, gospodin Izvoljski ka gospodinu Titoniju za Desio.

Italijanski ministar, kome sam još u Salcburgu govorio o mogućnosti aneksije Bosne i Hercegovine, a onda ga još i obavestio o rezultatima svojih razgovora sa Izvoljskim, složio se sa našim stavovima i izričito mi saopštio u jednom pismu od 4. oktobra da bi aneksiji trebalo da prethodi jedan *accord préalable* (prethodna saglasnost) između Austro-Ugarske, Italije i Rusije, i to oko sledećih tačaka:

Pitanje Moreuza, povlačenja trupa iz Sandžaka i modifikacije člana XXIX Berlinskog ugovora.

Još 6. oktobra saglasio sam se sa vojvodom Fon Avarnom u pogledu ovih uslova, čime je u principu uspostavljen *accord à trois* (saglasnost u troje) i o tome odmah upoznao peterburšku vladu.

Bio sam, dakle, opravdano uveren da su Italija i Rusija pridobijene za aneksiju; nažalost, jedna izjava grofa Klevenhilera, sa kojom je on otišao predaleko, stvorila je uverenje da se ja pozivam na već formalno postignutu saglasnost Rusije i Italije.

U delegacijama ograničio sam se na to da na jednom poverljivom zasjedanju i bez dostupnosti štampe izjavim da su vođeni razgovori sa Rusijom i Italijom u pogledu eventualnosti na Balkanu – pa i u vezi sa aneksijom Bosne i Hercegovine – i da su oni doveli do zadovoljavajućih rezultata.

Činjenica da ništa drugačije razgovore u Buhlauu i Deziou ne tumači ni gospodin Izvoljski proizilazi iz jedne poverljive depeše koju je on uputio gospodinu Čarkovu, a koju je ovaj prosledio grofu Bertoldu.

Navedeno mesto glasi: „*Nous sommes prêts a reconnaître les résultats de l'échange de vues a Buchlau et a Desio comme acquis Russie, de l'Autriche-Hongrois et de l'Italie a la future conférence*“. (Mi smo spremni da priznamo rezultate razmene mišljenja u Buhlauu i Deziou kao jasne i podobne da se unapred u opštim crtama definiše stav Rusije, Austro-Ugarske i Italije na budućoj konferenciji – *prim. prevodioca*).

Na osnovu izveštaja koji mi pristižu iz Pariza i Londona stičem utisak da tamošnji kabineti ne pokazuju neku naročitu predusretljivost prema gospodinu Izvoljskom u pogledu pitanja Moreuza.

Smatram, visoki uvaženi kneže, da se slažete sa mnom da bi bio pogodan trenutak da Rusija sada odustane od toga da na jednoj eventualnoj konferenciji pokreće pitanje Moreuza.

Time bi s jedne strane u velikoj meri olakšalo sazivanje, pa i sam tok konferencije, dok bi s druge strane u Rusiji podstaklo uverenje da protivljenje ispunjenju omiljene ruske želje potiče, ne od nas, već od zapadnih sila, inače tako razmaženih na Nevi.

Vas je, visoko uvaženi kneže, o mom gledanju na ideju sazivanja konferencije već upoznao u opštim crtama Sođenji; saglasnost je potpuna. Dogovor sa Turskom, uz protest da će i ona uzeti učešće. Na svu sreću izgleda da je raspoloženje velikog vezira i Tevfik paše prema nama utoliko manje nepovoljno ukoliko oni počinju bar da računaju sa *fait accompli* (svršenim činom – *prim. prevodioca*). Pada mi na um da bi se turski ministar mogao još više učvrstiti u tom uverenju kada bi mu se stavila na znanje mogućnost sazivanja jedne buduće konferencije na kojoj bi se pokrenulo pitanje rešenosti sila da pruže kolektivnu garanciju za stvarno održanje turskog teritorijalnog poseda.

Erental

P.S. Primio sam telegram Sođenjija o razgovoru s Vama; sa zadovoljstvom sam utvrdio da se u potpunosti slažemo u oceni situacije, naročito u pogledu ideje o sazivanju konferencije.

Erental

Izvor: *Grosse Politik*, XXVI, str. 186–189.

Napomena:

Ovo pismo jasno pokazuje politiku Austro-Ugarske posle aneksije Bosne i Hercegovine, jer u odnosima sa Nemačkom ona nije u tom momentu ništa skrivala. U to vreme, u Srbiji i Crnoj Gori se radilo na zajedničkom ugovoru „o zaštiti obostranih interesa“, koji je potpisan 24. oktobra 1908. Srbija je u to vreme pregovarala i sa Turskom, uz dosta naivnosti i, verujući da je Turska ogorčena aneksijom, a ona je, u stvari, htela samo da, utičući na Srbiju i Bugarsku, dobije više za kompenzaciju. Turci su predložili Srbiji samo zaključenje vojničke konvencije sa ofanzivnim i defanzivnim karakterom, računajući na opasnost od Bugarske, dok su Srbi mislili na opasnost od Dvojne monarhije (videti: V. Čorović, *cit. delo*, str. 237–239).

**(TAJNI) UGOVOR IZMEĐU SRBIJE I CRNE GORE,
Beograd, 24. oktobar 1908.**

Oduševljeni doček koji je priređen generalu Vukotiću u Beogradu izazvao je u Crnu Goru opštu radost. Tim više što je njegova misija dovela do potpune saglasnosti i sporazuma među Srbijom i Crnom Gorom.

Na osnovu razmijenjenih pisama od 9. i 16. oktobra u Beogradu je 24. oktobra sklopljen sporazum između Srbije i Crne Gore. Sporazum su potpisali u ime Crne Gore brigadir Janko Vukotić a u ime Srbije njen predsjednik vlade Velimirović. Sporazum glasi:

1. Da su se Crna Gora i Srbija potpuno složile, kako u oceni ozbiljne situacije, koju su stvorili poslednji događaji na Balkanu, izazvani rušenjem Berlinskog Ugovora, naročito od strane Austro-Ugarske, tako i u pogledu teške povrede koju je taj nasilni udar nanio neospornim i najbitnijim pravima i interesima Srpskog Naroda ugrožavajući daljem razvitku pa i samostalnosti obeju Srpskih samostalnih država.

2. Da postoji potpuna i najtešnja saglasnost između Crne Gore i Srbije u pogledu zajedničkog i bratskog rada za zaštitu zajedničkih narodnih i državnih interesa, u smislu gorepomenutih pisama izmijenjenih između ministara inostranih dela.

3. Da su obe bratske Države u načelu jednodušno odlučne, da sva svoja prava i svoje interese i oružjem zajednički brane, ako se za to ukaže potreba, što će imati da procene i sporazumno utvrde nadležni faktori Crne Gore i Srbije. Čim bi se takva eventualnost pojavila odmah će se naročitim sporazumom utvrditi sve potrebne pojedinosti za zajedničku ratnu akciju.

4. Da će ovaj tajni opšti sporazum vredeti sve dotle dok se ne zameni ili ne dopuni novim.

Ovim sporazumom je zapečaćena bratska nedvojna sloga između dva najglavnija dijela našeg naroda između Srbije i Crne Gore, s nadom u Boga tim je položen temelj i postignuto najprirodnije, najpo-
uzdanije i najjače jemstvo za bolju budućnost svekolikog srpstva“.²³

Izvori: Novica Rakočević, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1918*, Obod, Cetinje, 1981, str. 289.
Međunarodni ugovori Crne Gore, str. 568–569.
V. Čorović, *Srbija i Austro-Ugarska*, str. 236.

Napomena:

Inicijativu za zaključenje srpsko-crnogorskog ugovora dao je kralj Nikola u cilju zajedničkih aktivnosti protiv opasnosti koje prete sa svih strana (Austro-Ugarske, Bugarske i drugih). Obe države prihvataju reformski plan sila na turskim balkanskim prostorima. Strah obe države od Austro-Ugarske terao ih je da se zajednički suprotstave „svim silama i sredstvima protiv svake neprijateljske akcije ili izolovane okupacije, pa ma od koje strane ona dolazila“. Čak je i Turska, zbog straha od Beča, predložila Bugarskoj, Srbiji i Crnoj Gori „bližu saradnju za slučaj kakvog brzog upada u Tursku“, ali je pod uticajem Nemačke odustala od tih aktivnosti. Do ugovora je došlo zbog aneksije BiH i potrebe zajedničkog delovanja. On je zaključen razmenom pisma i imao je karakter opšteg sporazuma o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i saradnji, a iz njega je proizilazila i obaveza zaključivanja posebnih ugovora (*pactum de contrahendo*). Solidarnost je bila potpuna i Beč nije uspeo da odvoji Crnu Goru od srpskih diplomatskih akcija povodom aneksije. Srbija je imala potrebu da se diplomatski maksimalno suprotstavi Beču, ali i da izbegava sukob, jer Rusija nije posle revolucije iz 1905. bila spremna za rat. Ta dužnost je pala na Milovanovića, koji je kao kompenzaciju za aneksiju tražio izlazak Srbije na more, a od početka je isključivao rat.

²³ Ugovor se nalazi u Arhivu Državnog sekretarijata za inostrane poslove u Beogradu.

Dokument 30

**AUSTRIJSKO-TURSKI UGOVOR O KOMPENZACIJAMA²⁴
ZA ANEKSIJU BOSNE I HERCEGOVINE,
26. februar 1909.**

Član 1

Austro-Ugarska izjavljuje da se u potpunosti odriče svih prava koja su joj bila data u odnosu na bivši Novopazarski sandžak Berlin-skim ugovorom i Carigradskom konvencijom od 21. aprila 1879.

Član 2

Konvencija od 21. aprila 1879. kao i protest Visoke Porte protiv odluke zajedničke vlade Austro-Ugarske u vezi sa Bosnom i Hercegovinom i sve ostale odredbe ili zaključci između Visokih strana ugovornica koji su suprotni ovoj odluci, ukidaju se i zamenjuju ovim Protokolom koji konstatuje da su sva neslaganja između njih u vezi sa ovim dvema provincijama smirena i da Otomanska vlada izričito priznaje novo stanje stvari u Bosni i Hercegovini, stvoreno pomenutom odlukom.

Član 3

Podanici Bosne i Hercegovine koji se trenutno nalaze u Turskoj – osim lica označenih u notama koje će biti razmenjene između strana ugovornica posle ratifikacije ovog Protokola – kao i otomanski podanici iz raznih delova Otomanskog Carstva koji prolazno ili stalno borave u Bosni i Hercegovini, sačuvaće svoje otomansko državljanstvo kao i ranije.

²⁴ Prevod sa francuskog.

Stanovnici Bosne i Hercegovine zavičajni u tim pokrajinama moći će da emigriraju u Otomansko carstvo, poštujući kao i ranije zakone Bosne i Hercegovine, i biće prihvaćeni u Turskoj kao Otomanci. Ona pak lica poreklom iz Bosne i Hercegovine koja se danas nalaze u Turskoj imaće potpuno pravo da raspolažu svojim imanjima u Bosni i Hercegovini da ih daju u zakup ili upravljaju njima, sami ili preko trećih lica.

Podrazumeva se da će osobe poreklom iz Bosne i Hercegovine koje će odsad ići u Tursku bez namere da emigriraju biti tretirane jednako kao austrijski ili ugarski podanici.

Član 4

Osobama koje stalno ili privremeno borave u Bosni i Hercegovini biće zajamčena, kao i ranije, sloboda ispovedanja i praktičnog vršenja muslimanskog kulta.

Muslimani će i dalje uživati ista građanska i politička prava kao i svi stanovnici Bosne i Hercegovine koji pripadaju drugim verama.

U javnim molitvama muslimana i dalje će se spominjati ime Njegovog Carskog Veličanstva Sultana kao Kalifa.

Prava verskih fondacija (vakufa) biće poštovana kao i ranije, i neće se praviti nikakve smetnje odnosima muslimana sa njihovim verskim poglavarima, koji će kao uvek biti zavisni od Šeik-ul-Islamata u Carigradu i od njega postavljenog Reis-ul-uleme.

Član 5

Pošto prema otomanskom Zemljišnom kodeksu, a što je konstatovano i jednom sudskom odlukom, Otomanska država poseduje u Bosni i Hercegovini raznovrsnu nepokretnu imovinu, zajednička vlada Austro-Ugarske se obavezuje da će platiti Otomanskoj vladi u Carigradu svotu od dva i po miliona turskih livara u zlatu kao protuvrednost za te nekretnine.

Član 6

Austro-Ugarska se obavezuje da će sklopiti sa Turskom, u roku od dve godine od ratifikacije ovog Protokola, sporazum o trgovini zasnovan na evropskom javnom pravu, koji će stupiti na snagu kad i

drugi sporazumi o trgovini koje će Visoka Porta sklopiti na istoj osnovi...

Član 7

Priznajući legalno pravo Otomanske vlade na poštansku službu, zajednička vlada Austro-Ugarske se obavezuje da će odmah po ratifikaciji ovog akta ukinuti carsko-kraljevske poštanske urede koji danas funkcionišu u Turskoj u mestima gde ne postoje drugi strani poštanski uredi. Ona se pored toga obavezuje da će ukinuti i druge carsko-kraljevske poštanske urede u Otomanskom Carstvu ukoliko i druge sile koje imaju svoje pošte u Turskoj ukinu te urede.

Član 8

Pošto Visoka Porta namerava da sa zainteresovanim velikim silama, preko Evropske konferencije ili drukčije, započne pregovore za ukidanje kapitularnog režima u Turskoj i njegovu zamenu režimom međunarodnog prava, Austro-Ugarska, priznajući dobru osnovu tih namera Visoke Porte, izjavljuje da će joj odsad pružati u istoj nameri potpunu i iskrenu podršku.

Izvori: Strupp, f. II, p. 34–36.
Grosse Politik, XXVI/2.

Napomena:

Da bi obezbedila priznanje aneksije Bosne i Hercegovine od strane Turske i sila, Austro-Ugarska je, posle protesta mladoturaka i neprihvatanja aneksije, odmah pristupila pregovorima sa Portom i dala kompenzaciju za aneksiju u vidu otkupa vakufskih imanja, a, u suštini, za turski otkaz suvereniteta na BiH. To je bio diplomatski uspeh Beča koji je za 2,5 miliona zlatnih turskih lira kupio od Carigrada suverenitet nad BiH i tako stavio sile pred svršen čin. Beč se ovim ugovorom odrekao „prava“ na Novopazarski sandžak, dao saglasnost za povećanje turskih carina i ukidanje režima kapitulacije, što je imalo uticaj da kasnije to prihvate i druge sile. Beč je bio prinuđen da brzo deluje zbog turske revolucije i pada Abdul-Hamidovog apsolutizma, odnosno nove turske politike ponovnog približavanja Britaniji, plašeći se da nova vlada ne traži nazad BiH zbog povratka ustava iz 1876. i uvođenja parlamentarizma u kome su priznata prava svih narodnosti. Ona je time istovremeno htela da se utvrdi u BiH i da izazove Srbiju, da joj da povod za rat kako bi se obračunala s njom i podelila je sa Bugarskom.

Dokument 31

**PISMO KANCELARA BILOVA²⁵ PURTALESU
O BOSANSKOJ KRIZI 1908–1909,
21. mart 1909.**

Državni kancelar knez Fon Bilov ambasadoru u Peterburgu grofu Fon Purtalesu.

Molimo Vašu ekselenciju da kažete gospodinu Izvoljskom da smo sa zadovoljstvom primili na znanje da on prijateljski odobrava naš predlog i da će ga po svoj prilici prihvatiti.

Zato izvolite saopštiti gospodinu Izvoljskom da smo mi spremni da predložimo austrougarskoj vladi da zamoli velike sile, pozivajući se na austrijsko-turski sporazum koji im je upravo saopšten, da se saglase sa stavljanjem van snage člana 25 Berlinskog ugovora. Ali, pre nego što Austro-Ugarska podnese ovakav predlog, morali bismo kao izvesno znati da će Rusija pozitivno odgovoriti na austrijsku notu i izraziti svoju formalnu saglasnost sa ukidanjem člana 25, i to bez ikakvog uslovljavanja. Vaša ekselencija bi pri tom morala reći na sasvim određen način gospodinu Izvoljskom da mi očekujemo precizan odgovor – da ili ne; svako izbegavanje, uslovljavanje ili nejasno izražavanje odgovora mi bismo morali smatrati kao odbijanje. Mi bismo se onda povukli i pustili stvari da idu svojim tokom; odgovornost za sve dalje događaje snosio bi onda isključivo gospodin Izvoljski, budući da smo mi učinili poslednji ispravan pokušaj da pomognemo gospodinu Izvoljskom da razjasni situaciju na jedan za njega prihvatljiv način.

Ukoliko biste naišli na predusretljivost gospodina Izvoljskog, onda mu možete nagovestiti da bismo mi podržali eventualnu njegovu

²⁵ Prevod sa nemačkog.

inicijativu da se na isto tako formalan način reguliše pitanje bugarskog priznavanja. Sa svoje strane nemojte se vraćati na žalbe koje je izneo gospodin Izvoljski na račun austrijske politike protiv Srbije. Ukoliko bi to ministar ipak pokrenuo, molim Vas da ga podsetite da je i ruska strana označila srpski odgovor kao nezadovoljavajući i da je on sam skinuo sa sebe odgovornost za to. Pri tom ga podsetite na nepodoban rečnik koji je upotrebila srpska vlada u prilogu svoje odluke br. 482.²⁶

U svakom slučaju kažite gospodinu Izvoljskom da sve izazovnije držanje Srba nagoni na odlučivanje i da mi stoga očekujemo jasan odgovor na naše pitanje.

Pitanje konferencije nema nikakve veze sa našim demaršom; pitanje neophodnosti i korisnosti njenog održavanja moraće i dalje da ostane stvar odlučivanja na osnovu razmene mišljenja među silama. Njeno uvlačenje u ovo sasvim konkretno pitanje morali bismo tumačiti kao pokušaj zavlačenja, pa time i odbijanja našeg predloga.

Bilov

Izvor: *Grosse Politik*, XXVI/2, str. 693–695.

Napomena:

U ovom pismu se objašnjava nemački stav o aneksiji, a posebno odnos Rusije (Izvoljskog) prema aneksiji, i naglašava da Nemačka zna da Rusija nije spremna za rat. Pošto su u to vreme još bile aktuelne rasprave sila o konferenciji, car Vilhelm je zabeležio na jednom aktu da je „za Austriju bolje da ne ide na konferenciju, da ne bi izazvala utisak kao da joj se treba suditi“.

²⁶ Prilog odluke br. 482 od 17. marta, upućen Sankt Peterburgu, sadržavao je i srpsku promemoriju od istog dana.

**IZJAVA (NOTA) SRPSKOG POSLANIKA U BEČU
CARSKOJ I KRALJEVSKOJ VLADI,
31. mart 1909. (u ime svoje vlade)**

„Pozivajući se na raniju notu srpske vlade Austro-Ugarskoj vladi, a radi otklanjanja svakog nesporazuma koji bi mogao otuda proizaći. Poslanik Srbije je dobio naredbu da da objašnjenje c. i k. Ministarstvu inostranih poslova.

Srbija priznaje da nije bila povređena u svojim pravima svršenim činom koji je stvoren u Bosni i Hercegovini, i da će se, prema tome, saobraziti onakvoj odluci, kakvu sile budu donele u pogledu čl. 25 Berlinskog ugovora. Odazivajući se savetima velikih sila, Srbija se angažuje, još odsad, da će napustiti držanje protestovanja i opozicije, koje je zauzimala prema aneksiji, od prošle jeseni, i angažuje se, sem toga, da će promeniti pravac svoje sadašnje politike prema Austro-Ugarskoj, te ubuduće održavati sa njom odnose dobrog susedstva.

Prema tim izjavama, a verujući u miroljubive namere Austro-Ugarske, Srbija će povratiti svoju vojsku u stanje, u kome se nalazila u proleće 1908. godine, u pogledu njene organizacije, dislokacije i brojno-ga stanja. Ona će razoružati i raspustiti dobrovoljce i čete, i sprečiti obrazovanje novih neregularnih jedinica na svojem zemljištu“.

Izvori: Arhiv MIP-a, Beograd.
V. Ćorović, *Srbija i Austro-Ugarska*, str. 317.
V. Šulek, *Diplomska historija*, str. 200–201.

Napomena:

Dan pre ove izjave poslanici Britanije, Francuske, Italije i Rusije predali su srpskoj vladi predlog odgovora koji ona treba da saopšti Beču, onako kako je tamo dogovoreno između austrijske i britanske vlade, što je srpska vla-

da prihvatila. Tom prilikom, poslanici četiri sile, kojima se pridružio i nemački, po želji svog austrijskog kolege, a to je tražio i Izvoljski, predali su memoar srpskoj vladi, u kome su saopštili uverenje da Austro-Ugarska neće napasti Srbiju, kako bi uticali na prihvatanje pomenutog predloga o odgovoru Srbije i da bi joj, zbog njenog promenjenog stava, obezbedili pozitivan ishod. Erental je kasnije izjavio da je tim memoarom bio veoma nezadovoljan, zbog takvog postupka sila, posebno što su to učinili u pismenom obliku. Srbija je morala da prihvati promenu stava prema aneksiji, jer je Nemačka jasno stavila do znanja da će Austro-Ugarska objaviti rat Srbiji ako ne promeni stav, dodajući da će ona biti uz nju kao saveznica. Izjavom srpskog poslanika, u ime svoje vlade, da „aneksijom... njena prava nisu povređena“ i da će se pokoriti odluci sila u pogledu čl. 25 Berlinskog ugovora, značila je napuštanje stava iz protestne note od 7. oktobra prethodne godine. Sličnu izjavu uputila je početkom aprila i Crna Gora.

**RAZMENA NOTA O UKIDANJU ČLANA XXV I JEDNOG
DELA ČLANA XXIX BERLINSKOG UGOVORA,
mart/april 1909.**

1. Nemački pristanak²⁷

Nakon što je Carska i Kraljevska Austrougarska Vlada upoznala Carsku Nemačku Vladu s potpisivanjem Protokola o Bosni i Hercegovini, koji je usaglašen sa Visokom Portom, i zatražila da se da saglasnost za ukidanje člana XXV Berlinskog ugovora, dolepotpisani carski nemački ambasador dobio je nalog od svoje Visoke Vlade i čast mu je da Njegovoj ekseleciji carskom i kraljevskom ministru Carskog doma i inostranih poslova, g. baronu von Erentalu, najporknije saopšti da Carska Vlada formalno i bezrezervno daje saglasnost za ukidanje člana XXV Berlinskog ugovora.

2. Italijanski pristanak²⁸

Beč, 11. aprila 1909.

Saopštenjem od 3. aprila o.g. Nj. Ekselencija Ambasador Austro-Ugarske izvoleo je u ime Carsko-kraljevske vlade zapitati Nj. Ekselenciju Ministra spoljnih poslova Italije da li bi Kraljevska vlada bila raspoložena da pristupi ukidanju člana XXV Berlinskog ugovora. Odgovarajući na to saopštenje imam čast, u skladu sa instrukcijama koje sam upravo dobio, da službeno obavestim Vašu Ekselenciju da Kraljevska vlada pristaje na ukidanje člana XXV Berlinskog ugovora i da joj istovremeno izrazim želju da mi ovom prilikom da potvrdu svo-

²⁷ Prevod sa nemačkog.

²⁸ Prevod sa francuskog.

jih ranijih izjava o modifikacijama koje bi trebalo uneti u XXIX član istog ugovora.

3. Britanski pristanak²⁹

Beč, 17. aprila 1909.

Odgovarajući na saopštenje koje je Austro-Ugarski Ambasador u Londonu dao ser Edvardu Greju 3. o.m. čast mi je da izvestim Vašu Ekselenciju da Vlada Njegovog Veličanstva daje pristanak na ukidanje XXV člana Berlinskog ugovora.

4. Ruski pristanak³⁰

Beč, 6/16. aprila 1909.

Potpisani, ambasador Rusije, po nalogu svoje Vlade, ima čast da izvesti Njegovu Ekselenciju barona Erentala, ministra spoljnih poslova, da ruska Carska Vlada, pošto je primila notu Ambasadora Austro-Ugarske u Sankt Peterburgu od 21. marta – 3. aprila o.g., daje pristanak na ukidanje člana XXV Berlinskog ugovora.

5. Francuski pristanak³¹

Beč, 19. aprila 1909.

Ambasador Republike Francuske u Beču ima čast da izvesti Njegovu Ekselenciju barona Erentala, carsko-kraljevskog ministra spoljnih poslova, da odgovarajući na saopštenje otpravnika poslova Austro-Ugarske u Parizu od 3. o.m., Francuska vlada daje pristanak na ukidanje člana XXV Berlinskog ugovora.

6. Austrougarski pristanak

Beč, 19. aprila 1909.

Molim Vašu Ekselenciju da preda g. Ministru spoljnih poslova sledeću notu:

²⁹ Prevod sa francuskog.

³⁰ Prevod sa francuskog.

³¹ Prevod sa francuskog.

„Potpisani ima čast, po nalogu svoje Vlade, da ovo što sledi da na znanje gospodinu ... Ministru spoljnih poslova:

Carstvo-kraljevska vlada je raspoložena da pristane na ukidanje odredaba člana XXIX Berlinskog ugovora u pasusima 5, 7, 8, 9, 10 i 11, koji sadrže ograničenja suverenih prava Crne Gore, ukoliko na to ukidanje pristanu sve sile potpisnice tog Ugovora. Što se tiče 6. pasusa istog člana, u jednoj razmeni mišljenja između Kabineta u Beču i onoga u Rimu, koji je takođe zainteresovan za Jadransko More, dogovoreno je da umesto tog pasusa treba da stoji sledeće: 'Luka Bar mora da sačuva karakter trgovačke luke; tamo se ne mogu podizati zdanja koja bi je pretvorila u ratnu luku.'

Izveštavajući o prethodnom, gospodina ... Ministra spoljnih poslova potpisani ima čast da ga zamoli da mu izvoli javiti da li je Kabinet u Londonu (Parizu, Berlinu) raspoložen da pristane na gore nabrojane modifikacije člana XXIX Berlinskog ugovora“.

7. Italijanski pristanak

Cetinje, 5. april 1909. god.

Gospodine Ministre!

Vlada Njegovog veličanstva Kralja naložila mi je da Vas obavijestim, da Austrougarska i ostale Velike Sile pristaju na ukinuće svoji odredaba člana 29 Berlinskog Ugovora, kojim se ograničavaju prava potpunog suvereniteta Crne Gore. Usljed toga tačke: 5, 7, 8, 9, 10 i 11 istog člana biće ukinute, a što se tiče tačke 6, ona će se zamijeniti sljedećim tekstom: „Barsko Pristanište mora sačuvati karakter trgovačkog pristaništa i u njemu se neće moći podizati građevine, koje bi ga pretvorile u vojno pristanište“.

Crna Gora bi sa svoje strane imala da učini samo izjavu, koja bi mogla glasiti kao što slijedi:

„Knj. Vlada je gotova da se upravlja po rješenju, koje Velike Sile donose odnosno člana 25 Berlinskog ugovora. Ona će u buduće podržavati sa ć. kr. Vladom Austro-Ugarske odnose prijateljstva i dobrog susjedstva“.

Slobodan sam nadati se, da se prema uvjerenju, koje mi je Vaša preuzvišenost izvoljela usmeno kazati ovih potonjih dana, Knj. Vlada neće ustezati, da usvoji nagodbu, koju mi je čast podnijeti joj.

Izvolite i t.d.
Skviti s.r.

8. Crnogorski pristanak (Italiji)

Baronu Skviti od Palermi i Gvarna, izvanrednom poslaniku i opunomoćenom Ministru Italije

Cetinje, 5. aprila 1909.

Gospodine Ministre!

Čast mi je Vašoj Preuzvišenosti potvrditi prijem Vaše note, od danas, kojom ste me izvoljeli obavijestiti, da su Austro-Ugarska i ostale Velike Sile, pristale na ukinuće sviju odredaba člana 29. Berlinskog Ugovora, kojima se ograničavaju prava potpunog suvereniteta Crne Gore, izuzimajući tačke 6, koja će se zamijeniti odredbom: „Pristanište Barsko mora sačuvati karakter trgovačkog pristaništa; u njemu se neće moći podizati građevine, koje bi ga pretvorile u vojno pristanište“.

Pošto je Bar glavni izlaz Crne Gore i Glava njenog željezničkog puta, Knj. Vlada koliko iz obzira na razviće toga pristaništa, toliko da se i najzainteresovanijim da zaloga njenih miroljubivih osjećaja, dobrovoljno izjavljuje i to već od sada da će Barsko pristanište sačuvati karakter trgovačkog pristaništa, čime će se njegovo slobodno razvijanje zakloniti od šteta, kojima su često izložena vojna pristaništa. Dobra volja, o kojoj je Austro-Ugarska dala dokaza, odričući se prava koja su joj bila data članom 29 uliva Crnoj Gori potpuno povjerenje u odnošaje prijateljstva i dobrog susjedstva, koje ubuduće namjerava podržavati sa ć. kr. Austro-Ugarskom Vladom.

U ime Knj. Vlade čast mi je zamoliti Vas, da izvolite dostaviti Kraljevskoj Italijanskoj Vladi najživlju zahvalnost u njenoj ulozi u ovoj prilici i moliti je, da bude tumač istih osjećaja kod Velikih Sila, koje su izvoljele dati svoj pristanak na oslobođenje Crne Gore od ograničenja, koja su joj do sada bila nametnuta. Ubijedena u prijateljske osjećaje, koje Velike Sile gaje naspram Crne Gore Knj. Vlada je gotova da se upravlja po rješenju koje iste donesu odnosno člana 25 Berlinskog Ugovora.

Izvolite i t.d.

D-r. L. Tomanović s.r.

Crnogorski pristanak (Austro-Ugarskoj)

(Cetinje, 5. i 8. april 1909)

Nj. Pr. Gospodinu Baronu Kunu od Kunenfelda, izvanrednom poslaniku i opunomoćenom Ministru Austro-Ugarske

Cetinje, 5. april 1909. godine

Gospodine Ministre,

Čast mi je izvijestiti Vašu Preuzvišenost, da sam odgovarajući na saopštenje učinjeno mi danas od Njeg. Preuzvišenosti Gospodina izvanrednog poslanika i opunomoćenog Ministra Italije na Cetinju, uputio mu danas notu, čiji prepis smatram za dužnost dostaviti Vam u prilog.

Smatrajući ukinuća koja se imaju učiniti u članu 29 Berlinskog Ugovora kao zadovoljavajuća za zainteresovane stranke, pa kako je Crna Gora gotova da se upravlja po rješenju koje će donijeti Velike Sile odnosno člana 25 pomenutog ugovora, Knjaževska Vlada gaji nadu da više ništa ne smeta razvijanju i učvršćenju dobrih odnosa između Monarhije i Knjaževine.

Izvolite i t.d.

D-r. L. Tomanović s.r.

10. Austrougarski pristanak (Crnoj Gori)

Nj. Pr. Gospodinu Dr. L. Tomanoviću predsjedniku Ministarskog Savjeta i t.d.

Cetinje 8. aprila 1909. godine

Gospodine Ministre,

Potvrđujući prijem note, koju mi je Vaša Preuzvišenost izvoljela uputiti 5. t.m. pod br. 622. čast mi je po narudžbi moje Vlade saopštiti Vam što slijedi:

„Ć. kr. Austro-Ugarska zajednička Vlada sa zadovoljstvom uzela je na znanje izjave, koje je Knj. Vlada izvoljela dati naspram Monarhije. Ona je srećna što može pod tim uslovima da smatra kao uspostavljene odnose dobrog susjedstva između Austro-Ugarske i Crne Gore.

Što se tiče izmjena, koje se imaju učiniti u 29. članu Berlinskog Ugovora, Knj. Vladi je poznato da se Austro-Ugarska još jesenas izjasnila da je u načelu voljna na to pristati.

Ć. kr. Vlada čestita sebi, što joj potonje saopštenje Vaše Preuzvišenosti dopušta, da ostvari te namjere i da pristupi izmjenama rečenog člana u saglasnosti sa ostalim Velikim Silama potpisnicama Berlinskog Ugovora.

Izvolite i t.d.
Kun s.r.

Izvori: Strupp, *Documents*, t. II, p. 34–38.
Glas Crnogorca, 1909, br. 14 od 28. marta.
Međunarodni ugovori Crne Gore, str. 675–678.

Napomena:

Prethodnim izjavama vlada (1–5) sile su dale pristanak na ukidanje čl. 25 Berlinskog ugovora, a tome je prethodilo rešavanje spora diplomatskim putem. Izjavama 6–10 priznato je ukidanje dela čl. 29 Berlinskog ugovora, pošto je prethodno, takođe diplomatskim putem, usaglašen stav u pogledu karaktera barske luke sa Crnom Gorom, po kome luka „mora sačuvati karakter trgovačkog pristaništa i u njemu se neće moći podizati građevine, koje bi ga pretvorile u vojno pristanište“.

Dokument 34

UGOVOR O PRIJATELJSTVU I SAVEZU IZMEĐU KRALJEVINE SRBIJE I KRALJEVINE BUGARSKE, Sofija, 29. februar (13. mart) 1912.³²

Njegovo Veličanstvo Petar I Kralj Srbije i Njegovo Veličanstvo Ferdinand I Kralj Bugara prožeti uverenjem o zajednici interesa i jednakosti sudbine njihovih država i dvaju bratskih naroda, srpskoga i bugarskoga, i rešeni da solidarno, udruženom snagom, te interese brane i staraju se o njihovom svestranom unapređenju, sporazumeli su se o ovome što sleduje:

Član 1

Kraljevina Srbija i Kraljevina Bugarska garantuju jedna drugoj državnu nezavisnost i celokupnost državne teritorije, obavezujući se apsolutno i bez ikakve ograde da priteknu jedna drugoj celokupnom svojom snagom u pomoć u svakom slučaju kad bi jednu od njih napale jedna ili više drugih država.

Član 2

Obe se ugovornice takođe obavezuju da jedna drugoj priteknu celokupnom svojom snagom u pomoć u slučaju da koja velika sila pokuša anektovati, okupirati ili svojom vojskom posesti, makar to samo i privremeno bilo, ma koji deo balkanske teritorije, koji stoji danas pod vlašću Turske, ako jedna od njih bude smatrala kao protivno svojim životnim interesima i kao *casus belli*.

³² Ratifikacije su izmenjene 1. (14) marta 1912. u Sofiji.

Član 3

Obe se Ugovornice obavezuju da mir ne zaključuju drugojače nego zajednički i po prethodnom sporazumu.

Član 4

Radi potpunoga i najcelishodnijega izvršenja ovog Ugovora, zaključice se *Vojna Konvencija*, u kojoj će se iscrpno predvideti kako sve ono što se s jedne i s druge strane bude imalo preduzimati na slučaj rata, tako i sve što bi u pogledu vojne organizacije, dislokacije i mobilisanja trupa, kao i odnosa među vrhovnim komandama, imalo da se utvrdi za vreme mira, radi spremljenosti za ratno stanje i uspešno vođenje rata.

Vojna konvencija će se smatrati kao sastavni deo ovoga Ugovora. Njenoj će se izradi pristupiti najdalje petnaest dana posle potpisa ovog Ugovora, a za izradu njenu ostavlja se rok od najviše dva meseca.

Član 5

I ovaj ugovor i Vojna Konvencija vrediće od dana potpisa pa ključno do trideset-prvog decembra hiljadu devetstotina dvadesete godine. Samo naknadnim sporazumom, izrečeno utvrđenim obema Ugovornicama, mogu se oni produžiti i preko toga roka. Ali u slučaju da se, na dan isteka Ugovora i Konvencije, Ugovornice zateknu u ratu ili s još nelikvidiranim stanjem posle rata, Ugovor i Konvencija će vredeti sve dok mir ne bude zaključen i dok se stanje koje je rat doneo ne likvidira.

Član 6

Ugovor će ovaj biti potpisan u dva ravnoglasna primerka, oba na srpskom i bugarskom jeziku. Potpisaće ga Vladari i Ministri Inostranih Dela.

Vojnu Konvenciju takođe u dva ravnoglasna primerka, oba na srpskom i bugarskom jeziku, potpisaće Vladari, Ministri Inostranih Dela i specijalni vojni punomoćnici.

Član 7

Ugovori i Konvencija moći će se objaviti ili drugim državama saopštiti samo po prethodnom sporazumu obeju Ugovornica i to zajednički i jednovremeno.

Isto tako samo po prethodnom sporazumu moći će se ma koja druga država primiti u savez.

Sastavljeno u Sofiji, na dan dvadeset devetog Februara hiljadu devet stotina dvanaeste godine.³³

Petar s.r.

Dr. M. Đ. Milovanović s.r.

Ferdinand s.r.

Iv. Ev. Gešov s.r.

Izvori i napomena uz naredni dokument.

³³ Istog dana kada je potpisan ovaj sporazum, ruski vojni agent u Sofiji poslao je o tome vest u Petrograd (MO, t. XIX, č. II, No 626).

**TAJNI DODATAK UGOVORU O PRIJATELJSTVU
I SAVEZU IZMEĐU KRALJEVINE SRBIJE
I KRALJEVINE BUGARSKE**

Član 1

U slučaju da u Turskoj nastanu unutrašnji neredi, koji bi doveli u opasnost državne ili narodne interese Ugovornica ili jedne od njih, kao i u slučaju da usled unutrašnjih ili spoljašnjih teškoća, koje bi za Tursku iskrsele, održanje *statusa quo* na Balkanskom Poluostrvu bude dovedeno u pitanje – ona strana Ugovornica, koja prva bude došla do uverenja da je potrebno usled toga otvoriti oružanu akciju, obratiće se obrazloženim predlogom drugoj strani, koja je dužna odmah stupiti u razmenu misli, i ako se ne bi složila sa svojom saveznicom, dati joj obrazloženi odgovor.

Bude li se sporazum za akciju postigao, to će se dostaviti do znanja Rusiji, pa ako se ona ne bi usprotivila, akcija će se otvoriti prema postignutom sporazumu i inspirišući se u svemu osećajima solidarnosti i zajednice interesa. U protivnom slučaju, ako se sporazum ne postigne, apelovaće se na mišljenje Rusije, koje će biti, ako se i ukoliko se Rusija izjasni, obavezno za obe Ugovornice.

Ne bude li Rusija htela dati svoga mišljenja, i ako se sporazum između Ugovornica ne bi mogao ni posle toga postići, onda, ako bi strana, koja je za akciju, otpočela sama na svoju ruku akciju protiv Turske, druga strana biće dužna držati se prijateljske neutralnosti prema svojoj saveznicu, preduzeti odmah mobilizaciju u razmerama predviđenim Vojnom Konvencijom, i priteći svom snagom svojoj saveznicu u pomoć, ako bi neka treća država stala na stranu Turske.

Član 2

Sve teritorijalne tekovine, koje bi se zadobile zajedničkim radom u smislu čl. I i II Ugovora kao i čl. I ovoga tajnog Dodatka, padaju pod zajedničku vlast (*condominium*) obeju saveznica, i njihova likvidacija izvršiće se odmah, a najdalje u roku od tri meseca pošto mir bude uspostavljen, i to na sledećim osnovama:

Srbija priznaje Bugarskoj pravo na teritoriju istočno od Rodone i reke Strume, Bugarska Srbiji na teritoriju severno i zapadno od Šare planine;

Što se tiče teritorije između Šare planine, Rodone, Arhipelaga i Ohridskog Jezera, ako bi se obe strane uverile da je organizovanje te teritorije u zasebnu autonomnu oblast nemoguće s obzirom na opšte interese srpske i bugarske narodnosti, ili iz drugih spoljašnjih ili unutrašnjih razloga, to će se u pogledu te teritorije postupiti na osnovu sledećih izjava:

Srbija se obavezuje da ne traži ništa preko linije obeležene na priloženoj karti, a koja počinje od tursko-bugarske granice sa Golema Vrh (severno od Krive Palanke) i pruža se u opšte u jugozapadnom pravcu do Ohridskog Jezera, prolazeći preko vrha Kitke između sela Meteževa i Podržikonja, visa istočno od sela Nerava, vododelnicom do visa 1.000 severno od sela Baštevo (Gradac Planina) preko sela Bašteva, između sela Lubenci i Petraljice, preko visa Ostrič 1.000 (Lisac Planina), na vis 1.050 između sela Drača i Opile preko sela Tališmanci i Živaljeva, na vis 1.000, preko sela Kešani, glavnom vododelnicom Gradište Planine na vis Gorište, preko visa 1.023, vododelnicom između Ivankovaca i Loginaca, preko Veterskoga i Sopota na Vardar, preko Vardara planinskim vencima ka visu 2.550, zatim na Poropolje Planinu, njenom vododelnicom između sela Krape i Barbarasa, na vis 1.200 između sela Jakrenova i Drenova, na vrh Česma (1.254), vododelnicom Baba Planine i Kruškatepesi između sela Sopra i Grske, na vrh Protajske Planine istočno od sela Belice, preko Brežana na vis 1.200 (Ilinska Planina) vododelnicom, preko visa 1.330, na vis 1.217 i između sela Livoništa i Gorenci do Ohridskog Jezera kod manastira Gubovci; i Bugarska se obavezuje da primi tu granicu ako se Njegovo Imperatorsko Veličanstvo Ruski Car koji će biti umoljen da bude Vrhovni Arbitr po tome pitanju, izjavi u korist te linije. Razume se, da se obe strane obavezuju da prime kao definitivnu gra-

nicu onu liniju koju bi Njegovo Imperatorsko Veličanstvo Ruski Car u gore označenim granicama našao da najbolje odgovara pravima i interesima obeju strana.

Član 3

Prepis Ugovora s ovim tajnim Dodatkom kao i Vojna Konvencija saopštiće se zajednički Carskoj Ruskoj Vladi, koja će se u isto vreme umoliti da, primajući ih znanju, bude naklona njihovim ciljevima, kao i da umoli Njegovo Imperatorsko Veličanstvo Cara da On blagovoli primiti i odobriti uloge koje su kako Njemu tako i Njegovoj Vladi namenjene odredbama ugovornim.

Član 4

Svaki spor koji bi se izrodio povodom tumačenja ili izvršenja ma koje odredbe ovoga Ugovora, tajnoga Dodatka i Vojne Konvencije, podnosi se na konačno rešenje Rusiji, čim jedna ili druga strana bude izjavila da smatra da je nemoguće postići sporazum neposrednim pregovorima.

Član 5

Ni jedna odredba ovoga tajnog Dodatka ne može se ni predati javnosti ni saopštiti ma kojoj drugoj državi bez prethodnoga sporazuma dveju ugovornica i pristanka Rusije.

Sastavljeno u Sofiji na dan dvadeset devetog februara hiljadu devet stotina dvanaeste godine.

Petar s.r.

Dr M. Đ. Milovanović s.r.

Ferdinand s.r.

Iv. Ev. Gešov s.r.

Izvori: *Dokumenti o spoljnoj politici Srbije*, knj. VI, sv. 1, str. 375–378.

Kesjakov, I, str. 36–37.

Strupp, *Documents*, II, p. 49–50.

I. E. Gešov, *Balkanskiot sjuz (dokumenti)*, str. 73–89.

Napomena:

Bugarsko-srpski odnosi posle rata iz 1885. imali su karakter izraženog nepoverenja i sukobljavanja u pogledu makedonskog pitanja. Početkom 1911. stekli su se međunarodni i unutrašnji interesi u obe zemlje da dođe do saveza. Posrednu ulogu u prihvatanju potrebe zaključenja saveza imala je Italija. Naime, ona je ultimatumom Turskoj o okupaciji Tripolija, koji je Carigrad odbio, „proizvela“ razlog za objavu rata Turskoj, što je ubrzalo diplomatske pripreme balkanskih država koje su bile svesne da su međunarodne prilike pogodne, jer je Turska u teškom položaju. Tome su posebno doprineo dolazak na vlast Venizelosa u Grčkoj, koji je bio za prisajedinjenje Krita, i strah Gešova da mladoturci ne počnu vojne aktivnosti u Makedoniji. Ugovor o prijateljstvu i savezu, sa Tajnim dodatkom, zaključen je 13. marta 1912, a vojna konvencija 13. maja iste godine, sa dva sporazuma glavnih generalštabova od 1. jula. Ovaj ugovor je činio osnov Balkanskog saveza, motivisanog zajedničkim interesima oslobođenja sunarodnika ispod turske vlasti. Ugovor je bio rezultat prethodnih diplomatskih aktivnosti za međusobno približavanje, koje je teklo uporedo sa udaljavanjem od Beča i približavanjem Moskvi. Približavanje koje je usledilo zaključivanjem saveznog ugovora iz 1904. „ostavilo je nedirnuto pitanje razgraničenja interesa srpske i bugarske sfere u Makedoniji, iako se na obe strane dobro znalo da je u njemu pravi izvor rivalstva i nepoverenja“, ali i da su obe zemlje i dalje „upućene da jedna protiv druge traže jemstva i zaštitu“ kod drugih sila, posebno Rusije. Posle aneksione krize i sticanja nezavisnosti Bugarske (1908) počelo je sondiranje za međusobno približavanje koje je ruska diplomatija podržavala i pomagala. Kada su u Bugarskoj došle na vlast rusofilске partije počele su i inicijative za zaključenje saveza, tokom 1911. godine, koje su se odnosile na razgraničenje u Makedoniji. Presudan korak Bugarska je učinila napuštanjem predrasude o nedeljivosti Makedonije, koja je bila fatalna za obe strane. Pregovori su vođeni u strogoj tajnosti, posebno od Beča i Carigrada, posredstvom predstavnika u Beogradu i Sofiji i tajnim pregovorima Milovanovića i Gešova u vozu između Beograda i Niša. Posredovanje Rusije bilo je veoma aktivno, a ona je o savezu poverljivim putem obavestila Francusku i Britaniju krajem istog meseca u kojem je sporazum zaključen. Ovaj savezni ugovor imao je „antitursku, antiaustrijsku i antirumunsku oštricu“ (S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, str. 80). Kasnije je, u primeni ovog ugovora, odnosno njegovog tajnog dodatka o podeli Makedonije, u Bugarskoj razvijena teorija o tzv. spornoj zoni od strane onih koji su pristali na podelu Makedonije u cilju odbrane od šovinističkih napada u zemlji i kasnijih potreba borbe za Makedoniju. Mnoge probleme izazivale su i odredbe o ruskoj arbitraži, odnosno njihovom tumačenju. Videti: M. Milovanović, „Istorič pregovora za zaključenje srpsko-bugarskih ugovora od 29. februara 1912“ (S. Skoko, *ibid.* str. 365–399).

**VOJNA KONVENCIJA IZMEĐU KRALJEVINE SRBIJE
I KRALJEVINE BUGARSKE,
Beograd–Sofija, 29. april (12. maj) 1912.³⁴**

U duhu i na osnovu čl. III Ugovora o prijateljstvu i savezu između Kraljevine Srbije i Kraljevine Bugarske, a radi što uspešnijeg vođenja rata i što potpunijeg ostvarenja ciljeva koje je Savez sebi u zadatak stavio, utvrđuju se sledeće odredbe koje će u svemu imati obaveznú silu i važnost kao i odredbe samoga Ugovora.

Član 1

Kraljevina Srbija i Kraljevina Bugarska obavezuju se da u slučajevima koje predviđaju članovi 1 i 2 Ugovora o savezu, kao i član 1 Tajnog dodatka priteknu jedna drugoj u pomoć, i to Bugarska snagom od najmanje (200.000) dve stotine hiljada boraca, a Srbija snagom najmanje (150.000) sto pedeset hiljada boraca, spremnom kako za rat na granici, tako i za ratne operacije izvan granica svoje teritorije.

U ovaj broj ne mogu se uračunati borci iz dopunskih trupa, ni borci iz srpskog III (trećeg) poziva ni bugarskog opolčenja.

Ovaj broj boraca ima izvesti na granice ili preko granica svoje državne teritorije, a u pravcu u kome se ima da uputi prema uzroku i cilju rata, kao i prema razvoju ratnih operacija, i to najdalje (21) dvadeset i jedan dan od kad se rat objavi ili Saveznica izvesti da je nastala saveznička obaveza (*casus foederis*). Ali i pre isteka tog roka, saveznička je dužnost, ako se to s prirodom ratnih operacija slaže i može uspehu rata poslužiti, da svoje trupe i delimično, u meri u ko-

³⁴ Ratifikacije su izmenjene 30. aprila (13. maja) u Sofiji.

joj budu mobilisane i koncentrisane, izvedu na bojište počev već od sedmog dana kad je rat objavljen ili kad je nastao *casus foederis*.

Član 2

Ako bi Rumunija napala na Bugarsku, Srbija je obavezna da odmah ogłosi Rumuniji rat i svoju vojsku od najmanje (100.000) sto hiljada boraca uputi protivu nje, bilo na Srednjem Dunavu, bilo na Dobruđanskom bojištu.

Na slučaj ako Turska napadne na Bugarsku, Srbija se obavezuje da upadne u Tursku i od svoje mobilizovane vojske uputi najmanje (100.000) sto hiljada boraca na Vardarsko bojište. Bude li Srbija tada već u ratu s kojom drugom državom, sama ili u savezu s Bugarskom, ona će protiv Rumunije ili Turske upotrebiti sve trupe koje joj budu na slobodnom raspolaganju.

Član 3

Ako bi Austro-Ugarska napala na Srbiju, Bugarska je obavezna da Austro-Ugarskoj odmah oglosti rat i vojsku svoju od najmanje (200.000) dve stotine hiljada boraca uputi u Srbiju, te da udružena sa srpskom vojskom operiše bilo defanzivno bilo ofanzivno protiv Austro-Ugarske.

Ista obaveza vredi za Bugarsku prema Srbiji, u slučaju ako bi Austro-Ugarska pod kakvim bilo izgovorom, s pristankom ili bez pristanka Turske, ušla s vojskom u Novo-Pazarski Sandžak, pa bi Srbija usled toga ili Austro-Ugarskoj objavila rat ili bi radi zaštite svojih interesa svoju vojsku u Sandžak prebacila, pa bi se time izazvao oružani sukob između nje i Austro-Ugarske. Na slučaj napada Turske na Srbiju, Bugarska je obavezna da odmah upadne u Tursku, i od svoje vojske mobilizovane po čl. 1 ove Konvencije, uputi na Vardarsko bojište armiju jaku najmanje (100.000) sto hiljada boraca.

Napadne li Rumunija na Srbiju, Bugarska je obavezna da napadne rumunsku vojsku odmah čim bude prešla preko Dunava na teritoriju Srbije.

Ako bi Bugarska, u ma kom od slučajeva izloženih u ovome članu bila već u ratu sa kojom drugom državom, sama ili zajedno sa Srbijom, ona je obavezna da Srbiju potpomogne svima svojim trupama, koje joj budu ostale na slobodnom raspolaganju.

Član 4

Ako bi Srbija i Bugarska po prethodnom međusobnom sporazumu objavile rat Turskoj, i jedna i druga strana obavezne su, ako ne bude specijalnim sporazumom drukčije naređeno, da od svoje mobilizovane vojske po čl. 1 ove Konvencije, upute na Vardarsko vojište armiju jaku najmanje od po (100.000) sto hiljada boraca.

Član 5

Na slučaj, ako jedna ugovorna strana objavi rat kojoj drugoj državi bez prethodnoga sporazuma i pristanka druge ugovorne strane, ova poslednja oslobađa se od obaveza izloženih u čl. 1 ove Konvencije, ali je zato obavezna da prema svojoj saveznicima održava prijateljsku neutralnost za vreme ratovanja, kao i da odmah mobiliše najmanje (50.000) pedeset hiljada boraca i koncentriše tako kako će najbolje zaštititi slobodu kretanja svoje Saveznice.

Član 6

U zajedničkom ratovanju ni jedna od Ugovornih strana ne može zaključiti sa protivnikom primirje duže od (24) dvadeset i četiri časa, bez prethodnoga sporazuma i pristanka druge Ugovorne strane.

Pregovore o miru mogu Ugovorne strane povesti i ugovor o miru zaključiti samo po prethodnom sporazumu i dogovorno.

Član 7

U ratu će vojskom svake Ugovorne strane komandovati i svima njenim operacijama upravljati njeni vlastiti komandanti.

Kad zasebni odredi iz sastava vojsaka dveju Ugovornih strana dejstvuju protivu jednog i istog objekta, opštu komandu preuzima, za jedinice iste jačine, komandant stariji po rang, a za jedinice razne jačine, komandant stariji po položaju.

Kad se jedna ili više zasebnih armija, pripadajući jednoj saveznicima, stave na raspoloženje drugoj strani, njima će komandovati njihovi vlastiti komandanti, koji će se za strategijsko vođenje operacija, potčinjavati Glavnokomandujućem one strane na čije su raspoloženje stavljeni.

U slučaju zajedničkog rata protivu Turske, Vrhovna komanda na Vardarskom vojištu pripada Srbiji, ako na tome vojištu bude operisa-

la njena glavna vojska, koja treba da bude brojno jača od bugarske vojske na tom vojištu prema čl. IV ove Konvencije. Na slučaj pak, da glavna srpska vojska ne operiše na Vardarskom vojištu i kad je na njemu brojno slabija od bugarske, vrhovna komanda na tome vojištu pripašće Bugarskoj.

Član 8

U slučaju kad trupe obe Ugovorne strane stoje pod jednim komandantom, sve zapovesti i naredbe koje se odnose na strategijsko vođenje i zajedničke taktičke operacije, izdavaće se na oba jezika – srpskom i bugarskom.

Član 9

Vojska jedne Ugovorne strane, u odnosu na svoju ishranu i izdržavanje u opšte, na nastanjivanje, lečenje i prenos ranjenih i bolesnih ili sahranu pomrlih vojnika, na prenos ratnih potreba i tome podobno, uživće na teritoriji druge ugovorne strane ista prava i iste olakšice i u svemu isti postupak kao i vojska ove poslednje, upravljajući se prema zakonima i propisima zemaljskim. Ali u tom cilju, sve zemaljske vlasti dužne su da ukažu svoju pomoć Savezničkoj vojsci.

Plaćanje sviju potreba vršiće svaka strana za sebe, prema mesnim cenama, prvenstveno gotovim novcem, a izuzetno i bonovima izdavanim po naročito usvojenom načinu.

Transportovanje trupa i svega ratnog materijala, hrane i ostalih potreba železnicom i troškove oko toga, snosi ona strana na čijoj se teritoriji ovo vrši.

Član 10

Ratni plen pripada onoj vojsci koja ga je zadobila.

U slučaju gde je plen zadobiven u zajedničkoj borbi na jednom istom mestu – bojištu – on se deli na obe vojske srazmerno brojnoj jačini njihovih boraca koji su uzeli neposredno udela u njoj.

Član 11

Za vreme ratovanja svaka Ugovorna strana imaće stalno svoga delegata u štabu Vrhovne i Armijskih komanada, koji će održavati vezu između obe vojske u svakom pogledu.

Član 12

Strategijske operacije i slučajevi koji nisu ovde predviđeni, a tako isto i sporovi koji bi se mogli pojaviti, raspravljaće se zajedničkim sporazumom obe Vrhovne Komande.

Član 13

O podeli mobilizovane vojske po čl. 1 ove Konvencije i grupisanju njenom na prostoriji za koncentraciju u slučajevima izloženim u prednjim članovima; o putovima koje bi trebalo popraviti ili iznova napraviti radi brzoga izvršavanja koncentracije na granici i daljega operisanja, sporazumevaće se i utvrditi što je potrebno za izvršenje Načelnici Generalštabova Savezničkih vojsaka, odmah po zaključenju ove Konvencije.

Član 14

Ova Konvencija vredi od dana kada bude potpisana i traje sve dok bude u snazi Ugovor o savezu i prijateljstvu, kome se kao sastavni deo dodaje.

Beograd–Sofija, 29 (dvadeset devetog) aprila 1912.

Petar s.r.

Dr. M. Đ. Milovanović s.r.

Đeneral R. Putnik s.r.

Ferdinand s.r.

Iv. Ev. Gešov s.r.

General-major Fičev s.r.

Izvori: *Dokumenti o spoljnoj politici Srbije*, knj. V, sv. 1, str. 573–577.

Kesjakov, I, str. 39.

Strupp, *Documents*, II, p. 52.

Napomena:

Ova vojna konvencija proizišla je iz Ugovora o savezu i imala je opšti karakter. Iz nje je proizilazila potreba za više sporazuma glavnih generalštabova dve zemlje, do kojih je došlo 1. i 2. jula i 28. septembra 1912.

**SPORAZUM IZMEĐU SRPSKOG I BUGARSKOG
ĐENERALŠTABA,
Varna, 18. jun (1. jul) 1912.**

Saglasno čl. 13 Vojne Konvencije između Kraljevine Srbije i Kraljevine Bugarske, određeni njihovi delegati, a sa obzirom na respektivne operacijske planove, sporazumeli su se na sledeće:

I

Za slučaj rata Srbije sa Austro-Ugarskom

Vojska Kr. Bugarske, koja će se uputiti Srbiji u pomoć biće podeljena na dve armije: I i II i jednu Opštu Komandu.

I Armija

Biće sastavljena iz sledećih trupa:

2. Trakijske divizije;
3. Balkanske divizije;
5. Dunavske divizije;
6. Vidinske divizije;

Svaka od njih biće jaka po 24 bataljona pešadije, 15 baterija (9 brzometnih i 6 sporometnih) i imaće ostale delove po formaciji.

Jedne samostalne konjičke divizije od 4 puka = 16 eskadrona;

Jednog haubičnog divizionu = 3 baterije;

Dva brdska artilj. puka po 7 bat. = 14 baterija;

Jedne velosipedske čete;

Jedne telegrafske čete;

Jednog žandarmer. eskadrona;

Dva konjička puka (10. i 6) za divizijsku konjicu = 6 esk.

Ova će se armija skoncentrisati na teritoriji između Bagrdana, Petrovca i Svilajna.

II Armija

Biće sastavljena iz sledećih trupa:

1. Sofijske divizije;

7. Rilske divizije;

8. Tundžanske divizije;

Prva od ovih divizija biće jaka 24 bataljona i 15 baterija, ostale dve po 16 bataljona i 9 baterija (brzometnih); sem toga imaće i ostale delove po formaciji.

Dva konjička puka (7. i 5) i dva eskadrona iz Gardijskog puka za divizijsku konjicu = 8 esk.;

Jedne velosipedske čete;

Jedne telegrafске čete;

Jednog žandar. eskadrona;

Jedne žandarm. čete;

Jednog brd. artiljeriskog puka od – 9 baterija;

Dva haubička diviziona = 6 baterija;

Ova će se armija skoncentrisati na teritoriji između Palanke i V. Plane.

Opšta Komanda

Imaće sem gornjih armija, na svom raspolaganju i sledeće jedinice:

1 pontonirski bataljon;

1 telegrafski park;

1 gardijski eskadron;

1 žandarmer. eskadron;

1 žandarmer. čet;u;

1 automobilsko odeljenje;

1 vazduhopl. park;

1 inžinjer. radionicu;

1 glavni inžinjer. park.

Najzad, na raspoloženje Srpskoj Vrhovnoj Komandi, stavljaju se i sledeće jedinice Teške poljske artiljerije:

a) Iz Sofijskog grad. bataljona:

Jedan laki opsadni divizion od:

1 grupe od 3 baterije. 15 c/m dug. top. = 12 t.

1 grupe od 3 baterije. 12 c/m dug. top. = 12 t.

Jedan teški opsad. divizion od:

1 grupe od 2 bater. 15 c/m dug. t. = 8 topova

1 grupe od 2 bater. 12 c/m dug. t. = 6 topova

1 grupe od 2 bater. 15 c/m dug. t. = 6 topova

b) Iz Šumlanskog grad. bataljona:

Jedan laki opsadni divizion od:

1 grupe od 3 bater. 15 c/m dug. t. = 12 t.

1 grupe od 3 bater. 12 c/m dug. t. = 12 t.

Jedan teški opsadni divizion od:

1 grupe od 2 bater. 15 c/m dug. t. = 6 t.

1 grupe od 2 bater. 12 c/m dug. t. = 6 t.

Svega 80 oruđa.

Koncentracija bugarskih trupa

Vršiće se delom željeznicom delom peške.

1, 6, i 7. divizija doći će na koncentracijsku zonu peške.

5. divizija i dve brigade od 2. divizije prevešće se od svojih mobilizacijskih mesta do Sofije željeznicom a odatle uputiti peške.

Ostale divizije i jedinice van divizijskog sastava prevoziće se željeznicom.

No, definitivni plan prevoženja ustaliće se naknadno posle detaljnijeg proučavanja od strane oba Glavna Đeneralštabova.

U cilju ubrzanja prevoženja bugarske vojske na srpsku teritoriju i obratno, oba Glavna Đeneralštabova uložiće svoj uticaj da se izradi jedna željeznička pruga koja bi vezivala Zaječar sa bugarskom Vidin-skom željeznicom.

Napomena. Željeznička pruga Mezdra–Lom koja se sada radi biće predata saobraćaju krajem 1912. god.

Lom–Vidin sa čijom se je izradom zadocnilo, biće predata saobraćaju tek krajem 1913. godine. Preduzimač ove pruge imaće po ugovoru sa državom da plaća velike kazne ako ne bude na vreme gotov.

Kad cela želj. linija Mezdra–Vidin bude bila gotova, onda će se koncentracija bugarskih trupa moći znatno ubrzati.

major Dan. Kalafatović

Uređenje Pozadine za bugarsku vojsku u Srbiji biće ovako: Baziski magacin u Nišu; rashodni magacin u Čupriji i Lapovu.

U interesu brže koncentracije i snabdevanja bugarske vojske, Načelnik Srpskog Glav. Đeneralštaba postaraće se da se izradi put od Zlota preko Labreda i Strmostena za Despotovac.

18. juna 1912. g.

Varna

Đeneral, R. Putnik

Đeneral, Fičev

Izvore i napomenu vidi uz dokument 39.

**SPORAZUM IZMEĐU SRPSKOG I BUGARSKOG
GENERALŠTABA ZA SLUČAJ RATA
BUGARSKE I RUMUNIJE,
Varna, 18. jun (1. jul) 1912.**

Vojska Kraljev. Srbije, koja će se uputiti Bugarskoj u pomoć sastojće se iz:

- 1.) *Timočke divizije I i II poziva*, jačine:
28 bataljona;
4 eskadrona;
12 brzometnih baterija;
1 bataljon pionira;
2 čete bolničara, sve sa pripadajućom komorom.
- 2.) *Dunavske divizije I i II poz.*
iste jačine i sastava kao i Timočka divizija, s razlikom, što diviz. konjica ima 6 eskadrona.
- 3.) *Šumadiške divizije I i II poz.*
iste jačine i sastava kao Dunavska divizija I i II poziva.
- 4.) *Konjičke divizije jačine*:
16 eskadrona i 2 baterije.
- 5.) *Jednog haubičkog puka* od 2 diviziona od po 3 baterije.
- 6.) *Jednog brdskog artiljer. puka* od 6 baterija.
- 7.) *Teške artiljerije* od 16 topova 12 c/m.

Koncentracija srpskih trupa

Srpska će se armija koncentrisati na prostoru: Bela Slatina–Lukovit–Vraca.

Ova će se koncentracija izvršiti na ovaj način:

1.) *Timočka divizija I i II poz. suvim, putem: Zaječar–Kula–Gaj-tanci–Bela Slatina.*

2.) *Dunavska divizija I i II poz. željeznicom do Sofije, a odatle suvim, putem: Sofija–Orhanija–Lukovit.*

3.) *Šumadska divizija I i II poz. željeznicom do stanice Mezdra.*

4.) *Konjička divizija*

Jedan puk suvim iz Niša do Caribroda, a odavde željeznicom do stanice Červen breg;

Ostala tri puka i 2 baterije željeznicom do stanice Červen breg.

5.) *Haubički puk i teška artiljerija*

Željeznicom do stanice Červen breg.

6.) *Brdski art. puk* suvim, putem: Aleksinac–Soko Banja–Knjaževac–Sv. Nikola–Vraca.

Definitivan plan koncentracije srpskih trupa ustaliće se naknadno, posle detaljnijeg proučavanja od strane srpskog i bugarskog Glavnog Đeneralštaba.

U cilju brže koncentracije srpske vojske na bugarsku teritoriju, oba glavna Đštaba upotrebiće svoj uticaj, da se dovedu u ispravnost putevi:

a) Lukovit–Vraca–Beli Mel–Belogračik–Kadibogaz–Knjaževac; i

b) Knjaževac–Sv. Nikola–Čupren–Trgovište.

Uređenje pozadine za srpsku vojsku

Baziski magacin ustrojice se u Sofiji; a rashodni magacin u Vraci i Červenom bregu.

S pretpostavkom, da se koncentracija srpske vojske glavnim delom ima da izvrši na prostoru: Eski Džumaja–Šumen–Razgrad, a slabijim delom u Beloj Slatini, koncentracija bi se izvršila na ovaj način:

1.) *Timočka divizija I i II poz. suvim do Bele Slatine.*

2.) *Dunavska divizija I i II poz. željeznicom do Stanice Eski Džumaje.*

3.) *Šumadska divizija I i II poz. željeznicom do Šumena.*

4.) *Konjička divizija željeznicom do Eski Džumaje.*

5.) *Haubički puk željeznicom do Šumena.*

6.) *Brdski art. puk* suvim: Aleksinac–Soko Banja–Knjaževac–Sv. Nikola–Vraca–Bela Slatina.

7.) *Teška artiljerija željeznicom do stan. Pleven.*

Uređenje pozadine za srpsku vojsku

Baziski magacin: Gornja Orehovica.

Rashodni magacin: Eski Džumaja.

18. juna 1912. god.

Varna

Đeneral, R. Putnik

Đeneral, Fičev

Izvore i napomenu vidi uz dokument 39.

**SPORAZUM IZMEĐU SRPSKOG I BUGARSKOG
GENERALŠTABA ZA SLUČAJ RATA SRBIJE
I BUGARSKE SA TURSKOM,
19. jun (2. jul) 1912.**

Pretpostavljajući, da će glavna turska vojska biti skoncentrisana na prostoru: Skoplje, Kumanovo–Kratovo–Kočane, Veles, saveznička vojska biće ovako podeljena za dejstvo na vardar. vojištu:

1.) Jedna srpska armija od 2 divizije nastupaće preko Karadaga ka Skoplju, obrazujući desno krilo savezničke vojske.

2.) Jedna srpska armija od 5 pešadijskih i 1 konjičke divizije nastupaće dolinom Moravice i Pčinje na front Kumanovo–Kratovo.

Ova armija obrazovaće centar savezničke vojske, sa zadatkom, da napada nepr. front.

3.) Jedna bugarska armija od 3 divizije obrazovaće levo krilo savezničke vojske, sa zadatkom, da dejstvuje u nepr. desni bok i pozadinu pravcima: Čustendil–Egri Palanka–Skoplje, i Čustendil–Carevo Selo–Kočane.

4.) Oba načelnika Glavnih Đštabova izvršiće zajedničko rekognosciranje prostorije između Čustendila i Vranja, i ako rezultat toga rekognosciranja pokaže, da se na pravcu Čustendil–Egri Palanka–Skoplje mogu upotrebiti i velike mase, onda će se srpske 2 divizije, namenjene za dejstvo preko Karadaga, upotrebiti za ojačanje levo-krilne savezničke armije, ako opšta situacija dopušta, i koncentrisati kod Čustendila.

5.) Za obezbeđenje desnoga boka savezničke vojske, načelnik srpskog glavnog Đštaba upotrebiće po svome nahođenju 3 divizije II poz. koje mu preostaju.

6.) Načelnik bug. Glavnog Đeneralštaba obavezuje se da dejstvuje, da se što pre izradi put: Bosilegrad–Vlasina.

7.) Ako situacija zahte, da se pojača bugarska vojska na maričkom vojištu, i ako za operacije na vardarskom vojištu nije potrebno držati ugovoreni broj trupa, onda će se potrebna snaga preneti sa vardarskog na maričko vojište. I obratno, ako situacija zahte, da se pojača saveznička vojska na vardarskom vojištu, i ako za operacije na maričkom vojištu nije potrebno držati određeni broj trupa, onda će se potrebna snaga preneti sa maričkog na vardarsko vojište.

Dodatak

Oba glavna Đeneralštaba se obavezuju:

a) Da jedan drugome dostavljaju sve podatke o svima susednim vojskama.

b) Da dostavljaju jedan drugome potreban broj svih pravila, instrukcija, karata, itd., kako javne tako i poverljive prirode.

c) Da šalju u savezničku vojsku izvestan broj oficira, radi upoznavanja s vojskom i izučavanjem jezika, shodno čl. 11 vojne Konvencije.

d) Načelnici Glavnih Đštabova srpske i bugar. vojske sastajaće se svake godine u jesen, radi orijentovanja o opštoj situaciji i radi unošenja potrebnih izmena u njihove sporazume, koje bi prouzrokovala promena situacije.

19. juni 1912. god.

Varna

Đeneral, R. Putnik

Đeneral, Fičev

Zabeleška – Grupirovkata

Ispod teksta dokumenta stoji:

Za slučaj rata (pohoda) protiv Turske.

Na znanje. Za odašiljanje oficira u Bugarsku pisano G. M. spoljnih poslova (Vidi akt POv. F. Đ. No 478 od 4. jula 1912. god.) za železničku prugu Paraćin–Zaječar i putove: Kalna–Balva, Berilovac–Sv.

Nikola, Miloševa Kula uz Šamk do Majdanpeka, zatim, za put od Zlota preko izvornoga predela Resave za Strmosten i Despotovac, a put: Karabogaz–Kraljevo Selo, pisano Gos. Ministru Građevina (Vidi akt Pov. F. Đ. No 484 i 483 od 5. jula 1912. god.).

Izvori: *Dokumenti o SPS*, knj. V, sv. 1, str. 259–864.
 DASIP, MIDS, PO, 1912, F – Aneks, d – Vojna konvencija između Srbije i Bugarske 1912, list 23–24.

Napomena:

Tri prethodna sporazuma odnosila su se na tri moguća slučaja rata: (1) Srbije sa Austro-Ugarskom, (2) Bugarske sa Rumunijom i (3) Bugarske i Srbije sa Turskom. Primena dva prva slučaja nije se postavila, jer su Austro-Ugarska i Rumunija ostale neutralne u Prvom balkanskom ratu, a došlo je do primene trećeg sporazuma, odnosno rata saveznica sa Turskom. Ova tri sporazuma bila su rezultat konferencije načelnika generalštabova dve zemlje održane u Eksinogradu kod Varne od 28. juna do 3. jula 1912. Bugari su postavili pitanje prioriteta vardarskog ili maričkog vojišta, ali je general Putnik odbio da o tome raspravlja da ne bi došlo do izmene sporazuma koji su bili saobraženi Vojnoj konvenciji na osnovu koje su i doneti.

**SPORAZUM MEĐU SRPSKIM I BUGARSKIM
GL. ĐENERALŠTABOM,
Sofija 15. (28) septembra 1912.**

Na osnovu čl. 4. vojne konvencije među Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Bugarskom njihovi određeni delegati – načelnici respektivnih đ-štabova, pošto su razmotrili projekte za ofanzivan rat protiv Turske, po uzajamnom saglašenju uzeli su sledeće rešenje:

1. Cela Srpska vojska dejstvovaće na Maćedonskom vojištu sa obavezom da obezbeđuje operacijski pravac Egri Palanka–Ćustendil.

2. Cela Bugarska vojska dejstvovaće u dolini reke Marice, pošto ostavi za prvo vreme jednu diviziju na liniji Ćustendil–Dupnica. Za odbranu Dupnice ostaviće se specijalan garnizon.

3. Jedna Srpska divizija I poz. biće prevezena železnicom u Ćustendil i sa Bugarskom divizijom sastaviće u prvo vreme jednu armiju, koja će da kooperiše sa srpskom glavnom vojskom.

Ako Srpska glavna vojska suzbije Turke sa linije Skoplje–Veles–Štip i napreduje na jug, onda će Bugari moći da se posluže svojom divizijom za pojačanje svoje vojske na Marićkom vojištu, pošto ostave na Maćedonskoj granici opolćenske trupe.

4. Organizovanje transporta biće na ovaj način: linija Piroć–Carićbroć–Sofija–Ćustendil stavlja na raspoloženje Srpskog Gl. Đ-štaba još od 5. dana mobilizacije. Transport će se vršiti srpskim vozovima, pošto će u to vreme bugarski vozni materijal biti zauzet.

5. Ishrana srpske divizije obezbediće se u prvo vreme od strane bugarskog v. ministarstva.

Pozajmljena hrana vratiće se u naturi od srpskog Minist. vojnog.

6&7. sporazuma među načelnicima respektivnih Gl. Đ-štabova 19. Juna 1912. god, potpisanog u Varni ostaje u snazi 15. Sept. 1912. god.

u Sofiji

Načelnik štaba na blgarskata armia
General-major Fičev,
Đeneral R. Putnik

Da je kopija verna originalu tvrdi
Đeneral R. Putnik

Izvori: *Documents diplomatiques 1913–1917*, dok. br. 4.
Dokumenti o spoljnoj politici Srbije, knj. V, sv. 2, str. 713–714.
S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, I, str. 409–413.

Napomena:

Na drugom sastanku generalštabova dve zemlje, koji je održan u Beogradu od 31. avgusta do 5. septembra 1912, predstavnici bugarskog generalštaba izneli su mišljenje da će u predstojećem ratu glavno biti maričko bojište koje je bilo predviđeno čl. 4 Vojne konvencije i tač. 3 Sporazuma za slučaj rata sa Turskom. Zato je u ovom sporazumu od 28. septembra bilo predviđeno da cela bugarska vojska dejstvuje samo na maričkom bojištu a srpska na vardarskom, uz obavezu Bugarske da jednu diviziju ostavi za liniju Čustendil–Dupnica, zbog čega tada nije mogao biti urađen opšti plan rata. Tako se Bugarska oslobodila učešća na vardarskom vojištu jer je u sporazumu rečeno da „ako srpska vojska odbaci Turke sa linije Skoplje–Veles–Štip i bude napredovala ka jugu“, što se i desilo, „Bugari će moći upotrebiti svoju diviziju za ojačanje maričkog fronta“, što je i učinjeno. Videti: S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, str. 99–100.

**POLITIČKA KONVENCIJA IZMEĐU KRALJEVINE SRBIJE
I KRALJEVINE CRNE GORE,
Cetinje, 23. septembar (6. oktobar) 1912.³⁵**

Kralj Crne Gore i Kralj Srbije, prožeti uvjerenjem da su interesi i sudbine njihovih država i srpskog naroda jednaki, a riješeni, da udruženim snagama te interese najodlučnije brane, saglasili su se u sledećem:

Član 1

Kraljevina Crna Gora i Kraljevina Srbija obavezuju se bez ikakve ograde, da priteknu jedna drugoj u pomoć cjelokupnom svojom snagom, kad bi jednu od njih napala jedna ili više drugih država.

Član 2

Kraljevina Crna Gora i Kraljevina Srbija, obavezuju se da jedna drugoj priteknu u pomoć cjelokupnom svojom snagom u slučaju, da Austro-Ugarska pokuša anektovati, okupirati ili vojskom makar samo i privremeno posjesti jedan dio evropske Turske, a to jedna strana ugovornica bude smatrala kao protivno svojim životnim interesima.

Član 3

Ako bi jedna strana ugovornica našla da je stanje u Turskoj i opšte prilike u Jevropi povoljne, da se otpočne akcija za oslobođenje

³⁵ Ratifikacije političke i vojne konvencije su izmenjene na Cetinju 22. oktobra (4. novembra). Srpski opunomoćenik, general Atanacković, predao je tada predstavniku Crne Gore političku i vojnu konvenciju u zasebnim primercima, a obe su bile svojeručno potpisane od strane kralja Petra i Nikole Pašića.

Srba ispod turskog jarma i obratila bi se drugoj strani s predlogom o tome, pozvana strana mora odmah stupiti u pregovore o tome.

Član 4

Pošto vlade Kraljevine Crne Gore i Kraljevine Srbije nalaze, da je sada stanje u Turskoj i opšte prilike u Jevropi vrlo povoljne za akciju u cilju oslobođenja Srba ispod turskog jarma, to su saglasne da treba rat objaviti Turskoj najdalje do 1. oktobra t. god. Ali, ako bi jedna strana našla da se iz izričitih razloga to ne može učiniti u ovom roku, onda je dužna blagovremeno izvjestiti drugu stranu o tome dokle se odlaže. Ovo odlaganje može biti samo jedanput.

Član 5

Saveznici ne smiju s neprijateljem pregovarati za ikakve posebne koristi, niti s njim zaključivati primirje ili mir bez obostrana pristanka.

Član 6

Granice između saveznih srpskih Kraljevina imaju se regulisati putem zajedničke komisije.

Ako li se pak Komisija ne bi složila, ostavlja se da riješe kralj Grčke i kralj Bugarske o našim međusobnim granicama.

Na Cetinju 23. septembra 1912.

Predsjednik Min. Savjeta
Ministar Vojni i zastupnik
Ministra Inostr. Djela general ađutant brig.
Mitar Martinović s.r.
Nikolaj s.r.

Izvori: Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore, *Arhivska građa*, br. 176.
Dokumenti o SP Srbije, knj. V, sv. I, str. 621–723.
Međunarodni ugovori Crne Gore, str. 674–677.

Napomena:

Sporazum o srpsko-crnogorskom savezu bio je pripremljen aprila 1904, ali nije došlo do njegovog potpisivanja. Pored opštih interesa i ciljeva Balkan-

skog saveza, ovaj savez je posebno bio motivisan zajedničkim interesima za oslobođenje Sandžaka i Kosova i Metohije. Ugovor je potpisan dva dana pre nego što je Crna Gora objavila rat Turskoj. Njime nije regulisano pitanje teritorija, već je samo u čl. 6 bilo rečeno da će se granice regulisati putem zajedničke komisije. U literaturi se često ističe da su ugovor i vojna konvencija potpisani u Lucernu, gde su vođeni pregovori.

Dokument 42

**VOJNA KONVENCIJA IZMEĐU KRALJEVINE SRBIJE
I KRALJEVINE CRNE GORE,
Cetinje, 23. septembar (6. oktobar) 1912.**

Član 1

U slučaju rata sa Austro-Ugarskom način ratovanja biće od strane Crne Gore i Srbije strategijska defanziva, ne isključujući na izvjesnim pravcima i pogodnim momentima i taktičku ofanzivu.

Član 2

U ratu s Turskom karakter ratovanja vojsaka obje Kraljevine biće strategijska ofanziva.

Član 3

U ovom potonjem slučaju crnogorska vojska dejstvovaće glavnom armijom, operacijskim pravcem Skadar, Sjeverna Albanija, Debar, Kičevo, Bitolj. Sporedna Crnogorska vojska dejstvovaće u Novopazarskom sandžaku.

Član 4

U ovom slučaju Srpska vojska dejstvovaće glavnom armijom operacijskim pravcem dolinom rijeke Vardara s glavnim objektom dejstva Skoplje i linija Veles–Štip. Sledeći operacijski objekt obrađivaće se prema situaciji na ratištu. Sporedna srpska armija operisaće u operativnoj zoni Novopazarski Sandžak–Poreč–Vardar.

Član 5

Glavne operacije crnogorske vojske biće upućene sa tendencijom, da se turska vojska izmanevruje dejstvom u njenu širu pozadinu i komunikacije sa Solunom i morem, tako da Crnogorska vojska obrazuje desno krilo srpske vojske.

Član 6

U pitanju operacija vrhovne komande obije vojske biće samostalne u svojim dejstvima. Poslije prvih uspješnih operacija i kad dođu do zajedničkog objekta dejstva, u cilju jedinstva dejstva i solidarnosti operacija na cijelom ratištu obije vrhovne komande dužne su sporazumjeti se o daljem toku operacija.

Član 7

Obije vojske dužne su preduzeti ove mjere, da se u miru izvrši pravilna organizacija vojsaka kao i da se omoguću što brža mobilizacija i koncentracija.

Član 8

Operativne vojske obije Kraljevine moraju biti potpuno spremne za operacije van zemlje i ne samo za odbranu države.

Član 9

Odnos glavne armije prema sporednim armijama određuje se ratnim planom dotičnih vojsaka, ali na glavnom vojištu ne smije biti upućeno manje od tri četvrtine cijele operativne vojske.

Član 10

Ovaj ugovor važi od dana kad ga potpišu Kraljevske vlade i traje tri godine, a može se produžiti po sporazumu. Otkazati se može na pola godine unaprijed.

Član 11

Ovaj ugovor ostaje u tajnosti u pojedinostima, a može se saopštiti samo saveznicima.

Na Cetinju 23. septembra 1912. god.

Nikolaj s.r.
Predsednik Ministarskog Savjeta,
Ministar vojni i zastupnik Ministra
Inostranih Djela general-ađutant brigadir
Mitar Martinović s.r.

Izvori: Arhiv istorijskog instituta, Arhivska građa, f. 176.
Dokumenti o SP Srbije 1903–1914, knj. V, sv. 1, str. 621–623.
Međunarodni ugovori CG, str. 674–677.

Napomena:

Konvencija sadrži utvrđene operacijske pravce savezničkih armija koje djeluju samostalno, uz međusobno sporazumevanje u toku operacija. Viđeti napomenu uz prethodni dokument.

**SAOPŠTENJE VELIKIH SILA PORTI O REFORMAMA
KOJE TREBA UVESTI U UPRAVU EVROPSKE TURSKE,
10. oktobar 1912.**

Dole potpisani ambasadori Austro-Ugarske, Engleske, Francuske, Rusije i Nemačke zaduženi su od svojih vlada da obaveste Portu da pet sila uzima na znanje javno iznetu nameru turske vlade da uvede reforme i da će one odmah prodiskutovati sa Visokom Portom, u duhu člana 23 Berlinskog ugovora i zakona od 1880, reforme koje su potrebne administraciji Evropske Turske i odgovarajuće mere za njihovo ostvarivanje u interesu stanovništva, uz napomenu da te reforme neće narušiti teritorijalni integritet Otomanskog Carstva.

(Potpisani): Pallavicini, Gerard Lowther,
M. Bompard, Giers, Wangenheim

Izvor: Strupp, *Documents*, t. II, p. 70.

Napomena:

Ovo je bilo još jedno „upozorenje“ sila Turskoj o potrebi reformi u njenom evropskom delu carstva, s pozivom na čl. 23 Berlinskog ugovora, pošto većinu predloženih reformi krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka, prema predlozima Britanije, Rusije i Austro-Ugarske (Mircštatske reforme), Porta nije ostvarivala ili je to ostvarivala „reda radi“.

**ODGOVOR PORTE NA SAOPŠTENJE AMBASADORA
VELIKIH SILA,
14. oktobar 1912.**

Odgovarajući na saopštenje od 10. o.m. koje su Nj.E. ambasadori Austro-Ugarske, Engleske, Francuske, Rusije i Nemačke po nalogu svojih vlada dali Visokoj Porti, potpisani, ministar spoljnih poslova Nj.C.V. Sultana, ima čast da ih podseti da je carska vlada, kako su Nj.E. i same konstatovale, već uvidela potrebu uvođenja reformi u administraciju Evropske Turske. Ona je pripremila te reforme sa toliko više ubeđenosti što namerava da ih primeni bez ikakvog stranog mešanja i što predviđa da će njihovo izvršenje u tim uslovima ne manje doprineti blagostanju i ekonomskom razvoju zemlje, obezbeđujući, u duhu liberalnog otomanskog Ustava, slogu i dobar sklad među raznorodnim elementima koji sačinjavaju stanovništvo tog dela Carstva.

Treba istaći da, ako dosad razni pokušaji popravljanja situacije u tim pokrajinama nisu dali plodove kakvi su se mogli očekivati jedan od glavnih uzroka tog zaostajanja je nesumnjivo stanje nemira i nesigurnosti izazvano svakojakim atentatima koji dolaze iz žarišta agitacije o čijem stvarnom cilju nema nikakve sumnje.

Carska vlada ipak ceni prijateljsku nameru saopštenja koje su velike sile našle za shodno da joj upute u vezi sa sadašnjim okolnostima. Ona se od sveg srca pridružuje njihovim naporima za otklanjanje sukoba koji bi svojim posledicama sudbinski doneo velike nesreće, kakve je civilizovani svet dužan da sprečava svim sredstvima pomirivanja. Carska vlada se potrudila da unapred učini nešto za olakšanje humanitarnog zadatka velikih sila pred ogromnim problemom čije rešenje one traže. Zaista, bez namere da ističemo činjenicu da su

mnoge odredbe Berlinskog ugovora sprovedene tako da se to ne slaže ni sa slovom ni sa duhom iz kojeg su potekle, i da su tako u više slučajeva teško povređeni otomanski interesi, a posebno ne želeći ispitivati koliko je član 23 tog ugovora mogao do danas sačuvati važnje, carska vlada izjavljuje da je od svoje volje upravo donela odluku da iznese zakon od 1880, u svoj njegovoj istorijskoj celini, već na početku idućeg zasedanja, na odobrenje parlamentu i na carsku potvrdu, prema osnovnoj povelji Carstva. Velike sile mogu biti uverene da će carske vlasti skrupulozno primenjivati taj zakon od njegovog proglašenja.

Bilo bi krajnje nepravedno zaključivati na osnovu nekadašnjeg nehata i prevrtljivosti manje-više svojstvenih ondašnjem režimu da današnje ustavno Otomansko Carstvo neće logično biti odlučno i sposobno da konačno raskine sa greškama prošlosti i da iskoristi izvesnu sumnju u tom pogledu da bi tražilo neke druge mere a ne one koje su jedine u skladu sa pravilno shvaćenim interesom zemlje i samog stanovništva.

Izvor: Strupp, *Documents*, t. II, p. 72–73.

Napomena:

Ovo je odgovor vlade (Porte) na „upozorenje“ koje su ambasadori sila učinili u Carigradu, u ime svojih vlada, 10. oktobra 1912. (videti dokument 43), obrazlažući probleme reformi u svom evropskom delu Carstva.

**IZJAVA NEMAČKOG CARA VILHELMA II PRILIKOM
OBAVEŠTENJA DA TURSKA TRAŽI POSREDOVANJE SILA
KOD BALKANSKIH POBEDNICA,
4. novembar 1912.**

„Ne! Ja zabranjujem svako učestvovanje u takvoj akciji, koja bi Bugare, Srbe i Grke sprečavala u njihovom opravdanom pobedonosnom napredovanju, ili njima stavila uslove za primirje. O tome odmah izvestiti balkanske države i Ostale sile“.

Izvor: *Die Grosse Politik...*, XXXIII, str. 277.

Napomena:

Nemački car je bio mišljenja „da Austro-Ugarska treba voditi računa o delovanju svojih predloga ne samo na Srbiju, već i na ostala tri saveznika i živu potpomagati stvaranje Ujedinjenih država Balkana, jer će ih tako približiti Trojnom savezu i jačati ga. Vlast Turske u Evropi uništena je! Balkanske države borile su se besprimernom hrabrošću! Ferdinand neka mirno uđe u Carigrad! Možda ćemo doživeti Ferdinanda I kao cara od Bizanta! Kao poglavicu balkanskog saveza“. I nemački državni sekretar je zastupao stanovište da sada, kada je Turska pokazala svu svoju nemoć, nije više u interesu Nemačke ni Austro-Ugarske zaprečiti Bugarima osvajanje Carigrada. Održavanje sultanovog suvereniteta sada je još samo nastojanje Rusije, odnosno Trojnog saveza, pa je zato bolje da Carigrad zauzmu prijateljski naklonjeni Bugari, nego Rusija, odnosno Trojni savez. Austrougarski ministar spoljnih poslova u potpunosti je usvojio ovo mišljenje Berlina u pogledu daljeg napredovanja Bugara i eventualnog zaposedanja Carigrada, kao i ono koje se tiče slobodnog trgovačkog puta Srbije prema Egejskom moru, pa je o potonjem i obavestio Petrograd (Šulek, II, str. 140).

**(PETI) UGOVOR O TROJNOM SAVEZU IZMEĐU
AUSTRO-UGARSKE, NEMAČKE I ITALIJE,
Beč 5. decembar 1912.**

Nj.Nj. V.V. car Austrije, kralj Češke itd., i apostolski kralj Ugarske, car Nemačke i kralj Pruske, i kralj Italije, čvrsti u odluci da obezbede svojim državama blagodeti koje im jamči, kako sa monarhijskog tako i sa socijalnog gledišta, očuvanje Trojnog saveza, i hoteći u tom cilju produžiti trajanje tog Saveza, sklopljenog 20. maja 1882, obnovljenog prvi put ugovorima od 20. februara 1887, drugi put ugovorom od 6. maja 1891. i treći put ugovorom od 28. juna 1902, imenovali su u tom cilju kao svoje punomoćnike: –

koji su, posle razmene svojih punomoćja koja su našli u dobroj i ispravnoj formi, ugovorili sledeće:

Član 1

Visoke strane ugovornice obećavaju da će među sobom čuvati mir i prijateljstvo, i da neće ulaziti ni u kakve saveze ili sporazume uperene protiv jedne od njihovih država.

One se obavezuju da će započeti razmenu ideja o političkim i ekonomskim pitanjima opšte prirode koja bi mogla iskrsnuti, i uz to obećavaju međusobnu podršku u granicama sopstvenih interesa.

Član 2

U slučaju da Italija, bez direktnog izazova sa svoje strane, bude napadnuta od Francuske sa bilo kakvim motivom, ostale dve strane ugovornice smatraće se obaveznim da pruže napadnutoj strani podršku i pomoć svim svojim snagama.

Isto takvu obavezu imaće Italija u slučaju agresije Francuske protiv Nemačke, koja ne bi bila direktno izazvana.

Član 3

Ako bi jedna ili dve visoke strane ugovornice, bez direktnog izazova s njihove strane, bile napadnute i našle se u ratu sa dve ili više velikih sila koje nisu potpisnice ovog ugovora, time bi istovremeno nastao „*casus foederis*“ za sve visoke strane ugovornice.

Član 4

U slučaju da jedna velika sila koja nije potpisnica ovog ugovora ugrozi bezbednost države jedne od visokih strana ugovornica, i ugrožena strana se nađe primoranom da stupi u rat s njom, ostale dve se obavezuju da će prema svojoj saveznicu zadržati blagonaklonu neutralnost. Svaka od njih u tom slučaju zadržava mogućnost da uđe u rat ako smatra to pogodnim za zajedničku stvar sa saveznicom.

Član 5

Ako mir jedne od visokih strana ugovornica bude ugrožen u uslovima predviđenim prethodnim članovima, visoke strane ugovornice će se pravovremeno posavetovati o vojnim merama koje treba preduzeti radi eventualne saradnje.

Zasada se one obavezuju da u svim slučajevima zajedničkog učestvovanja u nekom ratu neće sklapati ni primirje, ni mir, ni sporazum, osim po zajedničkom dogovoru među sobom.

Član 6

Imajući u vidu samo održanje *statusa quo* na Istoku, koliko je to moguće, Nemačka i Italija se obavezuju da će iskoristiti svoj uticaj da na otomanskim obalama i ostrvima u Jadranskom i Egejskom Moru spreče svaku teritorijalnu modifikaciju koja bi nanela štetu jednoj ili drugoj od sila potpisnica ovog ugovora. One će u tom cilju komunicirati...

PROTOKOL

U trenutku pristupanja potpisu današnjeg sporazuma između Austro-Ugarske, Nemačke i Italije, dolepotpisani opunomoćenici, propisno ovlašćeni za ovaj čin, zajednički izjavljuju sledeće:

1. – Ostaje na snazi teritorijalni *status quo* severno-afričkog regiona Mediterana, navedenog u članu 9 sporazuma od 28. juna 1902, što podrazumeva suverenitet Italije nad Tripolitanijom i Kirenijom.

2. – Takođe ostaje na snazi da član 10 istog sporazuma ima za osnov teritorijalni *status quo* koji postoji u severno-afričkom regionu u trenutku potpisivanja sporazuma.

3. – Ostaje na snazi da posebni sporazumi u vezi Albanije i sandžaka Novi Pazar dogovoreni između Austro-Ugarske i Italije, 20. decembra 1909. – 9. februara 1910. i 30. novembra – 15. decembra 1909. nisu izmenjeni.

Izvor: Strupp, *Documents*, t. II, p. 276–278.

Napomena:

Ugovor o Trojnom savezu od 5. decembra 1912. bilo je poslednje (peto) obnavljanje saveza. Usledilo je na inicijativu Italije jer je prethodni ugovor iz 1902. isticao tek 8. jula 1914. Motivi Italije bili su dobijanje podrške saveznica u odnosu na Tursku zbog priprema tripolitanskog rata i neraspoloženja Beča koji je bio protiv akcija u Sredozemlju zbog mogućeg ugrožavanja integriteta Turske. Austro-Ugarska je shvatila da nema nikakve koristi od učesća Italije u savezu, smatrala je čak da bi njene akcije bile u koliziji sa čl. 7 Ugovora u vezi sa Balkanom. Berlin i Beč su hteli obnovu Ugovora u nepromenjenom obliku, dok Italija insistira da ne može odustati od aneksionog dekreta od 5. novembra i traži da se u novi ugovor unese i njen sporazum sa Bečom o Balkanu iz 1909, što partnerima nije odgovaralo. Italija je bila nezadovoljna zbog nemogućnosti akcije u Sredozemlju, što je bilo suprotno čl. 7. Pregovori su mirovali pola godine, a posle završetka tripolitanskog rata ponovo je postavljeno pitanje obnove Ugovora zbog potreba Italije da se novo stanje u odnosima sa Libijom i sporazum sa Bečom o Albaniji unesu u novi ugovor. Uz posredništvo Nemačke došlo je do zajedničke izjave Berlina i Rima, koja je, u obliku jednog „*protocole additionnela*“ trebalo da bude pridodata novom ugovoru. Tako je došlo do novog saveznog Ugovora između tri države.

**ODLUKA LONDONSKE KONFERENCIJE AMBASADORA
VELIKIH SILA O OBRAZOVANJU
AUTONOMNE ALBANIJE,
17. decembar 1912.**

„Ima se obrazovati autonomna i za život sposobna Albanija pod isključivom garancijom i nadzorom Velikih sila i suverenitetom ili sizenstvom sultanovim.

...Granice autonomne Albanije i Crne Gore na severu i Grčke na jugu biće svakako omeđene“.

Izvori: Šulek, II, str. 164.

Grosse Politik, XXXIV/2, str. 56.

Napomena:

U vreme zaključivanja Balkanskog saveza Austro-Ugarska je bila protiv njegovih ciljeva i kasnijih aktivnosti, pripremajući se da ponovo iskoristi balkanske protivrečnosti i zaplete. Šef vojne kancelarije nadvojvode Ferdinanda pisao je 25. marta 1912. da „put u Albaniju vodi manje ili više preko Bosne i Hercegovine, isto tako neposredno u Crnu Goru... Nikad nisu prilike za odlučan rat u velikom stilu na Balkanu bile povoljnije nego sada“. A grof Bertold dva meseca kasnije ističe da „ako se ne mogne održati mir na Balkanu i ako bismo mi bili prisiljeni da se umešamo, da pomognemo izvesti taj postupak bez sporazuma sa Italijom bili bismo prinuđeni da intervenišemo za umirenje Albanaca, ako to ne uradi Porta“. Trebalo je onemogućiti Srbiju i Crnu Goru da podržavaju ustanak Albanaca u proleće 1912. i da uticajem na mladoturke obezbede popuštanje prema zahtevima Albanaca koji su, „naoružani do zuba“, zauzeli gradove na Kosovu, Metohiji i Sandžaku. Beč je zatim podržao obećanu autonomiju, autonomiju Albanaca, u cilju održavanja mira i podrške „reformisanoj Turskoj“. Bertold je izradio predlog o „decentralizaciji turskih provincija na Balkanu“, koji je izazvao nepoverenje Ru-

sije i balkanskih država jer se znalo da Beč ne želi jednak postupak prema svim narodnostima. On je hteo da „ozbiljnim i energičnim merama“ odvoji Malisore od Crne Gore, a to se nije moglo postići ako ne dođe do autonomije Albanije kao protivteže Srbiji i Crnoj Gori. Posle početka Balkanskog rata Beč je zauzeo stav da bi pribegao ratu samo ako bi neke sile pokušale da se „učvrste na istočnoj obali Jadrana ili Jonskom moru“. Prihvatio je i da u Sandžaku žive „Sloveni, pravoslavni i muslimani“, pa on zato ne može ući u veliku Albaniju, zbog čega treba omogućiti Crnoj Gori da ga dobije, a da bi granice velike Albanije trebalo da obuhvate Janjinski vilajet bez Janjine, da se u Bitoljskom vilajetu granica pomakne do vododelnice Ohridskog i Pre-spanskog jezera, da Albaniji pripadne ceo Albanski i veći deo Debarskog sandžaka, da u Kosovskom vilajetu dobije „čisto albanska područja“ Prizrenskog i Pečkog sandžaka, da se u Skadarskom vilajetu crnogorska osvajanja ograniče na Malesiju i na grad i dolinu Skadra. Ako se ovo ne postigne treba se zadovoljiti manjom ali nezavisnom Albanijom (videti: V. Ćorović, Srbija i Austro-Ugarska, str. 371–411).

Pre odluke Londonske konferencije ambasadora o autonomnoj Albaniji albanski prvaci su već 27. novembra 1912. godine proglasili stvaranje države.

**(UTVRĐIVANJE SEVERNE I SEVEROISTOČNE
GRANICE ALBANIJE,
Londonska konferencija, 17. april 1913)**

Sazonov je 2/15. aprila 1913. javio svojim poslanicima u Atini, Beogradu, Srbiji i na Cetinju (telegramom) sledeće:

Države su ustanovile sjevernu i sjevernoistočnu granicu Albanije na sljedeći način:

Granica Albanije počinje od obale Jadranskog mora od ušća rijeke Bojane i ide tokom te rijeke do sela Gorica koje se nalazi na njenoj desnoj obali. Zatim se penje do vrha planina koje dijele rijeku Bojanu od Skadarskog jezera pri čemu ostavlja Taraboš Albaniji. Granica sječe Jezero kod sela Zagaše koje ostavlja Albaniji od zaliva Ličeni-Hotit, a odatle ide pravom linijom dijeleći plemena Grude i Hote koji ostaju Crnoj Gori od plemena Kastrati i Klimenti koji ulaze u sastav Albanije. Zatim granica ide linijom koja dijeli crnogorsko pleme Kuči od plemena Klimenti do teritorije Gusinja i Plava, ostavljajući ta dva grada sa njihovom okolinom u Crnoj Gori, onako kako slijedi linija glavnog planinskog vijenca i vododjelnica između Lima i Drima. Napuštajući taj planinski vijenac granica prolazi južno od grada Đakovo (ili Đakovica) (*sic!*) koga ostavlja van Albanije njenoj desnoj obali. Zatim se penje do vrha planina koje dijele rijeku zapadno od Prizrena i dalje linijom koja odvaja prizrenski i ljumski okrug, pri čemu ovaj drugi ostavlja u Albaniji. Oдавde granica ide stranom planine Korab ostavljajući u Albaniji okrug Donji Debar, a van Albanije okrug Reka. Napuštajući tu stranu malo sjevernije od grada Debra, koji ostavlja van Albanije, granica ide do Crnog Drima i dalje naviše duž njega do sela Lukovo, a zatim idući glavnim planinskim

grebenima koji dijele basen Drima od basena rijeke Škumba, ostavljajući Strugu van Albanije i dolazi do obale Ohridskog jezera do sela Line.

(Potp.) Sazonov

Izvori: *Balkanskata vajna ili Ruskata oranževa knjiga*,
Sofija, 1914, str. 59–60.
Međunarodni ugovori Crne Gore, str. 685–686.

Napomena:

Londonska konferencija je imala mnogo posla zbog protivrečnih interesa i podrški pojedinih sila Srbiji, Crnoj Gori i Albaniji, odnosno neprihvatanja njihovih zahteva. Pošto je odbijen zahtev Srbije za izlazak na more jednim uskim pojasom preko Albanije, Austro-Ugarska se zalagala da Albanija dobije gradove Prizren, Peć i Đakovicu, čemu se suprotstavljala Rusija. Londonska konferencija od 22. marta notifikovala je Srbiji i Crnoj Gori postignuti sporazum o severnim granicama Albanije i zatražila zaštitu za katoličko i muslimansko stanovništvo oblasti koje njima pripadaju. Italija i Rusija su istupile protiv zahteva Austro-Ugarske, a ona je pretila separatnom akcijom, ali uticajem Nemačke i Britanije do toga nije došlo.

**PROTOKOL O ZAKLJUČENJU UGOVORA
O SAVEZU IZMEĐU GRČKE I SRBIJE,
22. april (5. maj) 1913.**

Njegova ekselencija Gospodin Lambros A. Koromilas, Ministar inostranih poslova Grčke, i njegova ekselencija Gospodin Matija Bošković, srpski poslanik u Atini, istupajući u ime svojih vlada i u saglasnosti sa instrukcijama koje su primili, sastali su se danas radi dogovora i utvrdili ovo što sledi:

1. Vlade Grčke i Srbije obavezuju se da će zaključiti i potpisati ugovor o prijateljstvu i odbrambenom savezu u roku od dvadeset dana posle potpisivanja ovog dokumenta.

2. U tom ugovoru biće uslovljeno da će dve vlade jedna drugoj ukazivati pomoć sa ciljem da Grčka i Srbija dobiju zajedničku granicu zapadno od reke Aksios (Vardar), i da se povlačenje novih granica mora izvršiti u principu na osnovu stvarnog držanja teritorije.

Opšti pravac te granice biće sledeći:

Polazeći od venca Kamene Planine (Kamna), koji ograničava gornju Škumbu jugozapadno od Ohridskog jezera, linija će obići to jezero s juga, izbiće na zapadnu obalu Prespanskog jezera kod sela Kusko i, presecajući jezero, doći će do Dolni Dupljani na istočnoj obali; odatle, ona će skrenuti u pravcu istoka kod Rahmanli, ići će vododelnicom reke Erigon (Čema) i Moglenice i izbiće na reku Aksios (Vardar) na oko tri kilometra južno od Đevđelije.

Granične linije grčko-bugarska i srpsko-bugarska moraće biti povučene na osnovu principa stvarnog držanja teritorije i ravnoteže između tri države.

Srpska granična linija severno od Đevđelije ići će rekom Aksios (Vardar) do ušća reke Bregalnice, a zatim tom rekom do jedne tačke na staroj tursko-bugarskoj granici.

Grčko-bugarska granična linija proći će južno od Kilkiča, severno od Nigrite, preko Orljaka, i odatle, preko jezera Ahinos (Tahinos) i rekom Angitis (Angista), spustiće se na more malo istočnije od luke Eleuterai.

Sve ove granične linije biće određene detaljnije i zabeležene u tekstu gore navedenog ugovora o savezu.

3. Vlade Grčke i Srbije primaju obavezu da istupaju sporazumno, da se stalno potpomažu u pregovorima koji će se povesti po pitanju podele teritorija koje će napustiti Turska, i da se uzajamno zalažu za gore navedene granične linije između Grčke i Srbije, Grčke i Bugarske, Srbije i Bugarske.

4. Ako dođe do neslaganja sa Bugarskom po pitanju gore navedenih granica i ako svaki sporazum na lep način bude nemoguć, grčka i srpska vlada zadržavaju pravo da uz zajedničku saglasnost predlože Bugarskoj da se spor iznese na posredovanje ili arbitražu. U slučaju da Bugarska odbije da prihvati ovaj postupak miroljubivog rešenja i zauzme preteći stav ili pokuša da svoje namere ostvari silom, dve vlade primaju obavezu da, u cilju obezbeđenja integriteta svojih poseda, ukažu jedna drugoj vojnu pomoć i da ne zaključuju mir drukčije nego zajedno i sporazumno.

5. U najkraćem mogućem roku biće zaključena vojna konvencija u cilju pripremanja i obezbeđenja potrebnih odbrambenih sredstava za slučaj da jedna od dve države, bez provokacije sa svoje strane, bude napadnuta od neke treće Sile.

6.

7. Grčka vlada se obavezuje da pruži sve olakšice i da garantuje u vremenu od pedeset godina punu slobodu srpske izvozne i uvozne trgovine preko luke Solun i železničkih pruga od Soluna prema Skoplju i Bitolju.

8. Ovaj dokument čuvaće se kao strogo poverljiv.

Sačinjeno u dva primerka,

u Atini, dvadeset drugog aprila hiljadu devet stotina trinaeste.

Ministar inostranih poslova Grčke

L. A. Koromilas

Poslanik Srbije

M. Bošković

Izvori: *American Journal of International Law*, XII, p. 86.

Documents diplomatiques 1913–1917, dok. br. 1.

S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, I, str. 400–401.

Dokumenti o SPS..., Beograd, 1981, knj. VI, sv. 2, str. 219–221.

Napomena:

U toku Prvog balkanskog rata pregovori o srpsko-grčkom savezništvu nisu bili privedeni kraju, a pitanje novih granica već je bilo na dnevnom redu dve uzastopne Londonske konferencije, na kojima su balkanski pobednici pregovarali sa Turskom i zasedali ambasadori velikih sila, koje nisu dozvolile da se bez njihove saglasnosti donose odluke o balkanskim granicama, iako su kao pripadnice već formiranih i suprotstavljenih vojno-političkih koalicija (Antante i Centralnih sila) imale suprotne interese na balkanskom prostoru. Grčka je u pregovorima sa Srbijom isticala potrebu prethodnog sporazuma o granicama, tražila solidarnost zbog opasnosti od intervencije Austro-Ugarske i neophodnost uzimanja u obzir onih pitanja koja su već bila na dnevnom redu u Londonu. Srbija je isticala potrebu da Grčka uspostavi sa Bugarskom sporazum o granici i tražila podršku za svoju jadransku politiku (izlazak na more). Grčka je tražila i posredništvo Srbije u sporu sa Bugarskom oko granice, pokrećući pitanje razgraničenja u Makedoniji i Albaniji. Njoj je odgovaralo približavanje sa Srbijom jer je želela što dužu međusobnu granicu i održavanje ravnoteže snaga u odnosu na Bugarsku. Pašić se u posredovanju između svojih suseda složio sa načelom proporcionalnosti i tražio da se pitanje Soluna iznese na arbitražu pred sile Antante. Pošto je u to vreme Srbija bila bliža Bugarskoj nego Grčkoj, koja je dobila podršku Beča u pitanju Soluna, ona je prestala da podržava srpsku jadransku politiku. Venizelos je, zatim, izjavio S. Novakoviću da će Grčka, ako dobije Solun, garantovati Srbiji prava (olakšice i povlastice) u solunskoj luci. Zbog toga, a i zbog zbližavanja oko makedonskog pitanja, u Solunu je 5. maja 1913. potpisan protokol o zaključenju ugovora o savezu, pošto je prethodno postignuta saglasnost da se za osnov razgraničenja tri susedne zemlje uzme stanje trenutne okupacije teritorija.

**VOJNA KONVENCIJA IZMEĐU KRALJEVINE GRČKE
I KRALJEVINE SRBIJE,³⁶
Solun, 1. (14) maj 1913.³⁷**

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka i Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, u želji da Ugovor o savezu zaključen između Kraljevine Grčke i Kraljevine Srbije dopune Vojnom konvencijom, naimenovali su u tom cilju za svoje punomoćnike:

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka, inženjerijskog kapetana Žana Metaksasa iz Glavnog generalštaba vojske,

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, generalštabnog pukovnika Petra Pešića i pešadijskog pukovnika Dušana Tufegdžića, koji su, pošto su međusobno saopštili dobijena punomoćja i našli da su uredna, ugovorili ove odredbe:

Član 1

U slučaju rata između Grčke i Bugarske, ili između Srbije i Bugarske, ili u slučaju iznenadnog napada bugarske vojske na grčku vojsku ili na srpsku vojsku, dve države Grčka i Srbija obećavaju jedna drugoj uzajamnu vojnu pomoć, Grčka svim svojim kopnenim i pomorskim vojnim snagama, a Srbija svojim kopnenim vojnim snagama.

³⁶ Prevod sa francuskog.

³⁷ Ova Vojna konvencija bila je potpisana „*ad referendum*“ (tj. pod uslovom da se podnese na odobrenje), ali nije bila ratifikovana; zamenjena je Vojnom konvencijom od 19. maja (1 juna) 1913. godine.

Član 2

U početku neprijateljstava, bilo kada da otpočnu, Grčka je obavezna da ima vojsku od devedeset hiljada boraca koncentrisanu na prostoru između planine Pangaion, Soluna i Gumedže, a Srbija vojsku od sto pedeset hiljada boraca koncentrisanu na prostoru Đevđelija, Veles, Kumanovo, Pirot. Osim toga, Grčka je obavezna da u isto vreme drži svoju flotu u Jegejskom moru, spremnu da stupi u dejstvo.

Član 3

Obe države dužne su da prebace u operacijsku zonu ostatak svojih vojnih snaga, čim ove budu raspoložive.

Član 4

Smanjivanje snaga navedenih u članu 2, bilo demobilizacijom, bilo slanjem trupa na drugu stranu, nije dozvoljeno bez prethodnog pismenog sporazuma Generalštabova oružanih snaga dveju savezničkih država.

Član 5

Vojne operacije protiv Bugarske zasnivaće se na zajedničkom operacijskom planu. Taj operacijski plan sačinice Generalštabovi dveju država ili njihovi delegati. On se može kasnije, usled izmene vojne situacije, menjati po zajedničkom pismenom sporazumu dva Generalštaba.

Član 6

Posle početka neprijateljstava, ma kakav bio tok vojnih operacija i ma kroz koje predele prolazile za vreme vojnih operacija trupe jedne ili druge savezničke države, i ma koji gradovi, sela i predeli bili zauzeti od strane ovih trupa za vojne potrebe, okupiranje teritorije koja se nalazi iza granične linije između Grčke i Srbije s jedne i Bugarske s druge strane, koja je predviđena Ugovorom o savezu između Grčke i Srbije, kome je ova Konvencija dopuna, regulisano je

kako sledi: Grčka vojska ima pravo da okupira teritoriju koja se nalazi južno i jugoistočno od linije Gradec – greben planine Belasice – vrh 1800 severozapadno od Karakeja – kota 2194 (Perelik); srpska vojska teritoriju koja se nalazi severno i severozapadno od navedene linije.

Ako za vreme izvođenja vojnih operacija jedna od savezničkih vojski zauzme neki deo teritorije, gradove ili sela, koji se nalaze u zoni koju treba da okupira druga vojska, ona je dužna da ih napusti čim to bude zatražila vojska koja po prethodnom stavu ima pravo da ih okupira.

Član 7

Pošto je konačni cilj vojnih operacija savezničkih vojski grčke i srpske, da se unište vojne snage Bugarske, ako jedna od njih ne bi mogla da postigne taj cilj na svom vojištu, ona će biti dužna da primi pomoć druge na istom vojištu. Međutim, vojska koja postigne taj cilj na svom vojištu, obavezna je da priteče u pomoć drugoj nezavisno od toga da li je ta pomoć tražena ili ne, kako bi zajedničkim dejstvom obeju savezničkih vojski Bugarska bila prinuđena da prihvati uslove koje će joj postaviti dve savezničke države i da zaključi mir.

Član 8

Ni jedna od dveju savezničkih vojski ne može zaključiti primirje duže od 24 sata ili prećutno obustaviti neprijateljstva.

Primirje duže od 24 sata može se zaključiti samo po zajedničkom pismenom sporazumu dveju savezničkih država; tim sporazumom moraju se u isto vreme odrediti i uslovi primirja.

Član 9

Ova Konvencija je punovažna sve dok bude ostao na snazi Ugovor o savezu između Grčke i Srbije, koji ona dopunjava.

Član 2 ove Konvencije može se menjati po zajedničkom pismenom sporazumu Generalštabova dveju država, pošto bude prošla sadašnja kriza i naredi se demobilizacija.

Član 10

Ova Konvencija stupa na snagu od dana kada bude dobila ratifikaciju Njihovih Veličanstava Kralja Grčke i Kralja Srbije ili ratifikaciju vlada dveju savezničkih država.

U potvrdu ovoga punomoćnici su potpisali ovu Konvenciju.

Sačinjeno u dva primerka u Solunu prvog maja 1913. godine.

Za Grčku

Kapetan

Za Srbiju

Pukovnik Petar Pešić

Pukovnik Dušan Tufegdžić

Izvori: Strupp, *Documents*, p. 65.

American Journal of International Law, XII, p. 96.

Dokumenti o spoljnoj politici Srbije, knj. VI, sv. 2, str. 265–467.

S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, I, str. 402–404.

Documents Diplomatiques 1913–1917, dok. br. 3.

Napomena:

Ova vojna konvencija je zaključena u vreme kada su još uvek postojale razlike i sporovi o ciljevima rata, koji su prevaziđeni tek Ugovorom o savezu i Vojnom konvencijom od 19. maja (1. juna) 1913. Zato ona nije ni bila ratifikovana.

**REZIME NOTE SRBIJE BUGARSKOJ O PITANJU REVIZIJE
SAVEZNIČKOG UGOVORA,
Beograd, 12. (25) maj 1913.**

Pov. Br. 4191.

10/23. VI

Pošto je bugarska vlada publikovala preko svoje agencije pre-pisku, koja se odnosi na bugarsko-srpski spor bez pristanka Kraljevske Srpske Vlade, to se Kraljevska Srpska Vlada nalazi prinuđena publikovati takođe tu prepisku i ako ne odobrava takav način postupanja.

Tok vojne akcije protivu Turske, predviđene Vojnom Konvencijom između Srbije i Bugarske, kao i rezultati te akcije, nalažu da se što pre izvrši revizija izvesnih odredaba u ugovoru od 29. februara 1912. god., njegovom Tajnom Dodatku i Vojnoj Konvenciji, kojima su bili tačno određeni i utvrđeni kako saveznički cilj tako i savezničke obaveze za taj specijalan slučaj. Izvesne ugovorne odredbe, koje su već potpuno ostvarene, postale su, bilo za jednu bilo za drugu ugovornu stranu, bezpredmetne ili besciljne, a druge ugovorene odredbe izmenjene su u toku samog izvršenja ugovora u tolikoj meri, da su dovele u pitanje obaveznu moć celog ugovora i time oduzele vrednost i ostalim ugovornim odredbama.

Međutim, saveznicima je stavljeno u dužnost, da odmah posle zaključenja mira pristupe likvidaciji kondominiuma podelom zajednički zadobivenih tekovina, o kojima je reč u članu Drugom Tajnog Dodatka. Ali pošto, iz navedenih razloga, i ceo taj plan podleže reviziji, to Srbija predlaže da se likvidacija savezničkog kondominiuma, u čijem su stvaranju, pored Srbije i Bugarske, učestvovala još i Grčka i Crna Gora, izvrši odmah zajednički sporazum između ova četiri sa-

veznika, posle čega bi se moglo pristupiti i reviziji ostalih ugovornih odredaba.

Sadašnji ugovor je u samoj svojoj osnovi poremećen kako načinom na koji je primenjivan tako i presudnim uticajem spoljnih prilika na definitivne rezultate rata. Zbog toga srpska vlada sad s pravom zahteva, da se to isto učini u korist Srbije. To njeno pravo je u toliko veće, što je savez, osvajanjem gotovo cele turske teritorije u Evropi, postigao mnogo veći objekat nego što se postavljalo kao cilj saveza. Tu zajedničkim radom zadobijenu tekovinu treba sad pravedno podeliti. Osnova na kojoj bi likvidacija savezničkog kondominiuma imala da se izvede po članu 2 Tajnog Dodatka, potpuno je poremećena i faktički poništena. Zbog toga se ni procedura, predviđena za tu likvidaciju, ne može na toj osnovi primiti. Po toj osnovi saveznički kondominium sastoji se iz dve vrste teritorija: Nesporne i sporne. Nesporne teritorije ne podleže nikakvoj deobi, a pitanje o deobi sporne teritorije – t.j. cele teritorije Šar-planine–Rodope–Arhipelaga i Ohridskog Jezera – nije ugovorom definitivno rešeno, nego su za raspravljanje toga pitanja položene u ugovoru samo izvesne osnovice koje su, kao i glavna osnova, potpuno poremećene, koliko izmenama ugovornih obaveza u toku izvršenja ugovora toliko i izmenama situacije usled učesća dva nova saveznika i odluka velikih sila. U novom stanju, koje je rezultat savezničkog rata i spoljnih prilika, Bugarska dobija celu svoju nespornu teritoriju, t.j. teritoriju istočno od Rodope i reke Strume, dok Srbija gubi od svoje nesporne teritorije onaj deo zapadno od Šare sa Jadranskim primorjem. Osim toga, dok na istočnoj strani Balkanskog Poluostrva velike Sile dopuštaju Bugarskoj da, pored cele njene nesporne teritorije, zadrži još i Trakiju s Jedrenom, koje je, onda kad je ugovor o savezu pravljen, bilo isključeno iz bugarske nesporne teritorije iz onih istih razloga iz kojih i Carigrad, dotle na zapadnoj strani velike sile oduzimaju od Srbije najvažniji deo njene nesporne teritorije i daju ga Albaniji. Na taj način ovaj raspored nespornih teritorija, koji se nalazi u samoj osnovi čl. 2 Tajnog Dodatka i koji je za budućnost osiguravao potrebnu ravnotežu na Balkanu, ne samo što je potpuno poremećen, nego je sticajem spoljnih prilika i sa svim preinačen, isključivo na štetu Srbije, a u korist Bugarske.

Prema tome, pošto je glavna osnova za likvidaciju savezničkog kondominiuma propala, pada i sve ostalo što je u vezi sa tom osnovom, pa, dakle, i ona uslovna linija koja je povučena na spornoj teritoriji.

Nova baza, na kojoj bi se raspravilo pitanje o likvidaciji kondominiuma, treba da se postavi zajedničkim sporazumom svih saveznika. Postavljanjem te nove baze treba Srbiji da se obezbedi, pored onog dela sporne teritorije, koji joj je srpsko-bugarskim ugovorom namenjen, još i:

1. Jedan deo teritorije kao naknada za sve one obaveze koje Bugarska u toku ovoga rata nije ispunila, a na koje je međutim, ona prema Srbiji ugovorom bila obavezna;

2. Jedan deo teritorije kao naknada za sve one žrtve, koje je Srbija u ovom ratu za Bugarsku direktno podnela, a na koje po ugovoru Srbija nije bila obavezna;

3. Jedan deo teritorije kao naknada za onu veću teritoriju, koju Bugarska dobija na istoku, pored cele svoje nesporne teritorije;

4. Jedan deo teritorije kao naknada za onu nespornu teritoriju, koju Srbija, zajedno sa celim Jadranskim primorjem, gubi na zapadu.

Zahtevajući, da se likvidacija kondominiuma izvrši na toj novoj bazi, Srpska Kraljevska Vlada potvrđuje osnovanost svojih zahteva.

To što su saveznicima ugovorom Srbija i Bugarska u slučaju objave rata Turskoj bile obavezne, ako ne bi bilo specijalnih sporazuma, da od svoje mobilisane vojske upute na vardarsko vojište svaka po jednu armiju, jaku najmanje od po 100.000 boraca, samo to jasno određuje kao objekat rata vardarsko vojište (t.j. Staru Srbiju i Makedoniju) i obavezuje svakog saveznika da na to vojište uputi najmanje po 100.000 boraca.

Ta ugovorna obaveza, koja je utvrđena u podjednako meri za obe ugovorne strane, i to izrično za vardarsko vojište, nije se mogla nikakvim posrednim i nepravilnim putem izmenjivati ni proširivati, niti prenositi sa vardarskog vojišta na kakvo drugo vojište. Takve izmene mogle bi se učiniti samo specijalnim sporazumom, kao što je u Vojnoj Konvenciji i rečeno, t.j. samo sporazumom koji bi bio zaključen na isti način i u istoj formi kao što je i Vojna Konvencija. Međutim, takav specijalni sporazum, kakav se predviđa u Konvenciji, nije bio zaključen, nego je bilo samo običnih generalštabnih sporazuma, koji nisu mogli izmeniti osnovne odredbe Vojne Konvencije, niti oslabiti obaveznu silu toga međunarodnog akta. I sa državno-pravnog i sa međunarodno-pravnog gledišta državu vezuju samo one obaveze, koje je ona u punoj pravnoj formi na se primila, a to su ugovorne

obaveze, koje su potpisima vladalaca i prema potpisima njihovih odgovornih državnih činilaca utvrđene. Prema tome osnovnom principu, nikakvi sporazumi između šefova glavnog đeneralštaba nisu mogli imati sile ni da menjaju već ugovorom utvrđene obaveze, ni da stvaraju van ugovora nove obaveze. Đeneralštabni sporazumi imali su za zadatak, kao što je u ostalom i predviđeno čl. 13 Vojne Konvencije, da utvrde samo planove stratezijskih operacija u granicama obaveza ugovorenih Vojnom Konvencijom.

Kako u pogledu postizavanja savezničkog cilja, tako i u pogledu bezbednosti srpske i bugarske državne teritorije, vardarsko je vojište imalo naročiti stratezijski značaj. Iz toga razloga bilo je potrebno, da se tačnim i određenim ugovornim obavezama, vojna akcija na tome vojištu što jače obezbedi. Na to gledište saveznici su bili stali još od početka. I tako su pozitivne ugovorne odredbe u Vojnoj Konvenciji utvrdile savezničke obaveze samo za vardarsko vojište, i ni za kakvo drugo. Međutim, u toku pretresanja i sklapanja đeneralštabnih sporazuma za ratne operacije protivu Turske, Bugarska je, s obzirom na svoj specijalni cilj na trakijskom vojištu, nastojavala da se razreši svojih obaveza na vardarskom vojištu i da sve obaveze na tome vojištu ostavi isključivo Srbiji. To se vidi kako iz postignutih sporazuma između oba đeneralštaba, tako i iz njihovih odvojenih mišljenja. Ono u čemu se specijalnom odredbom odstupilo od ugovora u korist Bugarske, odnosi se samo na bugarske trupe čiji je broj ugovoren čl. 4 Vojne Konvencije za vardarsko vojište, a nikako i na srpske trupe, jer o maričkom vojištu nema nigde pomena u Vojnoj Konvenciji, da bi i za Srbiju moglo biti obavezno prenašanje njenih trupa sa vardarskog na maričko vojište.

Na posletku naknadnim sporazumom, donesenim na dan dva pre rata, bugarski đeneralštab je uspeo, da se uglavnom oslobodi vardarskog vojišta, ali ni u tome sporazumu srpski đeneralštab ne prima na se nikakve obaveze za maričko vojište. Po tome sporazumu „cela srpska vojska dejstvovaće na makedonskom vojištu“, a obe saveznice uputiće preko Ćustendila svaka po jednu diviziju, koja će obrazovati jednu armiju pod srpskom komandom, s tim da čim srpska vojska zauzme liniju Skoplje–Veles–Štip, Bugarska može povući sa vardarskog vojišta svoju diviziju i preneti je na maričko vojište. Međutim, za vreme akcije, ta bugarska divizija (7. rilska) nije operisala celom svojom snagom sa srpskom vojskom, nego samo jednom trećinom svoje sna-

ge t.j. jednom svojom brigadom u pravcu: Carevo Selo–Kočane–Štip, dok su druge dve brigade operisale dolinom Strume ka Serezu. To je bilo protivno utvrđenom sporazumu, kao što mu je bilo protivno i to što je bugarska divizija, koja je stajala pod komandom druge srpske armije, dobijala i neka naređenja iz bugarske Vrhovne Komande.

Kao što se jasno vidi, ni po Vojnoj Konvenciji ni po đeneralštabnim sporazumima, Srbija nije imala nikakvih obaveza za maričko vojište. Međutim, i po Vojnoj Konvenciji i po đeneralštabnim sporazumima Bugarska je bila obavezna da potpomogne akciju Srbije na vardarskom vojištu. Ta bugarska pomoć, prvobitno utvrđena Vojnom Konvencijom na 100.000 boraca, zatim smanjena đeneralštabnim sporazumom na 3 divizije, a docnije naknadnim đeneralštabnim sporazumom na jednu diviziju, na posletku je u početku samog rata svedena na jednu brigadu i to bez ikakvog sporazuma.

Za Srbiju je to bila velika žrtva, koju je ona morala da naknadi iz svojih vlastitih sredstava. Određujući broj od 200.000 boraca kao minimum savezničkog kontingenta za vardarsko vojište Vojna Konvencija je označila to vojište kao glavno, kako s obzirom na politički cilj koji se imao da postigne ovim savezničkim ratom (osvajanje nesporne i sporne teritorije), tako i s obzirom na glavni pravac strategijskih operacija. Prema tome je glavna ofanziva imala da se vodi na tome vojištu. Na toj osnovi, koja je položena čl. 4 Vojne Konvencije, šefovi srpskog i bugarskog đeneralštaba imali su za dužnost da detaljno utvrde raspored ugovornog broja trupa i njihov operacioni plan na vardarskom vojištu. Srpski đeneralštab je do kraja branio to načelo, koje je samom Vojnom Konvencijom utvrđeno. Ali, u poslednjem momentu, kad se već pristupilo najaktivnijem spremanju za rat, bugarski đeneralštab je izjavio (23. avgusta 1912) da smatra maričko vojište kao glavno i da zbog toga Bugarska nije u mogućnosti, da uputi na vardarsko vojište ovaj kontingent od 3 divizije koji je bio predviđen. Posle takvog saopštenja koje je učinjeno u oči samog rata nije više bilo mesta đeneralštabnim diskusijama. U tom, kako za Srbiju tako i za ceo savez najkritičnijem trenutku srpska se vlada nije mogla predomišljati, niti pokretati pitanje o tome, da li je Srbija obavezna da bez ikakve naknade sav teret na vardarskom vojištu primi na sebe samu. U tom trenutku Srbija je bila prinuđena da podnese ovo odstupanje od ugovora u korist Bugarske. Lišena bugarske pomoći koja je bila ugovorena za vardarsko vojište, Srbija je morala da mo-

biliše za ovaj rat mnogo veću vojsku nego što je bila obavezna prema čl. 1 Vojne Konvencije, i da uputi na vardarsko vojište mnogo veću snagu nego što je ugovoreno čl. 4 te Konvencije. Događaji su dali Srbiji za pravo. Eventualni poraz srpske vojske na Kumanovu stavio bi u kritičan položaj dalji razvoj savezničkih operacija i doveo bi u opasnost srpsku i bugarsku državnu teritoriju, pa i samu bugarsku prestonicu. Tako isto ni rezultati savezničkog preduzeća ne bi bili u potpunosti meri politički obezbeđeni, da nije srpska vojska bitkom kod Bitolja uspela da uništi makedonsku tursku armiju. Nema sumnje da bi za saveznike u svakom pogledu bilo najgore, da se turska sila mogla održati i na makedonskom vojištu, kao što se održala na trakijском.

Potpun uspeh Srbije na vardarskom vojištu ne bi bio mogućan, da Srbija nije, pored svojih obaveza, primila na sebe, i obaveze bugarske. To je prvi momenat, koji Srbiji daje prava na naknadu za žrtve koje su joj bile nametnute odstupanjem od ugovora u korist Bugarske.

Pored tih žrtava, koje je Srbija pred samim otvaranjem akcije, za Bugarsku podnela time što je ugovoreni kontingent bugarskih trupa za vardarsko vojište prenesen na maričko vojište, Srbija je za sve vreme trajanja akcije učinila još znatnije i direktnije usluge Bugarskoj na ovom poslednjem vojištu.

Prvo, Srbija je odmah posle kumanovske bitke, dakle u samom početku rata, pristala da pošalje dve svoje divizije u pomoć bugarskoj vojsci kod Jedrena. Drugo, Srbija je, posle prekida primirja, uputila i svoju opсадnu artiljeriju na maričko vojište. Ni na jednu ni na drugu od tih usluga, ukazanih srpskom vojskom i srpskim oružjem bugarskoj stvari pod Jedrenom, Srbija nije bila obavezna. Srbija je tako znatne usluge Bugarskoj učinila na molbu kraljevske bugarske vlade, koja se u prvom slučaju obratila srpskoj vladi preko naročitog svog izaslanika, u licu g. Todorova, ministra finansija (u Nišu 11. oktobra 1912. god.), a u drugom slučaju preko svog poslanika g. Toševa (u Beogradu 27. januara 1913. god.).

To je drugi momenat u kome Srbija podnosi odstupanje od ugovora u korist Bugarske, primajući na se nove žrtve. Za te nove i neugovorene žrtve Srbiji se duguje naknada. Srbija je mogla s pravom zahtevati tu naknadu još onda, kada je na sebe primila te nove žrtve. Ali iz pojmljivih obzira savezničke delikatnosti i lojalnosti Srbija se uzdržala da to pitanje pokreće dok rat još traje.

Druga faza rata, koja počinje posle prekida primirja i pregovora u Londonu, daje Srbiji prava na još veće naknade kako za žrtve koje se nameću Srbiji kroz celu tu drugu fazu, tako i za onu veću teritoriju (sa Jedrenom i istočno od njega), koju je Bugarska na kraju te faze dobila. Prema saveznom ugovoru, sadašnji rat je imao za politički cilj osvajanje nesporne i sporne teritorije. Čim je Turska pristala da ustupi tu teritoriju saveznicima cilj savezničkog rata bio je postignut. To je bilo krajem prve faze rata. Turska je na konferenciji mira u Londonu pristala da ustupi saveznicima celu teritoriju Stare Srbije i Mačedonije. Mir ipak nije bio zaključen, jer je Bugarska zahtevala, da joj se ustupi i Trakija s Jedrenom. Rat je zbog toga produžen, mada Srbija nije imala više nikakva neposredna interesa u tome. Jedrene, koje je imalo biti samo objekat strategijskih operacija, sad postaje i objektom bugarskih teritorijalnih pretenzija. Od toga momenta rat između Turske i Bugarske, u kome učestvuje i Srbija kao saveznik Bugarske, ima za cilj jednu političku i teritorijalnu tekovinu isključivo u korist Bugarske, bez ikakvog odgovarajućeg ekvivalenta u korist Srbije. To produženje rata nametnulo je Srbiji nove žrtve, kako u vojnom tako i u finansijskom i ekonomskom pogledu.

Proširujući na taj način objekat savezničkog rata sa Stare Srbije i Mačedonije na Trakiju, Bugarska je nametnula nove neugovorene obaveze Srbiji. To je Srbiji davalo prava da još u toku druge faze rata traži odgovarajuću naknadu za te nove ugovorne obaveze i za svu onu veću teritoriju sa Jedrena, koju je Bugarska na taj način sebi obezbedila. Ali iz pomenutih razloga srpska vlada se i tada od toga koraka uzdržala, ograničivši se samo na to, da Bugarskoj vladi stavi do znanja, (pismom kraljevskog poslanika od 9. februara 1913. god.) da će se to pitanje raspraviti posle rata neposrednim putem između obeju vlada, kao što je i ranije usmeno naglašeno.

Od svih žrtava, koje je Srbija izvan ugovora, a u opštem interesu, podnela u toku ovog rata, jedna od najvećih i najtežih je u tome, što je ona, odlukom Velikih Sila, bila prinuđena, da se definitivno odriče najvažnije svoje teritorije zapadno od Šar-planine sa Jadranskim primorjem, koja je za Srbiju bila životno pitanje i prema tome glavni razlog zbog koga je ona u rat i zagazila. Žrtvujući svoj izlaz na more, Srbija je žrtvovala i najglavniji uslov svoje ekonomske nezavisnosti, i time je spasla od opšte katastrofe kako evropski mir tako i savezničko preduzeće protivu Turske, a Bugarskoj je obezbedila ne samo celu njenu ne-

spornu teritoriju nego i Trakiju. Kad ne bi bilo ništa drugo, ta jedna jedina činjenica davala bi Srbiji prava na sve naknade koje ona traži.

Pošto je Srbija na taj način lišena najglavnijeg uslova za svoju potpunu ekonomsku nezavisnost, ona je sad s pravom tražila, da joj se pravičnim rasporedom teritorije na jugu obezbedi što povoljniji položaj za njen budući ekonomski opstanak i razvitak. Taj se njen zahtev zasniva kako na samom ugovoru tako i na međunarodnom pravu u opšte. Sticajem spoljnih prilika uništen je, i to samo na štetu Srbije, onaj teritorijalni raspored koji je predviđen čl. 2 Tajnog Dodatka, a koji je preko zapadne teritorije obezbeđivao Srbiji potpunu nezavisnost. Zbog te izmene, koja je nastupila u samoj osnovi ugovora, potrebno je sad na jugu Balkanskog Poluostrva stvoriti takav geografski odnos, kakav bi najbolje obezbedio ekonomske interese Srbije. Taj zahtev odgovara i međunarodno-pravnim principima, jer pored toga što bi bilo nepravedno da samo Srbija podnese ovu štetu od nepovoljnog obrta spoljnih prilika, ne može se dopustiti, da njen geografski položaj posle ovog rata postane teži nego što je bio pre rata. Ti razlozi i daju nadu Srbiji da će Bugarska priznati opravdanost ovih zahteva Srbije i da će pristati na predloženi sporazum, koji treba da položi ne samo osnovu za sređivanje novih odnosa između obeju prijelaznih i savezničkih kraljevina, nego i da olakša definitivnu likvidaciju celokupnog savezničkog kondominijuma koji ima da se izvrši zajednički između sva četiri saveznika. Takav postupak je najprirodniji i najcelishodniji, jer je, pristupanjem Grčke i Crne Gore u zajedničku akciju, stvarno izmenjena i proširena prvobitna osnova saveznog ugovora između Srbije i Bugarske, a time je i kondominijum, koji se sastoji iz tekovina zadobijenih zajedničkim ratom Srbije, Bugarske, Grčke i Crne Gore, proširen na sva četiri saveznika.

2

PREDLOG ZA REDUKCIJU EFEKTIVA,
od 30. maja N 184

Kako koncentracija Bugarske vojske na srpskoj granici dovodi u sve veću opasnost mirno rešavanje pitanja o likvidaciji savezničkog kondominijuma, kako i drugih zajedničkih pitanja, za čije je mirno raspravljanje postignut u načelu sporazum na sastanku oba Predsed-

nika Vlade u Caribrodu, i kako se ubrzanjem koncentracije te opasnosti samo povećavaju, i kako je osujećenjem sastanka četiri Predsednika i učestanjem napada bugarskih patrola na naše predstraže spor doveden do vrhunca, – to je Srbija stekla uverenje da se Bugarska u svom držanju prema Srbiji ne inspiriše osećajima savezničke solidarnosti i idejom da treba iscrpeti sve pokušaje za mirno raspravljanje spornih pitanja.

S toga Srbija, izražavajući nadu da će se odmah obustaviti dalja koncentracija prema njenim granicama, predlaže da obe strane odmah i jednovremeno svedu svoje vojske na jednu četvrtinu njihovih jačina, što bi poslužilo pred Savezom i pred Evropom kao prvi efikasni korak i dokaz njihove rešenosti za mirno raspravljanje svih sporova.

3

ODGOVOR KR. SRP. VLADE NA NOTU KR. BUGARSKE
VLADE, KOJOM SE ODGOVARA NA SRPSKI PREDLOG
O REDUCIRANJU VOJNIH EFEKTIVA

Kraljevska Srpska Vlada je sa žaljenjem primila k znanju odgovor, kojim se odbija naš predlog za jednovremeno reduciranje sadašnjeg stanja vojske, jer je predlog srpske vlade učinjen u smeru da se na taj način otvori mogućnost za mirno rešenje spornih pitanja, koja su na dnevnom redu.

I ako su neopravdani ovi prekori da je Srbija počela prva koncentriranje vojske, može se smatrati da je u opšte izlišno počinjati o tome diskusiju ko je kriv za sadašnje stanje stvari. Srpska vlada je, inspirisana težnjom da se olakša rešenje sporova mirnim putem, učinila predlog o redukciji efektiva za to, da se jedna ozbiljna smetnja takvog rešenja ukloni, bez obzira na to od kuda je i zašto ta smetnja postala.

Uslovi koje je bugarska vlada postavila za reduciranje efektiva na jednu četvrt, ne mogu se primiti, jer se njima ne teži olakšati rešenje sporova mirnim putem, već se u napred prejudicira rešenje spornog pitanja u korist Bugarske.

Spor Srpsko-bugarski odnosi se na reviziju savezničkog ugovora, koji je po mišljenju srpske vlade iz osnova izmenjen tokom rata i spoljnih događaja i izgubio svoju prvobitnu važnost, i na shvatanje i

tvrđenje srpske vlade da se sporna zona odnosi na teritoriju između Strume–Rodopa, Arhipelaga, Ohrida i Šar-planine, dok bugarska vlada traži da srpska vlada odustane od svog tumačenja i usvoji njeno, da ugovor nije pretrpeo izmene i da je sporna teritorija ona koja se nalazi na severu od povučene granice.

Odnosno vojne okupacije osvojenih teritorija, Srbija i dalje stoji na gledištu, koje je usvojila i Bugarska, da do definitivnog likvidiranja ona jedino ima pravo na vojnu okupaciju svih onih krajeva u spornoj zoni, koje je sama srpska vojska zauzela, a da u krajevima zauzetim srpskom i bugarskom vojskom ostane mešovita okupacija. Prema tome zahtev bugarske vlade o mešovitoj okupaciji, kao uslov za redukciju efektivna u zoni koju je srpska vojska osvojila, ne samo da je bez osnova, nego daje povoda mišljenju da se njime želi onemogućiti demobilizacija i otežati mirno rešavanje pitanja isto onako kao što je ministarskom krizom u Bugarskoj izbegnut i osujećen sastanak četiri Ministra-Predsednika u Solunu, koji je, međutim, bio utvrđen sporazumno na sastanku u Caribrodu 19. maja ove godine.

Kraljevska Srpska vlada, prema tome, ima čast izjaviti da i dalje ostaje pri svom predlogu da se odmah i bezuslovno pristupi demobilizaciji svođenjem na jednu četvrt sadašnjih vojnih efektivna i da se predsednici ministarstava saveznih balkanskih država sastanu što pre u Petrogradu radi pokušaja neposrednog sporazuma, a, u slučaju neuspeha te konferencije, radi arbitraže na novoj i široj osnovi svih onih spornih pitanja koja se odnose na kondominijum, a ne tangiraju životne interese Srbije, između Bugarske s jedne strane i ostalih balkanskih saveznika s druge strane.

Zatim je predsednik Ministarskog saveta Kraljevine Srbije – Nikola Pašić svojeručno dopisao:

Pristajemo da odemo u Petrograd i pokušamo sporazum između sviju saveznika balkanskih. Ako ne bi mogli postići sporazum onda pristajemo da podnesemo Vrh. arbitru spor srpsko-bugarski: da li je ugovor srp.-bugarski tokom ratnih događaja i spoljnih prilika izgubio od svoje važnosti ili važi u celini?

Posle rešenja toga spora da arbitar pristupi rešenju kondominijuma, koji po ugovoru londonskom o miru s Turskom pripada svima saveznim bal. državama.

Ako je Bugarska pristala na slobodnu arbitražu, i ako će se rešiti i grčko-bugarski (spor) onda pristajemo da se Vrh. arbitru podnese

na arbitražu (o važnosti srp.-bug. ugovora u vezi sa rešenjem pitanja o kondominijumu čet. bal. država).

U vezi sa pitanjem o važnosti u pojedinostima ili celini srp.-bug. ugovora i rešenje pitanja o kondominijumu svih bal. sav. država.

Izvori: DASIP, MIDS, PO, F-8, D-7, P-II/6.
Dokumenti o SPS, VI, sv. 2, str. 546–555.

Napomena:

Zaključivanjem Ugovora o savezu (i podeli Makedonije) Bugarska i Srbija su smatrale da su „obezbedile za sebe određene teritorije“, pa su „nastojale da svoja osvajanja usmere prema zapadu odnosno istoku“ (Skoko, str. 99), taktizirajući u prednostima maričkog ili vardarskog fronta tokom pregovora o vojnim sporazumima generalštabova. Obe su računale da će im ratni uspesi omogućiti da makedonsko pitanje reše u svoju korist. Srbija je od početka rata bila rešena da ne dozvoli savezniku proširenje na desnu obalu Vardara, iako je Bugarska smatrala da treba da ima zajedničku granicu sa Albanijom jer je tražila Debar, a i sile su bile za to da Bugarska dobije Bitolj kao kompenzaciju za Solun. S. Novaković je, kao srpski zastupnik na Londonskoj konferenciji, izjavio da će Srbija, ako joj se ne omogući pristup Jadranu preko Albanije, tražiti kompenzacije na račun pomeranja granica utvrđenih ugovorom sa Bugarskom. Tako je došlo do obnavljanja spora i međusobne rezervisanosti i nepoverenja država. Posle prekida londonskih pregovora Sofija moli Beograd da pošalje artiljeriju radi osvajanja jedrenske tvrđave. Srbija prihvata molbu, ali odbija ponudu naknade za usluge artiljerije, jer je Pašić već bio dao instrukcije poslaniku Spalajkoviću (u Sofiji) da zgodnom prilikom zatraži reviziju savezničkog ugovora koji ne može više biti osnova za podelu Makedonije zbog promene „pretpostavki i okolnosti“ pod kojima je ugovor zaključen, a koje su Srbiji „natovarile“ veći teret i veće žrtve od onih koje su bile predviđene ugovorom. On je u pismu Spalajkoviću već 22. februara 1913. obrazložio zahteve za revizijom. Iza veoma argumentovanih razloga koji su imali, pre svega, pravnu sadržinu, krili su se vojno-strateški razlozi, odnosno strah od teritorijalnog povezivanja Bugarske sa Albanijom, čime bi bio onemogućen put Srbije prema Solunu. Odnosi su se pogoršali posle pada jedrenske tvrđave, a usledila je i propagandna aktivnost putem štampe, pre svega Bugarske.

**UGOVOR O MIRU IZMEĐU TURSKE
I BALKANSKIH SAVEZNIKA,
London 17. (30) maj 1913.**

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, Njegovo Veličanstvo Kralj Bugara, Njegovo Veličanstvo Kralj Jelina i Njegovo Veličanstvo Kralj Crne Gore (označeni niže rečima „Suvereni saveznici“), s jedne strane, i Njegovo Veličanstvo Car Otomana, s druge strane, ispunjeni željom da učine kraj sadanjem ratnom stanju i vaspostave mir i prijateljstvo između svojih Vlada i svojih podanika, rešili su da zaključe Ugovor o Miru i u tom cilju izabrali svoje Punomoćnike:

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije:

Njegovo Prevashodstvo G. Stojana Novakovića, nekadanjeg Predsednika Ministarskog Saveta;

Njegovo Prevashodstvo G. Andru Nikolića, Predsednika Skupštine;

Njegovo Prevashodstvo G. Milenka Vesnića, Izvanrednog Izaslanika i Punomoćnog Ministra u Parizu;

Njegovo Prevashodstvo G. Ivana Pavlovića, nekadanjeg Ministra u Sofiji.

Njegovo Veličanstvo Kralj Bugara:

Njegovo Prevashodstvo G. Dr. Stojana Daneva, Predsednika So-
branja;

Njegovo Prevashodstvo G. Mihaila Madžarova, Izvanrednog Izaslanika i Punomoćnog Ministra u Londonu.

Njegovo Veličanstvo Kralj Jelina:

Njegovo Prevashodstvo G. Stevana Skuludisa, nekadanjeg Ministra Inostranih Dela;

Njegovo Prevashodstvo G. Jovana Genadiusa, Izvanrednog Izaslanika i Punomoćnog Ministra u Londonu;

Njegovo Prevashodstvo G. Đorđa Strajta, Izvanrednog Izaslanika i Punomoćnog Ministra u Beču.

Njegovo Veličanstvo Kralj Crne Gore:

Njegovo Prevashodstvo G. Jovana Popovića, nekadanjeg Otpravnik Poslova u Carigradu;

Njegovo Prevashodstvo G. Luja pl. Vojnovića, nekadanjeg Ministra Pravde.

Njegovo Veličanstvo Car Otomana:

Njegovo Prevashodstvo Osmana Nizami Pašu, Divizijskog Generala, nekadanjeg Ambasadora u Berlinu;

Njegovo Prevashodstvo Bacariju Efendi, Senatora, Ministra Građevina;

Njegovo Prevashodstvo Ahmed Rešid Beja, Pravnog Savetnika Visoke Porte,

koji su, pošto su pokazali svoja punomoćstva i našli ih u potpunom redu, ugovorili ovo što sleduje:

Član 1

Od dana izmene ratifikacija ovog Ugovora vlašće večiti mir i prijateljstvo između Njegovog Veličanstva Cara Otomana, s jedne strane, i Njihovih Veličanstava Suverena saveznika, s druge strane, kao i između Njihovih naslednika i podanika.

Član 2

Njegovo Veličanstvo Car Otomana ustupa Njimovim Veličanstvima Suverenim saveznicima sve oblasti Svoga Carstva na evropskom kontinentu zapadno od pruge povučene od Enosa na Jegejskom Moru do Midije na Crnom Moru, izuzimajući Arbaniju.

Tačnu graničnu prugu od Enosa do Midije povući će jedna međunarodna komisija.

Član 3

Njegovo Veličanstvo Car Otomana i Njihova Veličanstva Suvereni saveznici izjavljuju da ostavljaju Njegovom Veličanstvu Caru

Nemačke, Njegovom Veličanstvu Caru Austrije, Kralju Češke itd. i Apostolskom Kralju Ugarske, Gospodinu Predsedniku Francuske Republike, Njegovom Veličanstvu Kralju Velike Britanije i Irske i Britanskih Prekomorskih Oblasti, Caru Indije, Njegovom Veličanstvu Kralju Italije i Njegovom Veličanstvu Caru svih Rusija, da odrede granice Arbaniji i urede sva ostala pitanja koja se tiču Arbanije.

Član 4

Njegovo Veličanstvo Car Otomana izjavljuje da ustupa Njegovim Veličanstvima Suverenim saveznicima ostrvo Krit i da se odriče svih suverenih i drugih prava koje je imao nad ovim ostrvom.

Član 5

Njegovo Veličanstvo Car Otomana i Njihova Veličanstva Suvereni saveznici izjavljuju da poveravaju Njegovom Veličanstvu Caru Nemačke, Njegovom Veličanstvu Caru Austrije, Kralju Češke itd. Apostolskom Kralju Ugarske, Gospodinu Predsedniku Francuske Republike, Njegovom Veličanstvu Kralju Velike Britanije i Irske i Britanskih Prekomorskih Oblasti, Caru Indije, Njegovom Veličanstvu Kralju Italije i Njegovom Veličanstvu Caru svih Rusija da odrede položaj svih otomanskih ostrva u Jegejskom Moru, osim ostrva Krita, i poluostrva Atosa.

Član 6

Njegovo Veličanstvo Car Otomana i Njihova Veličanstva Suvereni saveznici izjavljuju da finansijska pitanja, proizašla iz ratnog stanja kome se čini kraj i ustupanja gore pomenutih oblasti, ostavljaju međunarodnoj komisiji, koja je sazvana u Parizu i na koju su Oni poslali Svoje predstavnike.

Član 7

Pitanja ratnih zarobljenika, pravosuđa, podanstva i trgovine biće uređena pojedinačnim ugovorima.

Poslednji član

Ovaj će Ugovor biti ratifikovan i ratifikacije izmenjene u Londonu u što je moguće kraćem roku.

U potvrdu toga Punomoćnici Visokih Strana ugovornica potpisali su ovaj Ugovor i na nj stavili svoje pečate.

U Londonu, u Sen-Džemskoj Palati, 17/30. Maja 1913, u 12 č. 35 m. (zapadno evropsko vreme).

(M.P.) Stojan Novaković

(M.P.) And. Nikolić

(M.P.) Mil. R. Vesnić

(M.P.) Ivan Pavlović

(M.P.) Dr. St. Danev

(M.P.) M. Iv. Madžarov

(M.P.) Stevan Skuludis

(M.P.) J. Genadius

(M.P.) Đ. Strajt

(M.P.) J. Popović

(M.P.) L. pl. Vojnović

(M.P.) Osman Nizami

(M.P.) N. Bacarija

(M.P.) Ahmed Rešid

Izvori: Ugovor o miru od 17. (30) maja 1913, MID,
Beograd, 1914, str. 15.

Martens, N. R. G., 3e s., VIII, p. 16.
Kesjakov, str. 51.

Strupp, *Documents*, II, p. 74.

Međunarodni ugovori Crne Gore, str. 694–697.

Borislav Ratković, *Prvi balkanski rat 1912–1913*,
Beograd, 1975, str. 489–491.

Napomena:

Austro-Ugarska je u toku 1912. činila diplomatske napore da dođe do reformi u evropskoj Turskoj, koja je, s tim u vezi, stalno izigravala sve predloge sila, pomažući pri tom albanske aktivnosti oko zauzimanja gradova na Kosovu i Metohiji. U oktobru su Sile notom osudile mere balkanskih drža-

va za povrede mira i istakle da u slučaju sukoba sa Turskom neće dopustiti promene postojećeg stanja, a one su odgovorile da Turska nikada nije ispunjavala svoja obećanja i da zato žele radikalne reforme koje traže od Porte. (U septembru je umro M. Milovanović, a na čelu srpske vlade došao je N. Pašić.) Turska je, pozivajući se na ratne pripreme balkanskih država, izvršila mobilizaciju i opozvala svoje poslanike iz njihovih prestonica, a zatim joj Bugarska, Srbija i Grčka objaviše rat 17. oktobra 1912. (Crna Gora je to učinila 8. oktobra). Posle pobeđe kod Kumanova, Srbija do kraja meseca oslobađa Kosovo i Metohiju, a zatim Skoplje i druge makedonske gradove, nastavljajući napredovanje preko Albanije ka moru, do koga stiže krajem novembra. Grci su 8. novembra oslobodili Solun, a Bugari posle pobeđe kod Burgasa bivaju poraženi kod Jedrena. Neočekivani uspesi saveznika iznenadili su evropske sile, a posebno Rusiju i Austro-Ugarsku. Turski porazi doveli su do ostavke velikog vezira, koga je zamenio Kemal-paša, koji je već 4. novembra zamolio sile za posredovanje. Nemački car je podržao pobednice izjavom „da zabranjuje svako sudelovanje u akciji koja bi Bugare, Srbe i Grčku sprečavalo u njihovom opravdanom pobedonosnom nastupanju ili stavljanju uslova za primirje“. Na predlog Rusije, a pošto je Beč, pod uticajem Berlina, prihvatio deo „radi usaglašavanja pogleda sila na rezultate rata“, sazvana je konferencija njihovih ambasadora, koja je zasedala uporedo sa zemljama pobednicama i Turskom u Londonu; konferencija je počela 29. novembra 1912. Konferencija odbija zahteve pobednica u pogledu Sandžaka i nekih drugih turskih teritorija, pa Turska, ohrabrena stavom sila, za vreme pregovora o ustupanju Janjine i egejskih ostrva, prekida pregovore u Londonu, da bi većinu predloga pobednica prihvatila tek posle ruskih pretnji na kavkaskoj granici, kao i nakon podrške Beča zahtevima Bugarske u pogledu Janjine i zajedničke note pobednica od 11. januara 1913. godine. U Carigradu je, uz podršku Centralnih sila, došlo do prevrata od strane mladoturaka, koji su sprečili potpisivanje ugovora. Prevrat je označio slabljenje britanskog, a pobeđu uticaja Berlina i Beča, pa pobednice otkazaše pregovore i početkom februara obnoviše vojne operacije u kojima Turska ponovo nije uspeła da deblokira Jedrene, pa bi prinuđena da zatraži posredovanje sila. Pobednice 13. marta zajedničkom notom saopštiše silama svoje uslove mira. Ponovo dođe do sporazuma o obustavi neprijateljstava od 13. do 23. aprila, a Bugarska, bez znanja saveznika, zaključi sa Turskom (drugo) primirje koje je produžavala svakih deset dana do potpisivanja mirovnog ugovora. Zbog nesporazuma pobednica oko podele osvojenih teritorija, sile odlučiše da se početkom maja nastave pregovori u Londonu i same predložiše nacrt mirovnog ugovora koji je bio potpisan 30. maja 1913. godine. Ali, pobednice nisu ratifikovale ovaj ugovor, pa su kasnije te i naredne godine zaključile posebne mirovne ugovore sa Turskom.

**UGOVOR O SAVEZU IZMEĐU KRALJEVINE GRČKE
I KRALJEVINE SRBIJE,
Atina, 19. maj (1. jun) 1913.³⁸**

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka i Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, smatrajući da je njihova dužnost da se staraju o bezbednosti njihovih naroda i o spokojstvu njihovih Kraljevina;

Smatrajući osim toga, u njihovoj čvrstoj želji da očuvaju trajni mir na Balkanskom Poluostrvu, da je najefikasniji način da se to postigne taj da se oni ujedine prisnim odbrambenim savezom.

Odlučili su da zaključe savez mira, prijateljstva i uzajamne zaštite, obećavajući jedan drugome da svom čistom odbrambenom sporazumu neće nikada pridavati agresivne težnje, i u tom cilju naime novali su svoje punomoćnike, i to:

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka, g. Žana Aleksandropulosa, svog poslanika u Beogradu, nosioca Kraljevskog ordena Spasitelja, Kraljevskog ordena Takovskog,

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, g. Matiju Boškovića, svog poslanika u Atini, nosioca Svetog Save, Kraljevskog ordena Spasitelja,

Koji su, pošto su uzajamno pregledali njihova punomoćija i našli da su ona u svemu propisna, zaključili danas ovo što sledi:

Član 1

Dve Visoke Ugovorne strane izričito ugovaraju uzajamno garantovanje njihovih poseda i obavezuju se, u slučaju da, suprotno onome što se može očekivati, jedna od dveju Kraljevina, bez ikakvog iza-

³⁸ Dokumenti o ratifikaciji ovog ugovora o savezu izmenjeni su u Atini 8. (21) juna 1913.

zivanja s njene strane, bude napadnuta, da će jedna drugoj priteći u pomoć celokupnim svojim oružanim snagama i da posle neće zaključivati mir drukčije nego zajednički i sporazumno.

Član 2

Prilikom podele teritorija Evropske Turske, koje će po završetku sadašnjeg rata biti ustupljene Balkanskim državama ugovorom o miru sa Otomanskim Carstvom, dve Visoke Ugovorne strane obavezuju se da neće ulaziti ni u kakvo posebno sporazumevanje sa Bugarskom, da će se stalno potpomagati i da će uvek istupati sporazumno podržavajući uzajamno svoje teritorijalne zahteve i niže navedene granične linije.

Član 3

Dve Visoke Ugovorne strane, smatrajući da je životni interes njihovih Kraljevina da nikakva druga država ne bude između njihovih poseda zapadno od reke Aksios (Vardar), izjavljuju da će jedna drugoj ukazivati podršku kako bi Grčka i Srbija dobile zajedničku granicu. Ta granica, zasnovana na principu stvarno zauzetog prostora, polazeći od najvišeg vrha na vencu Kamne, koji ograničava sliv gornje Škumbe, obilaziće jezero Ahris (Ohridsko jezero), izbiće na zapadnu obalu Prespanskog jezera, do sela Kusko, pa na istočnu obalu kod Dolni Dupljani, proći će blizu Rahmanli, vodiće vododelnicom između reke Erigon (Černa) i Moglenice i izbiće na reku Aksios (Vardar) na oko tri kilometra južno od Đevđelije, linijom koja je detaljno određena u Prilogu I ovog Ugovora.

Član 4

Dve Visoke Ugovorne strane saglasile su se da granične linije grčko-bugarske i srpsko-bugarske budu određene na principu stvarno zauzetog prostora i ravnoteže između triju država, ovako kako sledi:

Srpska istočna granica od Đevđelije vodiće tokom reke Aksios (Vardar) do ušća Bojimija-dere, zatim uz tu reku, i, prelazeći preko kota 120, 350, 754, 895, 571 i reke Krive Lakavice, Bregalnice i Zletovske, uputiće se prema jednoj tački stare tursko-bugarske granice na Osogovskoj Planini, kota 2225, sve po liniji koja je detaljno određena u Prilogu II ovog Ugovora.

Grčka granica prema Bugarskoj ostaviće Grčkoj, na levoj obali Aksiosa (Vardara), prostorije koje su posele grčke i srpske trupe naspram Đevđelije i Davidova do planine Beles (Belasice) i Dojranskog jezera, a zatim, polazeći južno od Kilkiča, ona će preseći reku Strimon (Strumu) severno od mosta kod Orljaka i uputiće se jezerom Ahinos (Tahinos) i rekom Angitis (Angista) ka moru malo istočnije od zaliva Eleuterai, sve po liniji koja je detaljno određena u Prilogu III ovog Ugovora.

Član 5

Ako dođe do neslaganja sa Bugarskom po pitanju gore navedenih granica, i ako svaka nagodba na lep način bude nemogućna, dve Visoke Ugovorne strane zadržavaju pravo da po zajedničkom sporazumu predlože Bugarskoj da se spor podnese na posredovanje ili na arbitražu Silama Trojne Antante ili šefovima drugih država.

U slučaju da Bugarska odbije da prihvati ovaj način miroljubivog rešenja i zauzme preteći stav prema jednoj od dveju Kraljevina, ili pokuša da ostvari svoje težnje silom, dve Visoke Ugovorne strane svečano se obavezuju da jedna drugoj ukaže pomoć sa celokupnim svojim oružanim snagama i da posle ne zaključuju mir drukčije nego zajednički i sporazumno.

Član 6

U cilju pripremanja i obezbeđenja vojnih odbrambenih sredstava, biće zaključena vojna konvencija u najkraćem mogućnom roku posle potpisivanja ovog Ugovora.

Član 7

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka obavezuje se da će njegova vlada dati sve potrebne olakšice i garantovati za period od pedeset godina punu slobodu srpske izvozne i uvozne trgovine preko solunske luke i železničkih pruga od Soluna prema Skoplju i Bitolju. Ta sloboda biće što je moguće šira, pod jednim uslovom da bude u saglasnosti sa potpunim i neokrnjenim upražnjavanjem grčkog suvereniteta.

U roku od godinu dana od danas biće između Visokih Ugovornih strana zaključena posebna konvencija radi regulisanja pojedinosti primene ovog člana.

Član 8

Dve Visoke Ugovorne strane saglasne su da se, čim se konačno reše sva pitanja koja proističu iz sadašnjeg rata, Generalštabovi dveju armija dogovore radi uporednog povećanja oružanih snaga svake države.

Član 9

Dve Visoke Ugovorne strane saglasne su takođe da, čim se konačno reše sva pitanja koja proističu iz sadašnjeg rata, sporazumno pristupe proučavanju projekta carinske konvencije sa ciljem da se tesno povežu trgovački i ekonomski odnosi dveju zemalja.

Izvori: *Documents diplomatiques 1913–1917*, dok. br. 2.
S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, I, str. 405–408.

Napomena:

Posle potpisivanja protokola o zaključenju ugovora o savezu između Grčke i Srbije trebalo je da prođe skoro mesec dana pregovaranja do potpisivanja ugovora o savezu. Problem je bio u tome što je Srbija htela da se ovim savezom obezbedi ne samo od Bugarske već i od Austro-Ugarske, plašeći se dinastičkih veza Grčke i Nemačke, dok je Grčka želela da to izbegne, a iz tač. 5 protokola upravo se moglo zaključiti da je srpsko nastojanje prihvaćeno, jer se pod pojmom „treća sila“ moglo podrazumevati i Austro-Ugarska, a ne samo Bugarska. Zato je u Vojnoj konvenciji od 14. maja došlo do preciziranja tač. 5 protokola, izričitim naglašavanjem da je „treća sila“ samo Bugarska, pošto se ističe „u slučaju iznenadnog napada bugarske vojske na grčku ili srpsku vojsku“. Kada su bili usaglašeni ciljevi dve strane došlo je do potpisivanja Ugovora o savezu i nove Vojne konvencije, 1. juna 1913. godine, čiji su ratifikacioni instrumenti razmenjeni u Atini 21. januara sledeće godine. Njihovo savezništvo objektivno je bilo usmereno protiv Bugarske zbog mnogo veće saglasnosti povodom podele Makedonije od one koja je postojala u njihovim ugovorima o savezu sa Bugarskom. U ovom ugovoru izostavljena je tač. 6 protokola, jer je obema stranama bilo jasno da je odluka sila o „autonomiji Albanije“ neopoziva. Za njihove buduće odnose, posle Prvog svet-skog rata, bila je posebno važna odredba čl. 7 o obavezi Grčke da u periodu od 50 godina daje Srbiji slobodu i olakšice u trgovini preko solunske luke i železničke pruge Solun–Skoplje. O tome su one 10. maja 1913. zaključile konvenciju koja zbog rata nije ratifikovana. Nova konvencija između Grčke i Kraljevine SHS (Jugoslavije) o slobodnoj solunskoj luci zaključena je 10. maja 1923, protokol o njoj 1928, a 17. marta 1929. potpisano je još šest pro-

tokola. U toku Drugog svetskog rata zona nije funkcionisala, a nastavila je sa radom tek posle uspostavljanja diplomatskih odnosa krajem pedesetih godina. Posle isteka roka od 50 godina SFRJ nije ni postavila pitanje produženja Konvencije, jer su jugoslovenske „jadranske“ republike smatrale da je to protiv njihovog interesa, a to nije uradila ni Srbija.

Zbog Drugog balkanskog rata i Prvog svetskog rata Konvencija radi uređenja tranzita preko Soluna između Grčke i Kraljevine SHS zaključena je tek 10. maja 1923. u Beogradu, sa četiri protokola i jednim priključnim (videti: *Službene novine*, 1924, br. 187–XLI.

**VOJNA KONVENCIJA IZMEĐU KRALJEVINE GRČKE
I KRALJEVINE SRBIJE,
Atina, 19. maj (1. jun) 1913.³⁹**

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka i Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, u želji da Ugovor o savezu zaključen između Kraljevine Grčke i Kraljevine Srbije dopune Vojnom konvencijom, naimenovali su u tom cilju za svoje punomoćnike:

Njegovo Veličanstvo Kralj Grka, inženjerskog kapetana Ksenofona Stratigosa iz Generalštaba vojske,

Njegovo Veličanstvo Kralj Srbije, generalštabnog pukovnika Petra Pešića i pešadijskog pukovnika Dušana Tufegdžića, koji su, pošto su međusobno saopštili dobivena punomoćija i našli da su ona uredna, ugovorili ove odredbe:

Član 1

U slučaju rata između jedne od djevu savezničkih država i neke treće Sile, koji je otpočet pod uslovima predviđenim u Ugovoru o savezu između Grčke i Srbije, ili u slučaju iznenadnog napada jačih sila – najmanje djevu divizija – bugarske vojske protiv grčke vojske ili srpske vojske, dve države grčka i srpska obećavaju jedna drugoj uzajamnu vojnu pomoć, Grčka svim svojim kopnenim i pomorskim vojnim snagama, a Srbija svim svojim kopnenim snagama.

³⁹ Dokumenti o ratifikaciji ove vojne konvencije izmenjeni su u Atini 8. (21) juna 1913. godine.

Član 2

U početku neprijateljstava, bilo kad da ona otpočinu, Grčka je obavezna da ima vojsku od devedeset hiljada boraca koncentrisanu na prostoriji između planine Pangaion, Soluna i Gumendže, a Srbija vojsku od sto pedeset hiljada boraca koncentrisanu na prostoriji Đevđelija, Veles, Kumanovo, Pirot. Osim toga Grčka je obavezna da u isto vreme drži svoju flotu u Jegejskom moru, spremnu da stupi u dejstvo.

Član 3

Obe države dužne su da prebace u operacijsku zonu ostatak svojih vojnih snaga, čim ove budu raspoložive.

Član 4

Smanjivanje snaga navedenih u članu 2, bilo demobilizacijom, bilo odašiljanjem trupa na drugu stranu, nije dozvoljeno bez prethodnog pismenog sporazuma Generalštabova oružanih snaga dveju savezničkih država.

Međutim, ako bi Grčkoj, u slučaju koji predviđa član 1, bilo neophodno da se u isto vreme brani od napada neke druge Sile osim Bugarske, ona će biti obavezna da pritekne u pomoć Srbiji, napadnutoj od Bugarske, sa onoliko trupa koliko se u danom trenutku bude odredilo zajedničkim sporazumom između dva Generalštaba, prema vojnoj situaciji i uzimajući u obzir sigurnost teritorije Kraljevine Grčke.

Isto tako, ako bi Srbiji bilo neophodno da se brani od napada neke druge Sile osim Bugarske, ona će biti obavezna da pritekne u pomoć Grčkoj, napadnutoj od Bugarske, sa onoliko trupa koliko se u danom trenutku bude odredilo zajedničkim sporazumom između dvaju Generalštabova, prema vojnoj situaciji i uzimajući u obzir sigurnost teritorije Kraljevine Srbije.

Član 5

U slučaju da jedna od Ugovornih Strana objavi rat Bugarskoj ili nekoj drugoj Sili bez prethodnog sporazuma i pristanka druge Ugovorne Strane, ova poslednja biće oslobođena od obaveza propisanih članovima 1 i 2 ove Konvencije. No ipak, ona će biti dužna da prema svojoj saveznicima održava blagonaklonu neutralnost u toku celog tra-

janja rata i biće obavezna da odmah mobiliše, Grčka najmanje četrdeset hiljada boraca a Srbija najmanje pedeset hiljada boraca, na svojoj teritoriji, da bi zaštitila svoju neutralnost a time i slobodu kretanja savezničkoj vojsci.

Član 6

Vojne operacije protiv Bugarske zasnivaće se na zajedničkom operacijskom planu. Taj operacijski plan sačinice Generalštabovi dveju država ili njihovi delegati. On se može kasnije menjati usled izmene vojne situacije, po zajedničkom pismenom sporazumu dvaju Generalštabova.

Član 7

Posle početka neprijateljstava, ma kakav bio tok vojnih operacija i ma kroz koje predele prolazile za vreme vojnih operacija trupe jedne ili druge savezničke države, i ma koji gradovi, sela i predeli bili zauzeti od strane ovih trupa za vojne potrebe, okupiranje teritorije koja se nalazi iza granične linije između Grčke i Srbije s jedne strane i Bugarske s druge strane, koja je linija predviđena Ugovorom o savezu između Grčke i Srbije, kome je ova Konvencija dopuna, regulisano je kako sledi:

Grčka ima pravo da definitivno okupira i anektira teritoriju koja se nalazi južno i istočno od linije koja, polazeći sa Vardara odmah severno od sela Sehova, prolazi između sela Bogorodica i Mačukovo, ide grebenom između sela Selimli i Dautli, vodi ka kotama 535, 227, preseca jezero idući na kotu 208, zatim na kote 397, 1494, grebenom Belasice, na vrh 1800 m severozapadno od Karakeja, do kote 2194 (Perelik).

Srbija ima pravo da definitivno okupira i anektira teritoriju koja se nalazi severno i severozapadno od navedene linije.

Grčka ustupa Srbiji na okupiranje jedan zemljišni pojas širine deset kilometara, koji se nalazi na levoj obali reke Meste, zatim severno od Ksentija i istočno od Buru-Gele. Srbija se sa svoje strane obavezuje da Grčkoj ostavi slobodan prolaz preko tog pojasa, izjavljuje da priznaje uticaj Grčke na celoj teritoriji koja se nalazi istočno od tog pojasa i priznaje da tu nema nikakvih zahteva.

Ako u toku izvođenja vojnih operacija jedna od dveju vojsaka zauzme neki deo teritorije, gradove ili sela, koji se nalaze u zoni koju tre-

ba da okupira druga vojska, ona je dužna da ih napusti čim to bude zatražila vojska koja u prethodnom stavu ima pravo da ih okupira.

Član 8

Pošto je konačni cilj vojnih operacija savezničkih vojsaka grčke i srpske da se unište vojne snage Bugarske, to ako jedna od dveju vojsaka ne bi mogla da postigne taj cilj na svom vojištu, ona će biti dužna da primi pomoć druge na tom istom vojištu. Međutim, vojska koja postigne taj cilj na svom vojištu, obavezna je da priteče u pomoć drugoj nezavisno od toga da li je ta pomoć tražena ili ne, kako bi zajedničkim dejstvom obeju savezničkih vojsaka Bugarska bila prinuđena da prihvati uslove koje će joj postaviti dve savezničke države i da zaključi mir.

Član 9

Ni jedna od dveju savezničkih vojsaka ne može zaključiti primirje duže od 24 sata ili prećutno obustaviti neprijateljstva.

Primirje duže od 24 sata može se zaključiti samo po zajedničkom pismenom sporazumu dveju savezničkih država; tim sporazumom moraju se u isto vreme odrediti i uslovi primirja.

Član 10

Savezničke vojske uživaće uzajamno, jedna na teritoriji druge Ugovorne strane, sva prava i povlastice – izuzev prava rekvizicije – koje daju važeći zakoni i propisi domaćim trupama u pogledu opšteg izdržavanja, snabdevanja, sanitetske službe, prenosa ranjenih i bolesnih, sahrane mrtvih, transportovanja svakog materijala i snabdevačkih potreba namenjenih trupama. U ovom cilju sve građanske i vojne vlasti obeju Ugovornih strana dužne su da pruže pomoć i usluge koje traže savezničke trupe.

Plaćanje za kupovine obavljene za potrebe vojske jedne od dveju savezničkih država koja se nalazi na teritoriji druge, treba redovno da se vrši gotovim novcem, prema pijačnim cenama. Plaćanje se može izuzetno vršiti bonovima koje su savezničkoj vojsci, po njenom zahtevu, stavile na raspolaganje nadležne vlasti drugog saveznika.

Vrednost grčkog i srpskog novca, metalnog ili papirnog, utvrdiće se zajedničkim sporazumom savezničkih vlada. Zaključeno je da na

teritoriji osvojenoj od neprijatelja i posednutoj savezničkim vojskama, obe Ugovorne strane uživaju, u pogledu izdržavanja i snabdevanja njihovih trupa, povlastice koje im daje ratno pravo.

Svaka saveznička vojska uživa ove povlastice samo na teritoriji koja spada u njenu zonu okupiranja kako je ona naznačena u čl. 6 ove Konvencije. Troškove transportovanja trupa, sveg potrebnog materijala uopšte, ratnog plena itd. železnicom ili brodovima, snosiće ona od dveju Ugovornih država na čijoj će se teritoriji ova transportovanja obaviti.

Član 11

Ratni plen pripada onoj savezničkoj vojsci koja ga je zadobila.

U slučaju kad je plen dobiven u zajedničkoj borbi savezničkih trupa na jednom istom bojištu, on će se podeliti srazmerno broju boraca iz dveju vojsaka koji su u borbi učestvovali.

Član 12

Ova Konvencija je punovažna dotle dokle bude ostao na snazi Ugovor o savezu između Grčke i Srbije, koji ona dopunjava.

Član 2 ove Konvencije može se menjati po zajedničkom pismenom sporazumu Generalštabova dveju država, pošto bude prošla sadašnja kriza i naredi se demobilizacija.

Član 13

Ova Konvencija stupa na snagu od dana kada bude dobila ratifikaciju Njihovih Veličanstava Kralja Grka i Kralja Srbije ili ratifikaciju vlada dveju savezničkih država.

U potvrdu ovoga punomoćnici su potpisali ovu Konvenciju.

Sačinjenu u dva primerka u Solunu devetnaestog maja 1913.

Za Grčku

K. Stratigos

Za Srbiju

Pukovnik Petar Pešić

Pukovnik Dušan Tufegdžić

Napomena:

Ova konvencija od 1. juna 1913. unela je nekoliko značajnih izmena prethodne konvencije od 14. maja. Prvi član je formulisan tako da je dobio i antiaustrijsku, pored antibugarske usmerenosti, a čl. 4 je proširen obavezom pomaganja i u slučaju trećih (ne samo bugarskih) opasnosti. Članom 7 pomerene su granice koje su imale pravo da okupiraju srpske trupe – pojas kojim će duž reke Meste izaći na Egej. Saglasno čl. 6 Konvencije, istoga dana je zaključen i protokol o zajedničkom planu operacija dve vojske sa tri varijante sadejstva: za slučaj glavnog bugarskog napada na jednu ili drugu vojsku, ili na obe.

**PROTOKOL O ZAJEDNIČKOM PLANU OPERACIJA
ZA SRPSKU I GRČKU VOJSKU,
Solun, 19. maj (1. jun) 1913.**

Punomoćenici koje su imenovali Nj.V. Kralj Srbije i Nj.V. Kralj Eline za zaključenje i potpis Vojne konvencije između njihovih krajevina i to: za Srbiju đeneralštabni pukovnik Petar Pešić i peš. pukovnik Dušan Tufegdžić, za Grčku kapetan na službi u Gl. đeneralštabu Stratigos, sastavili su prema dobivenim uputstvima od svojih načelnika Gl. đeneralštabova sledeći

Operacijski plan

S obzirom na koncentraciju srpske i grčke vojske u ovom momentu, i to: srpska vojska sa osam divizija na prostoru Piroć-Kumanovo-Skoplje-Veles-Đevđelija, a grčka vojska sa osam divizija na prostoru Pangeon-Gumendža-Solun, mogu se desiti ovi verovatni slučajevi:

I slučaj. Glavna bugarska vojska je u Trakiji i koncentriše se pravcem od Dedeagaća ka Serezu i Solunu protiv grčke vojske, a slabije bugarske trupe stoje prema srpskoj vojsci.

II slučaj. Bugarska vojska koncentriše svoje glavne snage protiv Srbije pravcem Sofija-Piroć-Niš, ili Sofija-Ćustendil-Skoplje, a protivu Grčke upućuje slabiju snagu, ili snagu kakvu u ovom momentu ima prema grčkoj vojsci.

III slučaj. Bugarska koncentriše dovoljno jaku snagu za ofanzivu i protivu Srbije i protivu Grčke u isto vreme.

U *I slučaju.* Srpska vojska ostaviće potreban deo protiv bugarskih trupa, koje ima pred sobom, a sa svojim glavnim snagama preduze-

će ofanzivu protiv glavne bugarske vojske i operisaće u pravcu Dojran–Kukuš ili pravcem na Serez i potpomoći operacije grčke vojske.

U *II slučaju*. Srpska vojska preduzeće ofanzivu protiv bugarske i operisati pravcima ka Sofiji, a grčka vojska, pošto napadne i potuče bugarsku vojsku koju ima pred sobom i ostavi prema njoj potreban deo svoje snage, potpomoći će ofanzivu glavne srpske vojske operisanjem takođe ka Sofiji, i to ili pravcem na frontu Kratovo–Kumanovo ili uz dolinu Strume preko Dupnice.

U *III slučaju*. Srpska i grčka vojska preduzeće ofanzivu protiv bugarske vojske koju protiv sebe imaju odgovarajućim pravcima i pošto potuku bugarsku vojsku, koju pred sobom imaju, dužne su da jedan potreban deo ostave prema njoj, a sa ostalim trupama da priteknu jedna drugoj u pomoć operišući odgovarajućim pravcima.

Opšte odredbe

1. U slučaju kada se trupe savezničkih vojsaka, ma koje jačine, nalaze na takvoj daljini jedna od druge, da se mogu potpomoći, a borba se je angažovala između neprijatelja i jedne od njih, onda je druga saveznička strana dužna da pritekne u pomoć svome savezniku i to kako iz sopstvene inicijative, tako i na traženje druge strane; no ovo može biti samo u slučaju, ako dotična trupa nema kakvu drugu zapovest. U ovome slučaju trupa koja ide u pomoć svome savezniku treba da ga izvesti o tome, a ovaj da dolazeću trupu obavesti o situaciji na bojištu. U ovim prilikama treba poslati oficire izveštače jedan drugome.

2. U ratu vojskom svake ugovorne strane komanduju njeni vlastiti komandanti. Kada zasebni odredi iz obe savezničke vojske dejstvuju protiv jednog istog objekta, opštu komandu preuzima za jedinice iste jačine komandant stariji po rang, a za jedinice razne jačine komandant brojno jače strane.

Kada se armija ili jedan deo vojske stavi na raspoloženje drugoj strani, njome će komandovati njeni vlastiti komandanti, ali će njenim operacijama upravljati komandant one ugovorne strane kojoj se armija ili trupa na raspoloženje stavlja.

Kad savezničke vojske operišu zajednički na glavnom bojištu, na kome operiše glavna protivnička vojska, vojskama će komandovati

njeni vlastiti komandanti, ali će se njihovi pokreti i operacije upravljati po sporazumu između njihovih glavnih, odnosno vrhovnih komanda.

U svim ovim slučajevima sve zapovesti i naredbe koje se odnose isključivo na strategijske i taktičke operacije izdavaće se na jeziku srpskom i grčkom.

3. Za vreme ratovanja svaka ugovorna strana imaće u štabu vrhovne odnosno glavne komande savezničke vojske svoga stalnog delegata, koji će održavati vezu između obe vojske.

4. Komandanti savezničkih vojsaka dužni su da saopšte svojim trupama sve obaveze koje se odnose na njih, a predviđene su ovim Protokolom.

Sastavljeno u 2 primerka.

U Solunu 19. maja (1. juna) 1913. godine.

Za Grčku
kapetan Stratigos S.R.
Za Srbiju
Dj. štab. pukovnik Petar Pešić
peš. pukovnik D. Tufegdžić
Overava
pukovnik Petar Pešić

(Prepis Protokola nalazi se u *Arhivu VII*, kut. 3, br. 41/3).

Izvor: S. Skoko, *Drugi balkanski rat 1913*, knjiga prva, str. 328–331.

Napomena:

Ovaj plan operacija imao je osnovu u čl. 6 Vojne konvencije od 1. juna 1913.. Tri varijante koje je sadržavao predviđale su koordinaciju operacija u slučaju eventualnog napada Bugarske na Srbiju i Grčku, ali nije bilo predviđeno formiranje zajedničkog štaba. On je predstavljao samo osnovu za izradu posebnog srpskog i grčkog plana. Uzdržanost u ovom pogledu proizilazila je iz međunarodnog položaja i političkih ciljeva saveznica, imajući u vidu moguće ponašanje Beča i Bukurešta. Videti: S. Skoko, *Drugi balkanski rat*, I, str. 327–330.

Dokument 56

NOTA SRBIJE BUGARSKOJ,
7. (20) jun 1913.

Predsednik Ministarskog saveta i ministar inostranih dela Kraljevine Srbije Nikola Pašić – Beograd – Poslanstvu Kraljevine Srbije u Bugarskoj – Sofija

Pov. br. 4140

Molim predati ovu notu Bugarskoj vladi:

Kraljevska Srpska Vlada je primila notu od 4. juna ov. god, kojom je Kr. Bugarska Vlada odgovorila na njen predlog o reduciranju vojnih efektivna, učinjen 30. maja ove god.

Kraljevska Srpska Vlada je sa žaljenjem primila k znanju taj odgovor, kojim se odbija naš predlog za jednovremeno reduciranje sadašnjeg stanja vojske, jer je predlog srpske vlade učinjen u smeru da se na taj način stvori mogućnost za mirno rešavanje srpskih pitanja, koja su na dnevnom redu.

Kraljevska vlada, i ako nalazi da su neopravdani svi prekori da je Srbija počela prva koncentrisanje vojske, smatra da je u opštem izlišno počinjati o tome diskusiju ko je kriv za sadašnje stanje stvari. Srpska vlada je, inspirisana težnjom da se olakša rešenje sporova mirnim putem, učinila predlog o redukciji efektivna za to da se jedna ozbiljna smetnja takvog rešenja ukloni, bez obzira na to od kuda je i za što ta smetnja postala.

Uslovi koje je bugarska vlada postavila za reduciranje efektivna na jednu četvrt, ne mogu se primiti, jer se njima ne teži olakšati mirno rešenje sporova mirnim putem, već se unapred prejudicira rešenje spornog pitanja u korist Bugarske.

Spor srpsko-bugarski odnosi se na reviziju savezničkog Ugovora, koji je, po mišljenju srpske vlade, iz osnova izmenjen tokom rata i

spoljnih događaja i izgubio svoju prvobitnu važnost, i na shvatanje i tvrđenje srpske vlade da se sporna zona odnosi na teritoriju između Strume–Rodopa, Arhipelaga, Ohrida i Šar-planine, dok bugarska vlada traži da srpska vlada odustane od svog tumačenja i usvoji njeno, da ugovor nije pretrpeo izmene i da je sporna teritorija ona koja se nalazi na severu od povučene granice.

Odnosno vojne okupacije teritorija osvojenih, Srbija i dalje stoji na gledištu, koje je usvojila i Bugarska, da do definitivnog likvidiranja ona jedino ima pravo na vojnu okupaciju svih onih krajeva u spornoj zoni, koja je sama srpska vojska zauzela, a da u krajevima zauzetim srpsko-bugarskom vojskom ostane mešovita okupacija. Prema tome, zahtev bugarske vlade o mešovitoj okupaciji, kao uslov za redukciju efekativa, u zoni koju je srpska vojska osvojila ne samo da je bez osnova, nego daje povoda mišljenju da se njime želi onemogućiti demobilizacija i otežati mirno rešavanje pitanja, isto onako kao što je ministarskom krizom u Bugarskoj izbegnut i osujećen sastanak četiri ministara predsednika u Solunu, koji je, međutim, bio utvrđen sporazumno na sastanku u Caribrodu 19. maja ove godine.

Kraljevska srpska vlada, prema tome, ima čast izjaviti da i dalje ostaje pri svom predlogu da se odmah i bezuslovno pristupi demobilizaciji – svođenjem sadašnjih vojnih efekativa na jednu četvrt, i da se predsednici ministarstava saveznih balkanskih država sastanu što pre u Petrogradu radi pokušaja neposrednog sporazuma, a u slučaju neuspeha te konferencije, radi arbitraže na novoj i široj osnovi svih onih spornih pitanja koja se odnose na kondominium, a ne tangiraju životne interese Srbije, između Bugarske s jedne strane i ostalih balkanskih saveznika s druge strane.

Izvori: DASIP, MIDS, PO, F-8, D-6, P-6/II.
Dokumenti o SPS, VI, d. 2. s. 531–539.

Napomena:

Notu sličnog sadržaja uputio je Pašić u Sofiju i prethodnog dana (6. [19] juna). Ona sadrži stavove srpske vlade povodom bugarskih predloga o reduciranju efekativa vojnih snaga i vojne okupacije u „spornoj zoni“ i ostaje pri stavu o demobilizaciji.

**NOTA BUGARSKE VLADE SRBIJI
(KOJOM SE ODBIJA REVIZIJA SAVEZNOG UGOVORA),
19. jun 1913.**

U svom odgovoru na srpsku notu kojom se traži revizija Ugovora o savezu, bugarska vlada izražava svoje živo žaljenje i zaprepaštenje što vidi da Srbija dovodi u pitanje obaveznost tog Ugovora sutradan posle dana kad su postignuti istorijski rezultati koji su imali da učvrste saveze sklopljene na inicijativu Bugarske.

Nota spominje dokumente koji utvrđuju uslove saveza, tj.: Ugovor, njegov Tajni dodatak, Vojnu konvenciju, četiri sporazuma i jednu deklaraciju dva generalštaba, i sve to čini jedan nedeljivi i nerazrešivi skup.

Sporazumi između generalštabova proizilaze iz Vojne konvencije, koja kaže da će se preraspodele, koncentracija mobilisanih snaga i njihove operacije vršiti prema sporazumu šefova generalštaba. Ti sporazumi imaju dakle nepobitno obavezan karakter koji priznaju obe vlade. Prema tome, negiranje njihove važnosti ili ograničavanje njihovog domašaja koje vrši Srbija nema opravdanja i sve tvrdnje srpske vlade o toj stvari padaju same od sebe.

Prema tim sporazumima Bugarska nije bila obavezna da pošalje 100.000 boraca na ratište u Makedoniji, ona je morala da pošalje samo jednu diviziju, i to je i učinila. A i ta divizija mogla je, pošto su Turci bili odbačeni preko linije Skoplje-Štip, biti prekomandovana na ratište u Trakiji.

Srbija je bila obavezna da pošalje na ratište u Trakiji potrebne trupe, čim nestane potreba da se one zadržavaju na ratištu u Makedoniji.

Srbija i Bugarska su samo striktno ispunile svoje obaveze, ni više ni manje od toga.

Trakija je trebalo da se nametne kao glavno poprište operacija, naročito zbog toga što je gospodarenje Egejskim Morem, koje je prvo držala italijanska flota a zatim grčka, oduzelo Turskoj mogućnost da upravi svoje azijske trupe na Makedoniju i primoralo je da ih upravlja isključivo za Trakiju.

Na ratištu u Makedoniji bila je ostala relativno slaba armija koju su bugarske trupe odsekle od glavnine turskih snaga od dvanaestog dana rata i protiv koje je trebalo da se zajednički bore srpske, grčke i crnogorske trupe.

I sama činjenica da za celo vreme trajanja rata srpska vrhovna komanda nije smatrala za potrebno da traži da se na ratište u Makedoniji pošalje više od 32.000 bugarskih vojnika, i da je nasuprot tome smatrala za moguće da se sa tog poprišta odvoji oko 35.000 srpskih vojnika i uputi ih na Jedrene, očigledno dokazuje da bi, da je bugarski generalštab poslao 100.000 ljudi na ratište u Makedoniji taj čin bio koban za sve saveznike.

Što se tiče tvrdnje da bi Srbija, lišena bugarske pomoći, morala mobilisati daleko brojniju armiju nego što je bila obavezna po Konvenciji, ta tvrdnja nema osnove, jer je Bugarska pružila Srbiji obećanu pomoć; još više, Vojna konvencija obavezuje dve zemlje da dovedu na liniju minimalno 150.000 Srba i 200.000 Bugara, ali ona ne određuje maksimum – a Bugarska je sama mobilisala skoro tri puta više ljudi od predviđenog minimuma.

Nema sumnje da je Bugarska, razbivši turske snage na bojnopolju Lile-Burgas i Bonar-Hisar, da se i ne govori o drugim bitkama i zarobljenju azijskih rezervi kod Čataldže i Bulaira, učinila više nego što je morala po ugovoru, jer je cela vojna koalicija imala zadatak da razbije otpor neprijatelja i donese pobedu savezničkim vojskama, a u izvršenju tog bitnog zadatka članovi koalicije su morali da se pomazu uzajamno svim sredstvima.

Bugarska vlada ne može da sakrije iznenađenje što takva pitanja mogu da služe kao motivi za traženje naknade.

U vezi sa zahtevima za nadoknadom kojima je motiv činjenica da je Bugarska dobila na istoku više teritorija nego što je bilo predviđeno, dok je Srbija izgubila neke teritorije na zapadu, nota konstatuje da su ti zahtevi suprotni Tajnom dodatku, koji ne postavlja nikakve krajnje granice teritorijalnim dobitcima saveznika na istok od Strume i Rodope, kao ni na zapad i sever od Šar-planine.

Ugovor uopšte ne spominje Jadransku obalu; ipak, vođena osećanjima solidarnosti, bugarska vlada je više puta obavestila srpsku vladu da je Bugarska spremna da podrži Srbiju.

Odluka vlade u Beogradu da se odrekne pretenzija na dobijanje izlaza na Jadran bila je doneta bez znanja bugarske vlade, pa ako napuštanje Jadranske obale predstavlja za Srbiju žrtvu nametnutu joj od velikih sila, onda prepuštanje Silistrije, napuštanje Čataldže i obale Mramomog Mora predstavljaju isto takve žrtve za Bugarsku.

Uostalom, ta žrtva nema veliku važnost za Srbiju, posle odluka velikih sila koje joj dopuštaju komercijalni pristup Jadranu i posle povezivanja srpsko-crnogorske granice, što će ubuduće omogućiti Srbiji da raspolaže sa dve odlične luke, Ulcinjem i Barom, sasvim dovoljnim da joj obezbede potpunu ekonomsku nezavisnost u budućnosti.

Saradnja Grčke i Crne Gore u ratu nije promenila situaciju, jer je ulazak u borbu grčkih i crnogorskih snaga, protiv istih turskih snaga koje su Bugari već presekli, znatno olakšao operacije srpske vojske.

S druge strane, pošto se grčki teritorijalni zahtevi tiču krajeva koji su ili nepobitno grčki ili spadaju u makedonsku teritoriju na koju se Srbija obavezala da ne pretenduje, nema nikakvog razloga da Grčka učestvuje u podeli teritorija oko kojih se spore samo Bugarska i Srbija.

Što se tiče teritorijalnih pretenzija Crne Gore, Bugarsku one ne interesuju.

Pošto Srbi tvrde da je rat nastavljen, posle neuspeha londonskih pregovora, isključivo u korist Bugarske, vredi primetiti da je odluka o prekidu pregovora i obnavljanju neprijateljstava doneta u interesu i uz zajedničku saglasnost svih saveznika, bez i najmanjeg prigovora od strane Srbije. Nasuprot tome, Srbija je posle obnavljanja rata poslala svoje trupe u pomoć Crnoj Gori, da bi obezbedila osvajanje Skadra gde borbe još nisu bile prestale, kao što nisu bile prestale ni kod Janine.

Srpska vlada dolazi u protivrečnost s Ugovorom kad označava kao spornu zonu čitavu teritoriju između Šar-planine, Rodope, arhipelaga i Ohridskog Jezera, i kad izjavljuje da način raspodele te teritorije nije definitivno uređen Ugovorom.

Član 2 Tajnog dodatka Ugovoru o savezu određuje da svi teritorijalni dobici koji budu ostvareni zajedničkom akcijom padaju pod

zajedničku upravu saveznika, s tim da se njihova raspodela izvrši odmah po uspostavljanju mira, ili najdalje tri meseca kasnije, i to na sledećim osnovama: Srbija priznaje Bugarskoj pravo na teritorije istočno od Rodope i Strume; Bugarska priznaje Srbiji pravo na teritorije severno i zapadno od Šar-planine.

Što se tiče teritorije između Šar-planine, Rodope, arhipelaga i Ohridskog Jezera, tj. Makedonije, ako se dve strane uvere da je moguće organizovanje te teritorije u autonomnu pokrajinu, postupiće se na osnovu sledećih izjava: Srbija se obavezuje da ne traži ništa preko linije koja polazi od Golmorša (?) na severu od Palanke, na sadašnjoj srpsko-bugarskoj granici, i idući uglavnom na jugozapad izlazi na Ohridsko Jezero kod Monastira (Bitolja) i Grabovaca, Bugarska se obavezuje da će prihvatiti tu granicu ako se ruski car, čija će se vrhovna arbitraža zatražiti u tom pitanju, izjasni u korist te linije.

Srpska vlada je čak i pre nego što je saznala za ishod rata već delovala u pravcu uvećavanja svojih budućih teritorija u Makedoniji. Stoga su motivi koje ona danas navodi u tom cilju očigledno samo izgovori.

Kao zaključak, bugarska vlada ustaje, sa svom energijom i čvrstinom koje joj daju ugovori i pravednost bugarske stvari, protiv svake ideje bilo o reviziji Ugovora o savezu, bilo o nekoj novoj raspodeli osvojenih teritorija između Bugarske i Srbije, bilo o učešću Grčke i Crne Gore u toj raspodeli.

Iskreno uverena u nužnost i plodnost saveza koji je dosad dao tako povoljne rezultate obema narodima, bugarska vlada upućuje srpskoj vladi bratski poziv, moli je da se prožme istim osećanjem i da poštujući potrebu očuvanja i svetog održavanja odredaba saveza, da pristane na napuštanje svog zahteva za revizijom i pristane na podelu sporne zone prema vrhovnoj arbitraži u najkraćem mogućem roku.

Izvor: Strupp, *Documents*, t. II, p. 75–80.

Napomena:

Od februara 1913. srpska vlada je počela da traži reviziju savezničkog ugovora sa Bugarskom, pravdajući to nemogućnošću da dobije albanske teritorije i izađe na Jadran, pa je smatrala da zbog „principa racionalnosti“ treba da dobije teritorije u Makedoniji, a pri tom se pozivala i na uspehe i pomoć koju je pružila Bugarskoj u ratu. Bugarska je isticala da u saveznom ugo-

voru sa Srbijom nema pominjanja „jadranskog pitanja“ (obale), a da i ona mora da prihvati žrtve nametnute od strane velikih sila (londonske konferencije ambasadora) na obalama Mramornog mora. Bugarska je notom od 31. marta kategorički odbila zahtev Srbije za reviziju Ugovora, a Pašić je svoju rešenost o neophodnosti revizije saopštio silama trojnog sporazuma cirkularnom notom, ističući da će to zahtevati čak i po cenu rata. Rusija je, želeći da ostvari svoju ulogu arbitra, tražila sastanak ministara – predsednika Bugarske, Grčke i Srbije u Petrogradu, ali su ga one odbile. Bugarska je ostala na stavu da se ne upušta u pregovore o reviziji, jer se borila za celu Makedoniju, pa su se odnosi iz dana u dan pogoršavali. Srbija je, posle saveza sa Grčkom, obezbedila zajednički nastup prema Sofiji i saglasnost o povlačenju granica prema principu efektivne okupacije, a ruski pokušaji da dođe do arbitraže nisu dali rezultate. Za obe strane bilo je od posebne važnosti držanje Rumunije i Turske. Rumunija je odbila bugarsku ponudu o savezu, ali i srpsku zbog pritisaka Centralnih sila. Srpska vlada je 21. juna uručila poslednju notu bugarskoj vladi, zalažući se bezuspešno za bezuslovnu demobilizaciju, konferenciju balkanskih premijera u Petrogradu i rusku arbitražu na „novoj i široj osnovi“, ali su arbitražu Bugari odbili. Beč je izradio plan intervencije protiv Srbije ukoliko Bugarska bude slabija strana u eventualnom sukobu i tražio od Sofije da učini koncesije Rumuniji, koje će omogućiti njihov sporazum. Grej je, u ime šest sila, izjavio da se one neće mešati ako dođe do rata balkanskih saveznica, ali je Bugarska uskoro završila koncentraciju trupa i napala Srbiju bez znanja premijera Daneva, a po naredbi kralja Ferdinanda.

**DEKLARACIJA SA SKUPA AMBASADORA,
London, 1. (14) jul 1913.**

„Srbiji će – za potrebe trgovine – biti dat izlaz preko jedne albanske luke – slobodne i neutralne – koju će opsluživati međunarodna železnička pruga, pod evropskom kontrolom i zaštitom specijalnih međunarodnih snaga, sa slobodnim tranzitom za sve robe, uključujući i ratni materijal“.

Memorandum kojim se tumači navedena deklaracija.

1. Specijalna neutralizacija luke.

Dok neutralnost buduće Albanije dopušta postavljanje fortifikacija u cilju odbrane zemlje, komercijalna luka, koju će opsluživati međunarodna železnička pruga, trebalo bi da bude stavljena pod poseban režim koji bi predviđao obavezu da luka ostane bez utvrđenja.

2. Međunarodna železnička pruga i sloboda tranzita.

Šest velikih sila, Srbija i Albanija učestvovaće svojim kapitalom u formiranju jedne Međunarodne kompanije za izgradnju i korišćenje pomenute železničke pruge, na osnovu koncesije dobijene od albanske vlade; time one stiču pravo integracije nad preduzećem.

Velike sile – potpisnice garantuju slobodno korišćenje ove pruge i luke svim državama podjednako, pod istim uslovima i u svako doba.

3. Kontrola i zaštita železničke pruge.

Međunarodnu kontrolu vršiće jedna komisija sastavljena od predstavnika šest velikih sila, Srbije i Albanije po ugledu na kontrolu predviđenu članom 8. Konvencije o Suecu iz 1888. godine, uz izmene koje nameće različitost situacije.

Zaštita železničke pruge biće poverena žandarmeriji, miliciji ili drugim albanskim javnim snagama pod evropskom kontrolom (šest velikih sila).

4. Tranzit ratnog materijala.

Budući da u vezi sa slobodnim tranzitom ratnog materijala nema načelnih primedbi, zaraćenim državama priznaje se pravo pregleda i zaplene svih trgovačkih brodova pre njihovog ulaska u luku koju opslužuje međunarodna železnička pruga.

Izvor: *Dokumenti o spoljnoj politici Srbije*, knjiga VI, sveska 3.

Napomena:

Pošto je u Prvom balkanskom ratu Srbija zauzela otomanske prostore Albanije, s namerom da izađe na Jadransko more, evropske sile su, da bi to onemogućile, donele odluku da joj se omogući slobodan tranzit robe do jedne albanske luke, kako bi lakše prihvatila povlačenje iz Albanije, jer je Londonska konferencija ambasadora velikih sila već na prvoj sednici, 17. decembra 1912, donela odluku o stvaranju „autonomne Albanije“, iako su albanski prvaci još 28. novembra u Valoni proglasili osnivanje svoje države i poverili mandat za sastav vlade Ismailu Kemal-beju. Centralne sile su bile glavni pobornik stvaranja albanske države, a stav o „autonomnoj Albaniji“ bio je rezultat italijansko-austrougarskog kompromisa zbog obostranih pretenzija na te teritorije.

Kada je propala ideja ove deklaracije o ustupanju Srbiji jedne albanske luke (slobodne i neutralne) za potrebe trgovine, Srbija se, kako to ističe Milovan Milovanović, okrenula pretenzijama ka Solunu i Makedoniji, odnosno savezništvu sa Grčkom, da bi dobila pravo korišćenja solunske luke, kako je to bilo predviđeno grčko-srpskim saveznim ugovorom od 1. juna 1913.

**TELEGRAM N. PAŠIĆA SA KONFERENCIJE
U BUKUREŠTU MIP-U SRBIJE,
1. avgust 1913.**

Pov. Br. 5186

Situacija nije još rasčišćena, ali sutra, najdalje prekosutra saznaćemo na čemu smo. Bugari su meki i ućtivi na reči, ali ne ulaze u raspravu glavne stvari.

Sinoć smo imali sa Grcima konferenciju u našem stanu, da se dogovorimo o uslovima koje ćemo postaviti Bugarima, jer na jučerašnjoj plenarnoj sednici rešeno je, da pokušaju Srbi, Grci, Bugari, da se sporazumeju između sebe, pa da o tome referišu na plenarnoj sednici. – Na privatnoj konferenciji sa Grcima složili se postaviti ove uslove, koje danas saopštili Bugarima:

1. Za granicu našu sa Bugarskom tražili smo reku Strumu, počevši od stare bugarsko-turske granice poviše Džumaje pa na niže do blizu Rupela gde se planina Sultanica u Strumu spušta i (za tim) otud nastaje grčka linija;

2. (Za nas) naknada štete, koja je bez ratne nužde učinjena;

3. da se pitanja sporna na staroj srpsko-bugarskoj granici reše;

4. da se Bugarska odrekne pretenzije na ostrvo u Egejskom moru;

5. da se ostave Grcima u Trakiji crkveno-školska prava koja su (imali) u Turskoj.

Ovi su im zahtevi danas predani pre podne. Bugari su odgovorili da im treba vremena da ih prouče i da dadu odgovor. Grci su tražili granicu do Makria na Egejskom moru istočno od Kavale blizu Dedeagača. Odmah za tim imao sam privatan razgovor sa Tončevom, Ivančevom i Fičevom. Sa njima sam razgovarao o našem minimumu, o granici koja počinje od granice bugarske, pa ide vododelnicom iz-

među Vardara i Strume planinom Malešom i do kote 1143 pa pravom linijom na jug seče reku Strumicu između sela Dračeva i Kanareva do vrha Tužba na grebenu Belasice. Bugari govore: to su suviše veliki zahtevi. Ne treba stvarati između Bugarske i Srbije nov... Elzas, treba ostaviti bar nešto od Makedonije Bugarskoj. Dosta je što Srbija dobija Bitolj, Ohrid i t.d. Treba nam ostaviti Kočane, Štip, Strumicu. Ali nisu odsudno odbili našu granicu. Večeras sastaćemo se opet i produžiti debatu. Imam... osećanje, da će predložiti neku srednju liniju. I opet i Bugari, kako mi se čini sa nama naći će bazu za sporazum, ali između Bugara i Grka teško. Kavala zadaje najveće teškoće. Delegati grčki kažu da imaju uputstva od Kralja da ne upuštaju niko Kavalu i da se pre vrate kući nego da pristanu da Kavala pripadne Bugarima. Govore, ako se ne može postići sporazum u pitanju o Kavali, onda da se stvar da na arbitražu nekom trećem sudiji.

Pašić

Izvori: DASIP, MIDS, PO, F-6, D-1, II-6/I.
SANU: *Dokumenti o spoljnoj politici Srbije, 1903–1914*,
knj. VI, sv. 3, str. 132–133.

Napomena:

Pašić se nalazio u Bukureštu na konferenciji balkanskih država koje su pregovarale sa Bugarskom o uslovima ugovora koji je zaključen 10. avgusta 1913. On se nalazio na čelu srpske delegacije u svojstvu predsednika Ministarskog saveta i ministra inostranih poslova.

Dokument 60

**AUSTROUGARSKI DEMARŠ (ULTIMATUM) SRBIJI,
23. jul 1914.⁴⁰**

Beč, 20. jula 1914.

Vaša Ekselencija neka izvoli predati kraljevskoj vladi, u četvrtak 23. jula popodne, između 4 i 5 sati, sledeću notu:

„Trideset prvog marta 1909. ministar Srbije u Beču dao je po nalogu svoje vlade C.-k. vladi sledeću izjavu:

Istorija poslednjih godina, a naročito bolni događaji od 28. juna, pokazali su da u Srbiji postoji subverzivni pokret čiji je cilj da od Austro-Ugarske otkine neke delove njenih teritorija. Taj pokret, koji je nastao pred očima srpske vlade, očitovao se i van teritorije Kraljevine delima terorizma, nizom atentata i ubistvima.

Srpska kraljevska vlada, ne ispunjavajući svoje formalne obaveze iz izjave od 31. marta 1909, nije ništa učinila da bi ugušila taj pokret; ona je tolerisala kriminalno delovanje raznih društava i udruženja upereno protiv Monarhije, razularení jezik štampe, slavljenje počinitelaca atentata, učešće oficira i činovnika u subverzivnim delatnostima, nezdravu propagandu u javnoj nastavi, tolerisala je konačno sve manifestacije koje su mogle navesti srpsko stanovništvo na mržnju protiv Monarhije i prezir njenih institucija.

Ta krivična tolerancija Kraljevske vlade Srbije nije prestajala do trenutka kad su događaji od 28. juna pokazali celom svetu njene kobne posledice.

Iz iskaza i priznanja zločinskih počinitelaca atentata od 28. juna proizilazi da je sarajevsko ubistvo bilo skovano u Beogradu, da su

⁴⁰ Prevod sa francuskog.

ubice oružje i eksplozive kojima su bili snabdeveni dobili od srpskih oficira i činovnika, članova 'Narodne odbrane', i najzad da su prebacivanje zločinaca i njihovog oružja u Bosnu organizovali i izvršili šefovi srpske pogranične službe.

Pomenuti rezultati istrage ne dopuštaju C.-k. vladi da i dalje zadrži stav velikodušnosti i iščekivanja kakav je držala godinama prema aktivnostima koncentrisanim u Beogradu i propagiranim na teritorijama Monarhije; naprotiv, ti rezultati joj nameću dužnost da učini kraj rovarenjima koja predstavljaju stalnu pretnju miru Monarhije.

Da bi postigla taj cilj, C.-k. vlada se nalazi obaveznom da od srpske vlade zatraži službenu izjavu da osuđuje propagandu uperenu protiv Austro-Ugarske Monarhije, tj. sve tendencije koje u krajnjoj liniji teže da otkinu od Monarhije teritorije koje čine njen deo, i da se obavezuje da će svim sredstvima ugušiti tu zločinačku i terorističku propagandu.

Da bi toj obavezi dala svečani karakter, Kraljevska srpska vlada će dati da se objavi na prvoj stranici *Službenih novina* datuma 26/13. jula sledeća izjava:

'Kraljevska vlada Srbije osuđuje propagandu protiv Austro-Ugarske, to jest sve one tendencije koje u krajnjoj liniji teže da od Austro-Ugarske Monarhije otkinu teritorije koje čine njen deo, i iskreno žali kobne posledice tog zločinačkog delovanja.

Kraljevska vlada žali što su u pomenutoj propagandi učestvovali srpski oficiri i time kompromitovali odnose dobrosusedstva na koje se Kraljevska vlada svečano obavezala svojom izjavom od 31. marta 1909.

Kraljevska vlada, koja osuđuje i odbija svaku ideju ili pokušaj mešanja u sudbine podanika bilo kog dela Austro-Ugarske, smatra svojom dužnošću da službeno upozori oficire, funkcionere i celo stanovništvo Kraljevine da će od sada postupati izuzetno strogo prema licima koja bi vršila ista krivična dela, dela koja će ona svim svojim snagama sprečavati i gušiti.'

Sa tom izjavom će se istovremeno upoznati Kraljevska vojska, putem dnevne zapovesti Nj. Veličanstva kralja, i biće objavljena u Službenom biltenu vojske.

Pored toga, Kraljevska vlada Srbije se obavezuje:

1) da će zabraniti sve publikacije koje podstiču na mržnju i prezir Monarhije i čija je opšta tendencija uperena protiv njenog teritorijalnog integriteta;

2) da će odmah raspustiti društvo zvano 'Narodna odbrana' i zapleniti sva njegova propagandna sredstva, i da će isto tako postupiti prema drugim društvima i udruženjima u Srbiji koja vrše propagandu protiv Austro-Ugarske Monarhije;

Kraljevska vlada će preduzeti potrebne mere da raspuštena društva ne bi nastavila svoju delatnost pod nekim drugim imenom i u drugoj formi;

3) bez oklevanja odstraniti iz javne nastave u Srbiji, kako iz nastavničkog tela tako i iz sredstava obuke, sve što služi ili bi moglo služiti podsticanju propagande protiv Austro-Ugarske;

4) da će udaljiti iz vojne službe i administracije uopšte sve oficire i funkcionere koji su vršili propagandu protiv Austro-Ugarske Monarhije a čija imena i dela C.-k. vlada zadržava pravo da saopšti Kraljevskoj vladi;

5) da se u Srbiji prihvati saradnja organa C.-k. vlade u gušenju subverzivnog pokreta uperenog protiv teritorijalnog integriteta Monarhije;

6) da se otvori sudska istraga protiv učesnika zavere od 28. juna koji se nalaze na srpskoj teritoriji; u istražnim poslovima u vezi s tim učestvovaće organi koje će delegirati C.-k. vlada;

7) da se hitno uhapsu vojvoda Voja Tankosić i srpski državni službenik Milan Ciganović, osumnjičeni na osnovu rezultata saslušanja u Sarajevu;

8) da se na efikasan način spreči učešće srpskih vlasti u ilegalnom slanju oružja i eksploziva preko granice;

9) da se otpuste i strogo kazne funkcioneri pogranične službe u Šapcu i Loznici koji su pomogli počinioćima zločina u Sarajevu omogućujući im prelazak granice;

10) da se C.-k. vladi daju objašnjenja za neoprostive postupke srpskih visokih funkcionera, i u Srbiji i u inostranstvu, koji posle atentata 28. juna uprkos svom službenom položaju nisu oklevali da se u intervjuima neprijateljski izraze protiv Austro-Ugarske Monarhije; i konačno

11) da odmah obaveste C.-k. vladu o izvršenim merama iz prethodnih tačaka.

C.-k. vlada očekuje odgovor Kraljevske vlade najdalje do subote 25. o.m. u 5 sati popodne.

Ovoj Noti je priložen memoar o saslušanjima u Sarajevu ukoliko se tiču funkcionera pomenutih u tačkama 7) i 8)“.

Izvori: Strupp, *Documents*, t. III, p. 10–13.

Ultimatum Austro-Ugarske Srbiji od 23. jula 1914. godine
povodom Sarajevskog atentata.

Napomena:

Sarajevski atentat od 28. juna 1914. poslužio je Austro-Ugarskoj kao „neposredan uzrok“ za početak Prvog svetskog rata, pod izgovorom da je pripreman u Beogradu. Austrougarski demarš ili ultimativna nota Srbiji predstavljala je, u stvari, ultimatum koji se nije mogao prihvatiti u potpunosti, a ukazivao je na rešenost monarhije da se konačno obračuna sa Srbijom, koju je još od Aneksione krize (1908) smatrala glavnim protivnikom svoje balkanske politike. Tekst ultimatumata je razmatran na dvema sednicama Krunskog saveta, a utvrđen je 19. jula, kada je određen datum njegove predaje Srbiji. On je predstavljao dokument kojim je trebalo „konstruisati rat sa Srbijom“, kako se izrazio grof Hojós, šef kabineta ministra Bertolda. Prema rečima šefa generalštaba Konrada, ubistvo u Sarajevu je „posredni atentat protiv monarhije“, pa se na njega „moglo odgovoriti jedino ratom“ i brzim koracima, tj. hitnom mobilizacijom.

Baron Gizl, poslanik Beča u Beogradu, uručio je ovu ultimativnu notu ministru finansija L. Pačuu, koji je zamenjivao Pašića, 23. jula u 18 časova, zahtevajući, po nalogu ministra Bertolda, bezuslovno pozitivan odgovor i naglašavajući da će, ukoliko odgovor bude negativan, napustiti Beograd zajedno sa osobljem misije. Ultimatum je izradio A. Musulin, savetnik poslanstva u ministarstvu, a pregledao ga je i odobrio sam Bertold koji je, takođe, smatrao nužnim da se atentat iskoristi u cilju objave rata Srbiji, jer se njim pružala „prilika za rešenje srpskog pitanja“. Posle konsultovanja sa nemačkim kajzerom, koji je lično odgovorio austrijskom caru da se ne može držati popustljivo i „ne može odreći pomoći“, jer „ako bi Srbi produžili da pomoću Rusije i Francuske prete Austro-Ugarskoj, ona bi polako slabila i svi Sloveni bi došli pod skiptar Rusije“. Zato je na telegramu sa tekstom ultimatumata koji je dobio iz Beča napisao „Sad ili nikad“. Jedini protivnik rata bio je mađarski grof Tisa koji je dao pristanak na ultimatum, ali je rekao caru da ne treba ući u rat dok Bugarska ne zameni Rumuniju u Trojnom savezu (videti: A. Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija*, str. 7–47).

MANIFEST KR. SRPSKE VLADE,
Beograd, 12. (25) jul 1914.

Srpskom narodu!

Pre dva dana podnela je austro-ugarska vlada srpskoj vladi predstavku s izvesnim zahtevima i ostavila je rok, da se na to odgovori, do večeras u 6 sahata, stavljajući u izgled prekidanje diplomatskih odnosa, ako ne bi dobila zadovoljenja. Srpska je vlada, znajući da odgovara željama vašim i potrebi mira, koju oseća ne samo Srbija, nego – uvereni smo – i cela Evropa, izašla u susret carskoj i kraljevskoj vladi do krajnjih granica popustljivosti, preko kojih ne može ići nijedna nezavisna država.

Uzdajući se u pomoć Božiju, u svoju pravdu, kao i u prijateljstvo velikih država, koje – uvereni smo – žele isto tako, da se mir održi, nadamo se, da će se ovaj sukob svršiti mirno; ali, kako je austro-ugarski poslanik večeras izjavio u ime svoje vlade, da nije zadovoljan našim odgovorom i da konačno prekida diplomatske odnose, vlada je srpska prinuđena, da za svaki slučaj odmah preduzme najpotrebnije vojničke mere za odbranu zemlje. Smatramo za dužnost pozvati narod na odbranu otadžbine, verujući, da će se našem patriotskom pozivu svaki rado odazvati. Ako budemo napadnuti, vojska će vršiti svoju dužnost, a građanima, koji nisu pozvani pod zastavu, savetujemo, da ostanu kod svojih domova i mirno rade svoje poslove.

U Beogradu 12. jula 1914. godine.

Predsednik ministarskog saveta, ministar inostranih dela *Nik. P. Pašić*. Ministar financija *Dr. L. Paču*. Ministar unutrašnjih dela *Stoj. M. Protić*. Ministar građevina *J. P. Jovanović*. Ministar prosvete i crkvenih poslova *Lj. Jovanović*. Ministar pravde *M. S. Đuričić*. Ministar narodne privrede *Dr. V. Janković*. Ministar vojni, pukovnik *Dušan P. Stefanović*.

Dokument 62

**NOTA AUSTRO-UGARSKE O OBJAVI RATA SRBIJI,
Beč, 28. jul 1914.**

„Kraljevska vlada Srbije nije na zadovoljavajući način odgovorila na notu datiranu 23. jula 1914. koju je predao austrougarski ministar u Beogradu, zbog čega Carska i Kraljevska vlada nalazi da je prinuđena da se osloni na silu oružja radi očuvanja svojih prava i interesa. Od ovog trenutka Austro-Ugarska se smatra u ratu sa Srbijom.

Ministar inostranih poslova Austro-Ugarske grof Bertold“.

(„Le Gouvernement Royal de Serbie n'ayant pas répondu d'une manière satisfaisante à la Note qui lui avait été remise par le Ministre d'Autriche-Hongrie à Belgrade à la date du 23 Juillet 1914, le Gouvernement Imperial et Royal se trouve dans la nécessité de pourvoir lui même à la sauvegarde des ses droits et intérêts et de recourir à cet effet à la force des armes, et cela autant plus que des troupes serbes ont déjà attaqué près de Temes-Kubin un détachement de l'armée Impériale et Royal. L'Autriche-Hongrie se considère donc de ce moment en état de guerre avec la Serbie.

Le Ministre des Affaires Etrangères
d'Autriche-Hongrie
Comte Berchtold“)

Izvor: Grosse Politik.

Napomena:

Bertold je, po carevom nalogu, uputio Srbiji ovu notu o objavi rata 28. jula 1914. u 11 časova, običnom poštom preko Bukurešta, pošto je njen posla-

nik u Beogradu, Gizl, primivši odgovor srpske vlade na ultimatum od njenog predsednika Nikole Pašića, izjavio da prekida diplomatske odnose i (iste večeri) sa osobljem misije napustio Beograd. U ovoj noti je netačno naveden podatak o navodnom prethodnom srpskom napadu na austrougarske trupe kod Kovina. Ta neistina je, kako se navodi, bila potrebna ministru Bertoldu da bi car prihvatio objavu rata. Faksimil note, odnosno telegrama, videti u Istorija Jugoslavije, Beograd, 1972, ilustracija 157.

**PROKLAMACIJA FRANJE JOSIFA O RATU
AUSTRO-UGARSKE PROTIV SRBIJE,
29. jul 1914.**

Mojim narodima!

Bila mi je najveća želja, da godine koje mi milost božja još odredi, posvetim djelu mira i da moje narode sačuvam od teških žrtava i tereta rata.

Ali Vijeće Providnosti odlučilo je drugo.

Nedjela jednog mržnjom prožetoga protivnika prisiljavaju me da radi zaštite časti moje monarhije, zbog zaštite njenoga ugleda i njezinoga položaja (moći), u cilju da se osigura njezin opstanak, da poslije mnogo godina mira posegnem za mačem.

S brzo zaboravljajućom nezahvalnošću je Kraljevina Srbija, koju su od prvih početaka njene državne samostalnosti pa do najnovijega vremena moji preci i ja podupirali i unapređivali, stupila već pred više godina na put otvorenog neprijateljstva protiv Austro-Ugarske.

... Sve više bukti mržnja protiv mene i moje kuće, sve otvorenije se ispoljava težnja da se otrgnu neodvojiva područja Austro-Ugarske.

Zločinačko nastojanje prodire preko granica kako bi se na Jugoslaviju monarhije potkopale osnove državnog poretka, te pokolebalo narod u njegovoj vjernosti prema vladarskom domu i domovini, a omladinu zavelo i nadražilo na vršenje zločinačkih djela bjesnila i veleizdaje.

Niz ubijstva, jedna planski pripremljena i provedena zavjera, čije je strahovito izvršenje mene i moje vjerne narode pogodilo u srce, sve to predstavlja krvavi trag onih mračnih skupina ljudi, koje je Srbija stavila u pokret i vodila.

Ovome nepodnošljivom djelovanju mora se stati na put, treba završiti s neprekidnim izazivanjem od strane Srbije, mora se nepovri-

jeđenom očuvati čast i dostojanstvo moje monarhije, a njen državni, gospodarski i vojni razvitak treba poštediti od stalnih potresa.

Uzalud je moja vlada poduzela još posljednji pokušaj, da taj cilj postigne mirnim sredstvima, da se Srbija skloni na promjenu ozbiljnom opomenom...

... Moram prići tome, da se silom oružja ostvare bezuvjetna jamstva, koja treba da osiguraju mojim državama red unutar i trajni mir iz vana.

U ovom ozbiljnom času ja sam potpunoma svjestan sve dalekosežnosti moje odluke i moje odgovornosti pred svemogućim. Ja sam sve ispitao i izvagao.

Mirnom savješću stupam na put, koga mi dužnost ukazuje.

Povjeravam se mojim narodima, koji su se uvijek u svim olujama okupljali u jedinstvu i vjernosti oko moga prijestolja i uvijek bili spremni na najteže žrtve za čast, veličinu i moć domovine.

Vjerujem u hrabru i podaničkim pouzdanjem prožetu vojnu snagu Austro-Ugarske.

Oslanjam se na svemogućega, da će mome oružju podariti pobjedu.

Franjo Josip I.

(Objavljeno u štampi monarhije istoga dana.)

Izvor: *Grosse Politik*.

Napomena:

Proklamacija cara Franje Josifa o ratu Srbiji, objavljena 29. jula 1914. i data u formi manifesta, govorila je o habzburškom nepoznavanju situacije, ne samo u svetu već i u samoj monarhiji koja se „uzalud pokušavala održati pozivanjem na tradicionalni dinastični legitimizam u odbranu stanja koje je sve otvorenije razotkrivalo da je protiv životnih interesa naroda jugoslovenskih zemalja u Austro-Ugarskoj i izvan njenih granica“ (komentar F. Čulinovića uz tekst Proklamacije, objavljen u *Dokumentima o Jugoslaviji*).

„Osnovni razlog za ovu objavu rata sadržan je u tvrđenju da Srbija, prvo, predstavlja opasnost po integritet Monarhije i, drugo, da je ona pokretač i rukovodilac zavere koja se ispoljava u mnogobrojnim terorističkim aktima... uperenim protiv Monarhije i njene dinastije“, kao i da „nije prihvatila ultimatum od 23. jula“ (A. Mitrović, *Prodor na Balkan i Srbija 1908–1918*, Beograd, 1981, str. 20).

Istog dana austrougarske trupe su bombardovale Beograd i tako je počeo Prvi svetski rat.

**UGOVOR O SAVEZU IZMEĐU NEMAČKE I TURSKE,
Carigrad, 2. avgust 1914. (projekat)**

1) Dve sile ugovornice se obavezuju da će se držati stroge neutralnosti prema sadašnjem sukobu između Austro-Ugarske i Srbije.

2) U slučaju da Rusija interveniše aktivnim vojnim merama i time stvori za Nemačku *casus foederis* prema Austro-Ugarskoj, onda će taj *casus foederis* stupiti na snagu i za Tursku.

3) U slučaju rata Nemačka će ostaviti svoju vojnu misiju na raspolaganju Turskoj.

Ova će pak obezbediti pomenutoj vojnoj misiji stvaran uticaj na opšte vođenje armije, u skladu sa onim što je direktno dogovoreno između Njegove Ekselencije ministra rata i Šefa vojne misije.

4) Nemačka se obavezuje da će po potrebi braniti oružjem... otomansku teritoriju ako ova bude ugrožena.

5) Ovaj sporazum, koji je sklopljen da bi zaštitio ova dva carstva od međunarodnih komplikacija koje bi mogle nastati iz sadašnjeg sukoba, stupa na snagu odmah posle potpisivanja od strane pomenutih punomoćnika i važiće, uz analogne uzajamne obaveze, do 31. decembra 1918.

6) Ako ni jedna od visokih strana ugovornica ne otkáže ugovor najkasnije šest meseci pre gore navedenog roka, ugovor će nastaviti da važi još pet godina.

7) Ovaj akt će ratifikovati Njegovo Veličanstvo car Nemačke, kralj Pruske i Njegovo Veličanstvo Otomanski car, i ratifikacioni instrumenti će biti razmenjeni u roku od mesec dana od dana potpisa.

8) Ovaj sporazum će ostati tajan i moći će da se objavi samo na osnovu sporazuma dveju visokih strana ugovornica.

U uverenju, itd...

(Potpisi:) Frhr. v. Wangenheim
Seid Halim

Izvor: Strupp, *Documents*, t. III, p. 31–32.

Napomena:

Oba bloka sila koja su bila formirana, veoma su se angažovala na pridobijanju Turske na svoju stranu neposredno pre izbijanja Prvog svetskog rata. Centralne sile su u tome imale više uspeha zbog turskog oslanjanja na Nemačku i njenog uticaja koji je od kraja prošlog veka imala na Carigrad. Berlin je ostvario veliki diplomatski uspeh vodeći pregovore koji su doveli do zaključenja tajnog ugovora sa Turskom 2. avgusta 1914. o prijateljskoj neutralnosti u austrijsko-srpskom ratu, ali i o turskom uključivanju u rat ako Rusija vojnim akcijama natera Nemačku da i ona to isto učini. Nemačka je obećala pomoć odbrani turske teritorije. Ugovoru je pristupila i Austro-Ugarska, a Turska je ostala neutralna dok krajem septembra nije zatvorila moreuze zbog incidenta sa engleskom flotom u Dardanelima, da bi narednog meseca prekinula diplomatske odnose sa Rusijom, i sredinom novembra najavila rat silama Antante. Ruski predlog iz avgusta 1914, koji je podnet zajedno sa saveznicima, Britanijom i Francuskom, o garantovanju integriteta i nezavisnosti Turske ako ona proglasi neutralnost i izvrši demobilizaciju, nije doveo ni do kakve promene u turskom stavu.

Ovaj ugovor je bio osnova uključivanja Turske u Prvi svetski rat na strani Centralnih sila. Tekst ugovora je usaglašen 31. jula, a 1. avgusta Nemačka je ultimatumom objavila rat Rusiji. Ugovor je bio posledica, kako nemačkih koncesija za izgradnju bagdadske železnice, tako i vojne saradnje koju su imale dve zemlje.

**REGENT ALEKSANDAR SRPSKOJ VOJSCI,
Kragujevac, 22. jul (4. avgust) 1914.**

Junaci!

Najveći i zakleti neprijatelj naše države i našega naroda iznenada i bez ikakvog razloga nasrnuo je besomučno na našu čast i na naš život. Austrija, taj nezajažljivi naš severni sused, već je nagomilala vojsku i učinila više pokušaja, da pređe našu severnu granicu i da porobi našu divnu otadžbinu. Njoj kao da je bilo malo, što smo mi morali godinama mirno da slušamo jauke miliona naše braće, koji su do nas dopirali iz Bosne i Hercegovine, iz Banata i Bačke, iz Hrvatske, Slavonije, Srema i sa našega mora, kršne Dalmacije. Sada je zatražila najviše, traži našu glavu, našu nezavisnost, život i čast Srbije.

Junaci!

Posle sjajnih uspeha našega oružja 1912. i 1913. godine i državnih tekovina, koje nam je priznala cela Evropa zaključenim mirom u Bukureštu, Ja sam najiskrenije želeo, da se Srbija i Moji dragi ratnici u miru odmore i okrepe od silnih ratnih napora, uživajući u tekovinama svojih pobeda. I zato je Srbija bila gotova, da se na miran način objasni i sporazume s Austro-Ugarskom o svima spornim pitanjima. Ali se, nažalost, odmah uvidelo, da Austrija ne ide na to, da s nama pregovara. čak i da smo ispunili sve njene zahteve, ona je bila rešila, da nas napadne, da nas ponizi i da nas ubije. Zato su ti sramni zahtevi Austrije morali dobiti dostojan odgovor. Ja sam ih sa prezrenjem odbio, uveren da ćete svi vi tu sramotu, koja je imala pasti na nas, baciti u lice onome koji je pokušao, da njome umrlja sjaj i slavu vašega oružja. Stoga sam vas i pozvao u ovo ratno doba, da pod vašim pobedonosnim zastavama, i ako još umorni od skorašnjih naših pobeda, stanete opet na branik otadžbine.

Saopštenje koje vam sada činim, jeste objava rata Austriji. Na oružje, moji dični sokolovi!

Junaci!

Vi ćete imati da se borite sa jednim neprijateljem, koji nikad nije imao ni ratne sreće niti vojničkih pobeda! U ovome svetom ratu Ja ću vam biti vrhovni komandant. Mi smo se prošle dve godine velikim delom upoznali u bojnoj vatri. I ja sam se na Kumanovu, Bitolju i na Bregalnici sa ponosom divio vašoj svesnoj hrabrosti i vašem besprimer-
nom samopregorevanju. Zato sam i uveren, da ćete vi i ovoga puta, na braniku otadžbine i u velikom delu oslobođenja srpskoga roblja ume-
ti samo da uvećate slavu i lepi glas srpskoga oružja i vašega junaštva.

Junaci!

Pored bratske Crne Gore i svih ostalih Srba, koji će se protiv Austrije boriti gde se tko bude zatekao i čime bude mogao, vi ćete u ovoj velikoj borbi kao svoje ratne drugove imati sa severa našu moć-
nu i silnu braću Ruse, čiji je uzvišen car Nikola II, na prvi glas o austrijskom napadu na Srbiju odlučno i viteški sa celom oružanom Rusijom stao na odbranu Srpstva i Slovenstva. S druge strane uz Ru-
se su stali rame uz rame njihovi hrabri saveznici a naši osvedočeni prijatelji Francuzi, koji su već otpočeli ogorčenu borbu s austrijskim saveznikom, Nemačkom.

Junaci!

Na svetu nema svetije dužnosti nego što je odbrana svoje države, svoje nacije i vere, odbrana svoga ognjišta, svojih starih i nejakih. Sto-
ga, s verom u Boga, u njegovu pravdu i milost, pođimo napred uvere-
ni u pobedu i ukasimo naše zastave novim lovorikama, jer je na tim zastavama Proviđenje ispisalo danas jasnije nego ikad naš ratni poklič:

U boj za slobodu i nezavisnost srpskoga naroda!

Živela Srbija!

Živela Moja dična vojska!

Kragujevac, 22. jula 1914. godine.

Vrhovni komandant vojske
prestolonaslednik Aleksandar

Dokument 66

**RATNI CILJEVI SRBIJE.
NIŠKA DEKLARACIJA.
N. PAŠIĆ – M. SPALJKOVIĆU
8. (21) septembar 1914.**

I ako još nije nastupilo vrijeme da se prosudi pitanje o tome, kojoj državi ima da pripadne ova ili ona teritorija nakon konačne pobjede nad neprijateljem, smatram ipak nužnim da na vrijeme obratim Vašu pažnju na naše aspiracije, da se uzmognete istima rukovoditi lično u vašim razgovorima u diplomatskim krugovima glede težnja drugih država. Sada činim to u kratko, a kasnije poslat ću Vam podrobnije instrukcije sa historičkim podacima o srpsko-hrvatskim zemljama, za kojima težimo. Ako rat svrši onako, kako želimo, i Austro-Ugarska bude konačno pobjeđena, tad će se naše pretenzije rasprostraniti na slijedeće zemlje i granice: Banat u onim granicama, u kojima srpski elemenat predstavlja većinu stanovništva, sa strateškim granicama na istoku prema Rumunjskoj. Pretpostavljam, da ova granica ima da se protegne i na istoku od Dunava više Oršave, gornjim hrptom do Maroša, ostavljajući Lugoš, Lipe i Arad Rumunjskoj, a Temišvar Srbiji, pa dalje ovom rijekom do njenog ušća u rijeku Tisu i do ušća ove u Dunav, zatim Dunavom do točke sjevernije od Oršave, gdje počinje granica. Ovo predstavlja veći dio stare srpske Vojvodine s vojnim granicama prema Dunavu. Od ušća Maroša u Tisu granica ima da ide na zapad tako, da bi nama pripala Subotica (Sabatka) i Baja, do Dunava, zatim ravnom linijom na zapad preko Bara do ušća rječice Rinya u Dravu, pa dalje gore tokom Drave do ušća rijeke Mure, zatim rijekom Murom do Leibniza, i dalje vodorezom obuhvatajuć Kranjsku i spuštajući se u Istru.

Posljednja mogla bi se podijeliti s Italijom, ako bi ova neodložno istupila protiv Austro-Ugarske. Napokon upozorujem Vas, da je Banat sa gore označenim strateškim granicama prema Rumunjskoj potreban Srbiji, jer ona bez tih granica ne može s uspjehom štititi ni Banat ni stoni grad Beograd.

NIŠKA DEKLARACIJA.
IZJAVA VLADE KRALJEVINE SRBIJE,
Niš, 24. novembar (7. decembar) 1914.

Vladi je čast izići pred Narodno Predstavništvo s ovom izjavom:

Ona je obrazovana s ciljem da se u njenom sastavu oliči i do kraja ove velike krize oličava jedinstvo volja, snaga i ciljeva naše zemlje. Uverena u poverenje Narodne Skupštine, dokle god sve svoje sile stavlja u službu velike stvari Srpske Države i Srpsko-Hrvatskog i Slovenačkog Plemena, Vlada smatra za svoju pravu dužnost da se s beskrajnim poštovanjem pokloni pred svetlim žrtvama hrabro i voljno prinesenim na oltar Otadžbine. Celoj pak srpskoj vojsci i svima u njoj, od onih koji vode i komanduju do redova na predstražama, šalje izraze svojeg poverenja, divljenja i zahvalnosti za napore koje čine i žrtve koje za Otadžbinu podnose.

Naša mlada i mala vojska, čuvajući lep glas koji je stekla lanjske i preklanjske godine, stala je sad dostojno uza slavne, mnogomilione i stare vojske velikih naroda, naših saveznika, koji s nama zajedno vode borbu za stvar pravde i slobode. To nam je istorijska tekovina, čiji će se golemi značaj sagledati i pravilno oceniti istom po svršetku ovih mučnih ratnih dana.

Uverena u rešenost celoga srpskog naroda da istraje u svetoj borbi za odbranu svoga ognjišta i svoje slobode, Vlada Kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatak da obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja koje je, u trenutku kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca. Sjajni uspeh koji ima da kruniše ovo vojevanje iskupiće obilato krvave žrtve, koje današnji srpski naraštaj podnosi.

U toj borbi srpski narod nema izbora, jer se između smrti i života ne bira. On je na nju prinuđen i vodiće je sa onakom istom nesalomnom energijom, s kakvom se pre sto godina borio za svoj Vaskrs iz kosovske grobnice. Vlada će se truditi da bude veran izraz te rešenosti narodne, i ona će, verna svojim moćnim i junačnim saveznicima, s poverenjem u budućnost čekati čas pobeде.

Vlada zna za patnje i terete koje podnosi vojska i veliki deo naroda, i činiće sve što je u ljudskoj snazi da to olakša. Ona će preduzimati, brzo i odlučno, sve mere da snabdevanje vojske i nega ranjenika budu sve bolji i ništa se u tom pogledu neće žaliti. U sporazumu s vama, Gospodo Poslanici, rešiće i mere kojima će se posle rata olakšati narodu da povрати svoju istrošenu snagu i sredi svoje imovno stanje, a dok je neprijatelj još tu, ona od svega srca šalje najboljoj snazi naše zemlje poklič.

Napred, s Božjom pomoću, na neprijatelja, u borbu za slobodu!

Srpske novine, br. 282, Niš,
25. novembra (8. decembra) 1914.

Dokument 68

**REGENT ALEKSANDAR SRPSKOJ VOJSCI,
Kragujevac, 25. decembar 1914. (7. januar 1915)**

Junaci!

Stojeći pred neprijateljem na braniku svoje mile zemlje, vi dočekujete velike svetle praznike Hristovog Roždestva, daleko od svojih milih i dragih na domu.

Junaci!

Proslavite Roždestvo Hristovo u mislima sa vašima na domu, slavite Boga što je našem oružju dao svoj blagoslov i što ste junački odbranili svoju zemlju od najezde neprijateljske. Budite sretni i zadovoljni što će u vašim domovima i ove godine božićni Badnjak biti prinet na vatru u punoj slobodi a u slavu Božiju.

Sa verom u Boga slavite ime njegovo sa punom nadom, da će i dalje njegov blagoslov pratiti naše oružje i našu milu Srbiju.

Dočekujući ove svetle praznike sa vama zajedno na bojnopolju, Ja vas junaci pozdravljam pozdravom:

Hristos se rodi!

U Kragujevcu 25. decembra 1914.

Vrhovni komandant prestolonaslednik
Aleksandar

Dokument 69

**(TAJNI) LONDONSKI UGOVOR ITALIJE
SA SILAMA ANTANTE,
26. april 1915.**

Zaključci Londonske konferencije

Po naređenju svoje vlade, markiz Imperiali, ambasador Njegovog Veličanstva kralja Italije, ima čast da saopšti veoma poštovanom Sir E. Greyu, glavnom državnom sekretaru Njegovog Britanskog Veličanstva za inostrane poslove, i njihovim ekselencijama g. Pavlu Cambonu, ambasadoru francuske republike i g. grofu de Benckendorffu, ambasadoru Njegovog Veličanstva cara svih Rusa, sledeći

MEMORANDUM

Član 1

Bez odlaganja će se zaključiti Vojna konvencija među generalštabovima Francuske, Velike Britanije, Italije i Rusije; ova Konvencija ustanoviće minimum vojnih snaga, koje će Rusija izvesti protiv Austro-Ugarske sa ciljem da spreči koncentrisanje svih austrougarskih snaga protiv Italije u slučaju, kada bi Rusija odlučila, da usmeri svoj glavni napor protiv Nemačke.

Konvencija će urediti pitanje primirja, koje najviše zavisi od glavne komande armija.

Član 2

Sa svoje strane Italija se obavezuje da će sve svoje snage usmeriti u pravcu vođenja rata u savezništvu sa Francuskom, Velikom Britanijom i Rusijom protiv svih njihovih neprijatelja.

Član 3

Mornarice Francuske i Engleske sarađivaće aktivno i trajno sa Italijom do uništenja austrougarske mornarice ili do zaključenja mira.

S tim ciljem će se bez uslovljavanja zaključiti Pomorska konvencija između Francuske, Velike Britanije i Italije.

Član 4

Mirovnim ugovorom Italija će dobiti Trient, cizalpinski Tirol sa njegovom geografskom i prirodnom granicom (granica Brenera), Trst, grofovije Goricu i Gradišku, celu Istru do Kvarnera, uključujući Volosko i kvarnerska ostrva Cres i Lošinj, kao i mala ostrva Plavnik, Unije, Sarkane, Polačare, Sv. Petar Ilovik, Tovarnik, Grujicu i obližnja ostrvca.

Primedba

Granica po članu 4 biće trasirana na sledeći način:

Od Piz Umbraila do severno od Stelvia, granica će pratiti kosu Retskih Alpa do izvora Adige i Eisack, prolaziće preko planina Reschen i Brenner i preko vrhova Oetz i Ziller. Granica će zatim krenuti prema jugu, preći će planinu Toblach i sići do današnje granice Karnijskih Alpa. Pratiće ovu granicu do planine Trbiža, i za planinom Trbiža liniju razvođa Julijskih Alpa preko Predilskog klanca, planina Mangart, Triglav (Terglou) i liniju razvođa brežuljaka Podbrdo, Podlanišča i Idrije. Od ove tačke granica će krenuti na jugoistok prema Sniježniku, ostavljajući izvan italijanske teritorije čitav sliv Save i njenih pritoka; od Sniježnika granica će krenuti prema obali tako da Kastav, Matulji i Volosko ostanu na italijanskoj teritoriji.

Član 5

Italija će dobiti i provinciju Dalmaciju u njenim sadašnjim granicama, obuhvatajući na severu Lisaricu i Tribanj, a na jugu do jedne linije, koja počinje na obali rta Planka i koja se proteže na istok prateći vrhove, koje stvaraju razvođe na način, da će na italijanskoj teritoriji ostati sve doline i vodene žile, koje silaze prema Šibeniku, kao što su Čikola, Krka i Butišnjica i njihove pritoke. Italija će, takođe, dobiti ostrva, koja se nalaze na severu i na zapadu Dalmacije počev

od ostrva Premude, Silbe, Oliba, Škrde, Maun, Pag i Vir na severu, do Mljeta na jugu, obuhvatajući ostrva Sv. Andrija, Biševo, Vis, Hvar, Torkul, Korčula, Kaciol i Lastovo, sa susednim grebenima i ostrvcima, zatim Palagruž, izuzev ostrva Veliki i Mali Drvenik, Čiovo, Šolta i Brač.

Neutralizovano će biti:

1. – Cela obala od rta Planka na severu do južne obale poluostrva Pelješac na jugu tako da se obuhvati celo poluostrvo; 2. – deo obale, koji počinje na severu na jednoj tački udaljenoj 10 kilometara južno od Cavtata, pa se zatim prostire prema jugu sve do reke Vojuše tako da obuhvata zaliv i luke Kotor, Bar, Ulcinj, Sv. Ivan Medovanski, Drač, ne kršeći prava koje ima Crna Gora na osnovu izjava koje su velike Sile izmenile aprila i maja 1909; ova prava se odnose samo na sadašnju teritoriju Crne Gore i neće važiti za one zemlje i luke koje će joj tek biti dodeljene; prema tome, nijedan deo obale, koju danas ima Crna Gora, neće biti neutralizovan; na snazi će ostati ograničenja koja se odnose na luku Bar na koja je pristala Crna Gora 1909; 3. – i na kraju sva ostrva koja nisu dodeljena Italiji.

Primedba

Četiri velike Sile saveznice dodeliće Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori sledeće teritorije:

Na gornjem Jadranu čitavu obalu od Voloskog na granici Istre do severne obale Dalmacije, obuhvatajući sadašnju ugarsku obalu i hrvatsko primorje, sa lukom Rijeka i malim lukama Novi i Karlobag, kao i ostrva Krk, Prvić, Grgur, Goli i Rab. Na južnom Jadranu, u oblasti za koju su zainteresovane Srbija i Crna Gora, cela obala od rta Planka do reke Drim, sa važnim lukama Split, Dubrovnik, Kotor, Bar, Ulcinj i Sv. Ivan Medovanski, i sa ostrvima Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan i Koločep. Luka Drač ostaće nezavisnoj muslimanskoj državi Albaniji.

Član 6

Italija će imati potpuni suverenitet nad Valonom, ostrvom Sasseto i nad jednim delom teritorije dovoljno velikim da se osigura odbrana ovih tačaka (od Vojuše na severu i na istoku, približno do severne granice oblasti Chimarra na jugu).

Član 7

Ako Italija dobije Trient i Istru po članu 4, Dalmaciju i Jadranska ostrva u granicama određenim u čl. 5 i zaliv Valona (član 6), i ako se centralni deo Albanije sačuva za stvaranje male neutralizovane autonomne države, ona se neće protiviti da se severni i južni deo Albanije – ukoliko to žele Francuska, Velika Britanija i Rusija – razdele između Crne Gore, Srbije i Grčke. Obala od južne granice italijanskog imanja Valona (vidi čl. 6) pa do rta Stylos biće neutralizovana.

Italiji će biti naloženo da zastupa Albaniju u njenim odnosima sa inostranstvom. Italija se saglasila sa tim da se u svakom slučaju na istoku Albanije ostavi dovoljno velika teritorija sa ciljem da se osigura zajednička granica Grčkoj i Srbiji na zapadu Ohridskog jezera.

Član 8

Italija će dobiti potpuni suverenitet nad ostrvima Dodekaneza koje sada ima.

Član 9

Francuska, Velika Britanija i Rusija priznaju da je Italija zainteresovana da podrži ravnotežu na Sredozemlju i da će u slučaju potpune ili delimične podele azijske Turske, dobiti njen pravedan deo u sredozemnoj oblasti koji se nalazi blizu provincije Adalija gde je Italija već stekla neka prava i interese koji su bili predmet jedne britansko-italijanske konvencije. Prostor koji će eventualno biti dodeljen Italiji, odrediće se kada za to dođe vreme, i pri tom će se voditi računa o postojećim interesima Francuske i Velike Britanije.

Interesi Italije uzeće se takođe u obzir u slučaju da se očuva teritorijalna celovitost Otomanske Imperije kao i u slučaju da nastanu promene u zonama uplitanja velikih Sila.

Ako bi Francuska, Velika Britanija i Rusija tokom rata zauzele neke teritorije azijske Turske, Italiji će ostati gore pomenuta zona blizu provincije Adalija u gore određenim granicama i ona će imati pravo da je zauzme.

Član 10

Italiji će se u Libiji ustupiti prava i privilegije koje sada uživa sultan na osnovu Lozanskog dogovora.

Član 11

Italija će dobiti deo eventualne ratne odštete koji će odgovarati njenim zalaganjima i žrtvama.

Član 12

Italija izjavljuje da se pridružuje deklaraciji Francuske, Velike Britanije i Rusije u smislu da se Arabija i muslimanska sveta mesta u njoj ostave pod nezavisnom muslimanskom vlašću.

Član 13

U slučaju da Francuska i Velika Britanija povećaju svoje kolonijalne teritorije u Africi na račun Nemačke, ove dve velike sile priznaju u principu da će Italija imati pravo da traži pravednu kompenzaciju u pogledu rešenja u njenu korist po onim pitanjima koja se odnose na granice italijanskih kolonija Eritreje, Somalije i Libije, kao i susednih kolonija Francuske i Velike Britanije.

Član 14

Velika Britanija se obavezuje da će olakšati, bez odlaganja i uz prihvatljive uslove, zaključenje zajma od najmanje 50.000.000 lira sterlinga, koje će se emitovati na londonskom tržištu.

Član 15

Francuska, Velika Britanija i Rusija pružće podršku otporu koji će Italija imati protiv svakog pokušaja da se predstavnici Svete stolice uključe u pregovore za mir i rešavanje ostalih pitanja koje je izazvao ovaj rat.

Član 16

Ovaj dogovor držaće se u tajnosti. Jedino će pristajanje Italije na deklaraciju od 5. septembra 1914. biti objavljeno odmah posle objave rata od strane Italije ili protiv nje.

Upoznavši se sa ovim Memorandumom predstavnici Francuske, Velike Britanije i Rusije, ovlašćeni za to, zaključili su sa predstavnikom Italije, koji je takođe ovlašćen od svoje vlade, sledeći Ugovor.

Francuska, Velika Britanija i Rusija izjavljuju svoju saglasnost s Memorandumom koji je predložila italijanska vlada. Pozivajući se na članove 1, 2 i 3 Memoranduma, koji predviđaju vojnu saradnju četiri velike Sile na kopnu i moru, Italija izjavljuje da će ući u rat što pre je moguće i to u roku koji neće biti duži od mesec dana od potpisa ove izjave. U potvrdu čega su ovlašćeni predstavnici stavili svoje potpise i overili ga svojim pečatima.

Sačinjeno u Londonu, u četvorostrukom originalu, 26. aprila 1915.

Sir Edward Grey
Cambon
Marchese Imperiali
Graf Benckendorff

Izvor: M. Marjanović, *Londonski ugovor iz 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917*, Zagreb, 1960, str. 145–149.

Napomena:

Ovim ugovorom Italija se konačno opredelila za sile Antante, jer su one nudile više od njenih saveznika iz Trojnog saveza (Austro-Ugarske i Nemačke) i stupila u svetski rat. Italijanska vlada je prethodno objavila Deklaraciju o neutralnosti (3. avgusta 1914) i počela tajne pregovore sa silama Antante a uporedo i sa saveznicama iz Trojnog saveza. Četvrtog aprila 1915. italijanski ambasador u Beču uručio je grofu Bertoldu Deklaraciju o izlasku Italije iz Trojnog saveza, a 23. maja Italija je objavila rat Austro-Ugarskoj, dok je narednog dana prekinula diplomatske odnose sa Nemačkom, da bi rat između njih počeo 28. avgusta 1916. Italija je posle rata obilno koristila tajni London-ski ugovor i Britaniju i Francusku da bi povećavala svoje pretenzije prema jugoslovenskim teritorijama kroz veliku diplomatsku borbu za rešenje tzv. jadranskog pitanja. Videti studiju citiranu u izvoru ovog dokumenta.

**KOLEKTIVNA SAVEZNIČKA NOTA SRBIJI⁴¹
ZA KOMPENZACIJE BUGARSKOJ,
3. avgust (21. jul) 1915.**

Rat je dospeo u kritičnu fazu u kojoj je imperativna dužnost svakog od saveznika da učini sve napore i sve žrtve nužne da bi se on doveo do uspeha.

Srbija će nesumnjivo priznati da su Saveznici vodeći ovaj rat dali ogromne žrtve da bi sačuvali, između ostalog, Srbiju kao nezavisnu državu. Ona mora shvatiti da i ona mora da podnese žrtve da bi olakšala divovski zadatak koji stoji pred njom kao i pred njenim saveznicima koji se zajedno bore za zajedničku stvar i ispunjenje jednog opšteg cilja.

Srbija mora da shvati da je saradnja Bugarske veoma važan činilac u ovoj velikoj borbi i da postoji stvarna opasnost da Bugarska, ukoliko joj se ne obezbede znatne kompenzacije, može ne samo odbiti saradnju već i preduzeti takvu akciju koja bi dovela do opšte katastrofe i ugrozila položaj same Srbije. Mada visoko cene ponašanje i iskrenu odanost Srbije, Saveznici osećaju obavezu da zatraže od Srbije da pristane da na kraju rata prepusti Bugarskoj nespornu zonu u Makedoniji, ako Bugarska sada odmah pruži svoju oružanu pomoć. Saveznici su spremni da se obavežu da će Srbija po zaključenju mira dobiti u Jadranskom moru, u Bosni i Hercegovini i drugde obilne kompenzacije koje su joj rezervisane i da će ostvariti u potpunosti svoje najvažnije miroljubive i ekonomske težnje. Srbija, međutim, mora takođe da shvati da kad jednom bude osigurana bugarska saradnja, pod uslovima koje Saveznici nameravaju da saopšte Bugar-

⁴¹ Prevod sa francuskog.

skoj, tj. da će Bugarska po završetku rata dobiti neosporavanu zonu kao i kompenzacije u Trakiji i drugde, Saveznici će moći da ostvare svoju nameru da pruže Srbiji široke, obilne i za naciju zadovoljavajuće teritorijalne dobitke samo pod uslovom da Srbija ne pravi nikakve probleme zbog pomenutih kompenzacija.

U svakom slučaju biće sačuvana zajednička granica između Grčke i Srbije.

Izvor: Diplomatski arhiv, Beograd.

Napomena:

Ovo je jedna od brojnih nota u odnosima sila Antante i Srbije u vezi sa zahtevima za kompenzacije Bugarskoj. Ona je značajna zbog poslednje rečenice, u kojoj se kaže da će „u svakom slučaju biti sačuvana zajednička granica između Grčke i Srbije“.

**TELEGRAMI KRALJU PETRU I OD RUSKOG CARA,
BRITANSKOG I ITALIJANSKOG KRALJA
I PREDSEDNIKA FRANCUSKE,
28. jul (10. avgust) 1915.**

Rat pred kojim ni ja ni moji saveznici nismo uzmakli da bismo sačuvali dostojanstvo i nezavisnost Srbije stiže do trenutka u kome se od svih nas zahtevaju najveće žrtve da bismo ga brzo završili odlučnom pobedom nad neprijateljem. Samo poraz Nemačke i Austro-Ugarske može da obezbedi Srbiji budućnost dostojnu junačkih dela koja su izvršili u toku ove godine njen narod i njena vojska. Samo taj poraz može joj dopustiti da otvori sebi pristup k moru i oslobodi slovensko stanovništvo koje stenje pod jarmom ugnjetača.

Pobeda nad ta dva Centralna Carstva može se postići samo ako dođu neki novi činioci koji bi pojačali aktivne snage Saveznika. Stoga ja apelujem na Vaše Veličanstvo, na mudrost i duh odricanja srpskog naroda u nadi da će Srbija hteti da pristane na žrtve koje Saveznici smatraju nužnim da bi obezbedili saradnju drugih država. To bi omogućilo da se umanje zla koja donosi ovaj rat, da se ubrza njegov kraj, i da se on usmeri prema srećnom završetku kakav zaslužuje pravedna stvar za koju se bore Saveznici.

(Potpis): Nikola

(Isti ovaj tekst poslao je kralju Petru engleski kralj.)

TELEGRAM NJ.V. KRALJA ITALIJE
NJ.V. KRALJU SRBIJE PETRU I

Dok italijanska vojska u stalnom napredovanju razbija strahovite odbrane koje je naš zajednički neprijatelj ranije pripremio, došao

je trenutak da Srbija pokaže celom svetu da politička mudrost jakih naroda nije odvojena od političke hrabrosti, o kojoj je ona dala sjajna svedočanstva.

Neosporivo iskustvo dugogodišnjeg perioda, dokazano nedavnim događajima, očigledno pokazuje da će samo odlučna pobeda nad našim zajedničkim neprijateljima omogućiti čvrsto obezbeđenje političke i ekonomske nezavisnosti Srbije, kao i dostojanstvo Vašeg Doma i Vašeg naroda.

Samo poraz naših neprijatelja omogućio bi Srbiji da otvori sebi pristup k moru i da oslobodi svoju ugnjetenu braću koja stenju pod tuđinskim jarmom.

Međutim, da bi se taj cilj postigao što pre potrebno je da se postojećim vojnim snagama Saveznika dodaju novi faktori.

Ja sam uveren da će Vaše Veličanstvo i junački srpski narod biti voljni da pristanu na žrtve koje će Saveznici smatrati nužnim da bi se obezbedila saradnja drugih država.

Takvom saradnjom mi omogućujemo sebi da približimo kraj rata i dovedemo taj strašni konflikt do srećnog rešenja, mira i pravde.

Ja apelujem na mudrost i duh odricanja srpskog naroda. Prijateljska osećanja Italije prema Srbiji odavno su poznata. Kako je Vaše Veličanstvo otkrilo u dokumentima koji su nedavno objavljeni, politička i ekonomska nezavisnost Srbije bila je i pre našeg ulaska u rat jedna od osnova italijanske političke akcije na Balkanu. Moja vlada i italijanski narod gledaju sa poverenjem u budućnost i blisko prijateljstvo sa Srbijom i Mi želimo plodnu i iskrenu saradnju dvaju naroda na polju trgovine, zajedničkog napretka i civilizacije.

KOPIJA TELEGRAMA G. PREDSEDNIKA REPUBLIKE
NJ.V. KRALJU SRBIJE PETRU

Na izmaku prve godine rata želim da uputim svoje dobre želje Vašem Veličanstvu i junačkom srpskom narodu. Već mnogo dugih meseci naši saveznici i mi borimo se zajedno sa Srbijom protiv neprijatelja njene nezavisnosti, i moramo još da uložimo velike napore da bismo obezbedili potpunu pobedu. Molimo Vaše Veličanstvo da veruje da će u svim diplomatskim pregovorima koje događaji čine nužnim Francuska i njeni Saveznici i dalje imati u vidu interese Srbije. Ako od nje tražimo da pristane na neke žrtve, to je zato što su one

uslov za konačni uspeh. One će uostalom biti uveliko nadoknađene znatnim koristima koje Saveznici nameravaju da obezbede Srbiji među kojima će biti u najmanju ruku aneksija Bosne i Hercegovine, sa širokim pristupom Jadranskom moru. Vaše Veličanstvo i mi želimo pre svega uništenje naših neprijatelja; stoga moramo da želimo i sredstva za to.

(Potpisan): Rejmon Poenkare
(Raymond Poincare)

Izvori: Diplomatski arhiv MIP-a, Beograd.
M. Skakun, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, str. 296–297.

**SAVEZNIČKA OBEĆANJA (MEMOAR) SRBIJI
U DESET TAČAKA,⁴²
2. (15) avgust 1915.**

Predstavnici Velikih sila predali su 2. 8. 1915. u Nišu ovaj Memoar u 10 tačaka u kome se nabraja šta će Srbija dobiti ako učini ustupke Bugarskoj.

Memoar na francuskom glasi:

1) Kao odgovor na razjašnjenja koja je zatražila Njegova Ekselencija predsednik Saveta posle demarša predstavnika Savezničkih sila 4. avgusta, vlada Njegovog kraljevskog veličanstva Velike Britanije želi da dâ sledeće objašnjenje i garancije.

2) Ukoliko Srbija prihvati stavove Velikih sila u odnosu na Makedoniju, Srbija moći će da raspolaže sledećim teritorijama u slučaju pobeđe u ratu.

3) To su Bosna i Hercegovina, Srem do linije Drave i Dunava, uključujući Zemun i Bačku, kao i jadransku obalu od rta Ploča do tačke koja se nalazi deset kilometara južno od Cavtata, zajedno sa ostrvima Veliki Drvenik, Mali Drvenik, Čiovo, Šolta, Brač, Jakljan i Koločep, kao i poluostrvo Pelješac. Ukoliko budućnost Slavonije bude u rukama saveznika Srbije.

4) Postoji mogućnost dobijanja i obale od tačke koja se nalazi 10 kilometara južno od Cavtata do Drima, ali će se u vezi sa tom obalom uzeti u obzir i pretenzije Crne Gore po zaključenju mira, a odluka u vezi s tim neće biti doneta pre toga.

5) Obala od Drima do Vojuše ostavlja se za nezavisnu državu centralnu Albaniju.

⁴² Prevod sa francuskog.

6) O sudbini Hrvatske sa obalom od zaliva Volosko do granice Dalmacije, uključujući Rijeku, odlučiće se bez nanošenja štete posle zaključenja mira.

7) Obala od rta Ploča do najjužnije tačke Pelješca i obala od tačke koja se nalazi deset kilometara južno od Cavtata do Vojuše biće proglašena neutralnom kao i gore pomenuta ostrva, izuzev teritorije koje su već u posedu Crne Gore.

8) Što se tiče vlade Njegovog kraljevskog veličanstva, ona smatra da se granica u Makedoniji, utvrđena paragrafom 4 člana 2 tajnog Ugovora iz 1912. godine ne može ni na koji način menjati, izuzev direktnim pregovorima između Srbije i Bugarske, kao i međusobnom saglasnošću.

9) Granica između Srbije i Grčke polaziće od buduće granice između Srbije i Bugarske, ali vlada Njegovog britanskog veličanstva nije sada u stanju da precizira dokle će se ona prostirati.

10) Vlada Njegovog britanskog veličanstva želi, između ostalog, da stavi do znanja da se odriče svih pretenzija, što se nje tiče, prema teritorijama koje su definisane u paragrafima 3, 4, 5, 6 i 7.

Niško poslanstvo Njegovog britanskog veličanstva, 2/15. avgusta 1915. godine.

(Ispod teksta se nalazi plavom olovkom napisano:
„Tekst koji je predao poslanik francuski zadržao
predsednik kod sebe“.)

Izvori: Arhiv Srbije.

M. Skakun, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, str. 299–300.

Napomena:

Situacija na frontovima u toku 1915. se pogoršavala za sile Antante. Italijanska ofanziva je bila zaustavljena, a pokušaji da se osvoje Dardaneli i otvori put Rusije na jug onemogućeni su. Formalno neutralna, Bugarska je pregovarala sa obe strane, tražeći od Antante da natera Srbiju da joj ustupi čitavu Makedoniju, koja nije na to pristajala. Saveznici Srbije bili su spremni da podrže deo zahteva Bugarske i o tome su davali izjave bez konsultacija sa srpskom vladom. Prethodnim obećanjem Srbiji oni su pokušali da je ubede na popuštanje, u čemu nisu uspeli (videti: *Istorija Jugoslavije*, str. 283–390).

**ODGOVOR SRPSKE VLADE ŠEFOVIMA SAVEZNIČKIH
DRŽAVA NA TELEGRAME KRALJU PETRU,
13. avgust 1915.**

(1)

Sa živom zahvalnošću sećamo se moj narod i ja da je V.V. za nas poteglo mač u najmučnijem trenutku naše najnovije istorije koja predstavlja niz borbi za oslobođenje od ugnjetača i nezavisnosti, i da bez pomoći Ruskoga naroda i Saveznika koji su ustali u odbranu slobode i samostalnoga razvijanja svih naroda u Evropi, ne bismo mogli izdržati današnju ispolinsku borbu protiv Austro-Nemačke. Ja mogu uveriti V.V. da niko više od mene ne oseća težinu ovoga rata i da bih bio najsrećniji da vidim na kolenima pred V.V. vinovnike ovoga rata, koji se, ja to pouzdano verujem, mora i treba svršiti punim porazom Austro-Nemačke. U takvome uverenju i raspoloženju je i cio srpski narod, te se nadam da će on dati sve ono što mu je moguće da se ubrza povoljan ishod ovoga rata. Vlada srpska pred kojom se nalaze konkretni predlozi Saveznika o žrtvama koje se danas traže od srpskoga naroda rukovodiće se u svojoj odluci istim osećanjima zahvalnosti, požrtvovanja i dužnosti prema Saveznicima i srpskom narodu.

(Koncept na jednom listu bez ikakve oznake, pisan istim rukopisom kao i ostali odgovori. U početku crvenom olovkom napisano: „Rusija Engleska. Nešto izmenjeno“.)

(2)

Zahvaljujem V.E. na željama koje je uputila meni i mome narodu prilikom godišnjice ovoga strašnoga rata, koji Austro-Nemci zapo-

češe sa namerom da u Evropi učvrste svoju suprematiju, i ja Vam vraćam tople želje naše da što skorije vidite Vi i Francuska pobjedu načela slobode i samostalnoga života i razvijanja naroda u Evropi u ime kojih je Francuska sa svojim moćnim saveznicima izvadila mač. Ovaj rat je primorao sve Saveznike na velike žrtve i ja mogu uveriti V.E. da nikome više ne padaju tako teško te žrtve kao mome narodu i da bismo on i ja bili najsrećniji da se u najkraćem vremenu dovrši slom Austro-Nemačke i vaspostavi blagotvorni mir. Srpski narod čije je samopregovaranje već oprobano daće sve ono što je moguće samo da se ubrza povoljan ishod ovoga rata. Vlada srpska pred kojom se nalaze konkretni predlozi Saveznika o žrtvama koje se danas traže od srpskoga naroda rukovodiće se u svojoj odluci istim osećanjima a inspirišući se obzirima zahvalnosti, požrtvovanja i dužnostima prema Saveznicima i prema srpskom narodu.

(Koncept na jednom listu bez ikakve oznake sem što u početku piše: Francuska, što znači da je to odgovor predsedniku Republike Francuske na njegovo pismo kralju Petru.)

(3)

Sa najvećom pažnjom i simpatijama pratim razvijanje borbi koje hrabra italijanska vojska vodi protiv našega zajedničkoga neprijatelja koji je izazvao ovaj svetski rat u cilju suprematije Austro-Nemačke u Evropi. Srpski narod naučen na borbu za slobodu i na odbranu svoje samostalnosti od velikih oseća najbolje svu opasnost ako bi ovaj rat ispao povoljno po Austriju, i zato je podneo teške žrtve. On je gotov da ih ponova daje za potpuni slom Austro-Nemačke verujući da će velika načela slobode i samostalnog razvijanja svih naroda u Evropi, koja su proklamovali naši veliki Saveznici u početku rata, neminovno pobediti. U takvome uverenju narod će biti sve ono što mu je moguće da bi se ubrzao povoljnome kraju ovaj ispolinski rat. Vlada srpska pred kojom se nalaze konkretni predlozi Saveznika o žrtvama koje se danas traže od srpskoga naroda rukovodiće se u svojoj odluci o njima istim osećanjima, vodeći najstrožeg računa o moralnim obavezama, o žrtvama koje su Saveznici do sada za nas učinili, o dužnostima koje srpski narod ima prema Saveznicima, i koje ona ima prema srpskom narodu.

Saopštavajući, Vašem V., ovo ja Ga mogu uveriti da je i moja i mo-
ga svega naroda želja da se u budućnosti između Italije i Srbije za-
snuju što tešnje veze iskrenoga prijateljstva zasnovane na obostranim
interesima.

(Koncept bez ikakve oznake sem što u početku piše crvenom olov-
kom Italija, a na poledini: projekt odgovora Italiji. To je projekt od-
govora italijanskom kralju na njegovo pismo kralju Petru u pogledu
koncesije Bugarskoj.)

Izvori: Diplomatski arhiv MIP-a, Beograd.
M. Skakun, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, str. 298–299.

**PROGLAS O OSNIVANJU
JUGOSLOVENSKOG ODBORA,
London–Pariz, 1. oktobar 1915.**

Surovost kojom su Austro-Ugarska i Njemačka bacile Evropu u rat, onemogućila je Jugoslovenima, koji se nalaze pod austro-ugar-skim gospodstvom, da organizuju iole snažniji otpor. Prema jednoj u svim detaljima promišljenoj osnovi, čitav je jugoslovenski narod bez-odvlačno uvršten u vojsku, dok su inteligentni krugovi, a navlaš vođe narodnih stranaka, bačeni u tamnicu.

Tek nekim narodnim predstavnicima – malo ih je na broju – po-sluzila je sreća, da su se na početku rata našli u tudini, u slobodnoj Evropi, ili im je uspjelo umaknuti preko granice. Ova mala skupina političara započela je svojim radom u Rimu; objelodanila je više pro-testa protiv nečuvenih nasilja, kojim su poprištem jugoslovenski kra-jevi Austro-Ugarske; u isto je vrijeme ona i demantovala lažne tvrd-nje službenih austro-ugarskih organa, koji nastojahu, da prikažu je-dan dio Jugoslovena kao sklone austrijskim pretenzijama.

U Rimu bili su i štampani manifesti na iseljene Jugoslovene iz Austro-Ugarske s pozivom, da se pridruže kao dobrovoljci redovima srpsko-crnogorskim i savezničkim.

Jugoslovenski su emigranti obrazovali odbor, kojega članovi pred-stavljaju razne još neoslobođene jugoslovenske skupine.

Predsjednik: Dr. Ante Trumbić.

Članovi: Dr. Ante Biankini (Starigrad–Chikago), Dr. Ivo De Giul-li (Dubrovnik), Dr. Julije Gazzari (Šibenik), Don Niko Gršković (Cle-veland–Vrbnik–Krka), Dr. Hinko Hinković (Zagreb), Dr. Josip Je-

dlovski (Trst), Milan Marjanović (Kastav–Zagreb), Ivan Meštrović (Otavice, Dalmacija), Dr. Miće Mičić (Dubrovnik), Dr. Franko Potočnjak (Novi), Mihajlo Pupin (Pančevo–New York), Dr. Niko Stojanović (Bosna), Frano Supilo (Rijeka), Dušan Vasiljević (Mostar), Dr. Niko Županić (Metlika, Kranjska).

**OBJAVA RATA BUGARSKE SRBIJI,
14. oktobar 1915.**

Poslanik iz Londona.

4-X. 1915. K. Pov. br. 1028 iz Londona: (šifra).

Poslanik Holandije sad mi saopšti sledeći telegram: „Vlada Bugarske saopštava da je Bugarska saglasno čl. drugom Konvencije o otvaranju neprijateljstva u ratnom stanju sa Srbijom od 6 časova ujutro 14. oktobra, zbog povrede bugarske teritorije na tri mesta od strane srpskih trupa, čime su sledovale borbe. Za vreme neprijateljstva Bugarska će se pridržavati Ženevske Konvencije Crvenog Krsta i Konvencije o ratu na suvu pod uslovima reciprociteta. Molim saopštite to vladi srpskoj“.

Paraf: M. B.

Izvori: Diplomatski arhiv, Beograd.

M. Skakun, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, Beograd, 1984, str. 303.

Napomena:

Srbija (Pašić) je u toku 1915. pružala otpor saveznicima u zahtevima da se popusti pred bugarskim pretenzijama prema Makedoniji i da joj se daju kompenzacije kako bi bila privučena na stranu Antante. Od početnog neutralnog stava, bugarska politika se postepeno pretvarala u neprijateljsku prema Srbiji, posebno kada je 6. septembra 1915. sa Nemačkom zaključen tajni ugovor o savezu (sa tajnim dodatkom o kompenzacijama na račun Srbije). Pašić je u razgovoru sa saveznicima od početka odbijao teritorijalne ustupke Bugarskoj, navodeći tri ključna razloga za to: neprijateljstvo Bugarske, tajni londonski ugovor sa Italijom iz aprila 1915, kojim su saveznici već ustupili deo srpskih teritorija, kao i to što bi davanjem teritorija Makedonije po ugovoru o prijateljstvu i savezu od 12. marta 1912. „bio zatvoren put za So-

lun“ (ovo su bili argumenti sadržani u Pašićevim razgovorima sa poslanici-
ma sila Antante u Nišu maja 1915, kao i u noti koja je bila odgovor vlade na
kolektivnu notu savezničkih sila od 3. avgusta). Rezolucijom Narodne skup-
štine u Nišu, 23. avgusta, Pašić je dobio podršku za svoju politiku i stav pre-
ma saveznicima, odnosno Bugarskoj. Savezničke sile nisu u to vreme pred-
uzimale energične mere protiv Bugarske, niti su pružale dovoljnu pomoć
Srbiji. Tek kada su se uverile u bugarsku saradnju sa Centralnim silama, Ru-
si su 4. oktobra prekinuli diplomatske odnose sa Bugarskom, a to su učinile
i Francuska i Britanija već sledećeg dana. Napad Austro-Ugarske i Nemačke
udruženim snagama na Srbiju usledio je 5. oktobra 1915. Posle desetak da-
na borbi pao je Beograd i srpske trupe su počele povlačenje prema jugu. Tek
tada je Bugarska objavila rat Srbiji (14. oktobar 1915).

**IZ PISMA F. SUPILA JUGOSLOVENSKOM ODBORU,
5. jun 1916.**

Ima dulje vremena da nisam ni najmanje zadovoljan sa postupkom i politikom srpske vlade u promicanju i rješavanju Jugoslaven-skog pitanja na temelju narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Srpska vlada lijepim riječima proglašuje taj program kroz svoje kompetentne predstavnike, ali u čitavoj svojoj taktici i akciji počinila je mnogo propusta i krupnih načelnih pogrešaka proti tome programu... Trojedna kraljevina sa zemljama čije narodne većine teže nje-noj orijentaciji, među kojima ističem braću Slovence, jest i mora da bude Srbiji i istočnom dijelu našega naroda ravnopravni faktor, jer jedino tako može se pitanje riješiti na pravednom narodnom temelju... Po odredbama koje je Evropa glede nas Jugoslavena dosle učinila, ako bi se ove provele, sudbina Hrvata i Slovenaca ispala bi da ne može gore. Mi smo određeni kao rastrgani sitniš za podmirivanje svačijih računa, a naša sudbina, ako bi se to ispunilo, mogla bi se pripodobiti u povijesti samo sa razdiobom Poljske. Moje je uvjerenje, da bi ogromna većina Hrvata i Slovenaca odmah pretpostavila čak i ono tužno austrijsko ropstvo, nego li ove stanovite odredbe... Jugoslavenski Odbor, po mom uvjerenju, nije nikada učinio shodne korake, da se ovo strašno stanje kako treba uoči i nešto podesna odluči. Uvijek su se rasprave izrodile u personalne ili slične polemike, a kod nekih, barem po mom mnijenju, izgledalo je kao da ih obuzimlje smrtni strah, da se, zauzimanjem za Hrvatsku, ne postavlja pred Evropu hrvatsko pitanje kao takovo. Dok ja sam uvjeren, da bi najsve-tija dužnost srpske vlade bila, da ona, kao srpska vlada i nosilica ujedinjenja narodnoga pred Europom, sporazumno s nama, iznese i postavi hrvatsko pitanje u svoj svojoj nacionalnoj, državnoj i političkoj zamašitosti i bitnoj važnosti za Jugoslavensko ujedinjenje...

**DEKLARACIJA JUGOSLOVENSKOGA KLUBA,
Beč, 30. maj 1917.**

Potpisani narodni zastupnici u „Jugoslovenskom klubu“ udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo, pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije, te će se sa svom snagom zauzeti za ostvarenje ovoga zahtjeva svoga jednog te istog naroda.

S ovim pridržajem potpisani će učestvovati u radu Parlamenta.

U Beču, 30. maja 1917. Dr. Korošec. Dr. M. Laginja.

Dr. Karl Vertovšek, Vjekoslav Spinčić, Dr. Otokar Ribar, Dr. Vladimir Ravnihar, Eugen Jarc, Don Ivo Prodan, Janez Hladnik, Franz Pišek, Ivan Roškar, Josip Gostioničar, Mihael Brečić, Josip vitez Pogačnik, Dr. Lovro Pogačnik, Dr. Melko Čingrija, Dr. A. Gregorčić, Dr. Janez Krek, Dr. Sesardić, Dr. F. Janković, Dr. Šušteršić, Fon, Dr. A. Dulibić, Dr. Benković, Juraj Biankini, Dr. Ivčević, Dr. A. Tresić-Pavičić, F. Demšar, Prof. J. V. Perić, Dr. Josip Smodlaka, Fr. Jaklić.

Dokument 78

KRFSKA DEKLARACIJA.

Deklaracija

(Izjava)

Krf, 7. (20) jul 1917.

Na konferenciji članova prošlog koalicionog i sadanjeg kabineta Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslovenskog Odbora sa sedištem u Londonu, koji su do sada paralelno radili, a u prisustvu i uz saradnju predsednika Narodne skupštine, izmenjene su misli o svima pitanjima, koja su skupčana sa budućim zajedničkim državnim životom Srba, Hrvata i Slovenaca.

Srećni smo, što i ovom prilikom možemo konstatovati, da je među članovima konferencije i ovoga puta vladala jednodušnost u svima pitanjima budućeg zajedničkog državnog života.

Pre svega, predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca ponova i najodsudnije naglašavaju, da je ovaj naš troimeni narod jedan isti po krvi, po jeziku govornom i pisanom, po osećajima svoga jedinstva, po kontinuitetu i celini teritorije, na kojoj nepodvojeno živi, i po zajedničkim životnim interesima svoga nacionalnog opstanka i svestranog razvitka svoga moralnog i materijalnog života.

Ideja o njegovom nacionalnom jedinstvu nikada se nije gasila, ma da je sva moć, umna i fizička, nacionalnog mu neprijatelja bila upravljena protivu njegovog jedinstva, njegove slobode i nacionalnog opstanka. Bio je podvojen u više država, a u samoj Austro-Ugarskoj izdeljen, ne na tri plemenska imena, nego na jedanaest pokrajinskih uprava i trinaest zakonodavstva. Osećaj njegovog nacionalnog jedinstva i duh za slobodom i nezavisnošću, održavali su ga u neprekidnim vekovnim borbama, na istoku sa Turcima, a na zapadu sa Nemcima i sa Madžarima.

... Naš troimeni narod, koji je najviše stradao od grube sile i nepravde, koji je za svoje pravo slobodnog samoopredeljenja podneo najveće žrtve, prihvatio je sa oduševljenjem taj uzvišeni princip kao glavni cilj ove strašne borbe, u koju je gurnulo ceo svet nepoštovanje prava samoopredeljenja naroda.

I autorizovani predstavnici Srba, Hrvata i Slovenaca, konstatujući da je jedini i neodstupni zahtev našega naroda, zahtev koji on postavlja na osnovu načela slobodnog samoopredeljenja naroda, da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u jednoj slobodnoj, nacionalnoj i nezavisnoj državi, složili su se, da ta njihova zajednička država bude zasnovana na ovim modernim i demokratskim principima:

1. Država Srba, Hrvata i Slovenaca, poznatih i pod imenom Južnih Slovena ili Jugoslovena, bit će slobodna, nezavisna Kraljevina s jedinstvenom teritorijom i jedinstvenim državljanstvom. Ona će biti ustavna, demokratska i parlamentarna monarhija na čelu sa dinastijom Karađorđevića, koja je dala dokaza, da se s idejama i osećanjima ne dvojiti od naroda i da stavlja narodnu slobodu i volju vrh svega.

2. Država ova zavet će se: *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, a vladalac: *Kralj Srba, Hrvata i Slovenaca*.

3. Ona će imati jedan državni grb, jednu državnu zastavu i jednu krunu. Ovi državni emblemi bit će sastavljeni iz naših sadanjih posebnih emblema. Državna celina obeležavat će se državnim grbom i državnom zastavom.

Državna zastava, kao simbol jedinstva, isticat će se na svima nadležstvima Kraljevine.

4. Posebne zastave, srpska, hrvatska i slovenačka, ravnopravne su i mogu se isticati i slobodno upotrebljavati u svima prilikama. I grbovi posebni mogu se isto tako upotrebljavati slobodno u svima prilikama.

5. Sva tri narodna imena: Srbi, Hrvati i Slovenci, potpuno su ravnopravna na celoj teritoriji Kraljevine, i svako ih može slobodno upotrebljavati u svima prilikama javnog života i kod svih vlasti.

6. Obe azbuke, ćirilica i latinica, također su potpuno ravnopravne i svako ih slobodno može upotrebljavati na celoj teritoriji Kraljevine. Sve državne i samoupravne vlasti dužne su i u pravu upotrebljavati i jednu i drugu azbuku, saobražavajući se u tome želji građana.

7. Sve priznate veroispovesti vršit će se slobodno i javno. Pravoslavlja, Rimokatolička i Muhamedanska veroispovest, koje su po broju sledbenika najjače u našem narodu, bit će jednake i ravnopravne prema državi.

Na osnovu ovih principa zakonodavac će se starati, da se čuva i održava konfesionalni mir, koji odgovara duhu i prošlosti celokupnog našeg naroda.

8. Kalendar treba što skorije izjednačiti.

9. Teritorija Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obuhvata svu onu teritoriju, na kojoj živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi, i ona se bez povrede životnih interesa celine ne bi smela krnjiti.

Naš narod ne traži ništa tuđe; on traži samo svoje i želi, da se sav, kao jedna celina, oslobodi i ujedini. I zato on, svesno i odlučno, isključuje svako delimično rešenje svoga narodnog oslobođenja i ujedinjenja. Naš narod postavlja kao jednu nerazdvojnu celinu problem svoga oslobođenja od Austro-Ugarske i njegovog ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu državu.

Po načelu slobodnog narodnog samoopredeljenja ni jedan deo ove celine ne može se pravilno odvojiti i prisajediniti drugoj kojoj državi bez pristanka samoga naroda.

10. Jadransko More, u interesu slobode i ravnopravnosti svih naroda, bit će slobodno i otvoreno svima i svakome.

12. Svi građani (državljeni) na celoj teritoriji jednaki su i ravnopravni prema državi i pred zakonom.

13. Izorno pravo za izbor narodnih poslanika za Narodno Predstavništvo, kao i izorno pravo za opštine i druge upravne jedinice, jednako je i opšte, i vršiti će se neposrednim i tajnim glasanjem po opštinama.

14. Ustav, koji će posle zaključenja mira doneti Ustavotvorna Skupština, izabrana na osnovi Opšteg i jednakog, neposrednog i tajnog prava glasa, bit će osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se uređivati celokupni državni život.

Ustav će dati narodu i mogućnost da razvija svoje posebne energije u samoupravnim jedinicama, obeleženim prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama.

Ustav se ima primiti u celini, u Ustavotvornoj Skupštini, brojno kvalifikovanom većinom.

Ustav i drugi zakoni, koje bude donela Ustavotvorna Skupština, stupaju u život kada ih Kralj sankcioniše.

*

Tako ujedinjeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca sastavljao bi državu, koja bi brojala oko 12 miliona državljana. Ona bi bila garantija narodne nezavisnosti i svestranog narodnog kulturnog napretka, jak bedem protiv germanskog nadiranja, nerazlučni saveznik svih onih kulturnih naroda i država, koje su istakle princip prava i slobode naroda i princip međunarodne pravde, i dostojan član nove međunarodne zajednice.

Dana na Krfu 7. (20) jula 1917. godine.

Predsednik
Jugoslovenskog odbora:
Dr. Ante Trumbić

Predsednik
Ministarskog Saveta:
Nik. P. Pašić

Ministar Inostr. Dela Kraljevine Srbije

**IZ VILSONOVE PORUKE KONGRESU,
Vašington, 8. januar 1918.**

Naša je želja i naš cilj, da pregovori o miru, kad započnu, budu potpuno javni i da u buduće ne sadržavaju nikakvih tajnih utanačenja, niti ih dopuštaju. Vremena osvajanja i proširivanja prošla su; isto tako i vremena tajnih utanačenja, stvorena u interesu pojedinih vlada, a podobna da u nepredvidljivo doba razore mir svijeta.

Upravo ova srećna činjenica, koja je danas svakom čovjeku javnoga života jasna, u koliko se njegove misli ne nalaze u već mrtvo i minulo doba, omogućuje svakom narodu, čije su namjere u skladu s pravednošću i mirom svijeta, da sada ili u svako drugo doba, prizna one ciljeve za kojima ide.

Mi smo u ovaj rat ušli s razloga, što su se desile takove povrede prava, koje su dirnule nas u živac i koje bi bile podobne, da učine nemogućim dalji opstanak našega naroda, ne budu li odstranjene, a svijet siguran, jedamput zauvijek, da se one više ne će ponoviti. Stoga ono što mi u ovom ratu zahtijevamo, nije ništa zasebno naše. Mi hoćemo, da svijet postane takav, da se u njemu može živjeti, a navlaš da bude obezbijeđen svakom miroljubivom narodu, koji, poput našega, želi da žive svojim životom, da odlučuje o svojim sopstvenim uredbama (institutions) i da mu je zajamčena pravednost i pravičnost drugih naroda na svijetu protiv sile i sebičnih napadaja.

Svi su narodi svijeta u tom obziru doista saveznici, a mi, za naš dio, veoma jasno vidimo, da, ako se drugome ne čini pravo, ne će se ni nama činiti. Stoga je program svjetskoga mira i naš program; a taj jedino mogući program, što ga vidimo, jeste ovaj:

I. Uvjeti mira neka budu javni i stvoreni na javnim raspravama; ne smije da bude nikakih tajnih međunarodnih utanačenja, pače diplomacija treba vazda da radi iskreno pred čitavom javnošću.

II. Brodarenje po morima, a izvan granica teritorijalnih voda, treba da bude potpuno slobodno, osim ako bi mora bila zatvorena, potpuno ili samo djelomično, na osnovu jedne međunarodne akcije, a u svrhu iznuđenja rneđunarodnih utanačenja.

III. Treba odstraniti, što više moguće, sve gospodarske zapreke i uvesti jednakost u uvjetima trgovanja kod svih naroda, koji hoće mir i koji će se udružiti, da se to provede.

IV. Treba podati podjednaka jamstva za to, da narodna naoružanja budu svedena na najmanju mjeru, a koja odgovara domaćoj sigurnosti.

V. Tiče se kolonijalnih pitanja.

VI. Tiče se ispražnjenja Rusije i njenih političkih pitanja.

VII. Tiče se ispražnjenja Belgije i njene uspostave.

VIII. Tiče se oslobođenja i obnovljenja francuskoga teritorija, te vraćanja Alzasije i Lorene Francuskoj.

IX. Treba ispraviti granice Italije prema jasno odredljivim linijama po narodnosti.

X. Pucima Austro-Ugarske, kojih mjesto želimo da vidimo obezbijeđeno i zajamčeno mijeđu narodima, treba pružiti najslobodniju priliku za autonomni razvitak.

XI. Rumunjska, Srbija i Crna Gora treba da budu ispražnjene, a okupirana teritorija restaurirana; Srbiji treba priznati slobodan i siguran pristup k moru, a međusobni odnosi raznih balkanskih naroda treba da budu uređeni prijateljskim pregovorima, u skladu s historijski utvrđljivim linijama pripadnosti i narodnosti; za političku i ekonomsku nezavisnost, kao za teritorijalnu obezbijeđenost raznih balkanskih država, treba pružiti međunarodnih garancija.

XII. Tiče se Turske i slobodnoga prolaza kroz Dardanele.

XIV. Treba osnovati općeni savez naroda (a general association of nations) uz naročite uvjete, koji idu za tim, da pruže podjednako i velikim i malim narodima međusobne garancije njihove političke samostalnosti i teritorijalne cjelokupnosti.

S obzirom na ove hitne rektifikacije postojećih nepravda i borbe za pravo, osjećamo se u najintimnijem skladu sa svim vladama i narodima, koji su se združili protiv imperijalista. Naše interese nije možno razdružiti, niti naše ciljeve raspršiti. Mi stojimo zajedno sve do kraja.

Za takove aranžmane i utanačenja voljni smo, da se borimo i da borbu produžimo sve dotle, dok ne budu postignuti, ali samo zato, jer hoćemo da prevlada pravo i jer želimo da dođe do pravednoga i trajnoga mira, kaki se jedino daje postići odstranjenjem poglavitih uzroka rata, a kako ih odstranjuje ovaj program.

**OPŠTA REZOLUCIJA KONGRESA POTLAČENIH
NARODA AUSTRO-UGARSKE,
Rim, 10. april 1918.**

Predstavnici naroda podvrgnutih potpuno ili od česti pod vlast Austro-Ugarske, Talijani, Poljaci, Rumunji, Česi i Jugosloveni složili su se i utvrdili ove principe za zajedničku akciju:

1. Svaki od tih naroda proklamira svoje pravo da uredi svoju jedinstvenu narodnu državu ili da je dopuni tako, da postigne potpunu političku i ekonomsku nezavisnost;

2. Svaki od tih naroda vidi u Austro-Ugarskoj monarhiji oruđe germanskog gospodstva i glavnu zapreku realiziranju svojih aspiracija i svojih prava;

3. Kongres priznaje, da je uslijed toga neophodno potrebna zajednička borba protiv tlačitelja sve dotle, dok svaki pojedini od tih naroda ne postigne potpunu slobodu, svoje potpuno narodno ujedinjenje i političku slobodu.

**DEKLARACIJA NARODNOG VIJEĆA
SLOVENACA, HRVATA I SRBA,
Zagreb, 19. oktobar 1918.**

Narodno Vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba objavljuje iz svoje sjednice držane 17., 18. i 19. listopada o. g. Narodu Slovenaca, Hrvata i Srba, da od ovoga časa, opunomoćeno od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike. Odsada ne će uopće u narodnim pitanjima nikoja stranka ni grupa ni parlamentarna skupina više voditi nikakve posebne politike, ni zasebno stupati u pregovore s faktorima izvan naroda, nego će u svim tim pitanjima biti u buduće jedini predstavnik i odlučni činilac Narodno Vijeće.

Narodno Vijeće, vođeno velikim idejama narodnoga samoodređenja i demokracije, koje su već i prije rata došle do pobjede u nas, a koje su razvojem rata došle do pobjede u međunarodnoj politici, postavlja za rješenje narodnoga našeg pitanja ove temeljne zahtjeve:

I. Tražimo ujedinjenje cjelokupnoga našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na ma koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, na načelima političke i ekonomske demokracije, što u sebi sadržava dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravda i nejednakosti.

II. Tražimo da na budućoj mirovnoj međunarodnoj konferenciji bude naš narod jedinstveno zastupan po svojim naročitim izaslanicama.

III. Prema tomu otklanja Narodno Vijeće osnovu rješenja našega narodnog pitanja, sadržavanu u austrijskom carskom manifestu od 16. o. mj. a isto tako i svaki drugi budući predlog, koji bi išao za tim,

da se naše narodno pitanje riješi djelomično i da mu se oduzme njegov međunarodni značaj.

IV. Narodno Vijeće drži, da će se jedino ostvarenjem ovih zahtjeva i načela zajamčiti trajni mir među narodima udruženim u slobodnim državama, a time omogućiti Savez Naroda i opće razoružanje.

V. Narodno Vijeće izjavljuje, da će se, prema općim načelima demokracije, svim inim narodnim manjinama u državi Slovenaca, Hrvata i Srba osigurati slobodni razvoj, a susjednim državama u zaleđu omogućiti i osigurati trgovačko-prometni prilaz na more, a da to ne dira u našu teritorijalnu cjelokupnost i državnu suverenost.

Narodno Vijeće pozivlje cjelokupni naš narod jedne krvi i jezika, jedne duše i srca, da se za oživotvorenje ovih zahtjeva i načela založi s onom odanošću i samopregorom, koje traži ovo sudbonosno vrijeme. Okupimo se dakle svi u jedno veliko neslomivo narodno kolo, kojemu je pred očima samo veliki ideal narodnog ujedinjenja, slobode i nezavisnosti, da se tim pokažemo dostojni velikoga vremena u kojemu živimo i velikih zadaća, koje smo na sebe preuzeli.

U Zagrebu dne 19. listopada 1918.

Za predsjedništvo „Narodnoga Vijeća“
Dr. Anton Korošec Dr. Ante Pavelić
Svetozar Pribičević

**PROGLAŠENJE SAMOSTALNE DRŽAVE
SLOVENACA, HRVATA I SRBA,
Zagreb, 29. oktobar 1918.**

Na Sveučilišnom trgu.

U 8 sati bila je sakupljena pred sveučilištem sva srednjoškolska i akademska omladina, i četa srpskih vojnika, okićena narodnim trobojnicama. Sokoli, Narodna garda i časnici s puškom o ramenu održavali su red. Oko pola devet došla je povorka časnika. Nijedan nije imao na glavi stare austro-ugarske rozete, već namjesto nje narodne trobojnice. Pred njima su se nosile narodne zastave. Oko devet sati uputila se povorka pred sabornicu kličući časnicima, zelenom kade-ru i narodnim zastavama. Sve je bilo svečano kao u hramu. Od veselja mnogi su plakali.

Poslije devet sati povorka je sa zastavama i silnim nepreglednim svijetom krenula Frankopanskom ulicom i Ilicom pred sabor, kličući i pjevajući. Pored naših narodnih zastava naročito su upale u oko mnogobrojne crvene zastave. Ovdje navlaš ističemo krasnu disciplinu naših radnika, koji su korporativno sudjelovali. Kod njih je vladao zamjeran red i disciplina, što sa zadovoljstvom ističemo, želeći da se i drugi ugledaju u ovaj primjer. Požrtvovnost naših oficira i vojnika sve nas je duboko potresla. Dok mi imamo ovakvu uzdanicu, budućnost je naša!

Pred saborom.

Divno je bilo pogledati svu onu velebnu gomilu ljudi, koji su ispunili Markov trg. Mnoštvo je u oduševljenju stajalo, napeto očekujući svaki čas, kad će mi se na usta ovoga ili onoga zastupnika objavit nešto novo i radosno, nešto, što je svaki pojedinac napose, a cje-

lokupni narod zajedno očekivao kroz tolika stoljeća: da smo sada, jednim svečanim momentom, razriješeni sviju veza, onih ropskih okova, koji nam nijesu dali da slobodno dišemo na rođenoj grudi... Neopisivo je bilo oduševljenje gomile, kad su dolazile glazbe naših domaćih pukovnija, 25. (domobranske) i 53. (linijske) pukovnije. Naročito su brojni Česi u 53. pukovniji pozdravljeni frenetičnim klicanjem, a na njihovim radosnim i sretnim licima lebdio je neki naročiti izraz, koji je svima govorio, da ti ljudi učestvuju svom svojom dušom u našoi narodnoj proslavi slobode i da se prenose duhom u one krajeve mile svoje češke domaje, gdje se tada događalo isto, o čemu je svaki Čeh bio u srcu uvjeren, jer su oni već davno, kao i mi stalno držali, da će pravednost donijeti ovaj tako velebitni narodni čas.

Pjevačko društvo pjevalo je rodoljubne pjesme, kojim se priključilo i općinstvo, tako da je cijeli Markov trg bučno i veselo odzvanjao u sretnim i presretnim glasovima, koji su dolazili iz razdraganih srdaca.

U sred trzavice, sred te nervozne uzbuđenosti, pojavi se Dr. Anđelinović na balkonu sabornice i dade desnicom znak, da ga se poslušaj. On reče:

Građani, vojnici i drugovi! Danas se sastao hrvatski sabor, da sankcionira sve ono, što čitav narod želi. Ali mora da svaki imade na umu, da anarhija nije sloboda. Stoga vam moram objaviti: vojnici i časnici domaće 53. pukovnije imadu se sabrati u svojoj vojarni u 3 sata poslije podne, danas dne 29. listopada, kao i vojnici svih ostalih četnih tjelesina. Organizacije za sigurnosne službe i „Sokoli“ neka se nađu u 3 sata poslije podne u „Srpskom Sokolu“. Sva momčad, koja imade uza se na vlastitu ruku oružja, pozivlje se, da pod prijetnjom kazne smrti povrati oružje narodnim časnicima, jer je lažno mišljenje, da bi oni bez oružja bili izgubljeni. Bjegunci pak pozivlju se, da se prijave u ovdašnjim vojarnama. Jer oni koji su do sada bili bjegunci austro-ugarske države, nisu više bjegunci u našoj slobodnoj državi. Molim braću iz zelenog kadera, neka se mirno i bez straha povrate svojim četama, jer im se ne će ništa dogoditi.

Vojnici! Uvjeren sam, da ste kadri braniti i preko Drave našu domovinu. I da vam Narodno Vijeće, koje je sada za nas sve jedina oblast, kaže: Pređite preko Drave, vi biste to zacijelo učinili. (Tako je! Buran pljesak.) Ali ja se građani, prijatelji i vojnici, ne bojim Madža-

ra. Ja se bojim nas samih. Jer što nas čeka, ako naša vojska sama počne robiti i plijeniti. Zato apeliram na vas, da se ugledate u organizaciju socijalne demokracije. One su jedine i prve veoma dobro organizovale svoje čete i čuvaju grad, i zato se njihove crvene zastave slobodno i sa punim pravom viju među našim redovima. Građani, braćo, vojnici! Ako Narodno Vijeće zatraži od Vas, ako Vam zapovjedi (Tako je. Burno odobravanje), da se svrstate u redove, siguran sam, da ćete to učiniti. Neka nitko ne misli, da smo današnjim danom gotovi sa svim. Svak će pojmiti, da treba da radimo i da sve sile upregnemo oko izgradnje slobodne naše države.

Poslije njega zastup. Pribićević pozva narod, da svak bude na svom mjestu i da se drže strogo naputaka N. V. U ovom času moramo pokazati svoju zrelost i time ćemo najbolje manifestirati velika načela današnjega vremena. O formi države i ostalim detaljima, odlučit će naša buduća narodna konstituanta, izabrana na načelu slobodnog, tajnog i izravnog prava glasa. (Burno odobravanje.)

Potom progovori ban Mihalović (burno pozdravljen od prisutne mase) ovo: Hoću sasvim ukratko da vas pozdravim i da u ovom velikom času, gdje se radi o našoj slobodi, ne izgubimo pamet, nego da složno i kao jedan čovjek budemo vjerni našem Narodnom Vijeću, jer samo tako bit ćemo dostojni velikoga naroda. (Burno odobravanje.) I ja se prvi pokoravam odredbama Narodnoga Vijeća, a mislim da ćete i svi isto raditi. (Burno odobravanje.) Najljepše vam zahvaljujem na povjerenju, koje ste meni i Narodnom Vijeću poklonili. (Frenetičko klicanje. Narod pjeva „Lijepa Naša“, Srpsku himnu i marseljezu. Burno i dugotrajno odobravanje. Čitav trg kliče i peva.)

Sjednica hrvatskoga sabora. (Početak sjednice u 10 sati 30 čas. prije podne.)

Predsjednik: Dr. Bogdan Medaković i Dr. Pero Magdić.

Bilježnik: Dr. Marko Novosel.

Od strane kr. zemaljske vlade prisutni: Preuzvišeni gospodin ban Antun pl. Mihalovich te gg. odjelni predstojnici: Dr. Aleksander Badaj, Milan Rojc i Aurel Rauer.

Predsjednik: Otvaram sjednicu. Zapisnik današnje sjednice vodit će gospodin bilježnik Dr. Marko Novosel.

Visoki sabore! Sazvao sam današnju sjednicu, jer je to tražilo dvadeset članova ovoga sabora, a još više i zato, što smo osjetili svi, a ja kao predsjednik hrvatskoga sabora može biti najviše, da je došao čas, kad treba da se sastane naš sabor, jer ga baš sada čeka veliki zadatak. Ne čeka ga da raspravlja zakonske osnove, da donosi zakone, da votira budget. To mu je bio posao u normalnim prilikama, a sada su druge prilike nastale, pak mora da nastane i druga sudija.

Nije danas više zadatak našega sabora ni da raspravlja o našoj narodnoj politici. Danas se ova politika narodna ne smije više kretati u granicama Hrvatske i Slavonije, u dosadanjim teritorijalnim i državopravnim granicama. U ovim smo se granicama samo tavorili, u ovim stegama smo stenjali, u ovim granicama smo životarili, ali glave dići i slobodno se razvijati nismo mogli. Ta zato su nas razdrobili, zato su od nas napravili živi raskomad, da nikad svojim životom živjeti, da nikad glave dići, da se nikad slobodno kretati ne možemo.

A sada pucaju okovi, koji su stezali život narodnji, a granice, koje su nas razdvajale, rastrgat ćemo mi sami! (Burni pljesak.)

Ovaj veliki, ovaj grozni rat krvavo je pokazao, kako je istinita ona narodna: „Teško svakom svomu bez svojega“. Bez toga, bez jedinstva našega, ne da se ljepša i bolja budućnost naša ni zamisliti.

Zato predstavništvo naroda Hrvatske i Slavonije nije više samo za se zvano, da vodi politiku svega našega naroda!

Zar bi mogli vi voditi politiku narodnu bez Dalmatinaca koji su s nama zajedno oduvijek žudili za našim ujedinjenjem (Burni pljesak i poklici: Živili Dalmatinci!); zar bez Dalmatinaca, koji su nam godine 1905. i 1906. onako snažno pomogli, da izvedemo preokret, za koji se mislilo, da se nikad izvesti ne može; bez Dalmatinaca, koji su kao zatočnici misli našega narodnog jedinstva, od onih kojima je ta misao zazorna i u ovom ratu onako teško stradali? Bez naših Istrana, onih, koji su nam narodnu stražu stražili na Jadranu... (Burni pljesak.)... Zar bez naših Bošnjaka i Hercegovaca ... (Burni pljesak.)... koji su vijekovima podnosili zulum turski, a koji su i u ovom ratu još i gore stradali, a – da bude gorka ironija još veća – baš u ono doba, kad su im braća i sinovi u redovima austro-ugarske vojske kao slijepi u boj srljali! A zar bi, kad radimo o organizaciji naše narodne snage, kad radimo na tomu, da organiziramo svoju slobodnu državu, zar bi mogli na tome raditi bez Slovenaca... (Burni pljesak i po-

klici: Živili Slovenci!)... koji su, brojem slabi, ipak vijekovima odolijevali silnoj germanskoj najezdi, pa je i zaustavili, da ne proдре na Jadransko more! Zar bi njih mogli ostaviti, da i dalje ostanu odsječena grana naša?

Zato nije nijedna od naših stranaka smjela sama da preuzme da vodi našu politiku, a nisu mogle ni sve stranke u Hrvatskoj zajedno da to učine, već se moralo sabrati i udružiti iz sviju naših krajeva sve, što narodnom dušom diše, sve što jedno misli i osjeća, sve što za jednim žudi. To se svagdje u našem narodu osjetilo i u dobri čas stvorilo se naše Narodno Vijeće, koje zasada obuhvata sve dijelove našega naroda, koji su dosada mogli u dodir doći i u ovo kolo stupiti. (Burni pljesak u sabornici.)

Misao jedinstva našega naroda i jedinstvene njegove organizacije na cijelom našem narodnom teritoriju, a u slobodnu suverenu državu, ta je misao usredotočena u Narodnom Vijeću, a snaga njezina je tolika, da danas jedva da ima koga u našem narodu, koji ju nije prigrlio ili koji joj se barem poklonio nije. (Glasovi u sabornici: Tako je!)

Vođenje naše narodne politike, a što još više znači, i vođenje naših narodnih posala u svim granama uprave i narodnoga života, u snažnim je i dobrim rukama.

Pa što je još ostalo hrvatskome saboru da radi? Koji mu je najpriječi zadatak? I dosada smo sve od preokreta našega, od godine 1906., kadgod smo od teške borbe odahnuli, mislili i radili na tome, da veliki događaji, za koje smo znali, da će prije ili poslije nastupiti, ne zateku naš narod nespreman, već da ga zateku zadahnuta svijesti narodnom, osokoljena ponosom narodnim, a naoružana svima ustavnim sredstvima, koja smo mu u skućenim našim prilikama pribaviti mogli. Naš je sabor i u ovo teško ratno doba stvorio našem narodu zaklon i zatišje, u kojem je mogao vidati teške rane, koje mu je ratni bijes u prvim mjesecima rata zadao, zatišje u kojem se mogao slobodnije kretati, u kojem je mogao teške muke lakše premučiti, a i braći oko sebe u gladi i nevolji pomoći.

Usred rata mogli smo doći i do velikih kulturnih tekovina uz našu vladu sa narodnim ljudima uz bana, koji sa narodom osjeća za narod živi. (Burno pljeskanje i dugotrajni: Živio ban! – Ban se ponovno zahvaljuje na velikim ovacijama. – Zast. Marko Mileusnić: Ostat će neumrli.)

Tako smo radili dosada. A sada? Sada je posao hrvatskoga sabora, da kao jedini Parlamenat, koji u jugoslovenskim zemljama funkcionira, otpočne, a za Hrvatsku i Slavoniju i provede, odlučno ali mirno, likvidaciju sviju dosadašnjih naših državopravnih odnosa, koji su dosada za nju postojali, (Živio! – Sa galerija bacaju cvijeće prema predsjedniku)... da spremi prelaz u novu samostalnu i slobodnu državnu organizaciju. (Živio! – Pljeskanje.) Sve se ovo mora mirno da provede, jer trzavice u ovo prelazno doba mogle bi da budu kobne za našu narodnu budućnost. (Tako je.)

Ne zaboravimo ni časa, što je ono učinilo, da se situacija za nas u čas promijenila. Učinila je to odlučna riječ čovjeka, koji je progovorio ne samo u ime jednoga velikoga naroda, već koji je progovorio u ime velikoga kulturnoga svijeta, čovjeka. kojega je svaku riječ i prijatelj i neprijatelj napeto slušao, a dosada i poslušao. (Burni: Živio Wilson. – Svi članovi sabora ustaju i kliču: Živio Wilson! – Zast. Marko Mileusnić: Živio spasitelj naroda!) A Wilson je još prije nekoliko mjeseci držao, da humanost od njega traži, da on, koji traži, da stvori uslove za trajan mir među svim narodima – mora da se zauzme za nas Slovene na jugu Austrije i Ugarske, da dobijemo što širu autonomiju, u kojoj bi nam se narodni život razvijati mogao. Ali što je Wilson rekao sada, u posljednjoj svojoj poruci austro-ugarskoj monarhiji? (Zast. Stjepan Radić: Bivšoj!) Rekao je, da sada i nas ubraja među kulturne narode, koji trebaju sami da slobodno odluče o svojoj sudbini.

Izjavio je, da nas smatra za narod zreo, koji ne treba ni tutora, ni protektora. (Burno pljeskanje u cijeloj sabornici i na galerijama.) A što je izazvalo ovu korekturu u njegovorn shvatanju i u pogledima? Možda to, što je krv naša, pleme naše i opet pokazalo, kako umije herojski da se bori, da očisti od neprijatelja pregaženu otadžbinu i da povrati svoja razorena ognjišta. (Cijeli sabor ustaje, te oduševljeno kliče uz burno pljeskanje: Živila Srbija – Oduševljeno odobravanje na galerijama.) A možda i to, što smo i mi u posljednji, ali zgodan čas, znali afirmirati svoje narodno jedinstvo, a sa jedinstvom i svoju snagu i svoju volju, da kao potpuno slobodan narod, kao suveren narod dalje živimo. (Dugotrajno i oduševljeno pljeskanje u saboru i na galerijama.)

Ne damo dakle, da u ovo prelazno doba padne ljaga na svetao obraz naroda našega! Disciplinirajmo narod, ustrojmo i discipliniraj-

mo narodnu vojsku? (U cjelom saboru i na galerijama pljesak i dugotrajni burni pokliči: Živila narodna vojska!) Pa ako u svjetskom ovom metežu ne može da prođe bez trzavica, ako je bilo trzavica i izgreda, ako ih i bude, radimo, da ih što brže ugušimo. (Zast. Stjepan Radić: I preveniramo.) Neka nam kao strašan primjer uvijek pred očima bude Rusija, gdje smo vidjeli, kako i najveći narod bezumna mahnitost može u čas da obori i u bezdan surva. (Opće odobravanje povici: Tako je!) Tko danas radi ono, što se radilo u Rusiji, taj ne ugrožava samo imetak i život pojedinca taj kalja obraz svomu narodu, ugrožava budućnost njegovu. (Povici: Tako je. – Zast. dr. Edo Lukinić: Vrlo dobro.) To nije samo kradljivac i palikuća, razbojnik i ubojica, već je to i dušman svoga naroda. (Glas: Izdajica!) Trebamo dakle da trijebimo tu kugu iz torine, da nam ne okuži čisti zrak slobode.

To će izvjesno biti najveća briga, to će biti prvi i najteži posao našeg Narodnog Vijeća. A ja se nadam, da će mu taj posao brzo i uspjeti. Ta istorija nam kaže, da je kod pobijedenih naroda bilo očaja, a u očaju i mahnitosti. Ali u ovom ratu kulture protiv militarizma, protiv krute i grube sile, u ovome ratu – kao što su ga začetnici njegovi zasnovali – u ovome ratu germanstva proti slovenstvu, mi smo pobjednici. (Općeniti pljesak i odobravanje.) A pobjednici ne gmižu po zemlji i po blatu zemaljskom, već dižu glave nebu pod oblake!

Rekao sam, da je u ovom ratu pobijedila kultura, pobijedilo Slovenstvo. Ruski narod nije se istina još digao iz ponora, u koji se sam survao, ali ponosno dižu glavu tri slovenske grupe. Uskrsla je u staroj slavi poljska država. (Dugotrajni poklici u saboru: Živili Poljaci! – Te oduševljeni pljesak u saboru i na galerijama.) Uskrsava država braće naše Čeha i Slovaka. (Osobito burno klicanje: Živjeli Česi! te dugotrajno burno pljeskanje i odobravanje u saboru i na galerijama.), a na jugu diže se ponosno i naša slobodna država. Zato ću u ovom času a sa ovoga mjesta (Predsjednik, a s njim i cijeli sabor ustaje), pozdraviti Slovenstvo u pobjedi, a sav naš narod, narod Slovenaca, Hrvata i Srba, – opet u njegovom jedinstvu i slobodi! (U cijelom saboru i na galeriji oduševljeno dugotrajno pljeskanje i odobravanje.)

Visoki sabore! Ja ne ću priopćivati kući stigle podneske. Za to vremena danas nema. Pređimo odmah na posao, a kao prvi posao neka nam bude prešni predlog nar. zast. Svetozara Pribičevića i drugova. Molim g. bilježnika, da izvoli pročitati taj predlog.

Bilježnik dr. Marko Novosel (čita): Prešni predlog zastupnika Svetozara Pribičevića i drugova.

Predlaže se visokom saboru, da zaključi: Hrvatski državni sabor na temelju potpunoga prava narodnoga samoodređenja, koje je danas već priznato od svih zaraćenih vlasti, stvara ovaj zaključak: Svi dosadašnji državno-pravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrijske s druge strane, razrešavaju se. (Cijeli sabor kao i galerije ustaju. – Burno pljeskanje i dugotrajno odobravanje. – Sa galerija bacaju gospođe cvijeće prema predsjedništvu sabora i zastupnicima. – Cijeli sabor zajedno sa galerijama stojeći pjeva: Lijepa naša domovina. – Burni poklici: Živila Hrvatska!) Ukida se dakle i ništetnom proglašuje napose hrvatsko-ugarska nagodba. (Burni pljesak u sabornici i na galerijama. – Svi ustaju u sabornici i plješču. – Glasovi: Iznova molim.)

Ukida se dakle i ništetnom proglašuje napose hrvatsko-ugarska nagodba (zakonski članak I. od godine 1868.), a isto se tako ukidaju i ništetnima proglašuju svi kasniji njeni dopunji ili revizije, tako da od danas Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ne ima s kraljevinom Ugarskom ni pravno, ni faktično nikakvih zajedničkih državnih poslova. (Sa galerija bacaju cvijeće na narodne zastupnike, te uz silan pljesak svi ustaju sa stolica. – Poklici: Živila narodna vojska. – U dvoranu ulaze: General pješaštva Luka pl. Šnjarić, podmaršali Mihajlo Mihajljević i pl. Ištvanović te general-major Josip Plivelić. – U sabornici i na galerijama nastaje buran pljesak i poklici: Živila narodna vojska. – General pješaštva Luka pl. Šnjarić rukuje se s banom i zauzima mjesto kraj bana. – Glasovi: Čujmo dalje!)

Točka II.

Dalmacija, Hrvatska, Slavonija sa Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom (Buran pljesak i odobravanje.) prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnoga jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi. (Tako je! – Ponovno svi ustaju uz buran pljesak i poklike.)

Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unapred određenom kva-

lificiranom većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakoga majoriziranja, konačno kako u formi vladavine, tako u unutrašnjem državnom ustrojstvu naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba. (Pljesak i odobravanje).

U Zagrebu, dana 29. listopada 1918.

Svetozar Pribičević, Dr. Ante Pavelić, Ivan Peršić, Dr. Edmund Lukinić, Ivan Kovačević, Dr. Pero Magdić, Dr. Dušan Popović, Dr. Živko Petričić, Dr. Dušan Peleš, Dr. Ivan Krnic, Cezar Akačić, Dr. Ivan Lorković, Dr. Šurmin.

Zast. Dr. Dušan Popović: i svi drugi zastupnici. (Iza svakog pročitano ime narodnoga zastupnika na galerijama poklici: Živio!)

Predsjednik: Riječ imade gospodin predlagач da obrazloži prešnost svoga predloga.

Zast. Svetozar Pribičević: Visoki sabore! U ovom velikom historijskom času, kad hrvatski sabor daje izraza svome oduševljenju, kad daje izraza svojem velikom zanosu nad pobjedom naše narodne stvari, u ovom velikom historijskom času, kad hrvatski sabor izjavljuje, da prekida sve one stoljetne veze, koje su ga dosada vezivale sa kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom, u tom velikom historijskom času, kad hrvatski sabor izjavljuje, da smatra nagodbu, sklopljenu između kraljevine Ugarske i kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije za ništetnu, kad izjavljuje, da je svaka veza između nas i tih zemalja pravno i faktično prestala, u tom velikom historijskom času sa hrvatskim saborom je čitav narod Slovenaca, Hrvata i Srba. (Burni i dugotrajni živio u čitavoj sabornici.)

Kako se vidi iz podnesenoga prešnoga predloga, nije taj predlog, visoki sabore, motiviran podlogom legitimiteta, nego je motiviran velikim načelom narodnog samoodređenja, kome se danas klanja čitav hrvatski sabor i čitav naš narod. (Burni i dugotrajni: Živio! – Glasovi: Tako je!)

Visoki sabore! Naš je narod, narod Slovenaca, Hrvata i Srba, i prije rata stajao na stanovištu načela narodnog samoodređenja, ali gruba fizička sila, koja je vladala ne samo u austro-ugarskoj monarhiji, nego koja je vladala čitavom centralnom Evropom, ta gruba fizička sila, prema kojoj je snaga našega naroda bila nemoćna, podržavala je ropske lance, kojima nas je sputavala. Da je naš narod prije rata imao

dovoljno snage, da sve te veze razriješi, on bi to bio i prije rata učinio! (Burni pljesak, dugotrajno odobravanje i povici: Živio!)

Na podlozi legitimiteta ne govorim – ja to naročito naglašavam – jer je važno, da se u ovom času jasno i glasno govori i na adresu onih prama gore i prama dole. (Zast. Marko Mileusić: Sada ili nikada više.)

Načelo narodnoga samoodređenja, kao što se u samom prešnom predlogu kaže, priznale su danas i sve zaraćene vlasti. Na temelju toga načela izdane su i sve poruke gospodina predsjednika Sjedinjenih Američkih Država, a na tom načelu bazira i posljednji odgovor, koji je oficijelna diplomacija bivše austro-ugarske monarhije podnijela predsjedniku Wilsonu. (Glasovi: Tako je.)

Prema tome u čitavom svijetu nema danas nikoga, koji bi stajao na stanovištu legitimiteta, jer načelo narodnoga samoodređenja ruši svaki legitimitet. (Zast. Stjepan Radić: Ruši faktično i svaku silu.) Mislim, da je tim jasno obrazloženo, zašto se u motivaciji ovoga predloga postavljam na stanovište narodnog samoodređenja. U prvom redu zato, jer je to jedno primarno načelo, koje je naš narod priznavao i prije rata, a s druge strane i zato, jer je to jedno konstitutivno načelo, na temelju kojega se danas obrazuju države i ruše stari nesposobni državni organizmi.

Da obrazložim predlog, zašto ukidamo državo-pravnu nagodbu između Ugarske i Hrvatske, ja mislim, da to nije potrebno. To nije potrebno, visoki sabore, obrazlagati naročito zato, jer je ruši svijest našega naroda, uvjerena danas o svojoj snazi, a ruši je i međunarodna situacija, koja zajedno sa snagom našega naroda ne može dopustiti i ne će dopustiti, da se izreka hrvatskoga sabora bilo na koji način opozove, i da se obori. (Tako je! Burni pljesak.)

Prema tome Dalmacija i Hrvatska i Slavonija zajedno s Rijekom proglašuje se i prema Austriji i prema Ugarskoj nezavisnu državu, ali pošto u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji živi samo jedan dio velikoga našeg naroda, izjavljuje odmah hrvatski sabor ovim prešnim predlogom, da je kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom voljna stupiti u zajedničku potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. (Tako je! Živio! Pljesak.)

Visoki sabore! Mi ne postavljamo granica toj našoj zajedničkoj državi. Dosada ih je postavljao tuđinac. Narod sam hoće, da izbriše sve te granice.

Visoki sabore! Da bude jasan smisao ovoga prešnoga predloga, nužno je, da se to jasno naglasi i prema vani i prema unutra. U smislu ovoga predloga, ima da se ta naša nezavisna i potpuno suverena država protegne na čitavom našem narodnom teritoriju od Soče tam do Soluna. (Tako je! Živio! Burno i dugotrajno pljeskanje.)

Visoki sabore! Nema nikakve sumnje, kad ovo govorim o našoj potpunoj suverenoj državi, da onda mi, koji smo se danas složili u jednom pokliku, koji hoćemo da dademo izraz svojoj nadi, svome očekivanju, da će ta zajednička država biti velika, moćna i snažna, u tome momentu treba naročito da naglasi, da u toj zajedničkoj državi Slovenci, Hrvati i Srbi imadu da budu potpuno jednak faktor. (Tako je! Živio!) Ne radi se o tome, i ne može se i ne smije se raditi o tome, da se u tom jedinstvenom narodu pojedini dijelovi majoriziraju ili nulificiraju. (Tako je! Živio!) Jer, visoki sabore, kad bi u svijesti makar jednog i najmanjeg dijela našega naroda, kad bi se u toj svijesti mogla da uvriježi bojazan ili sumnja, da u toj zajedničkoj državi svaki dio našega naroda ne bi imao bilo jednaku zaštitu, bilo jednaki suverenitet, kad bi se takova sumnja mogla uvriježiti u jednom dijelu toga naroda, onda bi ta sumnja izazvala stanje, koje bi značilo jednu slabost naše nove države (Tako je!) i u toj slabosti tuđinski narodi, koji će nas okruživati i koji će gojiti prema nama imperijalističke težnje, našli bi snagu za sebe. (Tako je! Pljesak.)

Visoki sabore! Kako se vidi iz ovoga prešnoga predloga mi govorimo o državi Hrvata, Slovenaca i Srba. Dakako mi u ovom času to ne možemo za cijeli narod učiniti, pa se zato u ovom času ne upuštamo ni u kakvo kodificiranje. O svemu tomu, o budućoj državnoj formi, nadalje o našoj unutarnjoj državnoj organizaciji, o tomu, kako da se urede današnji naši međusobni odnošaji, o svemu tome ima da odluči opća narodna konstituenta, izabrana na temelju izbornog reda, koji se bazira na općem, jednakom, izravnom i tajnom pravu glasa. (Tako je!)

Visoki sabore! Mi ne ćemo, jer govorimo o državi Hrvata, Slovenaca i Srba, mi ne ćemo, visoki sabore, da od ova tri narodna imena, koja su tri imena izraz za jednu našu narodnu dušu (Tako je), koja su tri imena izraz za jednu našu političku i narodnu svijest, ne ćemo da od ta tri imena jedno zapostavimo drugomu, niti ćemo da ih supstituiramo jednim četvrtim, jer ne ćemo da rješavamo dekretom pitanje, koje može riješiti samo kulturni razvoj narodni. (Tako je!)

Visoki sabore! Ja mislim, da su ova načela tako jasna, da su tako u osjećajnoj strani duše našega naroda uvriježena, da nije danas od potrebe o tom dalje govoriti. Današnja manifestacija, visoki sabore, i u ovome visokom saboru i vani, treba da bude snažan izraz onih ideja, koje nas ovdje nadahnjuju, treba da budu snažna manifestacija i treba da budu jednodušna manifestacija.

Ostalo je, visoki sabore, nekoliko pitanja, kojih se treba tom prigodom taknuti. Visoki sabore! Težak i strašan je bio položaj našega naroda. Bio je strašan zato, jer smo uvijek gajili narodne ideale slobode i ujedinjenja, a ovim svjetskim ratom stavljeni smo bili u takav položaj, da smo se za tuđe interese borili protiv tih ideala. (Pljesak. – Tako je!) Može li, visoki sabore, za jedan narod biti nešto strašnije, može li biti isto groznije, nego li kad mora svoju krv prolijevati protiv svojih interesa, a za tuđe interese. (Tako je! – pljesak.) Tokom ovoga rata doživjeli smo tužne momente, kad smo gledali, kako se survava Slovenstvo, kako ne igra one uloge, koju je svaki u svojoj tajnoj nutрини njemu namjenjivao, ali smo doživjeli i čas, da je to poniženo Slovenstvo ipak iz toga rata izašlo pobjedonosno, dočekali smo momenat, da možemo donijeti zaključak o proglašenju svoje narodne nezavisnosti, dočekali smo momenat, da je rastrgani poljski narod, kome je nanesena najveća historijska nepravda, sjedinio svoja rastrgana uda i dočekali smo taj momenat, da je češki narod (Burni pljesak.) ... da je češki narod priznat kao međunarodni faktor, da je češka država priznata danas ne samo od Antente, nego i od službenih austrijskih faktora, dočekali smo to, da ti faktori moraju trpjeti da izaslanici češkoga naroda, pregovaraju s predstavništvom češke vlade u Parizu.

Visoki sabore! Ja mislim, da narod Slovenaca, Hrvata i Srba ne traži ništa, što je tuđe, ja mislim, da narod Slovenaca, Hrvata i Srba ne će voditi nikakovu imperijalističku politiku, a mislim, da u zajednici naroda ne će biti naroda, koji bi bio više odan pacifizmu, nego narod Slovenaca, Hrvata i Srba.

(Pljesak.)

Visoki sabore! Narod Slovenaca, Hrvata i Srba, koji stanuje na Jadranskom moru, koje otvara široke putove u kulturni svijet, taj narod ne misli na to, da zatvori put na more narodima; koji ga nemaju. Ali, visoki sabore, ono, što narod Slovenaca, Hrvata i Srba ne može dopu-

stiti, jeste to, da se iz njegova tijela izreže komad, koji bi se stavio pod tuđi suverenitet.

Visoki sabore! Ja mislim, da je nužno, da se prema cijelom svijetu naglasi, da put na more, koji bi se izrezao iz našega narodnog tijela, da put na more, koji bi bio stavljen pod tuđi suverenitet da bi taj put, tako označen i u međunarodnim ugovorima priznat, da bi taj put na more opet rastrgao naše narodno jedinstvo, našu narodnu cjelokupnost, cjelokupnost našega narodnog teritorija, što je ovim ratom teškom mukom izvojsštena. Ali, visoki sabore, taj put nikome nije nuždan u toj formi, s takovim prerogativama i takav put ne bi bio nikakova garancija u slučaju ratnog zapletaja sa susjednim državama za obezbijenosť spoja s morem, jer jedan koridor, za koji se ne zna kako bi bio širok, takav put, uvijek bi se mogao našim silama lako envahirati. (Odobranje.) Najveća zaštita za ravnopravnost među narodima, najveća zaštita, da svaki narod dođe do mora, koji mora nema, u Ligi je Naroda, u zajednici država, u onom tribunalu, koji će se osnovati kao rezultat svjetske mirovne konferencije i koji će rješavati međunarodne razmirice. Veća zaštita ne može se naći; to je veća zaštita nego teritorijalni koridor. (Burni pljesak i odobranje.)

Visoki sabore! Ima još nešto, što se mora kazati na adresu našega naroda, kad se stvara zaključak o budućoj našoj državi, o državi Hrvata, Srba i Slovenaca. Gospodin predsjednik izvolio je spomenuti, da imade pojava i odnošaja, koji nas sile na to, da budemo zabrinuti i spomenuo je primjer Rusije rekavši, da ne smijemo poći onim putem, koji je veliku slovensku državu razbio u atome, a, visoki sabore, mi inteligencija, Narodno Vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca, moramo nastojati, da ta država bude tako omiljena svakom Slovincu, Hrvat i Srbini, da onakvih pojava kao u Rusiji ne bude kod nas moguće.

Visoki sabore! Ako budemo vodili ispraznu nacionalističku politiku, ako našu politiku ne bude ispunjavala socijalna sadržina i ako se ne bude svaki u toj državi osjećao ravnopravnim, ako svaki Slovenac, Hrvat i Srbin ne bude našao u toj domovini zemlju, u kojoj može pošteno živjeti i zasluživati svoj hljeb, u kojoj ne će biti proletarijata, onda visoki sabore, onakvi pojavi kao u Rusiji, ma koliko se mi zabrinjavali, oni će nastupiti. Razumije se, visoki sabore, da nastojanja

svih nas moraju ići za tim, da se u našoj domovini održi mir i red, jer nema većega neprijatelja slobode, nego što je nered i nedisciplina. (Odobranje.) Ali, visoki sabore, mi predstavnici narodne inteligencije moramo naročito paziti, nema li u tim pojavama nereda, razbijanja i pljačkanja, koja se u zadnje doba događaju, možda utjecaja naših neprijatelja, koji bi htjeli da izigraju mladu našu slobodu ... (Burni pljesak.) ... Mi nismo sigurni, da tu nema naručenih agenata provokatera, koji hoće, da sve obrate u prah i pepeo, kako bi opet zavlada stara sila nad nama, a naši zaključci o slobodi da ostanu komad papira.

Stoga mislim, da dajem izraza mišljenju svih nas, da će se Narodno Vijeće pobrinuti najvećom energijom i bezobzirno, da se u našoj zemlji održi mir i red. (Odobranje.)

Ja, visoki sabore, svršavam obrazloženje prešnoga predloga, i molim visoki sabor, da ovaj predlog izvoli primiti i svršavam svoj govor sa poklikom: Živjela slobodna nezavisna i potpuno suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba, na čitavom njegovom etnografskom teritoriju. (Burno dugotrajno odobranje i pljeskanje. – Govorniku čestitaju i cvijećem ga obasiplju.)

Predsjednik: Pristupa se glasanju. Pitam visoki sabor, da li prima predlog narodnog zastupnika gospodina Svetozara Pribičevića onako, kako je pročitano. (Prima. – Burni pljesak i poklici: Živio.) Predlog je primljen.

Zast. Dr. Ante Pavelić: Predsjedniče, molim riječ.

Predsjednik: Izvolite.

Zast. Dr. Ante Pavelić: Ja sam tako slobodan predložiti, da se ovaj govor zastupničkoga druga Pribičevića tiska i afišira po cijeloj zemlji. (Odobranje.)

Predsjednik: Dalje je podnio gospodin Pavelić poduprt drugovima slijedeći prešni predlog. Molim gospodina bilježnika, da izvoli pročitati drugi prešni predlog.

Bilježnik Dr. Marko Novosel (čita): Prešni predlog zastupnika dra. Antuna Pavelića i drugova. Predlaže se visokomu saboru da zaključi:

Sabor kao predstavnik kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije smatra objavu Narodnoga Vijeća od 19. o. mj. za sebe obvezatnom, te izjavljuje, da priznaje Narodnome Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast.

U Zagrebu, dne 29. listopada 1918.

Ivan Peršić, Dr. Dušan Popović, Dr. Pero Magdić, Dr. Živko Petričić, Dr. Ivan Lorković, Dr. Đuro Šurmin, Dr. Pavelić, Ivan Kovačević, Dr. Eduard Lukinić, Dr. Dušan Peleš, Ivan Krnic, Cezar Akačić.

Predsjednik: Riječ ima gospodin predlagatelj.

Zast. Dr. Ante Pavelić: Visoki sabore! Prije nego pročitam objavu Narodnoga Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, neka mi bude dozvoljeno, da sa nekoliko riječi popratim moj predlog. Uskrsnuo je danas od mnogostoljetnog ropstva i patnja trpnik, i sin ovih kraljevina, Hrvat i Srbin. Njihov zatirač i silnik okovao ih je obojicu u lance političkog ropstva, trovao im dušu međusobnim nepovjerenjem i neslogom, da njima udobnije i sigurnije gospodari, ali je obojicu u svoju korist složio i izrabio, šiljao ih je u ovom ratu, da za nj a za svoje još potpunije ropstvo ginu, da i izginu. Ginuli su, izginuli nisu. Na silu nasilja i svake ruke nečovječnosti, na tu silu zla, digla se sila pravednosti; sila dobra obara ju i oborila ju je. Božija providnost preko pravednosti Wilsonove i svega čovječnoga svijeta skida okove roblju. Raskinusmo evo okove kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, padaju okovi posestrimi kraljevini Dalmaciji, padaju bratskoj Herceg-Bosni, Istri, Sloveniji, Gorici, Trstu, našoj Štajerskoj i Koruškoj, pasti će Međumurju, Prekomurju, Bačkoj, Baranji i Banatu (Opće burno odobravanje i pljesak u saboru i na galerijama.), dok mačem sebi vraćaju slobodu kraljevine Srbija i Crna Gora (Opće burno odobravanje i pljesak u saboru i na galerijama. – Zastupnici ustaju sa sjedala.), i sad se diže iz lješina i krvi stotina tisuća Slovenaca, Hrvata i Srba, iz pakla patnja, čemera i izgibanja svega troimenog naroda, mir, sloboda i jedinstvo njegovo, slobodna država njegova.

Mi zastupnici naroda, koliko smo opojeni od sreće, što pravno skidamo okove majke domovine Hrvatske, moramo se, opterećeni svom odgovornosti, oteti ushиту i ganuću i podati se skrbi i radu. Moramo odmah odrediti i provesti sve potrebno, da netom slobodni, sami vratimo red i pravdu po čitavoj svetoj zemlji, u kojoj Slovenac, Hrvat i Srbin – većinom nemoćnici, udovice i siročad – pozdravljaju slobodu.

A ti, patnički narode moj, strpi se koji dan, koju nedjelju, da ti odabranici tvoji iz ruševina ropstva saziđu na poštenju, na pravici,

na bratstvu i na jednakosti novu domaju slobode, sreće Tvoje, stoljeća željkovanu, sad dočekanu. Slušaj, pouzdaj se, savjetuj, pomaži Narodno Vijeće svoje. Dokaži svijetu, da si dostojan slobode. Dokaži, da si je vrijedan zaptom, razumnošću, dobrotom i slogom u dobru, kako si je i te kako zavrijedio neopisivim mukama svojim!

Patnik si, pjesnik si, lako se zanosiš, lako se dadeš i smesti. Umiri one, koji su zabrinuti za hrvatstvo, ili za srpstvo ili za slovenaštvo. Samo u slobodnoj zajedničkoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba zaštićeno je sve ovo troje i sveto hrvatstvo tvoje. Nad njima će bditi Bog i Hrvati, štitić ga Slovenci, Hrvati i Srbi. (Buran pljesak i poklici: Živio! u saboru i na galeriji.)

Visoki sabore! Da u spise ovog starodrevnog sabora uđe i proklamacija Narodnog Vijeća, koju imamo da proglasimo prema prešnom predlogu obvezatnom, ja sam slobodan, da tu proklamaciju pročitam (čita):

Pozivom na objavu Narodnog Vijeća, molim visoki sabor, da pustimo iz vida sve dosadašnje razlike, pa se u interesu budućnosti cijeloga naroda, kao i ovoga dijela, koji je u ovom visokom saboru reprezentiran, nađemo u jednom kolu i usvojimo ovu objavu Narodnoga Vijeća kao obvezatnu za sve nas. (Burno odobravanje i pljesak u sbornici i na galerijama.)

Predsjednik: Riječ ima ban.

Ban Antun pl. Mihalovich: Visoki sabore! Danas podnesena su dva predloga ovome visokome saboru, pa je dužnost hrvatske vlade, da prema njima zauzme stanovište. U tom pogledu čast mi je u ime vlade izjaviti, da potpunoma usvajam stanovište hrvatskoga sabora u pogledu jednog i drugog predloga, pa da cijelu egzekutivu stavljam na raspolaganje Narodnome Vijeću. (Burno i dugotrajno odobravanje i pljesak. – Poklici: Živio ban!)

Onim faktorima, koji bi mogli meni ovo moje držanje predbaciti i prigovoriti, ne mogu drugo reći, nego da ja ne mogu drugačije raditi, nego što radim, jer sam sin toga naroda. (Burno i dugotrajno odobravanje i pljesak. – Poklici: Živio ban!)

Ako se radi o slobodi toga moga troimenog naroda, ne mogu ja stajati po strani i ništa ne raditi. (Burno i dugotrajno odobravanje i pljesak u dvorani i na galerijama.)

Predsjednik: Riječ imade gospodin narodni zastupnik Dr. Prebeg.

Zast. Dr. Vladimir Prebeg: Visoki sabore! U ovom svečanom času, nakon ovako jednodušno i divno manifestirane sloge svih narodnih zastupnika na saboru kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, častim se ja, kao pročelnik saborskoga kluba stranke prava izjaviti da i stranka prava prihvaća predlog, podnešen po gospodinu nar. zast. Dr. Paveliću i drugovima, predlog naime, da se sva državna vlast prenese na Narodno Vijeće i da ćemo glasovati za taj predlog. Narodno je Vijeće, ovaj naš posao tako sjajno uvelo, da sigurno računati možemo, da će započeti posao, ako Bog da, s uspjehom i kraju provesti na korist hrvatskoga naroda.

Pošto je tako, visoki sabore, program stranke prava ispunjen u onim točkama u kojima zahtijeva obustavu nagodbe i prelom s Ugarskom te ujedinjenje sviju hrvatskih zemalja u jednu samostalnu neovisnu državu, predložit će saborski klub stranke prava stranačkom svomu vijeću, koje će se sazvati u najkraće vrijeme, da se stranka prava razide. (Burni pljesak u dvorani i na galerijama.) Novo doba ište nove programe i nove stranačke tvorevine.

Završujem ovu izjavu s usklikom: Živila slobodna, suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba. (Poklici: Živio i burni pljesak u dvorani i na galerijama.) Cvala i ojačala tako, da će moći odoljeti svakom vanjskomu neprijatelju i svakoj napasti nutarnje nesloge! (Živo odobranje.)

Predsjednik: Riječ imade gospodin narodni zastupnik Dr. Šilović.

Zast. Dr. Josip Šilović: Izjaviti mi je, visoki sabore, da je klub unionista izvan stranaka u zadnjoj svojoj sjednici jednoglasno zaključio, da se razilazi i svi njegovi članovi najvećim oduševljenjem i radošću glasovali su za današnji prvi prešni predlog, koji je jednoglasno i po saboru prihvaćen.

Isto ćemo tako radosno glasovati i za prešni predlog Dra Pavelića i drugova.

Izjavljujem, jer sam naročito umoljen, da bi bili gospoda Dri Teodor i Marko grofovi Pejačević vanredno rado došli u današnju historijsku sjednicu hrvatskoga sabora, ali uslijed sile neminovne – na žalost zeleni kader ih je opkolio – nisu mogli doći, te preko mene javljaju, da ulaze u Narodno Vijeće i da se pokoravaju svim njegovim odredbama i naredbama. (Živili.)

Predsjednik: Riječ imade gospodin nar. zastupnik Dr. Dušan Popović.

Zast. Dr. Dušan Popović: Visoki sabore! Radi važnosti i potpunosti predlažem, da se ne samo, kao što je to već ovaj visoki sabor prihvatio, govor narodnog zastupnika Svetozara Pribićevića javno afišira, nego isto tako da se javno afiširaju značajne i krasne riječi gospodina Dra Pavelića, značajna izjava našega bana i izjava Dr. Prebega, koju je ovdje dao (*Zast. Većeslav Wilder:* Ja glasujem proti afiširanju Prebegova govora.) a držim, da ne treba, da posebice naglasujem, da treba narodu proglasiti krasnu i značajnu besjedu našega predsjednika. Neka narod sve zna i vidi!

Predsjednik: Pošto se za riječ više nitko prijavio nije, pristupa se glasanju.

Pitam, visoki sabor, da li prihvaća predlog Dr. Pavelića? (Prima se.) Predlog Dra Pavelića primljen je jednoglasno, kao što je prije pročitan.

Predlažem, da prekinemo sjednicu i da podemo u hram Božiji, da mu zahvalimo. Prije ali nego što pođemo, da primimo u našu sredinu gospođe, koje su došle, da donesu narodni dar Narodnome Vijeću. (U dvoranu ulaze gospođe.)

Gospođa Zlata Lopašić-Kovačević: U ovoj historičkoj dvorani, u ovoj dvorani kraljevstva hrvatskoga, pozdravljam Vas gospodo u ime žena Hrvatica, Srpkinja i Slovenka, pozdravljam Vas u sada slobodnoj državi Hrvata, Srba i Slovenaca.

I mi žene stavljamo na uslugu Narodnome Vijeću sve svoje moralne i materijalne sile, te se zaklinjemo troimenome Bogu (Gospođe dižu ruke na prisegu.) i troimenome narodu našem, da ćemo vršiti do kraja svoga života sve, što će biti u njegovome interesu i po lažemo svoj obol u zlatu.

Vladika Strossmayer šalje po svojoj nećakinji dar s onkraj groba, pa držim da nam je dužnost, da se i njega sjetimo i da istaknemo u ovome historijskome momentu i na ovome historijskome mjestu, da su se danas ispunili oni ideali koje on nažalost nije mogao doživiti. (Cijeli sabor i galerije kliču: Slava Strossmayeru!)

Kličem: Živio troimeni narod u nezavisnoj i slobodnoj državi Hrvata, Srba i Slovenaca. (Gospođe skidaju sa sebe zlatni nakit i polažu ga na stol.)

(Nakon povratka zastupnika iz crkve u sabornicu, predsjedničku stolicu zauzimlje prvi saborski potpredsjednik, Dr. Pero Magdić.)

Predsjednik Dr. Pero Magdić (zvoni): Nastavlja se sjednica.

G. nar. zastupnici Stjepan Radić i drugovi podnesli su slijedeći prešni predlog. Molim gosp. bilježnika, da ga izvoli pročitati.

Bilježnik Dr. Marko Novosel (čita): Prešni predlog zast. Stjepana Radića i drugova u sjednici od 29. listopada 1918. Sabor zaključuje: Ban se pozivlje, da počevši od današnjega dana iz područja banske Hrvatske, to jest kraljevine Dalmacije, Hrvatske, Slavonije s Rijekom, ne dozvoli apsolutno i ni u kojem slučaju nikaka izvoza životnih namirnica u kraljevinu Ugarsku ili u novoosnovanu Njemačku austrijsku državu nego da bezodvlačno izdade sve potrebne odredbe, da se svaki izvoz izvan našega jugoslovenskoga narodnoga i državnoga područja bezuvjetno spriječi.

U Zagrebu, 29. listopada 1918.

Stjepan Radić, Ivan Kovačević, Došen, Kempf, Dr. Petričić, Svetozar Pribićević, Dr. Edmund Lukinić, Dr. Dušan Popović, Akačić, Magdić, Dr. Pavelić.

Predsjednik: Riječ imade g. predlagač.

Zast. Stjepan Radić: Visoki državni sabore! Jedna od najumiljati-
jih i najdivnijih naših narodnih pripovijedaka, pripovijest o starcu Josipu i o ona dva bijela volića, dva božja anđelića, svršava time, da je taj starac Josip na koncu trećemu bratu ponudio: Što hoćeš, sinko, ili bisage pune zlata i srebra ili komadić krušca i mesa s božijim mirom i blagoslovom. Taj naš treći brat primio je ovo drugo, primio je komadić krušca i mesa s božjim mirom i blagoslovom, i – kako ta naša pripovijest svršava u nekim krajevima, – našao je zatim najveće blago na svijetu, našao je dobru ženu, imao je s njome veliku familiju i postao najsretniji čovjek na svijetu.

Ovu duboku mudrost, za koju su već i stari Židovi znali, samo u drugom obliku, kad su govorili o zemlji kojom teče med i mlijeko, tu duboku mudrost našega seljačkoga naroda nije shvatio, nije mogao i nije htio shvatiti, do jučer najveći vlastodržac u Evropi i na cijelom svijetu, a sada najnesretniji slabić u čitavom svijetu. Nije ju znao shvatiti, dok mu nije dogorilo do nokata, dok mu njegovi generali nisu dan na dan govorili, da se ne može bez kruha ratovati ili kako su naši vojnici pjevali:

„Care Karlo i carice Zita, što ratuješ, kad nemaš žita“.

Naš državni sabor stvorio je netom prevažan zaključak o državnoj samostalnosti banske Hrvatske i o njezinu pristupu u zajedničku državu Slovenaca, Hrvata i Srba. I u taj čas držao je potrebnim, da se ovo veliko političko i narodno djelo odmah od prvoga početka popuni jednim gospodarskim i socijalnim djelom. Naš hrvatski državni sabor htio je, da baš u ovaj čas, kad smo rastrgali lance državopravne veze s Ugarskom, gdje smo skinuli okove političke, da onaj dio našega naroda, koji je od vrijednih najvredniji, od mučeničkih najmučeničkiji, a to je onaj u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni i Istri, koji je svoju dječicu ovamo slao, a mi ju gotovo nismo smjeli ni primati, koji je k nama dolazio prosjačiti, a mi smo ga morali tjerati, koji se na nas obraćao, a mi smo se morali tek ogledavati, što će Beč i Pešta na to, – naš hrvatski državni sabor htio je, da taj najbolji i najvredniji, ako i najsiriomašniji dio naroda, osjeti na cijelom svom biću, ne samo moralno, nego i materijalno, da je došao veliki dan narodne slobode i narodne suverenosti. To treba da osjeti Slovenac, to treba da osjeti primorski Hrvat u Istri i Dalmaciji, a u Bosni i Hercegovini i Srbin i Hrvat. Sav taj nas narod treba da odmah vidi i osjeti, da svi božiji darovi, koji su, hvala Bogu, osobito ove godine u banskoj Hrvatskoj obilni i preobilni, naročito u našem srednjem dijelu banske Hrvatske, da svi ti darovi božiji budu za sada sačuvani samo tomu narodu našem. Koliko bude trebalo i koliko je potrebno dalje učiniti, to će već učiniti Narodno Vijeće. To će se učiniti na temelju razumne i dobro promišljeno opskrbe gospodarske politike.

Visoki državni sabore! Mi smo narod, koji imade divnu posloviцу: „U dobru se ne ponesi, a u zlu se ne poništi“. Mi smo narod, koji imade i tu riječ, da je pamet svagdje potrebna, a u nevolji najviše. Mi smo danas, premda smo u slobodi, ipak još uvijek u jednoj velikoj neprilici. Na jugozapadnom rubu naše netom osnovane i proglašene zajedničke države još je uvijek fronta. Na severoistočnoj strani, preko u Međumurju i u Prekomurju, provodi se u ovaj čas najstrašnija rekvizicija. U Srijemu je neprijateljska njemačka vojska, doduše okružena, kako se čuje, ali ipak toliko jaka, da svaki čas možemo imati i tu dosta velikih neprilika. Tu je sada potrebno, da ono, što imade srednji dio Hrvatske, i to županija bjelovarska, požeška, virovitička i gornji dio srijemske županije, da to sve bude tako sačuvano, da mi u toj stvari budemo onako nepopustljivi i mudri, kako je u takvim stvarima mudra i nepopustljiva velika i bogata Amerika. Izvolite se sjeti-

ti svih odredba, koje je predsjednik Wilson u tom pravcu učinio, pa ćete vidjeti, kako čovjekoljublje i daleki politički pogledi moraju biti ozbiljni i kruti i gospodarski nemilosrdni u tom pravcu, da se tuđinu, u ovaj čas neprijatelju, ne daje ništa bez dogovora i tvrdih garancija. Mi ćemo imati prilike, čuti još u Narodnom Vijeću, kako nas teške zadace čekaju u održanju granica naprama Nijemcima, koji su bili gospodari srednje Evrope, Balkana i prednje Azije, tu će trebati biti osobito pametan i čvrst, i reći:

Ne damo ništa, dok ne priznate granice onako, kako ih je Bog odredio.

Taj naš prešni predlog ima dakle zadaću, da našoj braći i svemu našem narodu u cijelom našem Primorju, u Sloveniji, Bosni i Hercegovini damo ono, što imademo, da sav prirod što nam ga je dragi Bog dao, kod ove velike likvidacije upotrebimo tako, da na mirovni kongres dođemo ne samo s planovima o nekim našim državnim granicama, nego i sa faktičnim posjedom tih granica. A da dođemo do faktičnog posjeda naših zemalja, tomu imade ovaj naš predlog u prvom redu da posluži.

Htjeli bismo dakle poslije onako domoljubne i kratke i umne izjave našega bana, htjeli bismo da imade i kao ban ekonom odvažnu riječ, ban, koji nikada nije niti časka prignuo svoga vrata pred korupcijom, pokvarenošću, koja je ovoga rata sve države i narode sad više sad manje otrovala, – da taj ban prema ovom zaključku ima sada priliku, da tu korupciju iz korijena iščupa i da upotrebi svoje veliko iskustvo, koje je u tom stekao za vrijeme rata, pa da izda shodne odredbe i da priredi sve, što treba, da Narodno Vijeće ovu veliku zadaću riješi tako, da naš narod u prvom času svoje narodne slobode ne bude imao onih teškoća, koje bi ga dovele ne samo do nemira, nego i do anarhije i rasula.

Bilo je rečeno sa predsjedničke stolice, doduše malo oštrije, da bi stanovite pojave mogle biti grob našem novom životu, i da ih stoga treba bezobzirno ugušiti. Ja sam bio slobodan upadicom reći, da nije dosta reći, da ih treba ugušiti, nego da ih treba i „prevenirati“, predustriti.

Naš predlog imade tu zadaću, da onom nezadovoljstvu, iz kojeg je nastao „zeleni kader“, da onoj ogorčenosti i mržnji, koja čovjeka može dovesti i protiv vlastitog svog naroda, da toj ogorčenosti, kojoj smo mi političkim zaključcima oteli svaki razlog ne damo hrane materi-

jalne. Kad bi u kojem kraju našega troimenog naroda zavladała opet skrajnja oskudica, mogli bismo doživjeti, da ovakvi nemiri planu mnogo jače i strašnije i mnogo opasnije. To je drugi razlog našem prešnom predlogu.

Ali, visoki državni sabore, temeljna misao, koja nas je vodila kod toga, jest ova, da od prvoga dana naše državne vlasti treba, da sav svijet jasno znade da makar gospoda i ne mole svaki dan „Oče naš“, da ta gospoda u svojoj politici ipak znadu, da „kruh naš svagdanji“ nije sam riječ „Oče naš“, nego je ona zapravo temelj svemu našem budućem blagostanju. Mi smo imali veliko geslo: Prosvjetom k slobodi; ali iz toga gesla ne bi bilo ništa, kad bi se prosvjeta rasula u siromaštvu i to još pod tuđom silom. Naša braća Česi i veliki narod Američki, to su sada dva najveća naroda na svijetu; neka nam u tom budu uzorom i primjerom. Braća Česi pokazahu nam, da se država i narod ne izgrađuje samo prosvjetom, nego istodobno i uporedo još i gospodarskom snagom. Zato velimo:

Blagostanjem k prosvjeti – a prosvetom k slobodi. Zato narod na prvi dan svoje slobode treba da čuje, da mi vodimo brigu i o tome, da dotle dok smo na zemlji, da hoćemo i živjeti, a zato treba kruha. Već je Konfucij, prvi filozof kitajski kazao, da vladati znači učiniti, da narod nigdje i nikad ne bude gladan, da narod bude zadovoljan. Vladati znači dakle u prvom redu čuvati narod od bijede. Nama je ova godina donijela upravo bajoslovni prirod, pa mi možemo na temelju ovoga zaključka upravo onako odlučno i zdušno, kako to gospodin ban zna i umije – našem narodu – naročito onomu, koji još uvijek dobiva na dekagrame brašna – uliti novu nadu, novo uvjerenje i povjerenje, da ovdje u našem hrvatskom saboru, u Narodnom Vijeću, nisu samo ljudi narodni, ljudi narodna osjećaja, nego da ti ljudi znadu ujedno smisla za modernu socijalnu politiku. Svaki naš čovjek, treba da znade, da nama sloboda ne smije biti samo gospodska parada, nego da nam ona upravo nameće veliku odgovornost i veliku brigu, najprije i najviše za narodnu prehranu. (Tako je!) Kad je do sada u tom bilo zlo, rekli smo: kriv je Madžar, krive su centrale, kriv je sistem ove monarhije. Sad ćemo, visoki državni sabore, za svaku oskudicu biti krivi mi sami, Narodno Vijeće, sabor, ban. Suverenost ne znači samo slobodu, nego i ogromnu odgovornost. (Burni pljesak i glasovi: Tako je!)

Zato se u velikom zapadnom svijetu i može tako često dogoditi, da se najsposobniji ljudi najviše nećkaju sjesti na vladine stolice, jer

ti ljudi ne misle na imperij, na silu, na vlast, jer demokracija ne pozna imperija, ne vlada silom, nego pozna samo socijalnu dužnost i svijest odgovornosti te vlada samo svojom pravnošću i svojim radom. (Burno i dugotrajno pljeskanje i glasovi: Tako je!) I zato, što hoćemo? Hoćemo čitavom svom narodu, svomu narodu, gdje god ga ima, uliti ovu vjeru i spoznaju, da nas ne vodi samo to, da gospoda budu lijepo obučena i dobro školovana, da pišu u novine, sjede na vladinim ili činovničkim stolicama i primaju plaću, nego da gospoda, koja su nikla iz naroda, znadu sve njegove nepravilike i nevolje, a navlaš one koje tište seljački narod, pa da je zato svoj toj gospodi i u ovaj veliki dan bilo i to na umu, da se sav prirod očuva za naš narod i da se narodu pravedno razdjeli, a koliko bude suvišaka, da ih upotrebimo za ova dva cilja, koja sam netom označio, za cilj izgradnje banske Hrvatske i za cilj ujedinjenja i oslobođenja sveukupnoga našega naroda Slovenaca, Hrvata i Srba. (Odobranje.)

Visoki državni sabore! Potpuno sam uvjeren, da ćemo prihvatiti ovaj prešni predlog, postaviti, ne ću reći krunu na današnja dva prijašnja zaključka, nego ćemo postaviti na njih žitni klas, koji je pokazao u ovom velikom ratu veću vrijednost, nego zlatan pàs. Tu pripominjem, da se u Češkoj pod konac rata razmahao čitav pokret, da se žitni klas što više proslavi. Čeh, koji je praktičan, svuda je zvao i sabirao na tisuće seljačkoga naroda na te velike proslave žitnoga klasja. I gospoda su se kitila klasjem i govorila narodu: Ovo je, narode, znak naše pobjede, jer tko ne treba da prosi kruha, taj će već moći nogom lupiti kao svoj gospodar, taj ne će nikada posve podleći. I zato je u ovom velikom ratu baš onim vlastodršcima i silnicima, koji su slovenskim narodima lance ropstva kovali, njima je svima veliki pravedni Bog dosudio, da prema svojoj gadnoj poslovi: „Čiji hljeb jedeš, toga pjesmu pjevaj“, dosudio, da sad moraju pjevati pjesmu slobode ili da ju bar moraju slušati, mirno i nemoćno slušati. (Burno i dugotrajno pljeskanje i poklič: Živio! Govorniku čestitaju. Burni povici: Živjela Sloboda.)

Predsjednik: Pošto se nije prijavio nijedan dalji govornik, pristupa se glasanju, pak pitam, da li prihvaća visoki sabor netom obrazloženi prešni predlog gospodina zastupnika Radića i drugova? (Prima se. – Glasovi: Jednoglasno.)

Ovaj je predlog primljen, i tim držim, da je današnja svečana, historijska sjednica iscrpljena, pak predlažem, da se ova sjednica za-

ključ, a naredna da se drži u vrijeme, kada to potrebe uzištu. Pitam, da li prima visoki sabor ovaj predlog? (Prima se.)

Sada molim još gospodu za malo strpljenja, da se pročita zapisnik današnje sjednice, i da ga smjesa ovjerovi.

Molim gospodina saborskoga bilježnika, da pročita zapisnik današnje sjednice.

Bilježnik Dr. Marko Novosel: (čita zapisnik).

Predsjednik: Prima li visoki sabor sada pročitani zapisnik? (Prima.) Zapisnik je primljen, te se ovjerovljuje.

Dižem sjednicu uz poklik: Živilo Narodno Vijeće! (Burno: Živilo! – Živjela slobodna, suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba! – Burni i dugotrajni živio.)

(Svršetak sjednice u 12 sata 50 čas. Poslije podne.)

DEKLARACIJA,
Ženeva, 9. novembar 1918.

Zajedničkim naporom savezničkih naroda i Sjedinjenih Država Severne Amerike, snagom naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, slomljene su na bojnim poljima i na moru sve nasilne prepreke njegovom ujedinjenju. Predstavnici Vlade Kraljevine Srbije i skupštinskih političkih grupa, predstavnici Narodnog Veća u Zagrebu, predstavnici Jugoslovenskog Odbora u Londonu, skupljeni u Ženevi, varoši slobode, sretni su što mogu jednodušno svečano i pred celim svetom konstatovati svoje ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Narod Crne Gore, kome je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati da pozdravi i pridruži se ovom delu, koje je od uvek bilo njegov najveći ideal.

Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedeljiva državna celina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica koje su nas razdvajale.

U svim spoljnim manifestacijama prava, snage i volje, tu državnu zajednicu predstavljat će zajedničko ministarstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, preko redovnih organa, za to stvoreno kao i ovaj akt u duhu istoga. Sastav te vlade objavljen je. Naknadno će se objaviti dalji delokrug njenog rada, jer su potpunim međusobnim priznanjem svih nacionalnih faktora i organa, konstatovanom jednodušnošću u pogledu njihovih ciljeva i metoda rada, uravnati putovi kojima će se kretati javni, opšti, zajednički poslovi nove države.

Vlada Kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom delokrugu na redovan način kakav gde postoji, dok Velika Skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituenta), izabrana opštim,

jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Taj ustav će biti osnova celom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se, u demokratskom duhu, uređivati ceo državni život.

Granice državne prema susednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoopredeljenja svakog naroda. U nesalomljivom pouzdanju i veri našeg naroda u svoje pravo, u principima pravde proklamovanim od naših Saveznika, primljenim javnom savešću celog prosvetčenog sveta – leži jamstvo to.

Srbi, Hrvati i Slovenci!

Naš vekovni san je java. Mi smo ujedinjeni u slobodi. Slavimo ove velike dane najviše narodne sreće i radosti, i održavajmo red. Bez reda nema snažne države. Samo snažna država može na vreme obezbediti blagostanje građana i ispuniti svoje socijalne dužnosti i svoju misiju, brinući se o opštem razvoju društva, o zaštiti slabih, o porodica-ma postradalih i invalidima.

Poštujemo uspomenu svih boraca, koji su pali za ostvarenje našeg narodnog i ljudskog ideala. Poklonimo se svi sa poštovanjem pred istorijskim podvizima naše vojske i prenosimo na buduće naraštaje naše srećne zahvalnosti, koje imamo za plemenite narode, s kojima smo izvojevali pobedu u svetu.

Jugoslaveni!

Neka večito živi u časti i slavi međunarodna naša lepa, draga mlada Otadžbina.

Ženeva, 9. novembra 1918.

Predsednik Ministarskog Saveta
i Ministar Inostranih dela:
Nikola P. Pašić.

Predsednik Narodnog Veća
u Zagrebu:
Dr. Anton Korošec.

Predsednik Jugoslovenskog Odbora
u Londonu:
Dr. Ante Trumbić.

Predstavnici sporazumnih
skupštinskih grupa:

M. Trifković, biv. min. predsednik,
M. Drašković, narodni poslanik,
Dr. V. Marinković, narodni poslanik.
Dr. Melko Čingrija, član Narodnog
Veća u Zagrebu.
Dr. Gregor Žerjav, novinar.

Članovi Jugoslovenskog Odbora
u Londonu:

Dr. Gustav Gregorin, nar. poslanik.
Jovan Banjanin,
Dušan Vasiljević,
D. Nikola Stojanović, nar. poslanik.

ZAPISNIK KONFERENCIJE U ŽENEVI

Prisutni:

1. U ime kraljevske srpske vlade g. ministar predsednik i ministar inostranih dela *Nikola Pašić*.
2. Predstavnici parlamentarnih grupa Srpske Narodne Skupštine gg. *Drašković, Marinković i Trifković*.
3. U zastupstvu Narodnoga Veća u Zagrebu predsednik *Dr. Korošec* i s njim gg. *Dr. Melko Čingrija i Dr. Žerjav*.
4. U zastupstvu Jugoslovenskoga komiteta u Londonu: predsednik *Dr. Ante Trumbić* i gg. *Dr. Gregorin, Vasiljević* (dne 6. i 7.), *Nikola Stojanović* (dne 7. popodne, 8. i 9. nov.), *Banjanin* (dne 9. nov.).

Debata u kojoj učestvuju svi prisutni, tiče se ovih pitanja:

- I. Priznanje Narodnoga Veća u Zagrebu kao reprezentanta i vlade Slovenaca, Hrvata i Srba u bivšoj monarhiji.
- II. Stvaranje zajedničkih organa države SHS.
- III. Protest protiv okupacije našega područja od strane italijanske vojske.
- IV. Odnosi prema Crnoj Gori.

I

Zaključuje se da kraljevina Srbija priznaje Narodno Veće kao reprezentanta i vladu, i to sve u smislu rezolucije Narodnog Veća od 3. novembra 1918. (Prilog br. 1.) Ovo priznanje odmah je provedeno (Prilog 2. i 3.), koje je g. Pašić, kao predsednik ministarstva i ministar inostranih dela kraljevine Srbije upravio Dr. Korošcu, predsedniku

Narodnoga Veća u Zagrebu i vladama Engleske, Francuske, Italije i Sjedinjenih Država.

Čitava konferencija obvezuje se raditi svom snagom oko toga, da se postigne efektivno priznanje Narodnoga Veća u smislu rezolucije pod I.

II

Osniva se zajedničko ministarstvo za kraljevinu Srbiju i područja Narodnoga Veća u Zagrebu, kom je zadatak, da organizuje zajedničku državu SHS, kojoj će konstituenta doneti ustav.

U tu svrhu vlada kraljevine Srbije i Narodno Veće u Zagrebu ne dirajući opstojeći upravni sistem, poveravaju još danas ove poslove zajedničkom ministarstvu Srba, Hrvata i Slovenaca.

1. Čitavu spoljnu politiku i organe za njeno provođanje, sve pripreme za konferenciju mira i propagandu.

2. Vojne poslove, u koliko se odnose na bezbednost državne teritorije kao celine i sve vojne poslove, na koje će se odnositi pregovori o miru. Dislokacija ostaje u kompetenciji narodnih vlada u dotičnim zemljama, kao i administracija vojnih poslova tih zemalja.

3. Rukovođenje ratne mornarice.

4. Rukovođenje pomorstva, pomorske trgovine i pomorskog saaniteta.

5. Poslove pripremanja konstituante i one mere, koje će služiti za prelaz iz provizornog državnog života u redovni državni život, koji će se obrazovati na temelju budućega zajedničkoga ustava.

Postepeno bratske vlade moći će poveriti prema potrebi i sporazumu i druge poslove zajedničkoga ministarstva.

Nadalje poverava se zajedničkom ministarstvu staranje oko koordiniranja i oko jednoobrazovanoga rešenja državnih poslova, koji ostaju u kompetenciji narodnih vlada u dotičnim zemljama. Ti su poslovi ovi:

6. Promet i saobraćajna sredstva, kao što su: željeznice, plovidbe po rekama, pošta i telegraf u cilju, da saobraćajni život u celokupnoj državi uzmogne harmonično funkcionirati i zadovoljiti neodložne potrebe naroda i države.

7. Ishrana građanstva i rekonstrukcija narodne ekonomije, poremećene ratom.

8. Povraćaj i opskrbljenje zarobljenika, sirotinje i udovica poginulih i nesposobnih vojnika, invalida, izbeglica, ekspatriiranih, utamničenih i iseljenika.

9. Zajedničke financije, u koliko se odnose na potrebe čitavog delokruga ministarstva, udešavanje odnosa raznih valuta i raznih bankarstava na državnoj teritoriji zatečenih.

Zajedničko ministarstvo ima da se samo konstituiše i da izvede podelu poslova i da da sebi poslovni red.

Sve će te poslove kao i one svoga redovnog funkcionisanja zajedničko ministarstvo obavljati autonomno u granicama gore označenoga delokruga.

Zajedničko ministarstvo stajat će u vezi s vladom kraljevine Srbije i sa Narodnim Većem u Zagrebu.

Organi koji su dosada kod narodnih vlada obavljali poslove, koji odsada prelaze u delokrug zajedničkoga ministarstva, preći će odmah na potpuno raspoloženje zajedničkoga ministarstva.

Ovaj poredak može se promeniti samo međusobnim sporazumom vlada kraljevine Srbije i Narodnoga Veća, a prestat će onda po sebi, kad nova državna organizacija bude stvorena na osnovi ustava, što će ga konstituenta doneti za celu državu.

Zasada, bez prejudica za budućnost, imenuje u zajedničko ministarstvo polovinu vlada kraljevine Srbije, a drugu polovinu Narodno Veće u Zagrebu.

Broj ministarstva zasada je 12. Odmah se imenuje samo 6, a ostalih 6 docnije, nakon odnosnih zaključaka kraljevske vlade i Narodnoga Veća.

Kad pristupi Crna Gora, pregovarat će se s njom u pogledu sudelovanja u zajedničkom ministarstvu.

Imenuje se članovima zajedničkoga ministarstva:

1. Sa strane vlade kraljevine Srbije gg. *Davidović Ljuba, Gavrilović Mika i Pavlović Draža*.

2. Sa strane Narodnoga Veća gg. *Brejc Janko, Dr. Čingrija Melko i Vasiljević Dušan*.

Ministri imenovani od strane kraljevine Srbije položiti će zakletvu po srpskom ustavu svome vladaru, a ministri imenovani od Narodnoga Veća u Zagrebu, položiti će zakletvu Narodnom Veću u Zagrebu pred njegovim predsednikom Dr. Korošcem.

O stvaranju zajedničkog ministarstva stvorena je deklaracija, koja će se objaviti u novinama.

III

Zaključuje se prosved, koji će se upraviti sa strane predsednika Narodnog Veća vladama Engleske, Francuske, Italije i Sjedinjenih Država i nakon toga će se objaviti u novinama. Ministar spoljnih poslova kraljevine Srbije podnet će protest u istom smislu.

IV

Glede odnosa prema Crnoj Gori zaključuje se stajati na ovome stanovištu:

1. Narod Crne Gore je sastavni deo SHS.
 2. Naš program je, da se u državi SHS ujedini također današnja kraljevina Crna Gora ovako, da na konstituenti bude stvoren ustav za čitavu zemlju SHS, uključivo Cmu Goru.
 3. Mi želimo pregovarati radi pristupa Crne Gore u našu zajedničku državnu organizaciju i to tako, da se pregovori vode u isto vreme sa predstavnicima celoga crnogorskoga naroda.
- Gg. *Dr. Korošec, Dr. Čingrija, Dr. Žerjav* izveštavaju, da su 8. novembra 1918. u tom smislu razgovarali sa g. ministrom crnogorskim Vujovićem, koji se je njima predstavio kao službeni izaslanik kraljevske crnogorske vlade, te da je on njima odgovorio, da će takova konferencija biti moguća, kroz 14 dana od prilike, u Parizu.

Zaključuje se, da ove pregovore bude vodilo već izabrano zajedničko ministarstvo.

Ženeva, 9. novembra 1918.

Predsednik ministarskog Saveta
i ministar inostranih dela:

Nikola Pašić

Predsednik Narodnog Veća u Zagrebu:

Dr. Anton Korošec

Predsednik Jugoslovenskog odbora
u Londonu:

Dr. Ante Trumbić

Predstavnici sporazumnih skupštinskih grupa: *Marko Trifković*, narodni poslanik, *M. Drašković*, narodni poslanik, *Dr. V. Marinković*, narodni poslanik, *Dr. Čingrija*, član Narodnoga Veća u Zagrebu, *Dr. Gregor Žerjav*, novinar.

Članovi Jugoslovenskoga odbora u Londonu: *Dr. Gustav Gregorin*, *Dr. Nikola Stojanović*, *Jovan Banjanin*, *Dušan Vasiljević*.

**D. SIMOVIĆ – VRHOVNOJ KOMANDI
SRPSKE VOJSKE,
Zagreb, 18. novembar 1918.**

U predsedništvu i vladi Narodnog vijeća SHS vode se neprestano razgovori o obliku buduće države Srba, Hrvata i Slovenaca. U ovim diskusijama Hrvati iznose jasno svoju bojazan od budućeg moćnijeg položaja Srba i od mogućnosti da Hrvati izgube svoju individualnost.

Dr. Pavelić, podpredsednik Narodnog Vijeća i vođa Starčevićanske stranke, koji pripada delu te stranke bližem Srbima, držao je jednom prilikom govor, u kome je izneo gledište njegove stranke koja u ovome momentu ima najjačega uticaja u Hrvatskoj posle srpsko-hrvatske koalicije. Na ime: on traži autonomiju Hrvatske i shvata odredbe Krfske deklaracije tako da će se naša buduća država sastojati iz pojedinih autonomnih oblasti, obeleženih ne po nacionalnosti već po geografskom pojmu, navodeći: Slovenačku za sebe; Hrvatsku za sebe; Bosnu i Hercegovinu za sebe; Dalmaciju za sebe; Banat, Bačku i Srem (Vojvodina) za sebe; Srbiju s Crnom gorom za sebe i Makedoniju za sebe. Ovo je naravno naišlo na otpor i protivljenje sviju predstavnika Srba, koje su potpomagali vrlo aktivno Slovenci.

Uopšte može se reći da se ovde u vladi mnogo govori i raspravlja, ali se ne pristupa rešenju najvažnijih pitanja, jer se sve očekuje od srpske vlade i Jugoslovenskog Odbora. Rešenje sviju pitanja spotiče se o pitanje o obliku države.

U narodu pak vodi se agitacija od pojedinih stranaka za republiku. Čak se i u vojsci kod 25. domobranske regimente proturaju hrvatske zastavice sa natpisom: „Živela S. H. S. Republika“, čiji jedan primerak prilažem.

Među oficirima nalazi se veliki broj, koji nije zadovoljan sadašnjim stanjem i boji se za svoju budućnost i egzistenciju. Ovo je elementat gotov da uzme učešće u svakoj eventualnoj akciji protiv vlade Narodnog Vijeća.

O svemu ovome vođena je diskusija u vladi Narodnog Vijeća, ali se do rezultata nije došlo.

Da bi se što pre izašlo iz ovoga nesređenog stanja, potrebno je odmah i što pre obrazovati zajedničku vladu i rešiti pitanje o obliku države...

**ODLUKA VELIKE NARODNE SKUPŠTINE
VOJVODINE,
Novi Sad, 25. novembar 1918.**

1. Molimo vladu bratske Srbije, da na kongresu mira, zastupa naše interese.

2. Priključujemo se Kraljevini Srbiji koja svojim dosadanjim radom i razvitkom ujedinjava slobodu, ravnopravnost, napredak u svakom pravcu ne samo nama, nego i svima slovenskim, pa i neslovenskim narodima, koji sa nama zajedno žive.

3. Ovaj naš zahtev hoće da pomogne ujedno težnje sviju Jugoslovena, jer je naša iskrena želja da srpska vlada, udružena sa Narodnim većem u Zagrebu učine sve, da dođe do stvaranja jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca, pod vođstvom kralja Petra i njegove dinastije.

4. I zato, da bi ova skupština pomogla sa svoje strane ostvariti jedinstvenu državu sviju Slovena, Srba, Hrvata i Slovenaca bira dva člana, koji će stajati na usluzi Narodnom veću u Zagrebu:

dr Jovan Manojlović (Subotica), Vasa Stojić (Novi Sad) i bira dva člana koji će stajati na usluzi Srpskoj vladi: Jaša Tomić i Blaško Rajić (Subotica). Ne srpskim i ne slovenskim narodima, koji ostaju u našim granicama, obezbeđuje se svako pravo, koji žele, da, kao manjina, sačuvaju i razvijaju svoje narodno biće.

A isto tako, zahteva Skupština da se onim Srbima, Bunjevcima i Šokcima, koji i dalje ostaju izvan naših granica u drugim državama obezbedi pravo zaštite manjine, njihov narodni opstanak i razvitak, kao i pravo, da se ti Srbi od srpske države mogu slobodno, kulturno

i ekonomski potpomagati i u tom se strogo držati načela uzajamnosti (reciprociteta).

Ovo naročito važi za Srbe u Budimskoj eparhiji i za Bunjevce i Šokce izvan granica naše zemlje, koji će ostati izvan okvira srpske zemlje i kojima se ima obezbediti deo narodno-crkvenog imetka odnosno prihoda dosadašnje Karlovačke Mitropolije.

**ODLUKA VELIKE NARODNE SKUPŠTINE U CRNOJ GORI,
Podgorica, 26 (13) novembar 1918.**

ODLUKA

*Velike Narodne Skupštine Srpskog naroda u Crnoj Gori
donijeta na sjednici od 13. nov. 1918. g. u Podgorici*

Na osnovu istaknutoga načela: samoodređenja naroda, koje je prihvatio i proklamovao kao uslov budućeg svjetskog mira apostol čovječanstva, predsjednik Sjedinjenih Sjeverno-Američkih Država g. Wilson, a usvojile ga naše velike saveznice i prijateljice Engleska, Francuska i Italija, Velika Narodna Skupština Srpskoga Naroda u Crnoj Gori, izabrana slobodnom voljom narodnom i okupljena u Podgorici 11. novembra tekuće godine, da se u pitanju svoje zemlje opredijeli, izjavljuje:

1. Srpski narod u Crnoj Gori jedne je krvi, jednoga jezika i jednih težnji, jedne vjere i običaja s narodom koji živi u Srbiji i drugim srpskim krajevima; zajednička im je slavna prošlost, kojom se oduševljavaju, zajednički ideali, zajednički narodni junaci, zajednička patnja, zajedničko sve što jedan narod čini narodom.

Kad je u Srednjem Vijeku formirana srpska država pod dinastijom slavnih Nemanjića, odmah u početku njenog stvaranja srpski narod u granicama današnje Crne Gore ušao je u sastav njen i za sve vrijeme njenog trajanja (oko 200 godina) igrao u njoj važnu ulogu.

Pred najezdom turskom pala je ta naša država i srpski narod dopao ropstva. Za vrijeme robovanja činjeni su očajni pokušaji u narodu da se ropstva oslobodi, i dizati radi toga, više puta, narodni ustanci, koji su u krvi ugušivani. U tome je srpski narod u Crnoj Gori prednjačio i uspio da u svojim krševima zasnuje gnijezdo slobode i oslobodi se turskoga ropstva. I od tada njegove težnje i njegovi ide-

ali bili su: oslobođenje i ujedinjenje cijelog srpskog plemena; to je bio njegov vjekovni san.

Početak XIX vijeka ustaju Srbi u Srbiji pod viteškim Karađorđem, oslobađaju se turskog jarma i udaraju temelj današnjoj Srbiji. Od tada Srbi iz Srbije i Srbi iz Crne Gore rade uvijek zajednički na zajedničkom idealu: oslobođenju i ujedinjenju srpskog naroda. Vođeni su radi toga ideala oslobodilački ratovi, proliveno more srpske krvi uvek zajednički. Ali uspjeh je svakad bio mali:

Turska je još uvijek bila toliko moćna da sama osujeti naše oslobođenje i ujedinjenje, a uz to je u tom poslu imala iskrenog pomagača, vjekovnog neprijatelja našeg naroda, podmuklu Austro-Ugarsku, koja je svagda gledala u našem uspjehu svoj neuspjeh, u našoj sreći svoju nesreću, u našem jedinstvu svoj raspad.

Na Berlinskom Kongresu, poslije krvavog rata, koji su vodile Srbija i Crna Gora, pomagane bratskom Rusijom, za oslobođenje i ujedinjenje svojih suplemenika, Austro-Ugarska je uspjela, da im osujeti i oduzme sve plodove te borbe, da prigrabi sebi dvije klasične srpske oblasti, Bosnu i Hercegovinu, u kojima je i pukla prva puška za oslobođenje, i da između Srbije i Crne Gore u Novo-pazarskom Sandžaku, naseljenom kompaktnom masom srpskog življa, ostane i dalje turska vlast, a uz nju austrijski garnizon, te da Austrija i Turska zajednički čuvaju da se Srbija i Crna Gora ne ujedine, da i pokušaj za to onemoguće.

Balkanski rat imao je također cilj: oslobođenje i ujedinjenje Srpstva. Srbija i Crna Gora, kao dvije sestre ušle su zajednički u rat, prolile dosta krvi i postigle znatne rezultate: veliki dio našega naroda bio je oslobođen turske vlasti i prisajedinjen Srbiji i Crnoj Gori. Nestalo je tada i onog pojasa koji ih je dotle razdvajao, i narod je živo nastojao da ostvari svoju zavjetnu misao: ujedinjenje, ali tome su stali na put dinastički interesi i naš vjekovni neprijatelj, Austro-Ugarska, koja je bila riješena da čak i mačem spriječi naše ujedinjenje. S toga nas je napala i time izazvala svjetski rat, uzevši kao izgovor za taj rat ubijstvo austro-ugarskog prestolonaslednika u Sarajevu. Cio naš narod zna da bi nas Austro-Ugarska napala i da nije bilo toga ubijstva, i da se ona za taj napad, još prije toga ubijstva, žurno spremala.

2. Ekonomski interesi Crne Gore nerazdvojno su vezani za Srbiju i ostale srpske krajeve. Odvojena od njih, a pri tome po samoj prirodi zemljišta najsiromašniji kraj, možda u cijelom svijetu, ona ne bi imala nikakvih uslova za samostalni život, ona bi bila unaprijed osuđena na smrt. Nama je dobro poznato kako je i do ropstva

austro-ugarskog bilo teško živjeti u Crnoj Gori, i da je veliki dio naše radne snage bio prinuđen da odlazi u Ameriku, da u teškim radovima tamo zarađuje nasušni hljeb i šalje svojim na domu. Poslije ovoga rata u kome je neprijatelj opljačkao i oduzeo sve našem narodu do gole duše, ostavio ga bez igdje ičega, opstanak Crne Gore kao zasebne države postao je još više nemoguć.

Dakle i ekonomski interes srpskog naroda u Crnoj Gori imperativno traži ujedinjenje sa braćom u Srbiji i ostalim našim krajevima.

Politički interesi također iziskuju ujedinjenje. Pored velike ujedinjene Jugoslavije, kakav bi bijedan politički značaj imala malena, slaba, sirota Crna Gora, mislimo nije potrebno naročito isticati.

... Na osnovu svega izloženog, srpska Velika Narodna Skupština u Crnoj Gori, kao vjeran tumač želja i volje cjelokupnog srpskog naroda u njoj, vjerna istorijskim predanjima i zavjetima svojih predaka, koji su se za njih vijekovima herojski borili, jednoglasno i poimeničnim glasanjem odlučuje:

1. Da se kralj Nikola I Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci s crnogorskog prijestolja;

2. Da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karađorđevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku Otadžbinu našeg troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca;

3. Da se izabere Izvršni Narodni Odbor od 5 lica, koji će rukovoditi poslovima, dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju;

4. Da se o ovoj skupštinskoj odluci izvijeste: bivši kralj Crne Gore Nikola Petrović, Vlada Kraljevine Srbije, prijateljske Sporazumne Sile i sve neutralne države.

Predsjednik:
Savo Cerović

Podpredsjednici:
Lazar Damjanović
Savo Fatić

Sekretari:
Ljubomir Vuksanović

Milan Bajić
Radovan Bošković
Luka Vukotić

**ADRESA IZASLANSTVA NARODNOG VIJEĆA SHS
PRESTOLONASLEDNIKU ALEKSANDRU
I NJEGOV ODGOVOR,
Beograd, 1. decembar (18. novembar) 1918.**

Vaše Kraljevsko Visočanstvo.

Osećamo se srećnim što u ime Narodnog Veća Slovenaca, Hrvata i Srba, možemo da pozdravimo Vaše Kraljevsko Visočanstvo u prestonici oslobođene Srbije kao Vrhovnog Komandanta pobedonosne narodne vojske, koja je u zajedničkoj borbi s vojskama naših moćnih saveznika stvorila uvjete za izvršenje velikog dela našeg narodnog ujedinjenja. Slovenci, Hrvati i Srbi, koji su na teritoriji bivše autro-ugarske monarhije izveli prevrat i privremeno konstituirali nezavisnu narodnu državu, prožamani idejom narodnog jedinstva i oslanjajući se na veliko načelo demokracije, koja traži da svaki narod sam ima da odluči o svojoj sudbini, izjavila su već u objavi Narodnog Veća od 19. X, da žele i hoće da se sjedine, sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja bi obuhvatila čitav neprekinuti etnografski teritorij Južnih Slovena. Da se ova misao provede u delu zaključilo je Narodno Veće u svojoj sednici od 24. XI, da proglašava ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata (i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu jedinstvenu državu, i izabralo je svoje odaslanstvo, koje stupa pred Vaše Kraljevsko Visočanstvo da Vam ovaj zaključak Narodnog Veća zvanično i u svečanoj formi saopći.

Zaključak je Narodnog Veća, da vladarsku vlast na čitavom teritoriju sada jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca vrši Njegovo Veličanstvo Kralj Petar, odnosno u njegovoj zameni kao Regent Vaše Kraljevsko Visočanstvo, a ujedno bi se u sporazumu sa vladom Va-

šeg Kraljevskog Visočanstva i predstavnicima sviju narodnih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori imala da obrazuje jedinstvena parlamentarna vlada na području Jugoslovenske Države uz jedinstveno narodno predstavništvo.

Vaše Kraljevsko Visočanstvo!

Želja bi Narodnoga Veća bila da se, obzirom na provizorno stanje, ovo privremeno narodno predstavništvo obrazuje sporazumno između Narodnog Veća i predstavnika naroda Kraljevine Srbije, i da se ustanovi odgovornost državne vlade prema modernim parlamentarnim načelima ovom Narodnom Predstavništvu, koje bi trebalo da ostane na okupu sve do Konstituante, da princip ustavnosti i parlamentarne odgovornosti vlade dođe do potpunog izražaja. Iz istog razloga ostali bi na snazi pod kontrolom državne vlade dosadani autonomni administrativni organi, koji će za svoje uređivanje biti odgovorni autonomnim predstavništvima. U ovo prelazno doba trebalo bi, po našem mišljenju, stvoriti preduvjete za konačnu organizaciju naše jedinstvene države. Naša državna vlada trebala bi u tu svrhu posebice da pripravi Konstituantu, koja bi prema iznesenom predlogu Narodnog Veća bila izabrana na temelju općeg, jednakog, izravnog, tajnog i proporcionalnog prava glasa, a sastala bi se najkasnije 6 meseci posle sklopljenog mira.

U ovom istorijskom času, kad stupamo pred Vaše Kraljevsko Visočanstvo kao predstavnici naroda sa celog teritorija Južnih Slovena u bivšoj austro-ugarskoj monarhiji, duboko smo ožalošćeni što moramo konstatirati da su veliki dragoceni delovi našeg narodnoga područja okupirani od četa kraljevine Italije, koja je do duše saveznica sa Silama Sporazuma i s kojom želimo živeti u dobrim prijateljskim odnosima, ali nismo pripravnici priznati opravdanost bilo kakvih ugovora, pa ni londonskoga, po kojem, uz povredu nacionalnih načela i principa samoodređenja, bi bili prisiljeni da deo našeg naroda odstupimo u sastav tuđe države. Posebno upozoravamo Vaše Kraljevsko Visočanstvo da talijanska okupaciona uprava prelazi granice i oblasti određene i samim uvjetima pomirja, sklopljenim s glavnim zapovednikom bivše austro-ugarske vojske poslije nego što se taj teritorij proglasio – nezavisnim i integralnim delom države Srba, Hrvata i Slovenaca, o čemu ćemo vladi Vašeg Kraljevskog Visočanstva podneti potrebite dokaze. A s punim uverenjem dajemo izraza svojoj nadi: da će se Vaše Kraljevsko Visočanstvo zajedno s celim našim narodom

zauzeti da se definitivne granice naše države označe tako, da budu u skladu sa etnografskim našim granicama, a primenom načela narodnog samoodređenja proklamovanog od predsednika Sjedinjenih Američkih Država Wisona i od sviju Sila Sporazuma.

Neka živi Njegovo Kraljevsko Veličanstvo Kralj Petar!
 Neka živi Vaše Kraljevsko Visočanstvo!
 Neka živi ceo naš ujedinjeni srpsko-hrvatsko-slovenački narod!
 Neka živi slobodna i ujedinjena Jugoslavija.

Gospodo Odaslanici!

Vaš dolazak u ime Narodnog Veća Slovenaca, Hrvata i Srba, dostojnog predstavnika široke naše narodne misli, i Vaše saopštenje njegove istorijske odluke od 24. novembra, kojom se proglašava državno ujedinjenje svega naroda i sve naše mile, namučene ali slavne otadžbine, ispunilo me dubokom radošću.

Primajući to saopštenje uveren sam da ovim činom ispunjavam svoju vladarsku dužnost, jer njim samo privodim konačno u delo ono što su najbolji sinovi naše krvi, sve tri vere, sva tri imena, s obe strane Dunava, Save i Drine, počeli pripremati još za vlade blažene uspomene moga dede Kneza Aleksandra I i Kneza Mihaila, ono što odgovara željama i pogledima moga naroda, te u ime Nj. V. Kralja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovaj veliki istorijski čin neka bude najbolja nagrada kako pregnuću vašem i vaših čestitih drugova u Narodnom Veću i svih vaših saradnika, koji smelim prevratom stresoste sa sebe tuđinski jaram, tako i visoko razvijenoj svesti i podnesenim velikim žrtvama svih delova naroda koje Veće predstavlja. Tako isto neka današnji veliki čin bude najlepši venac na slavnim grobovima mojih oficira i vojnika palih za slobodu, i najdivnija kita na grudima njihovih srećnijih ratnih drugova koji sa mnom doživite da izvojuju pobedu nad silnim neprijateljem, uz veliku i plemenitu pomoć naših moćnih saveznika.

Slavu zadobivenih pobjeda dele sa mojim starim ratnicima vojnici jugoslovenskih jedinica u mojoj vojsci. Svi su oni k vama pohitali, a vi ih dočekali onako kako se samo braća dočekuju. Hvala na ta-

kvom dočeku u ime moje vojske, hvala vam na poletu s kojim iskazujete poverenje Kraljevini Srbiji i njenom narodu, mome uzvišenome ocu, Njegovom Veličanstvu Kralju Petru I i meni. Ja mogu uveriti vas i Narodno Veće čiji ste punomoćnici, mogu uveriti svu moju braću slovensku, hrvatsku i srpsku, čiju volju i misli predstavljate, da ću se i ja, i moja vlada, sa svim onim što predstavlja Srbiju i narod, uvek i svuda rukovoditi samo dubokom nepomućenom ljubavlju bratskoga srca prema svakom mteresu, prema svim svetinjama milim duši onih u čije ste ime došli k meni. U smislu želja i pogleda koje ste mi izvoleli izložiti i koje i ja i moja vlada potpuno prihvatamo, vlada će odmah preduzeti da se što pre ostvari sve ono što ste iskazali, kako u pogledu prelazne i privremene periode do sastanka i kraja rada velike Ustavotvorne Skupštine, tako za izbor i sastav ove. Veran primeru i zahtevu koje imam od svog uzvišenog roditelja, ja ću biti kralj samo slobodnim građanima države Srba, Hrvata i Slovenaca, ostati uvek veran velikim ustavnim, parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na opštem pravu glasanja. Toga radi ja ću potražiti vašu saradnju za obrazovanje vlade koja će predstavljati celu ujedinjenu otadžbinu, pa će ta vlada biti u stalnoj vezi, najpre s vama, potom s narodnim predstavništvom, s njim raditi i njemu odgovarati.

S njim i s celim narodom ova će vlada imati kao prvi zadatak postarati se da se granice naše države podudaraju s etnografskim granicama celokupnog našeg naroda. Zajedno s vama imam prava nadati se i nadam se da će naši veliki prijatelji i saveznici pravedno proceniti naše gledište, jer ono odgovara načelima koja su sami proglasili i za čiju su pobedu prolili toliko skupe svoje krvi, te sam uveren da se delo oslobođenja sveta neće okrnjiti predavanjem pod tuđu vlast tolike naše čestite, napredne i prosvećene braće. Isto se tako nadam da će ti pogledi dobiti izraza i u odlukama same vlade Kraljevine Italije, jer ova ima da za postanak svoga bića zahvali tim istim načelima, koje su onako sjajno tumačili perom i delom njeni veliki sinovi prošloga stoleća. Smemo slobodno reći da će u poštovanju tih načela i predanja, u osećajima našega prijateljstva i dobrog susedstva talijanski narod naći više pravog dobra i bezbednosti, nego u ostvarenju odredaba londonskog ugovora, potpisanog bez nas, i od nas nikad priznatog a u prilikama kad se nije predviđala propast Austro-Ugarske, te je od onda mnogi nekadašnji obzir postao bespredmetan.

U tome i svemu ostalom radu ja se nadam da će naš narod ostati do kraja složan i moćan, da će u nov život ući vedra i ponosna čela, dostojan postignute veličine i sreće koja ga očekuje. Ja vas, poštovana gospodo Odašlanici, molim da moju vladarsku reč i pozdrav odnesete svoj mojoj miloj braći širom naše slobodne i ujedinjene Jugoslavije.

Živeo ceo narod Srpski, Hrvatski, Slovenački!

Neka nam uvek bude srećno i slavno naše Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Dokument 89

**UKAZ O SAZIVU PRIVREMENOG NARODNOG
PREDSTAVNIŠTVA,
Beograd, 24. februar 1919.**

U ime
NJEGOVOG VELIČANSTVA
PETRA I

po milosti Božjoj i volji narodnoj
Kralja Srba, Hrvata i Slovenaca na
osnovu ovlašćenja (član 53. Ustava)
NJEGOVOG KRALJEVSKOG VISOČANSTVA
Aleksandra Naslednika Prestola

MINISTARSKI SAVET

Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca rešio je i rešava da se privremeno Narodno Predstavništvo sastane dne 1. marta 1919. god. u prestonom gradu Beogradu.

Ministar Pripreme za Ustavotvornu Skupštinu i Izjednačenje Zakona neka izvrši ovaj ukaz.

24. februara 1919. god. u Beogradu.

USTAV KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Odeljak prvi

Opšte odredbe

Čl. 1. – Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija...

Čl. 3. – Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački.

Odeljak drugi

Osnovna građanska prava i dužnosti...

Čl. 5. – Ujemčava se lična sloboda.

Niko ne može biti uzet na odgovor, niti biti pritvoren, niti inače ma od koga biti lišen slobode, osim u slučajevima koje je zakon predvideo.

Niko ne može biti pritvoren za kakvu krivicu bez pismenog i razlozima potkrepljenog rešenja nadležne vlasti. Ovo rešenje mora se saopštiti licu, koje se pritvara, ili u času pritvaranja, ili, ako to nije moguće, najdalje u roku od 24 časa, od časa pritvaranja. Protiv rešenja o pritvaranju ima mesta žalbi nadležnom sudu u roku od 24 časa. Sud je dužan doneti svoju odluku u roku od dva dana od dana prijema rešenja. Rešenje sudsko je izvršno.

Organi vlasti, koji bi skrivali protiv ovih odredaba, kazniće se za nezakonito lišenje slobode...

Čl. 8. – Kazna se može ustanoviti samo zakonom i primeniti jedino na dela, za koja je zakon unapred rekao, da će se tom kaznom kazniti.

Čl. 9. – Smrtna se kazna ne može ustanoviti za čisto političke krivice.

Izuzimaju se slučajevi izvršenja ili pokušaja atentata na ličnost Vladaočevu i na članove Kraljevskog Doma, za koje je određena smrtna kazna u krivičnom zakonu.

Izuzimaju se osim toga i slučajevi, u kojima je, uz čisto političku krivicu, učinjeno još neko kažnjivo delo, za koje je u krivičnom zakonu određena smrtna kazna, a takođe i slučajevi, koje vojni zakoni kazne smrtnom kaznom...

Čl. 14. – Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora. Bliže odredbe o tome doneće zakon. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem. Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti najmanje 24 časa ranije.

Građani imaju pravo udruživati se u ciljevima koji nisu po zakonu kažnjivi...

Čl. 15. – Štampa je slobodna.

Ne može se ustanoviti nikakva preventivna mera koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina. Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata mobilizacije i to za stvari zakonom unapred predviđene. Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili štampanih spisa, koji sadrže: uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, stranih državnih poglavara, Narodne Skupštine, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnog morala. Ali u tim slučajevima, vlast je dužna za 24 časa po izvršenju zabrane sprovesti delo suda, a ovaj je dužan takođe za 24 časa osnažiti ili poništiti zabranu...

Odeljak treći

Socialne i ekonomske odredbe...

Čl. 23. – Radna snaga stoji pod zaštitom države.

Žene i nedorasli imaju se posebno zaštititi od štetnih poslova po njihovo zdravlje.

Zakon određuje posebne mere za bezbednost i zaštitu radnika i propisuje radno vreme u svima preduzećima...

Čl. 31. – Obezbeđenje radnika za slučaj nesreće, bolesti, besposlice, nesposobnosti, starosti i smrti, urediće se naročitim zakonom.

Čl. 32. – Invalidi, ratna siročad, ratne udovice i siromašni i za rad nesposobni roditelji poginulih ili u ratu umrlih ratnika, uživaju na- ročitu državnu zaštitu i pomoć u znak priznanja...

Čl. 33. – Pravo radnika na organizovanje radi postignuća boljih radnih uslova zajamčeno je...

Čl. 37. – Svojina je zajemčena. Iz svojine proističu i obaveze. Nje- na upotreba ne sme biti na štetu celine. Sadržina, obim i ograničenja privatne svojine određuju se zakonom.

Eksproprijacija privatne svojine u opštem interesu dopuštena je na osnovi zakona, uz pravičnu naknadu...

Čl. 42. – Feudni odnosi smatraju se pravno ukinuti danom oslo- bođenja od tuđinske vlasti. U koliko su gde pre toga roka počinjene nepravde razrešenjem feudnih odnosa ili njihovim pretvaranjem u privatno-pravne odnose, ima se zakonom sprovesti ispravka.

Kmetovi (čivčije), kao i uopšte zemljoradnici koji obrađuju zem- lju u kmetstvu sličnom odnosu, utvrđuju se kao slobodni sopstveni- ci državnih zemalja, ne plaćajući sami za to nikakvu oštetu, i imaju se ubaštiniti.

Čl. 43. – Ekspropisanje velikih poseda i razdeoba njihova u svo- jinu onima koji zemlju obrađuju, urediće se zakonom...

Odeljak četvrti

Državne vlasti.

Čl. 45. – Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovoga Ustava...

Čl. 46. – Zakonodavnu vlast vrše Kralj i Narodna Skupština zajed- nički.

Čl. 47. – Upravnu vlast vrši Kralj preko odgovornih Ministara, po odredbama ovoga Ustava.

Čl. 48. – Sudsku vlast vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izri- ču se i izvršuju u ime Kralja na osnovu zakona.

Odeljak peti

Kralj.

Čl. 49. – Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona.

Kralj je vrhovni zapovednik sve vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Čl. 50. – Kralj ima pravo amnestije za političke i vojne krivice...

Kralj ima pravo pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti...

Čl. 51. – Kralj predstavlja državu u svima njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir. Ako zemlja nije napadnuta, ili joj rat nije oglašen od ma koje druge države, za oglas rata potreban je prethodni pristanak Narodne Skupštine.

Ako zemlji bude oglašen rat ili ona bude napadnuta, ima se odmah sazvati Narodna Skupština.

Čl. 54. – Nijedan čin Kraljevske vlasti nema snage, niti se može izvršiti ako, ga nije premapotpisao nadležni Ministar. Za sve Kraljeve čine, usmene ili pismene, premapotpisane ili nepremapotpisane, kao i za sve njegove postupke od političkog značaja odgovara nadležni Ministar...

Odeljak sedmi

Narodna Skupština.

Čl. 69. – Narodnu skupštinu sastavljaju poslanici koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem, sa predstavništvom manjina.

Na svakih 40.000 stanovnika bira se po jedan poslanik. Ako višak stanovnika u jednoj izbornoj jedinici bude veći od 25.000, biraće se i za taj ostatak jedan poslanik.

Narodna skupština bira se na 4 godine. Bliže odredbe o izborima propisaće se zakonom.

Čl. 70. – Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirođenju, ako je navršilo 21 godinu.

Oficiri, aktivni i u nedejstvu kao i podoficiri i vojnici pod zastavom, ne mogu vršiti biračko pravo, ni biti birani.

Zakon će rešiti o ženskom pravu glasa...

Čl. 72. – Za poslanika u Narodnoj Skupštini može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo, bez obzira da li je uveden u birački spisak. Od svakog se poslanika traže ovi uslovi: 1) da je državljanin po rođenju ili prirođenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Priro-

deni državljanin, ako nije narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke, mora biti nastanjen najmanje deset godina, računajući od dana prirođenja; 2) da je navršio 30 godina; i 3) da govori i piše narodnim jezikom.

Narodni poslanici ne mogu biti u isto vreme državni liferanti ili državni preduzimači.

Čl. 73. – Policijski, finansijski i šumarski činovnici, kao i činovnici Agrarne Reforme, ne mogu se kandidovati, osim ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora...

Čl. 78. – Zakonske predloge podnose, po ovlašćenju Kraljevom, Ministarski savet ili pojedini Ministri.

Čl. 79. – Kralj zaključuje ugovore sa tuđim državama, ali je za potvrdu tih ugovora potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine. Za potvrdu čisto političkih sporazuma, ako nisu protivni Ustavu i zakonima, nije potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine.

Ugovor, da tuđa vojska posedne zemljište Kraljevine ili da pređe preko njega, ne vredi bez prethodnog odobrenja Narodne Skupštine.

Narodna Skupština može kad to iziskuje državna potreba, odlukom unapred ovlastiti Ministarski savet, da izda mere za neodložnu primenu predloženog ugovora.

Državna teritorija ne može se otuđiti ili razmeniti bez odobrenja Narodne Skupštine.

Čl. 80. – Zakone proglašuje Kralj ukazom koji sadrži i sam zakon rešen od Narodne Skupštine. Ukaz premapotpisuju svi ministri...

Čl. 85. – Narodna Skupština može punovažno rešavati, ako je na sednici prisutna jedna trećina svih poslanika.

Za punovažno rešenje potrebna je većina glasova prisutnih poslanika...

Čl. 87. – Niko i nikad ne može uzeti poslanika na odgovor za glas koji je dao kao član Narodne Skupštine...

Odeljak osmi

Upravna vlast.

Čl. 90. – Svi Ministri čine Ministarski Savet koji stoji neposredno pod Kraljem. Kralj imenuje Ministra Predsednika i članove Ministarskog Saveta. Ministri se nalaze na čelu pojedinih grana državne uprave...

Čl. 91. – Ministri su odgovorni Kralju i Narodnoj skupštini...

Čl. 92. – Ministar može biti optužen kako za vreme trajanja svoje službe tako i za pet godina posle odstupanja...

Čl. 93. – ... Bliže odredbe o ministarskoj odgovornosti sadrži posební zakon...

Čl. 95. – Uprava u Kraljevini vrši se po oblastima, okruzima, srezovima i opštinama.

Podela na oblasti vrši se zakonom prema prirodnim, socialnim i ekonomskim prilikama. Jedna oblast može imati najviše 800.000 stanovnika.

Dve ili više manjih oblasti mogu se spojiti u jednu veću. Konačnu odluku o tome donose oblasne skupštine dotičnih oblasti. No i takva oblast ne može imati više od 800.000 stanovnika.

Na čelu svake oblasti nalazi se veliki župan koga postavlja Kralj i koji upravlja preko državnih organa poslovima državne uprave u oblasti.

Čl. 96. – Za poslove mesnog, opštinskog, sreskog i oblasnog značaja ustanovljava se mesna, opštinska, sreska i oblasna samouprava uređena na načelu izbornom.

O upravi i samoupravi gradova doneće se naročiti zakon.

O samoupravnim poslovima staraju se posebni samoupravni organi, prema odredbama zakona.

U krug rada samoupravnih oblasnih uprava spadaju ovi poslovi:

1) oblasne finansije: a) utvrđivanje oblasnog budžeta, b) raspolaganje oblasnim dažbinama, koje se na osnovu zakona daju oblastima za pokriće oblasnih rashoda;

2) oblasni javni radovi kao i građevinski propisi;

3) staranje o unapređenju oblasnih i privrednih interesa: ratarstva, stočarstva, vinogradarstva, voćarstva, šumarstva, rečnog i jezerskog ribarstva, lova, kao i o tehničkim poljoprivrednim poboljšanjima;

4) uprava oblasnim imanjima;

5) briga o narodnom zdravlju u oblasti kao i o svima ustanovama, kojima se unapređuje zdravstveno stanje u oblasti;

6) briga o socialnim zadacima u oblasti;

7) oblasne humane ustanove,

8) oblasne saobraćajne ustanove;

9) sarađivanje na unapređenju prosvete u oblasti;

- 10) sarađivanje na stručnom obrazovanju u oblasti;
 - 11) zavođenje i održavanje ustanova za štednju, uzajamno poma-
ganje i osiguranje;
 - 12) davanje mišljenja na zahtev vlade, po zakonskim predlozima
koji se tiču oblasti kao i u opšte o svima drugim predmetima, za ko-
je vlada traži njihovo mišljenje.
- I drugi poslovi mogu biti zakonom povereni oblasnim samoupra-
vama...

Čl. 98. – Organi oblasne uprave su oblasna skupština i oblasni od-
bor...

Bliže odredbe o uređenju i nadležnosti samoupravnih tela (opšti-
na srezove i oblasti) doneće se naročitim zakonom...

Čl. 103. – Državni Savet je vrhovni upravni sud. Članove Držav-
nog Saveta postavlja Kralj na predlog Predsednika Ministarskog Sa-
veta...

Državni savet ima ove dužnosti:

1) kao najviši upravni sud on rešava o sporovima upravne priro-
de. Sporovi zasnovani žalbama protiv ukaza i ministarskih rešenja
rešavaju se kod Državnog Saveta u prvom i poslednjem stepenu;

2) kao upravni organ vrhovne državne uprave on rešava o aktima
upravne prirode za koje je potrebno njegovo odobrenje po naročitim
zakonima;

3) on vrši nadzornu vlast nad samoupravnim jedinicama po od-
redbama zakona;

4) on rešava sukobe o nadležnosti između državnih upravnih vla-
sti kao i sukobe o nadležnosti između državnih i samoupravnih vla-
sti;

5) on rešava i o drugim pitanjima koja mu zakonom budu stavlje-
na u nadležnost.

Bliže odredbe o sastavu, nadležnosti i postupku kod Državnog Sa-
veta propisace se naročitim zakonom...

Odeljak deveti

Sudska vlast.

Čl. 109. – Sudovi su nezavisni. U izricanju pravde oni ne stoje ni
pod kakvom vlašću no sude po zakonima...

U porodičnim i naslednim poslovima Muslimanima sude državni šerijatski sudije.

Čl. 110. – Za celu Kraljevinu postoji samo jedan Kasacioni Sud, sa sedištem u Zagrebu.

Kasacioni Sud je nadležan i za rešavanje sukoba o nadležnostima između upravne, građanske ili vojne vlasti, i sudske vlasti. Isto tako on je nadležan za sukobe o nadležnosti između upravnih i redovnih sudova.

Čl. 112. – Sudije svih sudova su stalni. Sudija ne može biti lišen svojega zvanja niti ma iz kojeg uzroka uklonjen sa dužnosti, protiv svoje volje, bez presude redovnih sudova ili disciplinarne presude Kasacionog Suda...

Sudija ne može, ma i privremeno, biti upućen na drugu plaćenu ili neplaćenu javnu službu, bez svoga pristanka i odobrenja Kasacionog Suda.

Sudija može biti premešten samo po svom pristanku...

Odeljak deseti

Državno gazdinstvo.

Čl. 113. – Svake godine Narodna Skupština odobrava državni budžet koji vredi samo za godinu dana...

Čl. 115. – Državni porezi, i opšte državne dažbine ustanovljavaju se samo zakonom.

O državnim zajmovima rešava Narodna Skupština. Vlada je dužna da Narodnoj Skupštini podnese Glavnom Kontrolom overeni tačan izveštaj: da li su ugovori o zajmovima zaključeni i izvršeni u smislu zakona.

Odeljak dvanaesti

Izmene u Ustavu...

Čl. 126. – Predlog, da se u Ustavu što izmeni ili dopuni, može učiniti Kralj i Narodna Skupština...

Narodna Skupština donosi odluke većinom od polovine više jedan od ukupnog broja članova.

**NEJSKI UGOVOR O MIRU IZMEĐU SAVEZNIČKIH
I UDRUŽENIH SILA I BUGARSKE,
27. novembar 1919.**

(SAD, Britanije, Francuske, Italije, Japana, Belgije, Kine, Kube, Grčke, Hedžasa, Poljske, Portugalije, Rumunije, Države Srba, Hrvata i Slovenaca, Sijama i Čehoslovačke), s jedne i Bugarske, s druge strane.

Uzevši u obzir da su Glavne savezničke i udružene Sile, na traženje Kraljevske Bugarske Vlade, dale Bugarskoj primirje 29. septembra 1918, da bi se mogao zaključiti ugovor o miru;

Da su savezničke i udružene Sile podjednako voljne da rat, u koji su neke od njih bile uvučene jedna za drugom neposredno ili posredno protiv Bugarske, i koji svoj izvor ima u njegovoj objavi upućenoj 28. jula 1914. od strane Austro-Ugarske Srbiji i u neprijateljstvima započetim od strane Bugarske protiv Srbije 11. oktobra 1915, a koje je vodila Nemačka, saveznik Austro-Ugarske, Turske i Bugarske, ustupi mesto čvrstom, pravednom i trajnom miru;

U tom cilju Visoke Strane Ugovornice odredile su svoje punomoćnike

Koji, pošto su izmenjali svoja punomoćja, za koja je utvrđeno da su u dobroj i propisnoj formi, složili su se u ovim odredbama:

Od stupanja u važnost ovoga ugovora prestaće ratno stanje.

Od tog trenutka a sa rezervom odredbi ovog ugovora, biće službenih veza između savezničkih i udruženih Sila i Bugarske.

Drugi deo GRANICE BUGARSKE

Član 27

Granice Bugarske povući će se kako sleduje (videti pridodatu kartu):

1. *Sa državom Srba, Hrvata i Slovenaca:*

Od utoke Timoka u Dunav, zajednička tačka trima granicama Bugarske, Rumunije i Države Srba, Hrvata i Slovenaca, ka jugu pa do jedne tačke koja će se izabrati na toku reke Timoka, u blizini kote 38 zapadno od Bregova:

tok Timoka uzvodno;

odatle, ka jugozapadu pa do tačke istočno od V. Izvora, gde se nekadašnja granica između Srbije i Bugarske sustiče sa rekom Bezdanicom:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kota 274 i 367, da, uopšte, ide vododelnicom basena Timoka na severozapadu i Topolovice i Delejne na jugoistoku, ostavljajući Državi Srba, Hrvata i Slovenaca mesto Kojilovo, Sipikovo i Halovo (kao i drum koji vezuje ta dva mesta) a Bugarskoj mesta, Bregovo, Rakitnicu i Kozovo;

odatle ka jugu pa do kote 1720 na 12 kilometara otprilike na zapadu-jugozapadu od Berkovice:

nekadašnja granica između Bugarske i Srbije;

odatle, ka jugoistoku na daljini otprilike 1 kilom. 500 pa do kote 1929 (Srebrna gl.):

linija koja će se povući grebenom Kom-Balkana;

odatle, ka jugu-jugozapadu pa do kote 1109 (na Vidlič Gori južno od Vlkovije):

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kota 1602 i 1344 i istočno od Grn. Krivodola i da seče reku Komsticu na 1 kilometar 500 otprilike uzvodno od Dl. Krivodola;

odatle, pa do jedne tačke na drumu Caribrod–Sofija neposredno na zapadu od raskrsnice sa drumom iz Kalotine:

linija koja će se povući na terenu tako da prolazi istočno od Mezgosa, zapadno od Staminaca, istočno od Brebevnice pa kotom 738 severoistočno od Lipinaca;

odatle, ka zapadu-jugozapadu pa do jedne tačke koja će se izabrati na toku reke Lukavice na 1 kilom. 100 otprilike severoistočno od Slivnice:

linija koja će se povući na terenu;

odatle, ka jugu pa do utoke Lukavice zapadno od Vizina u reku na kojoj leži selo Dl. Nevlja:

tok Lukavice uzvodno;

odatle, ka jugozapadu pa do utoke jednog potoka u reku Jablanicu, zapadno od Vrabca:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kote 879 i da seče drum iz Trna u Caribrod neposredno na jugu od raskrsnice toga drumu sa pravim putem iz Trna u Pirot;

odatle, ka severu pa do utoke Jablanice u reku Jerme (Trnska):

tok Jablanice;

odatle, ka zapadu pa do jedne tačke koja će se izabrati na staroj granici u ispadnom delu blizu Deščanog Kladenca:

linija koja će se povući na terenu tako da ide grebenom Ruj Planine i prelazi preko kota 1199, 1466 i 1706;

odatle, ka jugozapadu pa do kote 1516 (Golema Rudina), na 17 kilometara otprilike zapadno od Trna;

nekadašnja bugarsko-srpska granica;

odatle, ka jugu pa do jedne tačke koja će se izabrati na reci Jermi (Trnska) istočno od Strezimirovaca;

linija koja će se povući na terenu;

odatle, ka jugu pa do reke Dragovišnice neposredno nizvodno od utoke reka blizu kote 672:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi, zapadno od Đinkovaca, preko kota 1112 i 1329, da ide grebenom vododelnice između basena reke Božičke i Meljanske i da prelazi preko kota 1731, 1671, 1730 i 1058;

odatle, ka jugozapadu pa do nekadašnje bugarsko-srpske granice na koti 1333, na 10 kilometara otprilike severozapadno od tačke gde drum iz Krive Palanke u Čustendil tu granicu seče:

linija koja će se povući na terenu tako da ide vododelnicom između Dragovišnice na severozapadu, Lomnice i Sovolšnice na jugoistoku;

odatle, ka jugoistoku pa do kote 1445 na Maleš Planini jugozapadno od Dobrilaka:

nekadašnja bugarsko-srpska granica;

odatlje, ka jugu-jugozapadu, do brda Tumbe (kota 1253) na Belasici Planini, na tromedi između Grčke, Bugarske i Države Srba, Hrvata i Slovenaca:

linija koja će se povući na terenu tako da prelazi preko kote 1600 na Ograđen Planini, da ide istočno od Stineka i Badilena, zapadno od Bajkova, da seče Strumicu na 3 kilometra otprilike istočno od kote 177 i da prelazi istočno od Gabrinova.

2. Sa Grčkom:

od napred određene tačke pa do tačke gde granica od 1913. napušta vododelnicu između basena Meste-Karasu na jugu i Marice na severu u okolnici kote 1587 (Dibikli):

granica od 1913. između Bugarske i Grčke:

3. Na jugu, sa teritorijama koje će Glavne savezničke i udružene Sile docnije dodeliti:

odatlje, ka istoku do kote 1295 koja leži na 18 kilometara otprilike zapadno od Kušuk-Derbenda:

linija koja će se povući na terenu tako da ide vododelnicom između basena Marice na severu, a na jugu basena Meste-Karasu, zatim duž reka koje se neposredno ulivaju u Jegejsko more;

odatlje, ka istoku do jedne tačke koja će se izabrati na nekadašnjoj granici od 1913. između Bugarske i Turske otprilike na 4 kilometra severno od Kušuk-Derbenda:

linija koja će se povući na terenu tako da ide koliko je god moguće linijom grebena koja omeđava na jugu basen Aksehisara (Džuma) Suju;

odatlje, ka severu do tačke gde ona sustiče reku Maricu:

granica od 1913;

odatlje, do jedne tačke koja će se izabrati na 3 kilometra otprilike nizvodno od stanice Hađi-K. (Kađikoj):

glavni tok Marice nizvodno;

odatlje ka severu pa do jedne tačke koja će se izabrati na vrhu ispadnog dela koji obrazuje granica po Sofijskom ugovoru od 1915. otprilike na 10 kilometara jugoistočno od Hisr Mustafa Paša:

linija koja će se povući na terenu;

odatlje, ka istoku pa do Crnog mora;

granica po Sofijskom ugovoru od 1915, zatim granicama od 1913.

4. *Crno more.*

5. *Sa Rumunijom:*

Od Crnog mora do Dunava:

ona granica koja je postojala na dan 1. avgusta 1914;

odatle do utoke Timoka u Dunav:

glavna matica Dunava.

Član 28

Granice opisane u ovom Ugovoru povučene su, u označenim delovima, na karti 1:1.000.000 pridodatoj ovom Ugovoru. U slučaju razmimoilaženja između teksta i karte, verodostojan će biti tekst.

Član 29

Ove granice povući će na terenu komisija za razgraničavanje, čiji je sastav utvrdio ili će utvrditi ovaj Ugovor ili bilo kakav drugi ugovor između Glavnih savezničkih i udruženih Sila i ostalih ili bilo koje od zainteresovanih Sila.

One će imati svu vlast, ne samo da odrede delove definisane pod imenom „linija koja će se povući na terenu“, nego i, ako to zatraži jedna od zainteresovanih Sila i ako komisija nađe za shodno, da izvrše reviziju delova definisanih administrativnim međama (s izuzetkom međunarodnih granica kakve su postojale u avgustu 1914, prema kojima će se uloga komisije ograničiti na proveravanje stubova i belega). One će se truditi u ova dva slučaja, da se što više pridržavaju definicija datih u ugovorima, vodeći računa koliko je god moguće o administrativnim međama i o mesnim ekonomskim interesima.

Odluke komisija donosiće se većinom glasova i biće obavezne za zainteresovane strane.

Obe zainteresovane države podneće, ravnim delom, troškove komisija za razgraničavanje.

Član 30

Što se tiče granica definisanih tokom vode, izrazi „tok“ ili „matrica“ upotrebljeni u opisima ugovora znače, s jedne strane, za neplovne reke središnju liniju toka vode ili njenog glavnog rukava, a s druge strane, za plovne reke središnju liniju glavne matice za plovidbu.

Pri svemu tome, komisije za razgraničavanje, predviđene ovim Ugovorom, ovlašćene su da odluče da li će se granična linija menjati s mogućnim izmeštanjima ovako definisanog toka ili matice ili će biti konačno određena položajem toka ili matice u trenutku kada stupi u važnost ovaj Ugovor.

Član 31

Razne zainteresovane Sile obavezuju se da pribave komisijama sva dokumenta potrebna za njihove radove, kao overene prepise zapisnika o utvrđivanju sadašnjih ili pređašnjih granica, sve karte velikih razmera koje postoje, geodetske podatke, izvršena a neobjavljena snimanja, podatke o razlivanju pograničnih tokova vode.

One se, osim toga, obavezuju da će narediti mesnim vlastima da dostave komisijama sva dokumenta, kao planove, katastre i baštenske knjige, i da im, na njihov zahtev, pribave sve podatke o svojini, ekonomskim strujama i druga potrebna obaveštenja.

Član 32

Razne zainteresovane strane obavezuju se da pomažu komisijama za razgraničavanje, bilo neposredno, bilo posredstvom mesnih vlasti, u svemu što se odnosi na prevoz, stan, radnu snagu, materijale (stubove, belege) potrebne za izvršenje misije.

Član 33

Razne zainteresovane Sile obavezuju se da očuvaju trigonometrijske repere, signale, granične stubove i belege koje je namestila komisija.

Član 34

Belezi će biti tako namešteni da se jedan vidi od drugog; oni će biti numerisani a njihovo mesto i njihov broj biće zabeleženi na jednom kartografskom dokumentu.

Član 35

Konačni zapisnici o razgraničavanju, pridodate karte i dokumenta izradiće se u tri primerka, od kojih će se dva predati Vladi svake od

pograničnih sila, a treći predaće se vladi Francuske Republike, koja će ih Silama potpisnicama ovog Ugovora poslati u overenim prepisima.

Treći deo
POLITIČKE KLAUZULE

Odeljak I
DRŽAVA SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Član 36

Bugarska priznaje, kao što su to već učinile savezničke i udružene Sile, Državu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član 37

Bugarska se odriče, u korist Države Srba, Hrvata i Slovenaca, svih prava i pravnih osnova na teritorije bugarske monarhije koje leže preko granica Bugarske, onako kako su one opisane u članu 27 Drugi Deo (Granice Bugarske) i koje su priznate ovim Ugovorom, ili svim drugim ugovorima zaključenim u cilju regulisanja sadašnjih pitanja, kao sastavni deo Države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član 38

Komisija sastavljena od sedam članova, od kojih će petoricu naimenovati Glavne savezničke i udružene Sile, jednog Država Srba, Hrvata i Slovenaca i jednog Bugarska, obrazovaće se za petnaest narednih dana posle stupanja na snagu ovog Ugovora, da na samom mestu povuče graničnu liniju opisanu u članu 27, 1. Drugi Deo (Granice Bugarske).

Član 39

Srpsko-hrvatsko-slovenačko državljanstvo dobiće punopravno, s isključenjem bugarskog državljanstva, bugarski pripadnici nastanjeni na teritorijama dodeljenim Državi Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ipak, bugarski pripadnici koji bi se nastanili na tim teritorijama posle 1. januara 1913, mogu dobiti srpsko-hrvatsko-slovenačko državljanstvo samo po odobrenju Države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član 40

U roku od dve godine od stupanja na snagu ovog Ugovora, bugarski pripadnici koji su stariji od 18 godina i nastanjeni na teritorijama dodeljenim Državi Srba, Hrvata i Slovenaca na osnovu ovog Ugovora, imaju mogućnost da optiraju za svoje nekadašnje državljanstvo. Srbi, Hrvati i Slovenci, bugarski pripadnici koji su stariji od 18 godina i nastanjeni u Bugarskoj, imaju istu mogućnost da optiraju za srpsko-hrvatsko-slovenačko državljanstvo.

Opcija muža povući će opciju žene a opcija roditelja povući će opciju dece mlađe od 18 godina.

Lica koja upotrebe napred predviđeno pravo opcije dužna su da za dvanaest narednih meseci, prenesu svoj domicil u državu u čiju korist budu optirala.

Oni su slobodni da sačuvaju nepokretna dobra koja im pripadaju na teritoriji druge države na kojoj bi imali svoj domicil pre svoje opcije. Oni mogu sa sobom poneti svoja pokretna dobra svake vrste. Zbog toga oni neće imati da plate nikakvu ni izvoznu ni uvoznu carinu.

U istom roku, Srbi, Hrvati i Slovenci bugarski pripadnici koji se nalaze u stranoj zemlji imaju, osim ako strani zakon drukčije određuje i ako nisu dobili strano državljanstvo, pravo da dobiju srpsko-hrvatsko-slovenačko državljanstvo pridržavajući se propisa koje izda Država Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član 41

Razmera i priroda finansijskih tereta Bugarske, koje će imati da podnese Država Srba, Hrvata i Slovenaca zbog teritorije stavljene pod njen suverenitet, utvrdiće se saglasno članu 141 Osmog Dela (Finansijske klauzule) ovog Ugovora.

Docnijim konvencijama raspraviće se sva pitanja koja ne bi bila raspravljena ovim Ugovorom, a koja bi se mogla pojaviti usled ustupanja teritorije.

Odeljak II GRČKA

Član 42

Bugarska se odriče, u korist Grčke, svih prava i pravnih osnova na teritorije bugarske monarhije koje leže preko granica Bugarske,

onako kako su one opisane u članu 27 Drugog Dela (Granice Bugarske), i koje su priznate, kao sastavni deo Grčke ovim Ugovorom ili svim drugim ugovorima zaključenim u cilju da se regulišu sadašnja pitanja.

Član 43

Jedna komisija sastavljena od sedam članova, od kojih će petoricu naimenovati Glavne savezničke i udružene Sile, jednog Grčka i jednog Bugarska, obrazovaće se za petnaest dana posle stupanja na snagu ovog Ugovora, da na samom mestu utvrdi trasu granične linije opisane u članu 27–2 Drugog Dela (Granice Bugarske).

Član 44

Grčko državljanstvo dobiće punopravno, sa isključenjem bugarskog državljanstva, bugarski pripadnici nastanjeni na teritorijama dodeljenim Grčkoj.

Ipak, bugarski pripadnici koji bi se nastanili na ovim teritorijama posle 1. januara 1913. mogu dobiti grčko državljanstvo samo sa odobrenjem Grčke.

Član 45

U roku od dve godine od stupanja u važnost ovog Ugovora, bugarski pripadnici koji su stariji od 18 godina i nastanjeni na teritorijama dodeljenim Grčkoj, saobrazno ovom Ugovoru, imaće mogućnost da optiraju za bugarsko državljanstvo.

Opcija muža povući će opciju žene a opcija roditelja povući će opciju njihove dece mlađe od 18 godina.

Lica koja upotrebe napred predviđeno pravo dužna su da, za dvanaest narednih meseci, prenesu svoj domicil u državu u čiju korist budu optirala.

Oni su slobodni da sačuvaju nepokretna dobra koja im pripadaju na teritoriji druge države na kojoj bi imali svoj domicil pre svoje opcije. Oni mogu sa sobom poneti svoja pokretna dobra svake vrste. Zbog toga oni neće imati da plate nikakvu ni izvoznu ni uvoznu carinu.

Član 46

Grčka prima, pristajući da se one unesu u jedan ugovor sa Glavnim savezničkim i udruženim Silama, odredbe koje ove Sile budu smatrale da su potrebne da bi se u Grčkoj zaštitili interesi stanovnika koji se razlikuju od većine stanovništva po rasi, po jeziku ili po veri.

Grčka, takođe, pristaje da se u jedan ugovor sa Glavnim savezničkim i udruženim Silama unesu odredbe koje ove Sile budu smatrale kao potrebne da se zaštiti sloboda tranzita, i jedan pravičan režim za trgovinu drugih naroda.

Član 47

Razmera i priroda finansijskih tereta Bugarske koje će imati da podnese Grčka država zbog teritorije stavljene pod njen suverenitet, utvrdiće se saobrazno članu 141 Osmog Dela (Finansijske klauzule) ovog Ugovora.

Docnijim konvencijama raspraviće se sva pitanja koja ne bi bila raspravljena ovim Ugovorom a koja bi se mogla pojaviti usled ustupanja teritorije.

Odeljak III TRAKIJA

Član 48

Bugarska se odriče u korist Glavnih savezničkih i udruženih Sila svih svojih prava i pravnih odnosa na teritorije Trakije koje su pripadale Bugarskoj Monarhiji i koje, pošto leže preko novih granica Bugarske, onako kako su one opisane u članu 27–30 Drugog Dela (Granice Bugarske), nisu u ovom trenutku nikome dodeljene.

Bugarska se obavezuje da prizna odredbe, koje će Glavne savezničke i udružene Sile doneti o tim teritorijama, naročito u pogledu državljanstva stanovništva.

Glavne savezničke i udružene Sile obavezuju se da se garantuje sloboda ekonomskog izlaza Bugarske na Jegejsko More.

Pogodbe ove garancije docnije će se utvrditi.

Odeljak IV ZAŠTITA MANJINA

Član 49

Bugarska se obavezuje da odredbe ovog odeljka budu priznate kao osnovni zakoni, da nikakav zakon, nikakva uredba niti bilo kakva službena aktivnost ne budu u protivrečnosti ili u opreci sa tim odredbama, i da nikakav zakon, nikakva uredba niti bilo kakva službena aktivnost nemaju veću važnost nego oni.

Član 50

Bugarska se obavezuje da svim stanovnicima Bugarske da punu i potpunu zaštitu njihovog života i njihove slobode, bez obzira na poreklo, narodnost, jezik, rasu ili veru.

Svi stanovnici Bugarske imaće pravo na slobodno ispovedanje, kako javno tako privatno, svake vere, religije ili verovanja, čije vršenje nije nesaglasno s javnim poretkom ili moralom.

Član 51

Bugarska priznaje kao bugarske pripadnike, punopravno i bez ikakve formalnosti, sva lica čiji se domicil nalazi na bugarskoj teritoriji na dan stupanja na snagu ovog Ugovora a koja nisu pripadnici jedne druge države.

Član 52

Bugarsko državljanstvo dobiće punopravno, samim tim što je rođeno na bugarskoj teritoriji, svako lice koje ne može da se pozove ni na kakvo drugo državljanstvo po rođenju.

Član 53

Svi bugarski pripadnici biće jednaki pred zakonom i uživaće ista građanska i politička prava, bez obzira na rasu, na jezik ili na veru.

Razlika po veri, verovanju ili veroispovesti ne može biti od štete ni za kog bugarskog pripadnika u pogledu uživanja građanskih i političkih prava, kao što je i prijem u javne službe, zvanja i počasti ili obavljanje raznih zanimanja i delatnosti.

Neće se propisati nikako ograničenje ni za jednog bugarskog pripadnika protiv slobodne upotrebe ma kog jezika, bilo u privatnim ili trgovačkim odnosima, bilo u pitanjima vere, štampe ili izdanja ma koje vrste, bilo na javnim zborovima.

Iako je bugarska Vlada zavela službeni jezik, daće se podesne olakšice bugarskim pripadnicima drugog a ne bugarskog jezika, da se mogu poslužiti pred sudovima svojim jezikom, bilo usmeno ili pismeno.

Član 54

Bugarski pripadnici, koji obrazuju etničke manjine, po veri ili jeziku, uživaće isto postupanje i iste garancije, pravno i stvarno, kao i ostali bugarski pripadnici. Oni će naročito imati podjednako pravo da o svome trošku stvaraju ustanove dobrotvorne, verske ili društvene, škole i druge vaspitne zavode, s pravom da tu mogu slobodno upotrebljavati svoj vlastiti jezik i slobodno ispovedati svoju veru.

Član 55

U pogledu javne nastave, bugarska Vlada daće u gradovima i srezovima gde stanuje znatan deo bugarskih pripadnika koji govore drugi jezik a ne bugarski, podesne olakšice da bi se obezbedilo da deca tih bugarskih pripadnika u osnovnim školama dobiju obrazovanje na svom vlastitom jeziku. Ova odredba neće sprečiti bugarsku Vladu da učenje bugarskog jezika proglasi obaveznim u navedenim školama.

U gradovima i srezovima, gde stanuje znatan deo bugarskih pripadnika koji spadaju u etničke manjine, po veri ili jeziku, ovim manjinama obezbediće se pravičan udeo u dobiti i nameni one sume koja bi mogla biti namenjena iz javnih prihoda državnog budžeta, opštinskim ili drugim budžetima da posluže obrazovanju, veri ili mišosrđu.

Član 56

Bugarska se obavezuje da neće stavljati nikakvu smetnju pravu opcije predviđenom ovim Ugovorom ili ugovorom zaključenim između savezničkih i udruženih Sila i Nemačke, Austrije, Ugarske, Rusije ili Turske, ili između samih pomenutih sila a koji dopuštaju ili nezainteresovanim da povrate ili nebugarsko državljanstvo.

Bugarska se obavezuje da prizna odredbe koje Glavne savezničke i udružene Sile budu smatrale umesnim u pogledu uzajamne i dobrovoljne emigracije etničkih manjina.

Član 57

Bugarska prihvata da, u meri koliko se odredbe prethodnih članova ovog Odeljka dotiču lica koja pripadaju manjinama po rasi, po veri ili po jeziku, sačinjavaju obaveze od međunarodnog interesa, i budu stavljene pod garanciju Društva naroda. One se ne mogu izmeniti bez pristanka većine Saveta Društva naroda. Savezničke i udružene Sile predstavljene u Savetu obavezuju se svaka ponaosob da neće odreći svoj pristanak ni na jednu izmenu pomenutih članova, na koju u propisnoj formi pristane većina Saveta Društva naroda.

Bugarska usvaja da će svaki član Saveta Društva naroda imati pravo da upozori Savet na svaku povredu ili opasnost od povrede ma koje od tih obaveza, i da će Savet moći postupiti na takav način i dati takva uputstva, kakva prema prilikama budu izgledala podesna i uspešna.

Bugarska usvaja, osim toga da se u slučaju razilaženja u mišljenju o pravnim ili taktičkim pitanjima u vezi s tim članovima, između Bugarske Vlade i jedne bilo koje od Glavnih savezničkih i udruženih Sila ili ma kakve druge sile koja je član Saveta Društva naroda, ovo razilaženje smatra kao spor međunarodnog karaktera prema članu 14 Pakta Društva naroda. Bugarska Vlada usvaja da se svaki spor ove vrste, ako druga strana to zahteva, uputi Stalnom Međunarodnom Sudu. Odluka Stalnog Suda biće bez apelata i imaće istu snagu i vrednost kao i odluka doneta na osnovu člana 13 Pakta.

Odeljak V OPŠTE ODREDBE

Član 58

Bugarska se obavezuje da prizna punu vrednost svih ugovora ili pogodbi koje bi savezničke ili udružene Sile zaključile sa državama koje su se obrazovale ili će se obrazovati na celoj teritoriji ili jednom delu nekadašnjeg Ruskog carstva, onako kako je bilo na dan 1. avgusta 1914, i da prizna one granice tih država, koje na taj način budu utvrđene.

Bugarska priznaje i obavezuje se da će poštovati, kao stalnu i neotuđivu, nezavisnost pomenutih država.

Saobrazno odredbama unetim u član 14 Osmog Dela (Finansijske klauzule) i u članu 17 Devetog Dela (Ekonomске klauzule) ovoga ugovora, Bugarska konačno priznaje poništenje Brest-Litovskih ugovora, kao i svih drugih ugovora, sporazuma ili konvencija koje je ona zaključila sa maksimalističkom Vladom u Rusiji.

Savezničke i udružene Sile izričito zadržavaju prava Rusije da od Bugarske dobije sve povraćaje i naknade šteta osnovane na načelima ovog Ugovora.

Član 59

Bugarska izjavljuje već od sada da priznaje i prima one granice Austrije, Grčke, Ugarske, Poljske, Rumunije, Države Srba, Hrvata i Slovenaca i Države Čehoslovačke koje budu utvrdile Glavne savezničke i udružene Sile.

Član 60

Bugarska se obavezuje da prizna punu vrednost Ugovora o miru i pridodatih konvencija koje su ili će biti zaključene između savezničkih i udruženih Sila i Sila koje su se borile na strani Bugarske, da prihvati odredbe koje su ili će biti donete o teritorijama nekadašnjeg Nemačkog carstva, Austrije, Ugarske i Otomanske carevine, i da prizna nove države, u granicama koje im budu na ovaj način utvrđene.

Član 61

Nijedan stanovnik sa teritorija koje Bugarska ustupi saglasno ovom Ugovoru neće moći biti uznemiravan ili kinjen zbog svog političkog držanja posle 28. jula 1914. ili zbog regulisanja njegovog državljanstva na osnovu ovog Ugovora.

Član 62

Bugarska izjavljuje da priznaje protektorat Francuske nad Marokom i obavezuje se da za sebe i svoje državljane ne traži da se koristi nikakvim preimućtvom ili zaštitom što proističe iz kapitulacije u Maroku. Svi ugovori, konvencije, dogovori ili privatno-pravni ugovori

ri zaključeni između Bugarske i Maroka smatraju se da su prestali da važe od 11. oktobra 1915. Marokanska roba uživaće pri uvozu u Bugarsku režim koji važi za francusku robu.

Član 63

Bugarska izjavljuje da priznaje protektorat koji je Velika Britanija objavila nad Egiptom 18. decembra 1914. i obavezuje se da za sebe i svoje državljane ne traži da se koristi nikakvim preimućtvom ili zaštitom što proističe iz režima kapitulacije u Egiptu. Svi ugovori, konvencije, dogovori ili privatno-pravni ugovori zaključeni između Bugarske i Egipta smatraju se da su ukinuti od 11. oktobra 1915. Egipatska roba uživaće pri uvozu u Bugarsku režim koji važi za britansku robu.

Četvrti deo

VOJNE, POMORSKE I VAZDUHOPLOVNE KLAUZULE

U cilju da se omogući priprema za opšte ograničenje naoružanja svih naroda, Bugarska se obavezuje da se strogo pridržava niže ugovorenih vojnih, pomorskih i vazduhoplovnih klauzula.

Odeljak I

VOJNE KLAUZULE

Glava I

Opšte klauzule

Član 64

Za tri meseca od stupanja na snagu ovog Ugovora, vojne sile Bugarske imaju biti demobilisane u niže propisanoj meri.

Član 65

U Bugarskoj će se ukinuti opšta vojna obaveza za sve. Bugarska vojska, u buduće, obrazovaće se i regrutovati od dobrovoljaca.

Glava II Brojno stanje i kadrovi bugarske vojske

Član 66

Celokupan broj vojnih sila u bugarskoj vojsci ne sme preći 20.000 ljudi, računajući tu i oficire i dopunske trupe.

Formacije iz kojih je sastavljena bugarska vojska određivaće se po volji Bugarske, ali sa ovim rezervama:

1. Da će se brojno stanje obrazovanih jedinica obavezno kretati između najveće i najmanje cifre označene u Pregledu IV pridodatom ovom Odeljku;

2. Da razmera oficira, računajući tu i osoblje štabova i pojedinih struka neće preći 1/20 celokupnog broja stanja na službi, a razmera podoficira 1/15 takođe celokupnog brojnog stanja na službi;

3. Da broj mitraljeza, topova i haubica neće biti veći nego što je predviđeno u Pregledu V pridodatom ovom Odeljku, na hiljadu ljudi celokupnog brojnog stanja na službi.

Bugarska vojska ima se isključivo upotrebiti radi održanja reda na prostoru teritorije Bugarske i radi policije na granicama.

Član 67

Neće se obrazovati, ni u kom slučaju, velike jedinice veće od divizije, onako kako je predviđeno u pregledima I, II i IV pridodatim ovom Odeljku. Najveće sile do kojih mogu dospeti štabovi i sve formacije, izložene su u pregledima pridodatim ovom Odeljku; po ovim ciframa može se ne baš tačno upravljati, ali, u svakom slučaju, one se ne smeju preći.

Zabranjeno je održavanje ili obrazovanje bilo koje druge grupe sila, kao i svaka druga organizacija u vezi s komandovanjem trupa, ili priprema za rat. Svaka od ovih jedinica moći će imati svoj:

- Pešački puk,
- Konjički puk,
- Poljski artiljerijski puk,
- Pionirski bataljon.

Član 68

Zabranjene su sve mere za mobilizaciju ili u vezi sa mobilizacijom. Formacije, administrativne struke i štabovi ne smeju, ni u kom slučaju, imati dopunske kadrove.

Zabranjeno je izvršenje pripremnih mera u cilju rekvizicije stoke ili drugih vojnih prevoznih sredstava.

Član 69

Broj žandarma, carinskih stražara, čuvara šuma, agenata mesne ili opštinske policije ili drugih sličnih službenika, odrediće Međusavetsnička vojna nadzorna komisija predviđena članom 98 i neće smeti preći broj ljudi koji su istu takvu službu vršili 1911, u teritorijalnim granicama Bugarske utvrđenim saglasno ovom Ugovoru.

Broj onih među ovim službenicima koji će biti naoružani puškom, ne sme, ni u kom slučaju, preći cifru od 10.000, tako da celokupni broj pušaka u upotrebi u Bugarskoj nije veći od 30.000.

Broj ovih službenika, u buduću, moći će se povećati samo u razmeri koja odgovara razmeri povećanja stanovništva u mestima ili opštinama koji ih koriste.

Ovi činovnici i službenici, računajući tu i one u železničkoj službi, ne mogu se pozivati da učestvuju u bilo kakvoj vojnoj vežbi.

Član 70

Zabranjena je svaka formacija trupa nepredviđena prednjim članom. Ako bi ih bilo preko utvrđenog brojnog stanja, ukinuće se u roku predviđenom u članu 64.

Glava III

Regrutovanje i vojna obuka

Član 71

Svi oficiri, računajući tu i žandarmerijske oficire, u carinskoj, šumarskoj službi ili u drugim službama, moraju biti oficiri iz karijere. Oficiri trenutno u službi, koji ostanu i dalje u vojsci, u žandarmeriji ili u gore označenim službama, moraju se obavezati da će služiti bar do 40 godina starosti. Oficiri trenutno u službi, koji ne budu stupili

u novu vojsku, žandarmeriju ili u gore označene službe, biće oslobođeni svake vojne obaveze; oni neće smeti da uzmu učešća ni u kakvim vojnim vežbama, teorijskim ili praktičnim.

Novopostavljeni oficiri moraju se obavezati da će služiti u vojsci, u žandarmeriji ili u gore označenim službama bar za dvadeset neprekidnih godina.

Razmera oficira koji napuštaju službu iz bilo kakvog razloga, pre nego što protekne rok njihove obaveze, neće smeti da pređe, svake godine, 1:20 celokupnog brojnog stanja oficira predviđenog članom 66. Ako se ova razmera pređe neće se moći popuniti novim imenovanjima.

Član 72

Trajanje dobrovoljačke obaveze za podoficire i vojnike ne sme ukupno biti manje od dvanaest neprekidnih godina službe pod zastavom.

Razmera ljudi otpuštenih pre isteka trajanja njihove obaveze, iz zdravstvenih razloga ili po disciplinskoj meri ili iz bilo kakvog drugog razloga, ne sme preći 1:20 godišnje od celokupnog brojnog stanja utvrđenog članom 66. Ako je ova razmera pređena iz razloga više sile, manjak koji iz toga proiziđe ne sme se popuniti novim dobrovoljcima.

Glava IV

Vojne škole, nastavne ustanove, društva i udruženja

Član 73

Po isteku roka od tri meseca, računajući od stupanja na snagu ovog Ugovora, ostaće u Bugarskoj najviše samo jedna vojna škola, strogo namenjena regrutovanju oficira za dozvoljene jedinice.

Broj primljenih učenika koji će pohađati časove u navedenoj školi strogo će odgovarati praznim mestima koja se imaju popuniti oficirskim kadrovima. Učenici i kadrovi uračunavaće se u brojna stanja utvrđena članom 66.

Usled toga, a u gore označenom roku, ukinuće se sve druge vojne akademije ili slične ustanove u Bugarskoj, kao i razne ustanove za oficire, oficirske pripravnike, podoficirske kadete ili podoficirske pripravnike osim gore predviđene škole.

Član 74

Druge nastavne ustanove osim onih o kojima napred govori član 73, univerziteti, društva demobilisanih vojnika, turistički klubovi, društva *boys-scouts* i udruženja i klubovi ma koje vrste, ne smeju se baviti vojnim pitanjima. Oni, ni pod kakvim izgovorom, neće biti ovlašćeni da spremaju i vežbaju svoje učenike ili članove u rukovanju oružjem.

Ove nastavne ustanove, ova društva, ovi klubovi, ili druga udruženja neće podržavati nikakve veze s Vojnim ministarstvom ili bilo kojom drugom vojnom ustanovom.

Član 75

U školama i nastavnim ustanovama bilo koje vrste, koje su stavljene pod nadzor države ili pod privatnu upravu, gimnastička nastava ne sme se sastojati ni iz kakve nastave ili prakse u rukovanju oružjem i u pripremi za rat.

Glava V

Naoružanje, municija, materijal i utvrđenja

Član 76

Po isteku tri naredna meseca od stupanja na snagu ovog Ugovora, naoružanje bugarske vojske ne sme preći cifre utvrđene za 1.000 ljudi u Pregledu V pridodatom ovom Odeljku.

Višak, u odnosu prema brojnim stanjima, služiće jedino za popune koje bi se mogle pojaviti kao potrebne.

Član 77

Stokovi municije za bugarsku vojsku ne smeju preći količine utvrđene u Pregledu V dodatom ovom Odeljku.

Za tri naredna meseca od stupanja na snagu ovog Ugovora, bugarska Vlada položiće ono što predstavlja višak od naoružanja i municije, koliko ih sada ima, na mestima koja joj saopšte Glavne savezničke i udružene Sile.

Neće se ustanoviti nikakvi drugi stokovi, skladište ili rezerve municija.

Član 78

Broj i kalibar artiljerijskih cevi, iz kojih se sastoji stalno normalno naoružanje utvrđenih mesta koja sada postoje u Bugarskoj, dostaviće se odmah Glavnim savezničkim i udruženim Silama i smatraće se kao najveći stepen preko koga se ne sme preći.

Za tri meseca od stupanja na snagu ovog Ugovora, stokovi najvećeg stepena municije za ove cevi svešće se ili održavati na jednostavnoj visini od:

1.500 metaka na cev za one, čiji je kalibar ravan ili manji od 105 milimetara.

500 metaka na cev za one, čiji je kalibar veći od 105 milimetara.

Neće se moći podići u Bugarskoj nikakvo novo utvrđeno mesto ili utvrđenje.

Član 79

Oružje, municija i bilo koji ratni materijal može se izrađivati najviše samo u jednoj fabrici. Njom će upravljati država, čija će ona biti svojina, a njena proizvodnja ograničiće se strogo na izrade koje bi bile potrebne prema brojnim stanjima vojske i naoružanja o kojima govore članovi 66, 69, 77 i 78.

Za tri meseca posle stupanja na snagu ovog Ugovora, svi drugi zavodi koji se bave izradom, pripremom, čuvanjem ili izučavanjem oružja, municije ili ma kakvog drugog ratnog materijala ukinuće se i prestrukturirati za čisto trgovačke potrebe.

U tom istom vremenu, svi arsenali biće takođe ukinuti, s izuzetkom onih koji će služiti kao skladište za dozvoljenu municiju, a njihovo osoblje raspustiće se.

Alati zavoda ili arsenala koji prevazilaze potrebe dozvoljene izrade, staviće se van upotrebe ili prestrukturirati u čisto trgovačke svrhe, saglasno odlukama Nadzorne vojne međusavezničke komisije predviđene u članu 98.

Član 80

Za tri meseca posle stupanja na snagu ovog Ugovora, sve oružje, sva municija i sav ratni materijal, računajući tu i sav materijal za odbranu od aviona, koji se nalaze, bez obzira na njihovo poreklo u Bu-

garskoj, a koji prelazi dozvoljenu količinu, predaće se Glavnim savezničkim i udruženim Silama.

Ova predaja izvršiće se na onim tačkama bugarske teritorije što ih odrede pomenute Sile koje će takođe rešavati o nameni koja će se dati tom materijalu.

Član 81

Uvoz oružja, municije i ratnog materijala razne vrste u Bugarsku formalno je zabranjen. Isto važi za izradu oružja, municije i ratnog materijala ma koje vrste koji je namenjen inostranstvu i za njihov izvoz.

Član 82

Pošto nije dopuštena upotreba bacača vatre i bacača zagušljivih, otrovnih ili podobnih gasova, kao i svih sličnih tečnosti, materija ili metoda, izrada i uvoz njihov strogo su zabranjeni u Bugarskoj.

Isto važi i za materijal namenjen naročito izradi, održavanju ili upotrebi pomenutih proizvoda ili metoda.

Nije takođe dopuštena izrada i uvoz u Bugarsku oklopnih kola, tenkova i svakog drugog podobnog oruđa koje bi moglo da posluži ratnim ciljevima.

PREGLED I NAJVEĆI SASTAV I BROJNO STANJE JEDNE PEŠAČKE DIVIZIJE

JEDINICE	Najveća brojna stanja svake jedinice	
	oficira	vojnika
Štab pešačke divizije	25	70
Štab divizijske pešadije	5	50
Štab divizijske artiljerije	4	30
3 pešadijska puka (1) (s brojnim stanjem od 65 oficira i 2.000 vojnika)	195	6.000
1 eskadron	6	160
1 bataljon rovovske artiljerije (3 čete)	14	500
1 bataljon pionira (2)	14	500
1 puk poljske artiljerije (3)	80	1.200

1 bataljon ciklista sa 3 čete	18	450
1 odeljenje za vezu (4)	11	330
Divizijski sanitet	28	550
Parkovi i komora	14	940
Ukupno za jednu pešadijsku diviziju	414	10.780

1) Svaki puk ima tri pešačka bataljona. Svaki bataljon ima tri čete i jednu četu mitraljeza.

2) Svaki bataljon ima: 1 štab, dve čete pionira, jedan vod pontonjera i jedan vod projektorista.

3) Svaki puk ima: 1 štab, tri divizion poljske ili brdske artiljerije, koji skupa imaju šest baterija, svaka sa 4 topa ili haubice poljske ili brdske.

4) Ovo odeljenje ima: 1 odeljenje telefonista i telegrafista, jedan vod slušača, 1 golubarski vod.

PREGLED II NAJVEĆI SASTAV I BROJNA STANJA JEDNE KONJIČKE DIVIZIJE

JEDINICE	Najveći broj tih jedinica u istoj diviziji		Najveća br. stanja svake jedinice
	oficira	vojnika	
Štab jedne konjičke divizije	1	15	50
Konjički puk (1)	6	30	720
Divizion poljske artiljerije (3 baterije)	1	30	430
Divizion auto-mitraljeza i auto-topova (2)	4	80	
Razne struke	30	500	
Ukupno za konjičku div. za šest p.	259	5.380	

1) Svaki ima četiri eskadrona.

2) Svaki divizion ima 9 kola za borbu, od kojih svaka 1 top, 1 mitraljez i jedan rezervni mitraljez, 4 kola za vezu, 2 kamioneta za ishranu, 7 kamiona od kojih 1 kamion-radionica, 4 motosa.

Beleška – Velike konjičke jedinice mogu imati promenljiv broj puškova i čak obrazovati se kao zasebne, u granicama gornjih brojnih stanja.

PREGLED III
NAJVEĆI SASTAV I BROJNO STANJE JEDINICE
MEŠOVITE BRIGADE

JEDINICE	Najveća brojna stanja svake jedinice	
	oficira	vojnika
Štab brigade	10	50
2 pešačka puka (1)	130	4.000
1 bataljon ciklista od 3 čete	18	450
1 konjički eskadron	5	100
1 divizion poljske ili brdske artiljerije sa 3 baterije	20	400
1 četa rovovske artiljerije	5	150
Struke (računajući tu i odeljenje za vezu)	10	200
Ukupno za jednu mešovitu brigadu	198	5350

1) Svaki puk ima 3 pešačka bataljona. Svaki bataljon ima 3 pešačke čete i 1 četu mitraljeza.

PREGLED IV
NAJMANJE BROJNO STANJE JEDINICA MA KAKVO BILO
USVOJENO STROJSTVO (DIVIZIJA, MEŠOVITIH BRIGADA itd.)

JEDINICE	Najveće brojno stanje (kao podsetnik)		Najmanje brojno stanje	
	oficira	vojnika	oficira	vojnika
Pešačka divizija	414	10.780	300	8.000
Konjička divizija	259	5.380	180	3.650
Mešovita brigada	198	5.350	140	4.250
Pešački puk	65	2.000	52	1.600
Pešački bataljon	16	650	12	500
Pešačka ili mitraljeska četa	3	160	2	120
Grupa ciklista	18	450	12	300
Konjički puk	30	720	20	450
Konjički eskadron	6	160	3	100
Artiljerijski puk	80	1.200	60	1.000
Baterija poljske artiljerije	4	150	2	120
Četa rovovske artiljerije	3	150	2	100
Pionirski bataljon	14	500	8	300

PREGLED V
NAJVEĆI DOPUŠTENI STEPEN NAORUŽANJA
I SNABDEVANJA MUNICIJOM

MATERIJAL	Količina na 1.000 ljudi	Količina municije za oružje (puške, topove itd.) metaka
Puška ili karabin ⁴³	1.150	500
Težak ili lak mitraljez	15	10.000
Laki rovovski merzeri	1.000	
Srednji rovovski merzeri	2	500
Poljski ili brdski topovi ili haubice	3	1.000

1) Automatske puške ili karabini uračunati su kao laki mitraljezi.

Odeljak II
POMORSKE KLAUZULE

Član 83

Od stupanja na snagu ovog Ugovora, svi bugarski ratni brodovi računajući tu i podvodne brodove, oglašeni su kao konačno predati Glavnim savezničkim i udruženim Silama.

Član 84

Svi ratni brodovi, računajući tu i podvodne brodove, koji su u gradnji u Bugarskoj, razoriće se. Rad na razaranju ovih brodova mora otpočeti čim bude moguće posle stupanja na snagu ovog Ugovora.

Član 85

Svi predmeti, mašine i materijali koji ostanu posle razaranja bugarskih ratnih brodova, ma kakvi oni bili, brodovi nad vodom ili podmornice, moći će se upotrebiti samo u čisto industrijske i trgovačke svrhe.

Oni ne mogu biti ni prodati ni ustupljeni inostranstvu.

⁴³ Nikakav težak top, to jest kalibra preko 150 milimetara nije dopušten, osim onih iz kojih se sastoji normalno naoružanje utvrđenih mesta.

Član 86

Građenje i kupovina svih podmornica, čak i za trgovinu, zabranjeni su u Bugarskoj.

Član 87

Sve oružje, sva municija i sav pomorski ratni materijal, računajući tu i mine i torpeda, koji je pripadao Bugarskoj u vreme potpisivanja primirja od 29. septembra 1918, označen je konačno kao ustupljen Glavnim savezničkim i udruženim Silama.

Član 88

Za tri naredna meseca posle stupanja na snagu ovog Ugovora, stanica bežične telegrafije velike snage u Sofiji neće se smeti upotrebiti bez dozvole Glavnih savezničkih i udruženih Sila za prenošenje depeša o pomorskim, vojnim ili političkim pitanjima koja interesuju Bugarsku ili bilo koju državu saveznika Bugarske za vreme rata. Ova stanica moći će da prenosi trgovačke telegrame, ali samo pod nadzorom pomenutih sila, koje će utvrditi dužinu talasa koja se sme upotrebiti.

Za isto vreme, Bugarska neće moći sagraditi stanice za bežičnu telegrafiju velike snage, kako na svojoj vlastitoj teritoriji tako i na teritoriji Nemačke, Austrije, Ugarske ili Turske.

Odeljak III

KLAUZULE O VOJNOM I POMORSKOM
VAZDUHOPLOVSTVU

Član 89

Vojna snaga Bugarske ne sme imati nikakvo vojno ili pomorsko vazduhoplovstvo.

Neće se sačuvati nijedan dirizabl balon.

Član 90

U roku od dva meseca, računajući od stupanja na snagu ovog Ugovora, vazduhoplovno osoblje, koje se sad vodi u spiskovima bugarske suvozemne i pomorske vojske, demobilisaće se.

Član 91

Dok savezničke i udružene trupe potpuno ne evakuišu bugarsku teritoriju, vazduhoplovni aparati savezničkih i udruženih Sila imaće u Bugarskoj slobodu prolaza kroz vazduh, slobodu tranzita i spuštanja na zemlju.

Član 92

Za šest narednih meseci posle stupanja na snagu ovog Ugovora, izrada, uvoz i izvoz aeronefa, delova aeronefa, kao i motora na aeronefu i delova motora na aeronefu, biće zabranjeni na celoj teritoriji Bugarske.

Član 93

Čim ovaj Ugovor stupi na snagu, sav materijal vojnog i pomorskog vazduhoplovstva Bugarska mora predati, i to o svom trošku, Glavnim savezničkim i udruženim Silama.

Ova se predaja ima izvršiti na onim mestima koja naznače Vlade pomenutih Sila; ona mora biti završena u roku od tri meseca.

U ovaj materijal spada, posebno, materijal koji je ili je bio upotrebljen ili namenjen za ratne ciljeve, kao:

Potpuni avioni i hidroavioni, kao i oni u toku izrade, opravke ili sklapanja;

Dirižabl baloni gotovi za letenje, u toku izrade, na opravci ili sklapanju;

Sprave za izradu vodonika;

Hangari za dirižabl balone i skloništa bilo koje vrste za aeronefe;

Do njihove predaje, dirižabl baloni ostaće napunjeni vodonikom, o trošku Bugarske; sprave za izradu vodonika kao i skloništa za dirižabl balone mogu se, stojeći na raspolaganju pomenutim Silama, ostaviti Bugarskoj do predaje dirižabl balona;

Motori aeronefa;

Ćelije;

Naoružanje (topovi, mitraljezi, mitraljeske puške, bacači-bombi, bacači-torpeda, sprave za sinhronizaciju, nišanske sprave);

Municija (meci, granate, napunjene bombe, prazne bombe, stokovi eksploziva ili materije namenjene njihovoj izradi);

Sprave na aparatima;

Sprave za bežičnu telegrafiju i fotografski ili kinematografski aparati koji se upotrebljavaju u vazduhoplovstvu;

Odvojeni delovi iz svake od prethodnih kategorija.

Napred pobrojani materijal ne sme se premeštati bez naročite dozvole pomenutih Vlada.

Odeljak IV NADZORNE MEĐUSAVEZNIČKE KOMISIJE

Član 94

Sve vojne, pomorske i vazduhoplovne klauzule što se nalaze u ovom Ugovoru i za čije je izvršenje utvrđen rok, Bugarska će izvršiti pod nadzorom međusavezničkih komisija koje su Glavne savezničke i udružene Sile radi toga naimenovala.

Napred pomenute komisije predstavljace kod bugarske Vlade Glavne savezničke i udružene Sile za sve što se odnosi na izvršenje vojnih, pomorskih ili vazdušnih klauzula. Savezničke i udružene Sile zadržale su sebi pravo da ih donesu ili izvršenje koje mogu zahtevati navedene klauzule.

Član 95

Međusavezničke nadzorne komisije mogu svoja odeljenja smestiti u Sofiji i imaće mogućnost, kad god nađu za potrebno, da se krenu na bilo koju tačku bugarske teritorije, ili da tamo pošalju potkomisije, ili da stave u dužnost jednom ili nekolicini svojih članova da tamo odu.

Član 96

Bugarska Vlada davaće međusavezničkim nadzornim komisijama sve podatke i dokumente koje ove budu smatrale potrebnim za ispunjenje svoje misije, i sva sredstva, kako u osoblju tako i u materijalu, koji mogu gore pomenutim komisijama zatrebati da obezbede potpuno izvršenje vojnih, pomorskih ili vazduhoplovnih klauzula.

Bugarska Vlada odrediće jednog stručnog predstavnika kod svake međusavezničke nadzorne komisije, s misijom da od nje primi saopštenja koja bi imao da uputi bugarskoj Vladi, a da njoj dostavi ili pribavi sve tražene dokumente.

Član 97

Izdržavanje i troškove nadzornih komisija i izdatke koje njihovo funkcionisanje iziskuje podneće Bugarska.

Član 98

Međusaveznička vojna nadzorna komisija imaće naročito misiju:

1. Da utvrdi broj žandarma, carinskih stražara, čuvara šuma, agena mesne i opštinske policije i drugih sličnih činovnika, koje će Bugarska biti ovlašćena da zadrži saglasno članu 69;

2. Da prima od Bugarske Vlade saopštenja o mestima gde se nalaze stokovi i skladišta municije, o naoružanju privremenih i stalnih utvrđenja i tvrđava, o mestima gde se nalaze zavodi ili fabrike oružja, municije i ratnog materijala, i o njihovom funkcionisanju.

Ona će primati predaju oružja, municije, ratnog materijala, oruđa namenjenih za ratne izrade, utvrđivaće mesta gde se ta predaja ima izvršiti, nadgledaće razaranja, stavljanja izvan upotrebe ili prerade predviđene ovim Ugovorom.

Član 99

Međunarodna pomorska nadzorna komisija imaće naročito misiju da prima predaju oružja, municije i pomorskog ratnog materijala i da nadgleda razaranja i rušenja predviđena u članu 84.

Bugarska Vlada pribaviće međunarodnoj pomorskoj nadzornoj komisiji sve podatke i dokumenta koja bude smatrala potrebnim da bi obezbedila potpuno izvršenje pomorskih klauzula: planove ratnih brodova, sastav njihovih naoružanja, karakteristike i modele topova, municije, torpeda, mina, eksploziva, aparata za bežičnu telegrafiju, i, uopšte, sve što se tiče pomorskog ratnog materijala kao i sve zakonodavne, administrativne ili uredbodavne dokumente.

Član 100

Međunarodna vazduhoplovna nadzorna komisija imaće naročito kao misiju da prebroji vazduhoplovni materijal, koji se sad nalazi u rukama bugarske Vlade, i da pregleda fabrike aviona, balona i aeronefskih motora, fabrike oružja, municije i eksploziva koji se mogu upotrebiti za aeronefe, da obiđe sve aerodrome, hangare, zemljišta za

spuštanje, parkove, slagališta koja se nalaze na bugarskom zemljištu i, ako bude potrebno, da vrši premeštanje predviđenog materijala i da ga prima.

Bugarska Vlada pribaviće međunarodnoj nadzornoj vazduhoplovnoj komisiji sva obaveštenja i zakonodavna, upravna ili druga dokumenta, koja bude smatrala potrebnim da bi se uverila o potpunom izvršenju vazduhoplovnih klauzula, naročito brojno stanje osoba koje pripada svim vazduhoplovnim ustanovama Bugarske, kao i o materijalu koji se izrađuje ili je naručen, potpunu listu svih zavoda što rade za vazduhoplovstvo, mesta gde se oni nalaze i svih hangara i zemljišta za spuštanje.

Odeljak V OPŠTE KLAUZULE

Član 101

Po isteku roka od tri meseca računajući od stupanja na snagu ovog Ugovora, bugarska Vlada će bugarsko zakonodavstvo izmeniti i održavati u saglasnosti s ovim delom ovog Ugovora.

U istom roku, bugarska Vlada preduzeće sve administrativne ili druge mere koje se odnose na izvršenje odredbi ovog dela Ugovora.

Član 102

Odredbe iz primirja od 29. septembra 1918, naime: paragrafi 1, 2, 3, 6 ostaju u važnosti, utoliko ukoliko nisu protivni naređenjima ovog Ugovora.

Član 103

Bugarska se obavezuje, od stupanja na snagu ovog Ugovora, da ni u jednoj stranoj zemlji ne akredituje nikakvu vojnu, pomorsku ili vazduhoplovnu misiju, da nijednu ne pošalje niti dozvoli da neka ode; ona se obavezuje, osim toga, da preduzme odgovarajuće mere kako bi sprečila bugarske pripadnike da napuste njenu teritoriju s namerom da stupe u vojsku, mornaricu ili vazduhoplovnu službu ma koje strane Sile, ili da joj se priključe s namerom da pomažu njenom razvoju ili, uopšte, da pripomognu vojnoj, pomorskoj ili vazduhoplovnoj nastavi u jednoj stranoj zemlji.

Savezničke i udružene Sile saglasne su, u onome što se njih tiče, da, od stupanja na snagu ovog Ugovora, ne prime u svoju vojsku, mornaricu ili vazduhoplovne snage nijednog bugarskog pripadnika u nameri da pomognu vojnom razvoju, ili, uopšte, da iskoriste jednog bugarskog pripadnika kao vojnog, pomorskog ili vazduhoplovnog vaspitača.

Pri svemu tome, ova odredba ne nanosi nikake povrede pravu Francuske da Stranačku Legiju regrutuje shodno francuskim vojnim pravilima.

Član 104

Sve dok ovaj Ugovor ostane na snazi, Bugarska se obavezuje da se podvrgne svakom istraživanju za koje Savet Društva naroda, većinom glasova, bude smatrao da je potrebno.

Peti deo

RATNI ZAROBLJENICI I GROBOVI

Odeljak I

RATNI ZAROBLJENICI

Član 105

Repatriranje ratnih zarobljenika i interniranih građana pripadnika bugarske države izvešće se što je moguće pre, čim ovaj Ugovor bude stupio na snagu, i izvršiće se u najkraćem vremenskom roku.

Član 106

O repatriranju bugarskih ratnih zarobljenika i interniranih građana, staraće se, prema pogodbama utvrđenim u članu 105, jedna komisija sastavljena iz predstavnika savezničkih i udruženih Sila, s jedne strane, i Bugarske, sa druge.

Za svaku od savezničkih i udruženih Sila, jedna potkomisija sastavljena samo od predstavnika zainteresovane Sile i od delegata bugarske Vlade, regulisaće pojedinosti radi izvršenja repatriranja ratnih zarobljenika.

Član 107

Čim ratni zarobljenici i internirani građani budu predati bugarskim vlastima, ove će se postarati da ih bez odlaganja vrate njihovim domovima.

Oni među njima čiji se domicil nalazio pre rata na teritorijama koje su posele trupe savezničkih i udruženih Sila biće takođe vraćeni svojim domovima, sa rezervom pristanka i nadzora vojnih vlasti onih savezničkih i udruženih vojski koje su ih posele.

Član 108

Svi troškovi oko repatriranja, od polaska na put, pašće na teret bugarske Vlade, koja će biti dužna da nabavi prevozna sredstva a tako isto i tehničko osoblje, koje komisija predviđena članom 106 bude smatrala za potrebno.

Član 109

Ratni zarobljenici i internirani građani, bilo da su pod istragom, ili da su osuđeni zbog disciplinskih grešaka, biće repatrirani, bez obzira na to da li su kaznu izdržali ili je postupak protiv njih otpočet.

Ova se odredba ne primenjuje na one ratne zarobljenike i internirane građane koji bi bili kažnjeni za dela učinjena posle 15. oktobra 1919.

Svi ratni zarobljenici i internirani građani, do njihovog repatriranja, imaju se pokoravati važećim uredbama, naročito u pogledu rada i discipline.

Član 110

U zatvoru mogu biti zadržani ratni zarobljenici i internirani građani koji su pod istragom ili su osuđeni za druga dela a ne zbog disciplinskih grešaka.

Član 111

Bugarska Vlada obavezuje se da na svoju teritoriju primi sve pojedince bez razlike koji se mogu repatrirati.

Ratni zarobljenici ili bugarski državljani koji ne bi želeli da budu repatrirani, mogu biti izuzeti od repatrijacije; ali savezničke i udru-

žene Vlade zadržavaju sebi pravo da ih bilo repatriiraju, bilo isprate u jednu neutralnu zemlju, ili ovlaste da se nastane na njihovoj teritoriji.

Bugarska Vlada obavezuje se da neće preduzeti protiv tih pojedinaца ili njihovih porodica nikakvu izuzetnu meru, niti da će, iz tog razloga, protiv njih pribeći bilo kakvom kažnjavanju ili ugnjetavanju.

Član 112

Savezničke i udružene Vlade zadržavaju sebi pravo da ne repatriiraju bugarske ratne zarobljenike i pripadnike koji su u njihovoj vlasti pre nego što bugarska Vlada izjavi da će pustiti na slobodu sve ratne zarobljenike i druge pripadnike savezničkih i udruženih Sila koji bi, protiv svoje volje, još bili zadržani u Bugarskoj.

Član 113

Ustanoviće se jedna međusaveznička istražna i nadzorna komisija sa zadatkom:

1. da istražuje savezničke i udružene državljane koji nisu repatriirani;
2. da identifikuje one koji su izjavili želju da ostanu na bugarskoj teritoriji;
3. da utvrdi krivične postupke podložne sankcijama predviđenim u Šestom Delu (Sankcije) ovog Ugovora, koje su Bugari izvršili nad savezničkim i udruženim ratnim zarobljenicima ili njihovim pripadnicima za vreme njihovog robovanja.

U tu komisiju ući će po jedan predstavnik svake od ovih Sila: Britanskog carstva, Francuske, Italije, Grčke, Rumunije, Države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Rezultat njenih istraga proslediće se svakoj od zainteresovanih Vlada. Bugarska Vlada obavezuje se:

1. Da dopusti slobodan pristup međunarodnoj komisiji i da joj pribavi sva potrebna prevozna sredstva, da je pusti da uđe u logore, zatvore, bolnice i sve druge zgrade, da joj stavi na raspolaganje sve dokumente, javne ili privatne, koji mogu da je upute u njenim istraživanjima.

2. Da preduzme sankcije protiv bugarskih činovnika ili pojedinaca koji bi sakrili prisustvo jednog pripadnika od savezničke ili udru-

žene Sile, ili koji bi prenebregli da prokažu njegovo prisustvo, pošto su o njemu saznali.

Član 114

Bugarska Vlada obavezuje se da bez odlaganja vrati, čim ovaj Ugovor stupi na snagu, sve predmete, vrednosti ili dokumenta koji su bili svojina pripadnika savezničkih ili udruženih Sila a koje su zadržale bugarske vlasti.

Član 115

Visoke Strane Ugovornice izjavljuju da se odriču uzajamne naknade suma koje su utrošene za izdržavanje ratnih zarobljenika na svakoj od njihovih teritorija.

Odeljak II GROBOVI

Član 116

Savezničke i udružene Vlade i Vlada Bugarske čuvaće i održavaće grobove vojnika i mornara sahranjenih na njihovim teritorijama.

One se obavezuju da priznaju svaku komisiju kojoj jedna ili druga Vlada stavi u zadatak da identifikuje, popiše, održava ili podiže pristojne spomenike na pomenutim grobovima i da ide na ruku toj komisiji u vršenju njenih dužnosti.

One su, osim toga, saglasne da jedna drugoj, uz rezervu naredenja njihovog nacionalnog zakonodavstva i potreba javne higijene, pružaju uzajamno sve olakšice kako bi izišle u susret molbama za prenos u otadžbinu posmrtnih ostataka njihovih vojnika i njihovih mornara.

Član 117

Grobovi ratnih zarobljenika i interniranih građana pripadnika raznih zaraćenih država, koji su pomrli u ropstvu, biće održavani pristojno, prema odredbama predviđenim u članu 116 ovog Ugovora.

Savezničke i udružene Vlade, s jedne strane, i bugarska Vlada, s druge, obavezuju se, sem toga, da jedna drugoj stave na raspolaganje:

1. Kompletnu listu umrlih sa svim potrebnim podacima, kako bi se utvrdio njihov identitet;

2. Sva obaveštenja o mestu gde se nalaze grobovi svih umrlih sahranjenih bez utvrđenja njihovog identiteta.

Šesti deo SANKCIJE

Član 118

Bugarska Vlada priznaje savezničkim i udruženim Silama slobodu da pod svoje vojne sudove stave lica koja su optužena da su izvršila dela suprotna zakonima i običajima u ratu. Kazne predviđene zakonima primeniće se na lica za koja se utvrdi da su kriva. Ovaj će propis važiti iako pred nekim sudom Bugarske ili njenih saveznika bude preduzet bilo kakav postupak ili poveden krivični spor.

Bugarska Vlada izdaće savezničkim i udruženim Silama, ili onoj među njima koja joj takav zahtev uputi, sva lica koja, pošto su optužena da su izvršila kakvo delo protivno ratnim zakonima i običajima, budu naznačena bilo poimence, bilo po činu, položaju ili zvanju, na koje su ih postavile bugarske vlasti.

Član 119

Izvršioci dela protiv pripadnika savezničkih i udruženih Sila predaće se vojnim sudovima te Sile.

Izvršioci dela protiv pripadnika nekoliko savezničkih i udruženih Sila predaće se vojnim sudovima u koje ulaze članovi iz kojih su sastavljeni vojni sudovi zainteresovanih Sila.

U svakom slučaju, optuženi će imati pravo da sam označi svog advokata.

Član 120

Bugarska Vlada se obavezuje da pribavi sva dokumenta i sve podatke bilo koje vrste čije će se saopštenje smatrati potrebno za potpuno upoznavanje sa inkriminisanim činjenicama, za istraživanje krivaca i pravilnu ocenu odgovornosti.

Sedmi deo NAKNADA ŠTETE

Član 121

Bugarska priznaje da je, pridružujući se nasrtničkom ratu koji su Nemačka i Austro-Ugarska povele protiv savezničkih i udruženih Sila, nanela im raznovrsne gubitke i žrtve za koje je dužna da obezbedi potpunu naknadu.

S druge strane, savezničke i udružene Sile priznaju da izvori Bugarske nisu dovoljni da bi ona mogla da izvrši ovako potpunu naknadu.

Usled toga, Bugarska se obavezuje da plati, a savezničke i udružene Sile obavezuju se da prime sumu od dve milijarde dve stotine pedeset miliona (2.250.000.000) zlatnih franaka, koja će predstavljati naknadu štete čiji je teret Bugarska sposobna da podnese.

Ova suma izmiriće se, sa rezervom daljih odredbi, pomoću šestomesečnih plaćanja kojima rok pada 1. januara i 1. jula svake godine. Prvo plaćanje biće 1. jula 1920.

U plaćanje od 1. jula 1920. i od 1. januara 1921. ulazi godišnji interes od 2% (dva odsto) izračunat počev od 1. januara 1920. na celokupni iznos glavnice koju Bugarska duguje. U svako dalje šestomesečno plaćanje ući će, pored položenog interesa po stopi od 5% godišnje (pet odsto), još i iznos one dotacije koja je potrebna da bi se za 37 godina, počev od 1. januara 1921, obezbedilo amortizovanje celokupne sume bugarskog duga.

Ove sume položiće se, preko Međunarodne Komisije predviđene članom 130, Komisije za naknadu šteta koja je stvorena ugovorom s Nemačkom od 28. juna 1919, onako kako je sastavljena po ugovoru s Austrijom od 10. septembra 1919, Osmi Deo, Dodatak II, 2; ova je Komisija u daljim članovima naznačena pod imenom Komisija za naknadu štete. Ova Komisija postaraće se da se te sume upotrebe saglasno napred postavljenim pravilima.

Isplate, koje se prema gornjim odredbama imaju položiti u gotovom novcu, Komisija za naknadu štete može uvek, na predlog Međunarodne Komisije, primiti u obliku pokretnih ili nepokretnih dobara, robe, prava ili koncesija na bugarskoj teritoriji ili izvan nje: brodove, obveznice, akcije ili hartije od vrednosti bilo koje vrste, ili novac bugarski ili drugih država; uz napomenu da sama Komisija za na-

knadu štete po pravičnoj i poštenoj stopi odredi njihovu vrednost zamene u odnosu prema zlatu.

Komisija za naknadu štete imaće pravo u svako doba da proda ili da upotrebi na bilo koji drugi način bonove na zlatu kojima kao zloga služe isplate koje Bugarska treba da položi. Prilikom utvrđivanja nominalnog iznosa ovih bonova, ona će voditi računa o uputstvima članova 122, 123 i 129 ovog Dela, tražiće mišljenje Međunarodne Komisije, i ni u kom slučaju neće smeti preći iznos glavnice koju bude Bugarska još dugovala.

U takvom slučaju Bugarska se obavezuje da preko Međunarodne Komisije preda Komisiji za naknadu štete potrebne količine bonova pod onim pogodbama u pogledu oblika, broja, iznosa i načina plaćanja koje propiše Komisija za naknadu štete.

Ovi bonovi predstavljaju neposrednu obavezu koju uzima na sebe bugarska Vlada; ali sve odredbe o njihovoj otplati i plaćanju interesa na njih, utvrdiće Međunarodna Komisija. Ona će iz šestomesečnih rata koje Bugarska duuguje na osnovu ovog člana zadržati sume potrebne za plaćanje interesa i amortizacije bonova i svih drugih tereta u vezi s njima. Saldo, ako ga bude, i dalje će se polagati na račun Komisije za naknadu štete.

Ovi će bonovi biti oslobođeni svih taksi i svake vrste nameta koji su ustanovljeni ili mogu biti ustanovljeni u Bugarskoj.

Član 122

Međunarodna Komisija će, s vremena na vreme, ispitivati izvore i sposobnost plaćanja Bugarske; i, pošto njenim predstavnicima da pravednu mogućnost da se saslušaju, ona će imati svu vlast da Komisiji za naknadu štete predloži ili smanjenje jednog od plaćanja koje Bugarska ima da izvrši, ili njegovo odlaganje, ili smanjenje celokupne sume koju Bugarska duuguje.

Komisija za naknadu štete imaće pravo da većinom glasova, a u granicama predloga Međunarodne Komisije, izvede svako smanjenje ili svako odlaganje duga.

Član 123

Bugarska će imati u svako doba mogućnost da, i preko šestomesečnih rata, izvrši plaćanja koja će se odbiti od celokupnog iznosa glavnice njenog duga.

Član 124

Bugarska priznaje važnost prenosa na savezničke i udružene Sile sva potraživanja Nemačke, Austrije, Ugarske i Turske od Bugarske, kao što je to predviđeno u članu 261 Ugovora o miru s Nemačkom i članovima Ugovora sa Austrijom, Ugarskom i Turskom koji odgovaraju tom članu.

Savezničke i udružene Sile međutim, pošto uzmu u obzir ta potraživanja da bi na osnovu člana 121 utvrdile iznos plaćanja koji pada na Bugarsku, obavezuju se da zbog toga protiv nje više ne podnose nikakav zahtev.

Član 125

Osim plaćanja predviđenih članom 121, Bugarska se obavezuje da vrati, pod uslovima koje postavi Međusaveznička Komisija, sve vrste predmeta i hartije od vrednosti odnete, uzapćene ili sekvestri-rane na pokorenim teritorijama Grčke, Rumunije ili Srbije, onda kada ih bude moguće identifikovati na teritoriji Bugarske, s izuzetkom stoke kada će se postupiti saglasno članu 127.

U tom cilju, Vlade Grčke, Rumunije i Države Srba, Hrvata i Slovenaca podneće Međusavezničkoj Komisiji, u roku od četiri meseca od stupanja na snagu ovog Ugovora, listu predmeta i hartija od vrednosti koji se mogu identifikovati i za koje one mogu dokazati da su odneti sa pokorenih teritorija a mogu se pronaći na bugarskoj teritoriji; one će jednovremeno saopštiti sve podatke koji su takve prirode da dopuštaju njihovo iznalaženje i identifikovanje.

Bugarska Vlada obavezuje se da olakša, svim sredstvima u njenoj vlasti, istraživanje navedenih predmeta i hartija od vrednosti i da promulguje za tri meseca, od stupanja na snagu ovog Ugovora, jedan zakon kojim će bugarski pripadnici, kaznama predviđenim za prikri-vanje, biti primorani da prijave sve predmete i hartije od vrednosti koji su takvog porekla a nalaze se u njihovoj državi.

Član 126

Bugarska se obavezuje da istražuje i vrati bez odlaganja a posebno Grčkoj, Rumuniji i Državi Srba, Hrvata i Slovenaca, sve dokumente ili arhive i sve predmete što predstavljaju kakav arheološki,

istorijski ili umetnički interes koji su u toku rata odneti sa teritorija tih zemalja.

Svi sukobi koji se pojave između napred pomenutih država i Bugarske povodom vlasništva svih ovih dobara, predaće se na rešavanje jednom izbornom sudiji, koga će odrediti Međusaveznička Komisija, i čija će odluka biti konačna.

Član 127

Bugarska se obavezuje, osim toga, da preda Grčkoj, Rumuniji i Državi Srba, Hrvata i Slovenaca za šest meseci po stupanju na snagu ovog Ugovora, niže pobrojane kategorije i količine stoke.

	Grčka	Rumunija	Država SHS
Bikova (od 18 meseci do 3 godine)	15	60	50
Krava muzara (od 2 do 6 godina)	1.500	6.000	6.000
Konja i kobilu (od 3 do 7 godina)	2.250	5.250	5.000
Mazgi	450	1.050	1.000
Volova za vuču	1.800	3.400	4.000
Ovnova	6.000	15.000	12.000

Predaja ove stoke izvršiće se na onim mestima koja svaka Vlada ponaosob bude odredila. Nju će, pre predaje, pregledati agenti koje odredi Međusaveznička Komisija, a ti agenti moraju se uveriti da se stoka nalazi u normalnom stanju i zdravlju.

Toga radi nikakva suma neće se staviti kao dug Bugarske. Ova stoka će se smatrati da je predana kao povraćaj one stoke koju je, u toku rata, Bugarska odvela sa teritorija napred označenih zemalja.

Sem napred predviđenih predaja, Međusaveznička Komisija imaće mogućnost, ako nađe da se to može postići, da za dve naredne godine po stupanju na snagu ovog Ugovora, da Grčkoj, Rumuniji i Državi Srba, Hrvata i Slovenaca one količine stoke koje joj budu izgledale opravdane; vrednost ovih predaja staviće se u okvir regulisanja duga Bugarske.

Član 128

Na ime specijalne naknade za razaranja izvršena u rudnicima uglja na srpskoj teritoriji koju su bile zauzele bugarske vojske, Bugar-

ska se obavezuje, sa rezervom završne odredbe ovog člana, da preda Državi Srba, Hrvata i Slovenaca, u toku od pet godina računajući od stupanja na snagu ovog Ugovora, svake godine po 50.000 tona uglja koji će se odvojiti iz proizvodnje bugarskih državnih rudnika u Perniku. Ove predaje izvršiće se franko na vagonu na granici srpsko-hrvatsko-slovenačkoj na pruzi Pirot-Sofija.

Vrednost ovih predaja neće se staviti na oduženje Bugarske i neće se staviti na račun duga predviđenog u članu 121.

Ove predaje, međutim, izvršiće se tek posle odobrenja Međusavezničke Komisije, koja će suvereno oceniti da li bi, i u kojoj meri, te predaje mogle preterano da ometaju ekonomski život Bugarske.

Član 129

Na oduženje Bugarske, na ime njenih obaveza za naknadu štete staviće se:

Sve dugovane sume, za koje Komisija za naknadu štete bude smatrala da ih treba staviti na oduženje, prema odredbama Osmog Dela (Finansijske klauzule), Devetog Dela (Ekonomске klauzule) i Jedanaestog Dela (Pristaništa, vođeni putevi i železničke pruge) ovog Ugovora.

Član 130

Da bi se olakšalo izvršenje obaveza koje Bugarska uzima na sebe na osnovu ovog Ugovora, obrazovaće se u Sofiji jedna Međusaveznička Komisija u najkraćem vremenu po stupanju na snagu ovog Ugovora.

Komisija će biti sastavljena od tri člana koje će ponaosob imenovati Vlade Britanskog carstva, Francuske i Italije. Svaka od Sila predstavljenih u Komisiji imaće pravo da iz nje istupi, pošto o tome izvesti Komisiju na šest meseci ranije.

Bugarsku će predstavljati jedan komesar koji će se na sednici Komisije pozivati kad god ona nađe za shodno, ali neće imati pravo glasanja.

Komisija će se obrazovati na način i imaće vlast onako kako je to utvrđeno ovim Ugovorom i Dodatkom ovom Delu.

Komisija će raditi sve dok se ne isplate sve sume koje Bugarska duguje na osnovu ovog Dela Ugovora.

Članovi komisije uživaće ista diplomatska prava i zaštite koje uživaju u Bugarskoj propisno akreditovani diplomatski agenti prijateljskih Sila.

Bugarska Vlada obavezuje se da, za šest narednih meseci posle stupanja na snagu ovog Ugovora, promulguje jedan zakon kojim će biti regulisana sva potrebna nadležnost delovanja ove Komisije. Sile predstavljene u Komisiji treba najpre da pristanu na tekst ovog zakona. Taj tekst će se redigovati u skladu sa načelima i pravilima formuliranim u Dodatku ovog Dela, kao i sa ostalim odredbama unetim u ovaj Ugovor, koje su s tim u vezi.

Bugarska se obavezuje da usvoji, da naloži da se promulguje i da se održi na snazi svaki zakonodavni akt, svaka uredba i dekret koji mogu koristiti da bi se obezbedilo potpuno izvršenje naredbi ovog Dela.

DODATAK

1. Komisija će svake godine izabrati jednog predsednika između svojih članova; ona će sama utvrditi svoje metode rada i svoj postupak.

Svaki član imaće pravo da odredi jednog zamenika koji će ga, u njegovom odsustvu, zastupati.

Odluka će se donositi većinom glasova, osim u slučaju kad bi ovaj Ugovor izričito predviđao da je potrebna jednoglasnost. Uzdržavanje od glasanja smatra se kao glasanje protiv predloga o kome se raspravlja.

Komisija će naimenovati one agente i službenike koje nađe da su potrebni radi izvršenja njenog zadatka.

Troškove i rashode Komisije plaćaće Bugarska; oni će se u prvom redu odvajati iz suma koje se imaju položiti Komisiji. Plate članova Komisije odrediće se, na realnoj osnovi, sporazumima koji će se s vremena na vreme zaključivati između Vlada predstavljenih u Komisiji.

2. Bugarska se obavezuje da članovima, predstavnicima i agentima Komisije, da sve potrebne vlasti da obidu i rasmotre, kad god to umesno bude, sva mesta, sve javne radove i preduzeća u Bugarskoj, i da pribave rečenoj Komisiji sve dokumente i obaveštenja koja bi ona mogla zatražiti.

3. Bugarska Vlada se obavezuje takođe, da stavi na raspolaganje Komisiji, prilikom svake mesečne isplate, dovoljne sume u zlatnim francima, ili u svakoj drugoj moneti koju Komisija odredi, kako bi ona blagovremeno mogla izvršiti potrebna plaćanja kojima će odgovoriti svojoj obavezi da naknadi štete, kao i drugim obavezama koje padaju na Bugarsku na osnovu ovog Ugovora.

U zakonu o funkcionisanju Komisije nalaziće se spisak poreza, prihoda (kakvi postoje ili će se zavesti) za koje se nađe da su dovoljni da bi se gore navedene sume mogle pribaviti. Ovaj spisak obuhvatiće sve dohotke ili prihode koji se dobijaju od koncesija što su ili bi bile date na bugarskoj teritoriji u cilju eksploatisanja rudnika, rudokopa ili kamenih majdana, izvršenja javnih radova ili svih monopola za izradu ili prodaju bilo kog predmeta Bugarskoj. Taj spisak moći će se, s vremena na vreme, menjati po jednoglasnom pristanku Komisije.

Ako se, u bilo koje vreme, prihodi tako stavljeni Komisiji na raspolaganje pokažu kao nedovoljni, bugarska Vlada se obavezuje da joj stavi na raspolaganje i druge prihode. Ako, u roku od tri meseca, pošto joj radi toga Komisija uputi zahtev, bugarska Vlada ne stavi na raspolaganje dovoljno prihoda, Komisija će imati pravo da unese u spisak naknadne prihode koji postoje ili će ih zavesti, a bugarska Vlada se obavezuje da promulguje sve zakone potrebne u tom cilju.

U slučaju da Bugarska ne pristupi izvršenju obaveza koje predviđaju članovi 121 do 130 i ovaj Dodatak, Komisija će imati pravo da, u meri i za vreme koje sama odredi, obezbedi nadzor, rukovanje i naplatu tih poreza i prihoda, da zadrži i razduži njihov iznos i, pošto se odbiju troškovi oko administracije i naplate, da njihov čist iznos stavi na oduženje računa naknade štete Bugarske, sa rezervom svih prvenstvenih prava utvrđenih ovim Ugovorom.

Bugarska se obavezuje, imajući u vidu mogućnost da se Komisija ovako umeša, da prizna njena prava i vlast, da se saglasi sa njenim odlukama i da se pridržava njenih uputstava.

4. Komisija će imati pravo da, u sporazumu sa bugarskom Vladom, i nezavisno od toga hoće li ova u bilo čemu odustati od izvršenja svojih obaveza, uzme na sebe nadzor, upravu i naplatu svih poreza.

5. Komisija će se takođe postarati da se izvrše i svi drugi zadaci koje bi joj ovaj Ugovor stavio u dužnost.

6. Ni jedan član Komisije neće biti odgovoran, sem pred Vladom koja ga je odredila, ni za kakvu delatnost ili nemar u vezi sa njegovom funkcijom. Ni jedna od savezničkih i udruženih Vlada ne uzima na sebe odgovornost umesto bilo koje druge Vlade.

Osmi deo
FINANSIJSKE KLAUZULE

(Članovi 132–146)

Deveti deo
EKONOMSKE KLAUZULE

(Članovi 147–203)

Deseti deo
VAZDUHOPLOVSTVO

Član 204

Vazdušni brodovi koji pripadaju savezničkim ili udruženim Silama imaju punu slobodu da lete i da se spuštaju nad teritorijom i teritorijalnim vodama Bugarske i uživaju iste koristi kao i bugarski vazdušni brodovi, naročito u slučaju nesreće na zemlji ili na moru.

Član 205

Vazdušni brodovi koji pripadaju savezničkim ili udruženim Silama, kad su u prolazu za bilo koju stranu zemlju imaju pravo da prelete, ne spuštajući se, preko teritorije i teritorijalnih voda Bugarske, s rezervom da se pridržavaju uredbi koje Bugarska bude donela a koje će se podjednako primenjivati na vazdušne brodove Bugarske i na one savezničkih i udruženih zemalja.

Član 206

Aerodromi ustanovljeni u Bugarskoj i otvoreni javnom domaćem prometu biće otvoreni i vazdušnim brodovima koji pripadaju savezničkim i udruženim Silama i s tim će se brodovima postupati pod-

jednako kao i sa bugarskim u pogledu svakovrsnih taksi, podrazumevajući tu i takse za spuštanje na zemlju i za smeštaj.

Član 207

S rezervom ovih propisa, prava prolaza, tranzita i spuštanja na zemlju predviđeno članovima 204, 205 i 206 potčinjeno je pridržavanju uredbama koje Bugarska bude našla za potrebno da donese; razume se da će se te uredbe primenjivati podjednako na vazdušne brodove Bugarske i na one savezničkih i udruženih zemalja.

Član 208

Uverenja o državljanstvu, o plovnosti, diplome kojima se priznaje sposobnost i dozvole koje je dala ili priznala kao punovažne bilo koja od savezničkih i udruženih Sila, primiće se u Bugarskoj kao punovažna i kao jednaka uverenjima, diplomama i dozvolama koje ona sama daje.

Član 209

U pogledu unutrašnjeg vazdušnog trgovačkog prometa, vazdušni brodovi koji pripadaju savezničkim i udruženim Silama uživaće u Bugarskoj klauzulu najvećeg povlašćenja.

Član 210

Bugarska se obavezuje da pristupi potrebnim merama kako bi se svaki vazdušni brod koji leti nad njenom teritorijom pridržavao pravila o svetlima i signalima, pravilima o letenju i o vazdušnom prometu nad aerodromima ili u njihovoj blizini, pravilima kakva budu utvrđena konvencijom zaključenom između savezničkih i udruženih Sila odnosno vazdušne plovidbe.

Član 211

Obaveze nametnute u odredbama ovog Dela ostaće na snazi do 1. januara 1923, osim ako pre toga Bugarska ne bude bila primljena u Društvo naroda ili ne bude bila ovlašćena, sa pristankom savezničkih i udruženih Sila, da pristupi Konvenciji zaključenoj između pomenutih Sila odnosno vazdušne plovidbe.

Jedanaesti deo
PRISTANIŠTA, VODENI PUTEVI I ŽELEZNICE

(Članovi 212–235)

Odeljak III
ŽELEZNICE

(Članovi 236–243)

Glava IV
Prelazne odredbe

Član 244

Bugarska će izvršiti uputstva koja joj u pogledu transporta bude dao jedan naredbodavac koji deluje u ime savezničkih i udruženih Sila.

1. Za prenos trupa koji se vrše na osnovu ovog Ugovora kao i za prenos materijala, municije i namirnica za vojsku;

2. I privremeno, za prenos namirnica za izvesne krajeve, za što brže uspostavljanje normalnih uslova transporta i za organizaciju poštanske i telegrafске službe.

Odeljak IV
SUĐENJE SPOROVA I REVIZIJA STALNIH KLAUZULA

Član 245

Sporovi koji se mogu pojaviti između zainteresovanih Sila oko tumačenja i primene odredbi ovog dela Ugovora, raspraviće se na način koji odredi Društvo naroda.

Član 246

Društvo naroda moći će svakog trenutka da predloži reviziju ona dva gornja člana koji se odnose na jedan stalni administrativni režim.

Član 247

Po isteku tri godine od stupanja na snagu ovog Ugovora, Savet Društva naroda moći će svakog trenutka da revidira odredbe članova 212 do 218, 221, 236, 238 do 240.

Ako ne bude te revizije a po isteku roka predviđenog u prethodnom paragrafu, nijedna saveznička i udružena Sila ne može se koristiti nijednom odredbom napred pobrojanih članova, za bilo koji deo svojih teritorija za koji ne bude bio dat reciprocitet. Savet Društva naroda može produžiti rok od tri godine u kome se ne može zahtevati reciprocitet.

Odeljak V
POSEBNA ODREDBA

Član 248

Bugarska se obavezuje da pristupi svakoj opštoj konvenciji o međunarodnom Uređenju tranzita, plovnih puteva, pristaništa i železničkih pruga, koja bude zaključena između savezničkih i udruženih Sila, s odobrenjem Društva naroda, u roku od pet godina od stupanja na snagu ovog Ugovora; to pristupanje ne može izmeniti posebne obaveze koje su ovim Ugovorom nametnute Bugarskoj u korist savezničkih i udruženih Sila.

Dvanaesti deo
RAD
(Odredbe o Međunarodnoj organizaciji rada...)

(Članovi 249–289)

Trinaesti deo
RAZNE KLAUZULE

Član 290

Bugarska se obavezuje da će priznati i usvojiti ugovore koje su zaključile ili će zaključiti savezničke i udružene Sile ili neke od njih sa svakom drugom Silom, odnosno trgovinu oružjem i alkoholnim pićima shodno drugim pitanjima kojima se bave opšta akta, Berlinski

od 26. februara 1885. i Briselski od 2. jula 1890. kao i konvencije koje su ta akta dopunile ili izmenile.

Član 291

Visoke Strane Ugovornice, priznajući garancije utvrđene u korist Švajcarske ugovorima od 1815, i naročito aktom od 20. novembra 1815, garancije koje znače međunarodne obaveze u cilju održanja mira, konstatujući, međutim, da odredbe tih ugovora i konvencija, deklaracija i ostalih dopunskih akata, koji se odnose na neutralisanu zonu Savoje, onakvu kakva je određena alinejom 1 člana 92 Zaključnog Akta Bečkog Kongresa i alinejom 2 člana 3 Pariskog ugovora od 20. novembra 1815, ne odgovaraju više sadašnjem stanju. Prema tome Visoke Strane Ugovornice primaju k znanju sporazum, koji je postignut između Vlade Francuske i Vlade Švajcarske o ukidanju odredbi, koje se odnose na tu zonu. Te odredbe jesu i ostaju ukinute.

Visoke Strane Ugovornice isto tako priznaju, da odredbe ugovora od 1815. i ostalih dopunskih akata, koje se odnose na slobodne zone Gornje Savoje i kraja Žeks ne odgovaraju više sadašnjem stanju i da je na Francuskoj i Švajcarskoj, da među sobom i zajedničkim sporazumom odrede režim tih teritorija, pod uslovima koje smatraju pogodnim za obe zemlje.

Član 294

Savezničke i udružene Sile saglasne su da imanja crkvenih hrišćanskih misija koja su bugarska udruženja ili lica izdržavala na teritorijama savezničkih i udruženih Sila ili na teritorijama koje su njihovim Vladama poverene saglasno ovom Ugovoru, podrazumevajući tu i imanja trgovačkih društava čija je dobit namenjena izdržavanju misija, i dalje ostanu namenjena misijama. Da bi se obezbedilo pravilno izvršenje ove obaveze, savezničke i udružene Vlade predaće pomenuta imanja upravnim odborima, koje će Vlade imenovati ili potvrditi i čiji će članovi biti iste veroispovesti kao i misija čiji imanjenjem upravljaju.

Savezničke i udružene Vlade, produžujući vršenje punog nadzora nad licima koja upravljaju tim misijama, obezbediće interese tih misija.

Primajući k znanju prethodne obaveze, Bugarska izjavljuje da prima sve pogodbe zaključene ili koje će se zaključiti između zainteresovanih savezničkih i udruženih Vlada radi ispunjenja cilja pomenutih misija ili trgovačkih društava i da se odriče svih potraživanja od njih.

Ovaj Ugovor, redigovan na francuskom, engleskom i italijanskom biće ratifikovan. U slučaju razilaženja, biće merodovan francuski tekst, izuzimajući 1 deo (Pakt Društva naroda) i dvanaesti deo (Rad) u kojima će francuski i engleski tekst biti podjednako merodovan.

Ratifikacije će se deponovati u Parizu što pre bude bilo moguće. One Sile, čije je sedište Vlada van Evrope, moći će da se ograniče na to da saopšte Vladi Francuske Republike, preko svog diplomatskog predstavnika u Parizu, da su Ugovor ratifikovale, i u tom slučaju biće dužne da predaju akt ratifikacije čim budu mogle to učiniti.

Prvi protokol deponovanja ratifikacije sastaviće se čim Ugovor budu ratifikovale Bugarska, s jedne strane, i tri od Glavnih savezničkih i udruženih Sila, s druge strane.

Od samog dana tog prvog protokola, Ugovor će stupiti na snagu kod Visokih Strana Ugovornica koje su ga na taj način ratifikovale. Taj dan će biti dan stupanja na snagu za računanje svih rokova predviđenih ovim Ugovorom.

U svakom drugom pogledu, Ugovor će za svaku Silu stupiti na snagu onog dana kad ona bude deponovala akt svoje ratifikacije.

Francuska Vlada će predati svim Silama potpisnicama Jedan overen prepis protokola o deponovanju ratifikacija.

U POTVRDU OVOGA, napred pomenuti punomoćnici potpisali su ovaj Ugovor.

Rađeno u Nejma-Seni, dvadeset sedmog novembra hiljadu devet stotina devetnaeste godine, u jednom jedinom primerku, koji će ostati na čuvanju u arhivama Vlade Francuske Republike i čiji će se overenji prepisi predati svakoj od Sila potpisnica.

(M.P.) *Frank L. Polk*

(M.P.) *Henri Uajt*

(M.P.) *Tasker H. Blis*

(M.P.) *Cecil Hermsuort*

(M.P.) *E. A. Kru*

(M.P.) *Džordž H. Perli*

(M.P.) *Andrju Fišer*

(M.P.) *Tomas Makenzi*
 (M.P.) *R. A. Blankenberg*
 (M.P.) *E. A. Kru*
 (M.P.) *Ž. Klemanso*
 (M.P.) *S. Pišon*
 (M.P.) *L. L. Kloc*
 (M.P.) *Andre Tardije*
 (M.P.) *Žil Kambon*
 (M.P.) *Đuljelmo Markoni*
 (M.P.) *G. de Martino*
 (M.P.) *K. Matsui*
 (M.P.) *Ž. Van den Hevel*
 (M.P.) *Rolen-Žekmens*
 (M.P.) *Vikjuin Velington Ku.*
 (M.P.) *Rafael Martinec Ortic*
 (M.P.) *Elefterios Venizelos*
 (M.P.) *N. Politis*
 (M.P.) *M. Rustem Hajda*
 (M.P.) *L. Grabski*
 (M.P.) *St. Patek*
 (M.P.) *Alfonso Kosta*
 (M.P.) *Džejm Batala Rajs*
 (M.P.) *Nik. M. Pašić*
 (M.P.) *Dr. Ante Trumbić*
 (M.P.) *Dr. Ivan Žolger*
 (M.P.) *Šaroon*
 (M.P.) *Dr. Eduard Beneš*
 (M.P.) *Stefan Osuski*
 (M.P.) *Al. Stambolijski*

PROTOKOL (O IZVRŠENJU)

Da bi se bliže odredili uslovi pod kojima će se morati izvršiti izvesne klauzule Ugovora potpisanog na današnji dan, Visoke Strane Ugovornice su se sporazumele da:

1. Spisak lica koji će, saglasno članu 118 alineja 2 Bugarska morati izdati savezničkim i udruženim Silama, bude upućen bugarskoj Vladi u mesecu koji sledi stupanju na snagu Ugovora;

2. Otvoriće se istraga protiv lica koja budu učinila krivična dela pri likvidaciji bugarskih dobara, a savezničke i udružene Sile primiće obaveštenja i dokaze koje im bugarska Vlada može pribaviti u tom smislu.

Radeno na francuskom, engleskom i italijanskom, s tim da u slučaju neslaganja francuski tekst bude merodavan, u Nejma-Seni dva-deset sedmog novembra hiljadu devet stotina devetnaeste godine.

Frank L. Polk
Henri Uajt
Tasker H. Blis
Cecil Hermsuort
E. A. Kru
Džordž H. Perli
Andrju Fišer
Tomas Makenzi
R. A. Blankenberg
Ž. Klemanso
S. Pišon
L. L. Kloc
Andre Tardije
Žil Kambon
Đuljelmo Markoni
G. de Martino
K. Matsui
Ž. Van den Hevel
Rolen-Žekmens
Vikjuin Velington Ku.
Rafael Martinec Ortic
Elefterijos Venizelos
N. Politis
M. Rustem Hajda
L. Grabski
St. Patek
Alfonso Kosta
Džejm Batala Rajs
Nik. M. Pašić
Dr. Ante Trumbić

Dr. Ivan Žolger
Šaroon
Dr. Eduard Beneš
Stefan Osuski
Al. Stambolijski

Izvori: *Službene novine...*, 1920, br. 211-A i 1922, br. 224-XXX;
Martens, *NRG*, 3-ème série, t. XX, p. 323.

Napomena:

Saveznice su 11. jula 1919. pozvale Bugarsku, koja je došla u brojnom sastavu. Nacrt Mirovnog ugovora uručen joj je 19. septembra jer pregovori nisu prihvaćeni. Saveznici su memorandumom odgovorili na bugarske primedbe, tražeći da u roku od deset dana prihvati ili odbije uslove iz Nacrta ugovora. Američki stručnjaci na Konferenciji protivili su se strateškim ispravkama granice u korist Srbije odlukom Kraljevine SHS, imajući u vidu makedonsko pitanje. „Mogućno je da bi oni (Bugari – MS) bolje prošli da nisu postojale ove činjenice: 1) da su u oktobru 1915. napali s leđa Srbiju, pošto su sebi kod Centralnih sila obezbedili celu Makedoniju..., dobar deo Morave i nešto od Stare Srbije; 2) da su objavili da je Srbija prestala postojati i da je postala Bugarska, pa su pozatvarali škole a neke popalili, da su narod prisiljavali da govori bugarski, da su putem rekvizicije opusteli i okupirali zemlju; 3) da su od interniranih Srba u Bugarskoj za vreme rata pobili više od polovine i 4) da su zverstva počinjena nad Srbima i Grcima... za vreme okupacije prevazišla po svireposti mnoga druga varvarstva“ (J. Jovanović, *Diplomatska istorija...*, str. 79–80). Ratifikacija ovog Ugovora izvršena je od strane velikih sila, Kraljevine SHS, Grčke i Rumunije samim potpisivanjem.

Dokument 92

**(TRIJANONSKI) UGOVOR O MIRU IZMEĐU
SAVEZNIČKIH I UDRUŽENIH SILA I MAĐARSKE,
4. jun 1920.**

Prvi deo
PAKT DRUŠTVA NARODA

(Članovi 1–26)

Drugi deo
GRANICE UGARSKE

Član 27

Granice Ugarske biće određene kako sleduje – (videti priloženu kartu):

1. Sa Austrijom
2. Sa Državom Srba, Hrvata i Slovenaca

Od gore naznačene tačke ka istoku pa do kote 313, otprilike na 10 kilometara Južno od St. Gotharda;

Linija koja će se povući na terenu tako da ide uglavnom linijom koja deli basen Rabe, na severu, od basena Mure, na jugu;

Odatle ka jugu pa do kote 295 (otprilike na 16 kilometara severo-istočno od Murasombata);

Linija koja će se povući na terenu tako da prolazi istočno od mesta Nadidolanji, Orihodoš sa železničkom stanicom, Kapomak, Domonkošfa i Kišserdahelji a zapadno od Kotormanjna i Somoroca pa preko kote 319 i 291;

Odatle ka jugoistoku pa do kote 209, otprilike na 3 kilometra zapadno od Nemešnena;

Linija, koja će se povući na terenu tako da uglavnom ide linijom što odvaja basene Nemešnepa, na severu, od Kebele, na jugu;

Odatle, ka jugu-jugoistoku pa do tačke koja će se odrediti na Lendvi južno od kote 265;

Linija, koja će se povući na terenu tako da prolazi istočno od mesta Kebele-sentmarton, Žitkec, Genterhaza, Hidveg, Čenta, Pince a zapadno od Lendvajakabfe, Bedehaze, Gaborjanhaze, Deneša, Lendva-Ajfalua;

Odatle, ka jugoistoku;

i tok Lendve niz vodu;

i zatim, tok Mure niz vodu;

Zatim, sve do tačke gde se ona sastaje sa nekadašnjom granicom Hrvatske i Slavonije, otprilike na 1 kilometar i 500 m uzvodno od železničkog mosta između Đekenješa i Koprince;

Tok Draue (Drave) niz vodu;

Odatle, ka jugoistoku pa do tačke, koja će se odrediti otprilike na 9 kilometara istočno od Miholjandolnija,

Nekadašnja administrativna granica, između Ugarske i Hrvatske-Slavonije ispravljena tako da ostavlja potpuno na ugarskom zemljištu železničku prugu Đekenješ-Barč zajedno sa stanicom Gola;

Odatle ka istoku pa do kote 93, otprilike na 3 kilometra jugozapadno od Baranjavara;

Linija, koja će se povući na terenu tako da prolazi severno od mesta Torjanc,

Leč i Benge a južno od Kašada, Beremenda sa železničkom stanicom i Iločke;

Odatle, ka severoistoku pa do tačke na toku Dunava koja će se odrediti na terenu otprilike na 8 kilometara severno od kote 169 (Kiškeseg);

Linija, koja će se povući na terenu tako da prolazi zapadno od Baranjavara, Feherceglaka i da ostavlja Državi Srba, Hrvata i Slovenaca železničku prugu, koja spaja obadva mesta neposredno na raskrsnici severno od Baranjavara i od Daljoka, a istočno od Ivan-Darde, Šaroka, Udvara i Izabelafelda (zajedno sa njegovom železničkom prugom);

Odatle, ka istoku-severoistoku pa do tačke na toku Kiđoša otprilike na 3 kilometra istočno-jugoistočno od stanice Bačmadaraš;

Linija, koja će se povući na terenu, tako da prolazi između mesta Herčegsanto i Bereg, pa zatim ide glavnim tokom Kiđoša obilazeći sa severa Ridiču;

Odatle, ka istoku-severoistoku, pa do tačke koja će se odrediti na rukavcu Tise (Tajse) otprilike na 5/2 kilometara istočno-severoistočno od stanice Horgoš;

Linija, koja će se povući na terenu, tako da prolazi južno od Kun-Baje, da seče železničku prugu od Subotice do Bačalmaša otprilike na 1 kilometar 500 m istočno od stanice Cikerije, da seče železničku prugu od Subotice do Kiškunhalaša otprilike na 5 kilometara južno od stanice Kelebije i da prolazi severno od Horgoša i njegove železničke stanice a južno od Rekes-Sentimihaljiteleka;

Odatle, ka jugoistoku pa do Tise;

Srednja linija rukavca;

Odatle, uz vodu otprilike 5 kilometara pa do tačke koja će se na terenu odrediti;

Tok Tise:

Odatle, uglavnom ka istoku pa do tačke, koja će se odrediti na terenu od prilike na 4 kilometra jugozapadno od stanice Kišsombora, otprilike istočno-jugoistočno od kote 84 i jugo-jugozapadno od kote 83, a koja je zajednička trima granicama Rumunije, Ugarske i Države Srba, Hrvata i Slovenaca;

Linija, koja će se povući na terenu i koja prelazi između mesta Đala i Osentivana i između Obeba i Kibekaze.

3. Sa Rumunijom

Od gore naznačene tačke ka istoku-severoistoku pa do tačke, koja će se odrediti na Morisu otprilike na 3 kilometra i 500 m uzvodno od mosta ka železničkoj pruzi između Maka i Segeda;

Linija koja će se odrediti na terenu;

Odatle, ka jugoistoku, zatim ka severoistoku pa do tačke, koja će se odrediti otprilike na 1 kilometar južno od stanice Nađilak;

Tok reke Maroša uz vodu;

Odatle, ka severoistoku pa do isturenog dela administrativne granice između županije Čanadske i Aradske severo-severozapadno od Nemetperega;

Linija koja se ima povući na terenu tako da prolazi između Nađilaka i železničke stanice;

Odatle, ka istoku-severoistoku pa do jedne tačke koja će se odrediti na terenu između mesta Batonje i Tornje;

Ova administrativna granica tako da prelazi severno od Nemet-perega i Kišperega;

Odatle, pa do kote 123 (otprilike na 1 kilometar 200 m istočno od Magošligeta), zajedničke tačke trima granicama Ugarske, Rumunije i Čehoslovačke (rutenska teritorija);

Linija, koja će se povući na terenu tako da prolazi zapadno od Nađivarjaša, Kišvarjaša i Nađiratoša, istočno od Dombediha, Kevermeša i Eleka, zapadno od Otlaka, Nađi-Pela, Đula-Varna i Katedana, tako da seče železničku prugu od Nađisalonta do Đula otprilike na 12 kilometara od Nađisalonta a između dveju raskrsnica koje postaju ukrštanjem ove pruge sa prugom od Seghaloma na Erdedaraku; da prolazi istočno od Mehkereka, zapadno od Nađisalonta i Marichaza, istočno od Gesta, zapadno od Atpaša, Olah-St. Mikloša i Rojta, istočno od Igra i Harsanija, zapadno od Kerešsega i Kereš-Tarjana, istočno od Zakala i Berek-Besermenija, zapadno od Borša, istočno od Artanda, zapadno od Pelbartide i Bihardiosega, istočno od Kiš-Marije, zapadno od Čokalija, istočno od Nađilete i Almožda, zapadno od Er-Selinda, istočno od Bagamera, zapadno od Er-Keneža i ErMihaljifalva, istočno od St. Đerđi-Abranija i Penesleka zapadno od Sanisloa, Bere-Čomakeša, Fenja, Čanaloša, Bervelja i Domahide, istočno od Valaja, zapadno od Čenger-Bagoša i Ovaria, istočno od Čenger-Ujfalua zapadno od Dare, istočno od Čengera i Komlod-Totfalua, zapadno od Petea, istočno od Nađi-Geca, zapadno od Saraz-Bereka, istočno od Mehtelega, Garbolsa i Nađ-Hadoša, zapadno od Ferteš-Almaša, istočno od Kiš-Hodoša, zapadno od Nađi-Palada, istočno od Kiš-Palada i Magošligeta.

4. Sa Čehoslovačkom.

Treći deo

EVROPSKE POLITIČKE KLAUZULE

Odeljak I

ITALIJA

Član 36

Ugarska se odriče, ukoliko se nje tiče, u korist Italije svih prava i potraživanja na teritorije nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije koje su priznate kao sastavni deo Italije shodno članu 36. alineja 1. Ugo-

vora o Miru zaključenog 10. septembra 1919. između savezničkih i udruženih Sila i Austrije.

Član 37

Italija neće ništa dugovati zbog toga što postaje sopstvenik „Palazzo Venezia“ u Rimu.

Član 38

U roku od tri meseca Ugarska će vratiti Italiji sve vagone italijanskih železnica, koji su pre početka rata prešli u Austriju a sada se nalaze u Ugarskoj.

Član 39

Izuzetak od Člana 252. Desetog dela (Ekonomске klauzule) čine lica, koja svoje mesto stanovanja imaju na teritorijama nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije prenetim na Italiju shodno članu 36. alineja 1. Ugovora o Miru sa Austrijom, a koja su se za vreme rata nalazila izvan teritorija nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije ili su bila uhapšena, internirana, ili evakuisana, koristiće se u potpunosti odredbama predviđenim Članovima 235. i 236. Desetog Dela (Ekonomске klauzule) ovog Ugovora.

Član 40

Presude, koje su posle 4. avgusta 1914. izrekli sudovi na teritorijama, shodno članu 36. alineja 1. Ugovora o miru sa Austrijom, prenetim na Italiju u građanskim i trgovačkim sporovima između stanovnika pomenutih teritorija, i pripadnika nekadašnje kraljevine Ugarske, biće izvršene tek pošto novi sud, koji se ustanovi umesto starog na tim teritorijama, da sekvesturu.

Sve presude za političke zločine i prestupe, koje su sudske vlasti nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije izrekle posle 4. avgusta protiv italijanskih pripadnika ili protiv onih koji italijansku narodnost dobijaju na osnovu ovog Ugovora smatraće se poništenim.

Odeljak II DRŽAVA SRBA, HRVATA I SLOVENACA

Član 41

Ugarska priznaje, kao što su to već učinile savezničke i udružene Sile, potpunu nezavisnost Države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član 42

Ugarska se odriče, ukoliko se nje tiče, u korist Države Srba, Hrvata i Slovenaca, svih prava i pravnih osnova na teritorije nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, koje leže izvan granica Ugarske, onako kako ih je ovaj Ugovor ili svaki drugi, zaključen u cilju uređenja sadašnjih pitanja, opisao u Članu 27. Drugog Dela (Granice Ugarske) i priznao kao sastavni deo Države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član 43

Jedna komisija sastavljena od sedam članova od kojih će pet postaviti Glavne savezničke i udružene Sile, jednog Država Srba, Hrvata i Slovenaca i jednog Ugarska, obrazovaće se za petnaest dana od stupanja na snagu ovog Ugovora sa zadatkom da na samom mestu utvrdi graničnu liniju, kako je opisana u članu 27. Drugog Dela (Granice Ugarske).

Član 44

Država Srba, Hrvata i Slovenaca priznaje i potvrđuje, da usvoji svoju obavezu prema Ugarskoj da se propisi unesu u jedan ugovor sa Glavnim savezničkim i udruženim Silama, koje te Sile budu smatrale potrebnim radi zaštite interesa onih stanovnika u Državi Srba, Hrvata i Slovenaca, koji se od većine stanovništva razlikuju po rasi, jeziku ili po veri; kao i radi zaštite slobode tranzita i jednog pravičnog režima za trgovinu drugih naroda.

Srazmera i priroda finansijskog tereta Ugarske, koji će Država Srba, Hrvata i Slovenaca imati da podnese zbog teritorije koja se stavlja pod njen suverenitet, utvrdiće se saglasno članu 186. Devetog Dela (Finansijske Klauzule) ovog Ugovora.

Docnije konvencije raspraviće sva pitanja koja ovaj Ugovor ne bude raspravio, a koja bi mogli izazvati ustupanje naznačene teritorije.

Odeljak III RUMUNIJA

Član 45

Ugarska se odriče, ukoliko se nje tiče, u korist Rumunije svih prava i pravnih osnova na teritorije nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, koje leže izvan granica Ugarske, onako kako su ove opisane u članu 27. Drugog Dela (Granice Ugarske) i koje su priznate kao sastavni deo Rumunije saglasno ovom Ugovoru ili po kom drugom ugovoru zaključenom u cilju regulisanja sadašnjih pitanja.

Član 46

Jedna komisija sastavljena od sedam članova, od kojih će petoricu postaviti Glavne savezničke i udružene Sile jednog Rumunija i jednog Ugarska, obrazovaće se za petnaest dana od stupanja na snagu ovog Ugovora da na samom mestu utvrdi graničnu liniju kako je predviđena u članu 27–30. Drugog Dela (Granice Ugarske).

Član 47

Rumunija priznaje i potvrđuje, prema Ugarskoj, da usvoji svoju obavezu da se unesu propisi u jedan ugovor sa Glavnim savezničkim i udruženim Silama, koje te Sile budu smatrale potrebnim radi zaštite interesa onih stanovnika Rumunije, koji se od većine stanovništva razlikuju po rasi, jeziku ili po veri, kao i radi zaštite slobode tranzita i jednog pravičnog režima za trgovinu drugih naroda.

Srazmera i priroda finansijskog tereta Ugarske, koji će Rumunija imati da podnese zbog teritorije koja se stavlja pod njen suverenitet, utvrdiće se saglasno članu 186. Devetog Dela (Finansijske Klauzule) ovog Ugovora.

Docnije konvencije raspraviće sva pitanja, koja ovaj Ugovor ne bude raspravio, a koja bi mogla izazvati ustupanje navedene teritorije.

Odeljak IV
DRŽAVA ČEHOSLOVAČKA

Odeljak V
FIJUMA

Član 53

Ugarska se odriče svih prava i pravnih osnova na Fijumu i okolne teritorije, koje su pripadale nekadašnjoj Ugarskoj Kraljevini, i nalaze se u granicama koje će se docnije odrediti.

Ugarska se obavezuje da će priznati odredbe koje će povodom ovih teritorija, a naročito što se tiče državljanstva stanovnika, biti donele u ugovorima namenjenim uređenju sadašnjih pitanja.

Odeljak VI
ZAŠTITA MANJINA

Član 54

Ugarska se obavezuje da propisi ovog Odeljka budu priznati kao osnovni zakoni, da ni jedan zakon, ni jedna uredba, ni jedno službeno delovanje ne budu u protivrečnosti ili opreci s tim propisima i da ni jedan zakon, ni jedna uredba i ni jedna službena delatnost nemaju veću važnost od njih.

Član 55

Ugarska se obavezuje, da svim svojim stanovnicima pruži punu i potpunu zaštitu njihovog života i njihove slobode, bez obzira na rođenje, narodnost, jezik, rasu ili veru.

Svi stanovnici Ugarske imaće pravo na slobodno vršenje, kako javno tako i privatno, svake vere, religije ili verovanja, čije ispovedanje ne bi bilo u suprotnosti sa javnim poretkom i moralom.

Član 56

Ugarska priznaje kao ugarske pripadnike, punopravno i bez ikakve formalnosti, sva lica, koja imaju zavičajno pravo (*partinenza*) na

ugarskoj teritoriji na dan stupanja na snagu ovog Ugovora, a koja nisu pripadnici jedne druge države.

Član 57

Ugarsko državljanstvo dobiće punopravno, samim tim što je rođeno na ugarskoj teritoriji, svako lice, koje po svom rođenju ne može da se koristi nekim drugim državljanstvom.

Član 58

Svi ugarski pripadnici biće ravni pred zakonom i uživace ista građanska i politička prava, bez obzira na rasu, jezik ili veru.

Razlika u veri, verovanju ili veroispovesti ne sme da smeta ni jednom ugarskom pripadniku u pogledu uživanja građanskih i političkih prava, za prijem u javna zvanja, službe i počasti ili za obavljanje raznih zanimanja i proizvodnje.

Nikakvo ograničenje neće se propisati protiv slobode upotrebe ma kog jezika od strane svakog ugarskog pripadnika, bilo u privatnim ili trgovačkim odnosima, bilo u pogledu vere, štampe ili izdanja bilo koje vrste, ili na javnim zborovima.

Mada je ugarska Vlada zavela službeni jezik, podesne olakšice biće date ugarskim pripadnicima koji se služe drugim jezikom a ne mađarskim, radi upotrebe njihovog jezika pred sudovima, bilo usmeno ili pismeno.

Ugarski pripadnici koji obrazuju etničke, verske ili jezične manjine, uživace isti postupak i iste garancije, pravno i faktički, kao i ostali ugarski pripadnici. Oni će naročito imati isto pravo da o svom trošku podignu, upravljaju i nadgledaju dobrotvorne, verske ili društvene ustanove, škole i druge vaspitne zavode, s pravom da u njima slobodno upotrebljavaju svoj vlastiti jezik i da ispovedaju svoju veru.

Član 59

U pogledu javne nastave, ugarska Vlada u gradovima i srezovima (distriktima), u kojima su znatnim delom nastanjeni ugarski pripadnici, čiji je jezik drugi a ne mađarski, daće podesne olakšice da bi se u osnovnim školama deci tih ugarskih pripadnika obezbedilo obrazovanje na njihovom vlastitom jeziku. Ovaj propis neće sprečiti ugar-

sku Vladu da oglasi kao obavezno učenje mađarskog jezika u navedenim školama.

U gradovima i srezovima (distriktima), u kojima su znatnim delom nastanjeni ugarski pripadnici koji obrazuju etničke, verske ili jezičke manjine, ovim manjinama obezbediće se pravičan udeo u korišćenju i upotrebi svih onih suma iz javnih prihoda, koje državni budžet, opštinski ili drugi budžeti budu namenili vaspitanju, veri ili dobroćinstvu.

Član 60

Ugarska usvaja, ukoliko se propisi prethodnih članova ovog Odeljka tiču lica koja pripadaju raznim verskim ili jezičnim manjinama, da ovi propisi sačinjavaju obaveze od međunarodnog interesa i da se stavljaju pod garanciju Društva naroda. Oni ne mogu biti izmenjeni bez pristanka većine Saveta Društva naroda. Savezničke i udružene Sile predstavljene u Savetu obavezuju se svaka za sebe, da neće odreći svoj pristanak nijednoj izmeni pomenutih članova, na koju u propisanoj formi bude pristala većina Saveta Društva naroda.

Ugarska usvaja, da svaki član Saveta na svaku povredu ili opasnost od povrede bilo koje od ovih obaveza može postupiti na takav način ili dati takva uputstva, kakva, u svakoj prilici, budu izgledala kao podesna i uspešna.

Ugarska osim toga usvaja, u slučaju razilaženja u mišljenju između ugarske Vlade i bilo koje od savezničkih i udruženih Sila, člana Saveta Društva naroda, u pravnim ili faktičkim pitanjima koja se tiču ovih članova, da se to razilaženje smatra kao jedna razmirica međunarodnog karaktera prema članu 14. Pakta Društva naroda. Ugarska Vlada usvaja, da se svaka razmirica ove vrste, ako to druga strana zatraži, uputi Stalnom Međunarodnom Sudu. Odluka Stalnog Suda biće iz apelata i imaće istu snagu i vrednost kao i odluka koja se donosi na osnovu člana 13. Pakta.

**UGOVOR O ODBRAMBENOM SAVEZU IZMEĐU
KRALJEVINE SHS I REPUBLIKE ČEHOSLOVAČKE,
Beograd, 14. avgust 1920.**

Čvrsto rešeni da čuvaju mir dobijen tolikim žrtvama, i s obzirom na Pakt Društva naroda i stanje stvoreno Trijanonskim ugovorom od 4. VI 1920. između saveznika i udruženih sila s jedne, i Mađarske s druge strane, predsednik Čehoslovačke i kralj Srba, Hrvata i Slovenaca sporazumeli su se da zaključe jednu odbrambenu konvenciju.

U tom cilju imenovali su njihove opunomoćene delegate:

Predsednik Čehoslovačke Republike:

G. Eduarda Beneša, ministar inostranih poslova.

Njegovo Veličanstvo kralj Srba, Hrvata i Slovenaca:

G. Momčila Ninčića, doktor prava, ministar trgovine i industrije, ministar inostranih poslova, koji, pošto su izmenjali svoja punomoćja koja su bila u dobroj i propisanoj formi, rešili su sledeće:

Član 1

Za slučaj neizazvanog napada od strane Mađarske protiv jedne od Visokih strana ugovornica, druga strana priteći će u pomoć napadnutoj.

Član 2

Nadležne tehničke vlasti sporazumno će odlučiti o potrebnim merama za izvršenje ovog Ugovora.

Član 3

Ni jedna od strana ugovornica neće zaključiti savez sa trećom državom pre nego što obavesti drugu stranu.

Član 4

Ovaj Ugovor važi za dve godine od dana ratifikacije, a po isteku roka svaka strana ugovornica ga može odjaviti. Ugovor će trajati šest meseci od dana odjave.

Član 5

Ovaj Ugovor će biti saopšten Društvu naroda.

Član 6

Ova konvencija biće ratifikovana i ratifikacije će biti izmenjene u Beogradu što pre je moguće.

Navedeni opunomoćeni potpisali su i stavili svoje pečate. Ratifikovano u Beogradu, u dva primerka, 14. avgusta 1920. godine.

Mo. Ninčić s.r.

Dr. Eduard Beneš s.r.

Ratifikacije razmenjene 10. novembra 1921.

Izvori: J. Jovanović, *Diplomatska istorija nove Evrope*, II, str. 137.B.
Krizman, *Vanjska politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, str. 156.

Službene novine, 1920, br. 253.

Martens, *NRG*, 3-ème série, t. XII, p. 846.

Recueil des Traites de la SDN, v. VI, p. 209.

Napomena:

Ovaj ugovor (konvencija) je posledica revanšističke politike mađarske Vlade, koja se počela pokazivati još pre potpisivanja Trijanonskog mirovnog ugovora 1920. godine ispoljavanjem netrpeljivosti prema novim susednim državama (Čehoslovačkoj, Rumuniji i Kraljevini SHS). Sukobi povodom Baranje i mađarske podrške frankovačkoj emigraciji Hrvatske sa Kraljevinom SHS, povodom otvorene agitacije i zahteva za vraćanje cele Slovačke, neza-

dovoljstva gubljenjem Erdelja (rumunske Transilvanije) i držanja brojne vojske pod oružjem, približili su tri susedne države zbog straha od pomenutog mađarskog revanšizma, tako da su one zaključile bilateralne odbrambene ugovore koji su kasnije nazvani „Mala antanta“. Ovaj naziv je prvo upotrebila mađarska štampa i on je kasnije ušao u opštu upotrebu. Pregovore o savezu su vodili Pašić i Trumbić sa Benešom. Podršku je pružala Francuska kroz politiku očuvanja „versajskog sistema“ i tzv. sanitarnog kordona prema SSSR-u. Videti: B. Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Zagreb, 1975, str. 32–37; Č. Popov, *Od Versaja do Danciga*, str. 257–263; M. Vanku, *Mala antanta*, Titovo Užice, 1969.

Dokument 94

D'ANUNCIJEVA PROKLAMACIJA RIJEČKE DRŽAVE, 8. septembar 1920.

„... Vjeran tumač, prožet slobodnom odlukom, koju je aklamacijom izrazila većina suverenog naroda Rijeke, sazvanog u parlamentu, sa ovog mjesta, odakle sam 12. septembra 1919. proglasio oslobođenje ovoga grada i gdje je u više navrata nanovo potvrđen vječni zavjet naroda prema majci domovini – ja, Gabrielle D'Annunzio, prvi legionar Legije Ronchi, proglašujem Talijansku Regenciju Kvarnera. I zaklinjem se nad ovom svetom zastavom vojnika, nad ovim primjerima herojske krvi i na moju dušu, da ću produžiti da se borim svim snagama i svakim oružjem do posljednjeg daha, protiv svih i protiv svega, da bi ova zemlja Italije za uvijek bila prisajedinjena Italiji...”

Izvori: Ennio Angellini, *Gabrielle D'Annunzio e l'impresaflumana*, str. 171.
Gigante Silvino, *Flume negli ultimi cinquant'anni*, Rijeka, 1928, str. 141.

Napomena:

D'Anuncio je u isto vreme formirao i prvu vladu ove državice; imenovao je sedam „rektora“ (za vojsku, finansije, unutrašnju upravu, pravosuđe, prosvetu, privredu i radove), a za sebe je zadržao „rektorat“ za spoljne poslove.

Ali najkarakterističniji je D'Anuncijev akt, koji je tom prilikom objavio vest:

USTAV TALIJANSKE REGENCIJE NAD KVARNEROM

„Rijeka vjekovima slobodna talijanska općina, jednodušnošću svojih sugrađana i legitimnom odlukom Narodnog Vijeća, objavila je 30. oktobra 1918. svoje puno i neograničeno podvrgnuće majci domovini...”

Nakon ovog historijski netačnog uvoda, pri čemu je tačan samo poziv na talijanski 'Consiglio nazionale di Fiume', D'Annunzio u samom uvodu

ovog 'ustava' određuje teritorij svoje 'Talijanske regencije nad Kvarnerom', a u čl. 2 ističe:

"Talijanska regencija Kvarnera sastoji se iz područja Rijeke, otoka od starije tradicije venecijanskih, a koji su se izjasnili da pristupaju istom udesu, te iz svih okolnih općina, koje su s iskrenošću pristale na to da mogu biti primljene suglasno duhu određenog zakona mudrosti..."

(F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 206–207.)

**RAPALSKI UGOVOR,
Rapalo, 12. novembar 1920.**

Član I

Između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije određena je sledeća granica:

Od visa Peč (kota 1511), koji je zajednički trima granicama: Italije, Austrije i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, do visa Jalovec (kota 2643) linija koja će biti određena na terenu sa opštim pravcem sever–jug i koja vodi preko kote 2272 (pl. Ponica).

Od visa Jalovec (kota 2643) linija koja vodi vodomeđom između sliva Soče i Save Korenske do visa Triglava (Tricorno) (kota 2863); zatim vodomeđom između sliva Soče i Save Bohinjske do severoistočnih padina visa Možica (k. 1602) preko kota 2348 (Lepatica), 2003 (Lavševica), 2086 (Kuk).

Od severoistočnih padina visa Možica do istočnih padina visa Porzen (1562), linija koja će se odrediti na terenu sa općim pravcem sever–jug.

Od istočnih padina visa Porzena (k. 1632) do zapadnih padina visa Blegoša (1562) linija koja će biti određena na terenu sa opštim pravcem zapad–istok ostavljajući naseljeno mesto Deučë Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a D. Novake Italiji.

Od zapadnih padina Blegoša (k. 1562) do istočnih padina visa Bevk (k. 1050), linija koja će biti određena na terenu sa opštim pravcem severoistok–jugozapad, ostavljajući naseljena mesta Leskovca, Kopačnica i Zavoden Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a oba prelaza Podlaniša Italiji.

Od istočnih padina visa Vevk (k. 1050) do odmah zapadno od naseljenog mesta Hotedražica, linija koja će biti određena na terenu i

koja ostavlja naseljena rnesta Javorjudol, Žiri, Opale, Hlevište, Rovte, Hotedražicu Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a Prapretno brdo (k. 1006), naseljena mesta Bresnik, Vrednik, Zavratac, Medveđe brdo Italiji.

Zatim do naseljenog mesta Zelše, linija koja u početku vodi zapadno od rova pored kolskog puta Hotedražica–Planina, ostavljajući naseljena mesta Planina, Unec, Zelše i Rakek Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Od naseljenog mesta Zelše do Čabranske, linija koja će biti određena na terenu sa opštim pravcem severozapad–jugoistok, koja vodi prvo istočnim padinama visa Javornik (k. 1268), ostavljajući naseljena mesta Dolenja Vas, Dolenje Jezero i Otok Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a vrhove 875, 985, 963 Italiji; zatim istočnim padinama Bičke gore (1238) i Plače Gore (k. 1667), ostavljajući Italiji naseljena mesta Leskova Dolina; zatim seče račvu puta kod kote 912, zapadno od Shodnika prelazi istočno od račve puta kod kote 1146, istočno od Cefri (k. 1399) i dolazi do Čabranske, koja ostaje na italijanskoj teritoriji zajedno sa kolskim putem koji vodi istočnim padinama Snežnika.

Od Čabranske do Griža (k. 502), linija koja će biti određena na terenu sa opštim pravcem severoistok–jugozapad, koja prolazi istočno od visa Trstenika (k. 1243) preko kote 817, jugoistočno od Suhova, prolazi južno od Židovja (k. 660), zatim istočno od Griža (k. 502) ostavljajući naseljena mesta Klanu i Brezu Italiji, a Studenu Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Od Griža (k. 502) do granice sa državom Rijeke linija koja će biti određena na terenu i koja ima opšti pravac sever–jug do kolskog puta Rupa–Kastav, od prilike na pola puta između Jušića i Spinčića, zatim seče ovaj put i obuhvata sa zapada naseljena mesta Mizeri i Trinastići, koja ostaju Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca izlazi na kolni put Matulje–Kastav uzvodno od račve od Matulje. Izlazi zatim na put Rijeka–Kastav na severnu granicu slobodne države Rijeke, a tačno na severnu ivicu naseljenog mesta Rubeši (račva seoskog puta kod Tometića, od prilike 500 m južno od raskrsnice zapadno od Kastva).

Ali dok ne budu izrađeni na italijanskoj teritoriji redovni sastavci putova, upotreba pomenutih kolskih putova i raskrsnica zapadno od Kastva biće potpuno slobodna kako za Kraljevinu Italiju tako i za državu Rijeku.

Član II

Zadar (Zara) sa teritorijom čiji opis sleduje priznaju se kao sastavni deo Kraljevine Italije;

Teritorija Zadra pod italijanskim suverenitetom obuhvata grad i porezne opštine (odlomke) Arbanasi (Borgo Erizzo), Crno (Cerno), Bokanjac (Boccagnazzo) i onaj deo porezne opštine (odlomka) Diklo, koji polazeći od mora oko 700 m jugo-istočno od sela Diklo ide pravcem put severo-istoka do kote 66 Griž.

Zasebnom konvencijom utvrdiće se sve što se odnosi na izvršenje ovoga člana u pogledu opštine zadarske i njenih odnosa sa kotarom i sa pokrajinom Dalmacijom i urediće se uzajamni odnosi između teritorije dodeljene Kraljevini Italiji i ostatka teritorije koja je do sada bila sastavni deo opštine, kotara i pokrajine, a dodeljena je Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, obuhvatajući i pravednu podelu pokrajinskih i opštinskih dobara i odnosnih arhiva.

Član III

Priznaju se isto tako kao sastavni deo Kraljevine Italije ostrva Cres (Cherso) i Lošinj (Lussino) kao i omanja ostrva i grebeni koji se nalaze u administrativnim granicama pokrajine Istre u koliko je u čl. I. dodeljena Italiji, i ostrva Lastovo (Lagosta) i Palagruža (Pelagosa) s obližnjim ostrvcima. Sva ostala ostrva, koja su pripadala bivš. Austro-Ugarskoj Monarhiji, priznaju se kao sastavni deo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Član IV

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija priznaju potpunu slobodu i nezavisnost Države Rijeke (Fiume) i obvezuju se da će to večno poštovati.

Državu Rijeku sačinjavaju:

a) *Corpus separatum*, u sadašnjim granicama grada i kotara Rijeke (Fiume).

b) deo bivše teritorije Istre, ograničen kako sleduje: na severu linijom koja će biti određena na terenu i koja, polazeći neposredno od naseljenog mesta Kastav, izlazi na granicu *Corpus Separatuma* na drumu sv. Matija–Rijeka, ostavljajući naseljena mesta Srdoči i Hosti Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i ceo kolski put severno od žele-

znice koja preko Matulja (Matuglie) i raskrsnice kod kote 377 zapadno od Kastva vodi ka Rupi u državu Rijeku.

Na zapadu linijom od Matulja silazi ka moru kod Preluke, ostavljajući željezničku stanicu i mesto Matulje na Italijanskoj teritoriji.

Član V

Granice teritorije o kojima je reč u prednjim članovima biće određene na terenu od komisija za razgraničavanje sastavljenih po pola od delegata Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije.

U slučaju spora, biće umoljen predsednik Švajcarske Konfederacije za arbitražu koja će biti izvršna.

Radi jasnoće i veće tačnosti prilaže se ovome ugovoru karta u razmeri 1:200.000 na kojoj su nacrtani opšti pravci pomenutih granica.

Član VI

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevina Italija sazvaće kroz dva meseca od dana kad stupi na snagu ovaj ugovor konferenciju sastavljenu od kompetentnih stručnjaka obeju zemalja. Ta će konferencija u najkraćem roku podneti obema vladama tačne predloge o svima pitanjima od uticaja za uspostavljanje najsrdačnijih ekonomskih i finansijskih odnosa između dveju zemalja.

Član VII

Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izjavljuje da priznaje u korist italijanskih građana u Dalmaciji sledeće:

1. Koncesije ekonomske prirode date od vlade i javnih ustanova onih država, koje je nasledila Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, talijanskim društvima, ili građanima i koje ovi uživaju na osnovu koncesija zakonito stečenih od 12. novembra 1920. godine, biće potpuno poštovana, a Vlada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca obvezuje se da održi sve obaveze predašnjih vlada.

2. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca slaže se u tom, da će Italijani koji su bili do 3. novembra 1918. godine pripadnici teritorije bivše Austro-Ugarske Monarhije, koja je po ugovorima o miru sa Austrijom i sa Ugarskom i po ovome ugovoru priznata kao sastavni deo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, imati pravo opcije za italijansko

državljanstvo kroz godinu dana od dana stupanja na snagu ovoga ugovora i oslobađa ih obaveze da svoj domicil prenose izvan njene teritorije. Oni će sačuvati pravo na slobodnu upotrebu svoga jezika i na slobodno ispovedanje svoje vere sa svim povlasticama koje iz toga prava proizilaze.

3. Doktorat i drugi univerzitetski nazivi koje su građani Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca već postigli na univerzitetima i na drugim zavodima za više obrazovanje u Italiji biće priznati od vlade Srba, Hrvata i Slovenaca kao punovažni na njenoj teritoriji i daće im profesionalna prava jednaka onima koja potiču od doktorata i naziva stečenih na univerzitetima ili na drugim zavodima za više obrazovanje u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pitanje o važenju viših nauka koje državljani italijanski budu svršili u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i državljani Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Italiji biće predmet naknadnih pregovora.

Član VIII

U interesu dobrih intelektualnih i moralnih odnosa između oba naroda, vlada će sklopiti što pre konvenciju u cilju ojačavanja intimnih uzajamnih razvića kulturnih odnosa između ove dve zemlje.

Član IX

Ovaj je ugovor sastavljen u dva primerka, jedan srpsko-hrvatski, drugi talijanski.

U slučaju spora biće merodavan italijanski tekst kao jezik poznat svima punomoćnicima.

Sačinjeno u Rapallu, 12. novembra 1920. Mil. R. Vesnić, Dr. Ante Trumbić, Kosta Stojanović, Giovanni Giolitti, C. Sforza, Ivanoe Bonomi

OBZNANA VLADE M. VESNIĆA,
Beograd, 29. decembar 1920.

Sa više strana i iz više pouzdanih izvora državne vlasti imaju saznanje, da rastrojni i reakcionarni elementi spremaju ovih dana napad na državu, njeno ustrojstvo i društveni red sa zadatkom da po ruskom boljševičkom primeru sve sruši što danas postoji od zakona, ustanova i dobara, javnih i privatnih, a namesto svega zavede, kao i u Rusiji, vlast nekoliko ljudi, koji će raspolagati životom, slobodom i imanjem građana, a državu našu otvoriti invaziji stranaca. To oni zovu diktaturom proletarijata i pošto smatraju našu državu samo kao jedan sektor na frontu u borbi koju boljševici vode protiv ostalog sveta – to će oni na tom sektoru povesti vojnu protiv svetskog kapitalizma, kako bi se srušilo sve i svuda u svetu, ono, što su do danas stvorili duh, snaga i rad čovečanstva.

Naša bi zemlja imala, po njihovim zamislama, da ponovo potone u krv, da ponovo uđemo opet kao u Rusiji u unutarnje građanske borbe, međunarodne ratove i pljačku hrane i stoke po selima, a drugog imanja po varošima.

Komunističkom pokretu su se pridružili pritvorno i podmuklo mnogi javni i tajni neprijatelji naše zemlje i naroda. Pobeđeni u ratu, gledaju da se posle rata osvete ovoj zemlji zamećući u njoj nered, i podržavajući ih i spolja i iznutra.

... Ova bolest boljševička koja se zove komunizam oborila je samo Rusiju. Za nekoliko nedjelja savladala je bila Mađarsku, ali je tamo prošla ostavljajući pustoš i pogibiju baš onih, koji su hteli diktaturu proletarijata. Inače, Amerika, Engleska, Francuska, Nemačka i druge uređene i bogate zemlje, suzbile su je u samom početku, negde lakše, a negde krvavo. Čehoslovačka država je morala ovih dana da učini to isto.

I naša država ne sme dopustiti prolevanje krvi. Proliveno je i suviše. Narod traži mir da bi lečio svoje ratne rane i patnje. Pošto su prevratni elementi izabrali ove dane, kad velika Narodna skupština počinje uređivanje države, da počnu sa opštom obustavom rada, koju bi potom pretvorili u nered, krvavu pometnju i rasulo, Vlada je odlučila da se snaga države stavi u službu slobode i reda.

Radi toga Ministarski savet naređuje:

1. Da se do rešenja Ustava zabrani svaka komunistička i druga rastrojna propaganda, obustave njihove organizacije, zatvore njihova zborišta, zabrane njihove novine i svi drugi spisi, koji bi mutili spokojstvo i mir države, propovedali, pravdali i hvalili diktaturu, revoluciju ili ma kakvo nasilje. Odmah se imaju uzaptiti svi pozivi na generalni štrajk i do mesec dana zatvoriti svi koji ih čine usmeno ili pismeno.

2. Zabraniće se sve štampane stvari, kojima se umanjuje značaj ovih mera naređenih za održanje slobode, reda i svojine. Po sebi se razume da ostaje netaknuta sloboda javne reči i pisanja, ako se njima ne vređa država i ne izaziva javna demoralizacija.

3. Da se u svakom slučaju nereda sa razornim karakterom prvo preduzimaju oštre mere protiv vođa i moralnih podbadača, bili oni tu ili pravili veštački alibi.

4. Zavodi se obavezna prijava oružja. Ko ne prijavi vatreno oružje i eksploziv, kažnjava se do tri meseca zatvorom, sa radom.

5. Za sve vreme rada Ustavotvorne Skupštine zabranjene su u Beogradu svake manifestacije rastrojnog i uzbudljivog karaktera. Vojnom sudu na suđenje predaju se svi, koji bi ispoljavali oružani otpor državnim organima sigurnosti.

6. Da se s našeg zemljišta proteraju svi stranci koji bi se smutnjama pridruživali i jačali ih.

7. Da se iz državne službe otpuste svi činovnici viši i niži, koji bi produžili propagandu boljševizma u našoj zemlji, a da se oduzme pomoć za školovanje svim studentima komunistima.

Izbori za Konstituantu izvršeni su u redu i slobodi. U redu i slobodi neka ona vrši posao za koji je dobila narodno poverenje.

U Beogradu, 29. decembra 1920. g. J. B. br. 29282. Predsednik Ministarskog saveta i Ministar inostranih dela

Mil. R. Vesnić. s. r.

**MEMORANDUM HRVATSKOG BLOKA,
Zagreb, avgust–septembar 1921.**

... Objava potpune nezavisnosti Hrvatske jednoglasnom odlukom hrvatskog parlamenta na dan 29. listopada 1918. bila je dakle samo vrlo logična i vrlo prirodna posljedica više negoli tisućgodišnjeg razvitka hrvatske politike i kulture, a to tim više što je hrvatski parlament objavljujući nezavisnost Hrvatske izjavio želju da osnuje jednu zajedničku državu s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom pod uvjetom, da odluku o obliku i ustavu te nove države donesu nacionalne grupe, a nikako pojedinačno glasanje. Ove su namjere osujetili srpski političari, kada su 1. decembra 1918. jednoglasno proglasili Kraljevinu SHS, premda nisu za to tražili čak ni pristanak hrvatskog Sabora, a kamo li pristanak hrvatskog naroda.

Skupština Hrvatske seljačke stranke od 25. studenoga 1918., na kojoj su 2832 delegata u ime 50.000 pristaša Hrvatske seljačke stranke manifestirali za neutralnu seljačku republiku Hrvatsku, zatim vanredna skupština ove iste stranke od 3. veljače 1919., na kojoj su 6872 delegata u ime 150.000 pristaša Hrvatske seljačke stranke objavili svoju nepokolebivu volju, da do kraja brane pravo samoopredjeljenja hrvatskog naroda i hrvatske države protiv tiranije beogradske vlade; peticija ove iste stranke, snabdjevene sa 167.000 potpisa, poslana koncem svibnja 1919. g. konferenciji mira u Parizu;

Veličajna proklamacija neutralne seljačke republike Hrvatske od 8. prosinca 1920. u Zagrebu, gdje je 80.000 članova Hrvatske republičke seljačke stranke položilo zakletvu hrvatskoj domovini i hrvatskoj republici, te gdje su to isto učinila 52 narodna zastupnika... izabrana 28. studenoga 1920. na političkom teritoriju Hrvatske u pravom smislu ove riječi; usvajanje i obnarodovanje Ustava neutralne

seljačke republike Hrvatske od 26. lipnja 1921., te manifest 63 narodnih zastupnika Hrvatskoga bloka (50 republikanaca, 6 građanskih republikanaca, a 7 iz Bosne i Hercegovine) od istoga dana, kojim se ništetnim proglašuje famozni Ustav Kraljevine SHS, koji je preksutradan 28. lipnja 1921. ipak bio izglasan s većinom od 13 glasova, dobivenih jednim škandaloznim bakšišem od 1200 milijuna kruna – sva ta zakonita i gotovo jednodušna opozicija jednoga cijeloga naroda nije srpsku vladu u Beogradu suzdržala, da ne produži politiku divljačkog nasilja i brutalne sile, u svakom pogledu odvratnu i razornu. Kao posljedica toga nastala je balkanizacija Hrvatske, puna opasnosti za mir Evrope i spokojstvo svijeta.

... Srpski političari ... su u Hrvatskoj inaugurirali jednu hrvatoždersku politiku pod etiketom jugoslavenskog narodnog jedinstva. To je politika, čiji je glavni i očigledni cilj, da prosto i čisto uništi etnički narod Hrvatske.

... U Hrvatskoj su primjenjeni srpski zakoni, premda to nije obnarodovano. Vojni pak zakonik – naročito kazneni s barbarskom primjenom batinanja i mučenja – izaziva neprekidno prijezir i beskrajnu mržnju prema nasilničkom srpskom režimu, ne izazivajući na sreću do sada takve iste osjećaje i prema srpskom narodu, koji je vjekovima bio mučenik, te koji je danas u većini gotovo isto tako potlačen.

Poreska tiranija i carinska pokvarenost nemaju primjera... Zato se u Hrvatskoj industrijalci, trgovci i cijeli radni narod grupira oko, Hrvatskoga bloka znajući dobro da produžavanje sadašnjeg koruptivnog i pljačkaškog centralizma znači neizbježnu katastrofu Hrvatske i nepopravljivu brešu u ekonomskom organizmu cijele srednje Evrope.

Ostvarenje jedne istinske suverenosti Hrvatske – ili priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca – postaje na taj način jedna evropska potreba, očigledna za sve pobornike poretka na koji su pristali oni, koji su pod njim. Iscrpni program naroda i države Hrvatske izložen je u Ustavu Seljačke neutralne republikanske Hrvatske od 26. lipnja 1921...

Pravda, br. 147, 30. maj 1924.

**UREDBA O PODELI ZEMLJE NA OBLASTI,
26. april 1922.**

Član 1

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca deli se teritorijalno na ove 33 oblasti:

- 1) Ljubljanska oblast, sa sedištem u Ljubljani...
- 2) Mariborska oblast, sa sedištem u Mariboru...
- 3) Primorsko-Krajiška oblast, sa sedištem u Karlovcu...
- 4) Zagrebačka oblast, sa sedištem u Zagrebu...
- 5) Osiječka oblast, sa sedištem u Osijeku...
- 6) Sremska oblast, sa sedištem u Osijeku...
- 7) Bačka oblast, sa sedištem u Novom Sadu...
- 8) Beogradska oblast, sa sedištem u Beogradu...
- 9) Podunavska oblast, sa sedištem u Smederevu...
- 10) Podrinjska oblast, sa sedištem u Šapcu...
- 11) Valjevska oblast, sa sedištem u Valjevu ...
- 12) Šumadska oblast, sa sedištem u Kragujevcu ...
- 13) Moravska oblast, sa sedištem u Čupriji...
- 14) Požarevačka oblast, sa sedištem u Požarevcu ...
- 15) Timočka oblast, sa sedištem u Zaječaru ...
- 16) Niška oblast, sa sedištem u Nišu...
- 17) Vranjska oblast, sa sedištem u Vranju...
- 18) Kosovska oblast, sa sedištem u Prištini...
- 19) Skopska oblast, sa sedištem u Skoplju...
- 20) Bregalnička oblast, sa sedištem u Štipu...
- 21) Bitoljska oblast, sa sedištem u Bitolju...
- 22) Raška oblast, sa sedištem u Čačku...
- 23) Užička oblast, sa sedištem u Užicu...

- 24) Kruševačka oblast, sa sedištem u Kruševcu ...
- 25) Zetska oblast, sa sedištem na Cetinju ...
- 26) Splitska oblast, sa sedištem u Splitu ...
- 27) Dubrovačka oblast, sa sedištem u Dubrovniku...
- 28) Tuzlanska oblast, sa sedištem u Tuzli...
- 29) Sarajevska oblast, sa sedištem u Sarajevu...
- 30) Mostarska oblast, sa sedištem u Mostaru...
- 31) Travnička oblast, sa sedištem u Travniku ...
- 32) Vrbaska oblast, sa sedištem u Banja-Luci...
- 33) Bihaćka oblast, sa sedištem u Bihaću...

Član 2

Dve ili više manjih oblasti mogu se spojiti u jednu veću. Konačnu odluku o tome donose oblasne skupštine dotičnih oblasti. No i tako obrazovana oblast ne može imati više od 800.000 stanovnika.

Član 3

Za broj stanovnika jedne oblasti vredi popis stanovnika od 31. decembra 1921. god.

Član 4

Pojedine opštine ili srezovi mogu se u toku prvih pet godina posle stupanja na snagu ove Uredbe iz svojih oblasti izlučiti i pripojiti drugoj oblasti. ...

.....

Član 6

Podela na okruge (županije), srezove (kotare) ostaje u koliko ne bi bila izmenjena podelom na oblasti. ...

.....

Član 8

Varoš Beograd i grad Zagreb potčinju se velikom županu dotične oblasti, sa tim izuzetkom da ostaje uprava varoši Beograda i na dalje pod neposrednom nadzornom vlašću Ministra Unutrašnjih poslova.

Dokument 99

**„ZAGREBAČKI“ ILI „MARKOV“ PROTOKOL,
Zapisnik od 13. travnja 1923.**

sastavljen između izaslanika NRS, predstavnika naroda hrvatskoga i slovenskoga i JMO u Zagrebu, u prostorijama kluba HRSS.

Prisutni:

Za NRS gg. Marko Đuričić, predsjednik poslan. kluba NRS

Dr. Vojislav Janić, sekretar glavnog odbora NRS

Za HRSS gg. Stjepan Radić, predsjednik HRSS

Dr. Vladko Maček, podpredsjednik HRSS

Dr. Stjepan Košutić, tajnik HRS

Za SLS gg. Dr. Janko Brejc, nar. poslanik;

Dr. Franjo Smodej, gl. urednik „Slovenca“

Za JMO gg. Dr. Mehmed Spaho, predsjednik JMO

Dr. Halidbag Hrasnica, predsjednik kluba JMO

Hamzalija Ajanović, nar. posl. i urednik „Pravde“

Za Bunjevce: gg. Blaško Rajić, nar. poslanik

U dužem opetovanom razgovoru i pretresanju današnje političke i parlamentarne situacije gore spomenuti predstavnici sporazumeli su se u ovome:

Preduvjeti sporazuma između gore spomenutih predstavnika je- su promjena režima i administracije u Hrvatskoj, Sloveniji i Bosni.

NRS mora dokazati činom, da ne misli nijedno pitanje za uređe- nje međusobnih odnosa riješavati silom.

Za Hrvatsku potrebno je učiniti:

1) Saziv svih općinskih vijeća, da biraju svoje načelnike i činovni- ke prema zakonu, a ne prema uredbama.

2) Izvršiti amnestiju svih političkih osuđenika i vojnopolitičkih.

3) Skupljenu prehranu za narod u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini prevesti u određena mjesta za pomoć oskudnim krajevima.

4) Provedba ukidanja svih carskih austrijskih patenata. Nitko se odsada nemože pod tim patentima suditi.

5) Podpuna uspostava zakona o imovnim općinama i bezodvlačna predaja njihove imovine u ruke za to izborom ovlaštenih funkcionera.

6) Imenovanje namjesnika i vel. župana imade se provesti u sporazumu sa vodstvom HRSS.

7) Žandarmerija nema ni u kom slučaju izvršivati nikakvog upravnog finansijskog ili sudbenog uredovanja samostalno, nego jedino kao asistencija pojedinim nadležnim činovnicima.

8) Povratak umirovljenih, skinutih i premještenih učitelja i profesora u njihova zvanja.

Za Vojvodinu, u koliko su u njoj iste nepodobštine kao u Hrvatskoj, imadu se izvesti iste promjene na bolje.

Naročito se imaju sa svih službenih istaknutih mjesta maknuti svi nametnuti mađaroni.

Za Sloveniju važi što i za Hrvatsku, a specijalno:

1) da se uspostavi pokrajinski namjesnik u sporazumu sa SLS.

2) da se raspuste i zabrane sve terorističke organizacije a naročito ORJUNA.

3) da se prema sporazumu sa SLS smjene svi neobjektivni šefovi pokrajinske uprave za Sloveniju.

4) da se odobre potrebni krediti za univerzitet i škole, koji nisu predviđeni budžetom, a predviđeni su zakonom.

Za Bosnu i Hercegovinu.

1) da se na istaknutija upravna mjesta postave sposobniji i objektivniji činovnici s potrebnim kvalifikacijama, koji će voditi računa o potrebama i raspoloženju čitavog naroda, a naročito da se sadanji pokrajinski namjesnik (koji je otvoreno zauzeo proti većini naroda u Bosni i Hercegovini neprijateljski stav) zamjeni boljim i nepristrasnim.

2) da se razmjještanje činovnika vrši po stvarnoj potrebi, a ne iz partijskih razloga, te da se izvrši ispravka premještanja i otpuštanja, koja su u posljednoj godini zbog takvih razloga učinjena.

3) da se svim samoupravnim tijelima (općinama, trgovačkoj komori itd.) povрати samouprava i da se u tu svrhu raspišu odmah izbori za sve gradske i organizovane seoske općine te da se u još neorganizovanim selima postavlja seoski glavari izborom.

4) da se privredne ustanove u Bosni i Hercegovini i od strane vlade i od strane Narodne Banke razmjerno jednako pomažu te da im se ne čine kao dosad smetnje u njihovom razvoju.

5) da se povрати oteto oružje na koje su vlasnici imali oružne listove, te da se vrate na svoja mjesta svrgnuti seoski glavari.

6) da se seoski narod u gladnim i oskudnim krajevima pomogne hranom i sjemenom, i da se to ne dijeli prema vjerskoj ili partijskoj pripadnosti, već prema potrebi i oskudici.

7) da se obustavi razdioba općinskih pašnjaka te da se oduzeti pašnjaci općinama natrag povrate, a razdeoba državnog zemljišta koja nisu općinama potrebna, vrši po stvarnoj potrebi.

8) da se povećaju razmjerno krediti za osnovne škole i uzdržavanje cesta te za izjednačenje dodataka muslimanskim svećenicima, s onima drugih vjeroispovjesti.

Konačno imade se bezuvjetno obustaviti započeta parcelacija kako Hrvatske, tako Slovenije, te Bosne i Hercegovine.

Predstavnici HRSS-a, SLS-a i JMO-a u parlamentu omogućiti će svojim držanjem NRS-u izbor privremenog predsjednika skupštine i sastav radikalne homogene vlade. – Isto tako omogućiti će gornji predstavnici i verifikaciju svih mandata u verifikacionom odboru i Narodnoj Skupštini.

U svrhu definitivnog sporazuma pregovori se produljuju.

Po pročitaniu zaključeno i potpisano.

Slobodni dom, br. 30, 26. april 1923.

KOMINIKE O PREGOVORIMA – MARKOV PROTOKOL

O konferencijama koje su održane između predstavnika hrvatsko-muslimansko-slovenačkog bloka i izaslanika radikalne partije g. M. Đuričića i dr. V. Janjića u četvrtak i petak, blok je u Zagrebu izdao sledeći kominike:

„Predsednik poslaničkog kluba radikalne stranke g. Marko Đuričić i sekretar glavnog odbora radikalne stranke dr. V. Janjić sastali su se najpre na razgovor od jednog i po sata sa predsednikom Hrvatske republikanske (seljačke) stranke g. Radićem gde je utvrđeno da narodna radikalna partija kao i H.R.S.S. smatraju potrebnim i mogućnim da se sva međusobna sporna pitanja između Hrvata i Srba reše međusobnim sporazumom.

Zatim su oba izaslanika sa predsednikom H.R.S.S. g. Radićem i sedmoricom izaslanika slovenačke ljudske stranke i trojicom izaslanika jugoslovenske muslimanske organizacije, održali dva duga razgovora u kojima je konstatovano više tačaka koje bi se imale izvršiti kao preduslov sporazuma, jer se tiče promene režima, u duhu ustavnosti i zakonitosti. Te popravke administracije u duhu samouprave može najlakše izvršiti homogena vlada narodne radikalne partije.

Pri sporazumu u ovoj glavnoj praktičnoj stvari udešeno je držanje svih zastupnika pomenutih partija kod otvaranja skupštine 16. aprila ove godine.

Zaključeno je da se razgovori nastave u cilju definitivnog sporazuma“.

Politika, 14. april 1923.

PRISTUP HRSS-A SELJAČKOJ INTERNACIONALI

Dragi druže,

Kao predsjednik Hrvatske republikanske seljačke stranke i Hrvatskog narodnog zastupstva, na osnovu ovlašćenja plenuma svih hrvatskih narodnih zastupnika od 1. maja ove godine, izvještavam Vas da Hrvatska republikanska seljačka stranka stupa u Seljačku internacionalu, to jest – Međunarodni savez svega organizovanog seljaštva.

Po sebi se razumije, da Hrvatska republikanska seljačka stranka ostaje i dalje pri svojem programu i svojoj taktici, tim prije što su taj program i taktika u punoj saglasnosti sa glavnim ciljem Seljačke internacionale...

Samo po sebi se razumije i to, da će Hrvatska republikanska seljačka stranka za rješenje unutrašnjih pitanja u Jugoslaviji i za zbacivanje sadašnje militarističke *buržoask*e stranke prije svega poduzeti samo mirna sredstva, a samo u krajnjem slučaju, kad bi se ova mirna sredstva pokazala bezuspješna, *stupit će u revoluciju*...

KRALJEVA PROKLAMACIJA DIKTATURE

„PROKLAMACIJA“ KRALJA ALEKSANDRA
OD 6. JANUARA 1929. GODINE

„Najviši narodni i državni interesi i njihova budućnost zapovedaju Mi, da se, i kao Vladalac i kao Sin ove zemlje, obratim neposredno Narodu i da mu otvoreno i iskreno kažem ono, što Mi u sadanjem trenutku nalažu Moja savest i Moja ljubav prema Otadžbini.

Nastupio je čas, kad između Naroda i Kralja nemože i nesme biti više posrednika.

U toku tolikih prošlih napora i tolikog strpljenja, koje sam pokazao u vršenju Svojih visokih dužnosti Moju je dušu razdirao vapaj naših narodnih masa, radnih i rodoljubivih, ali i namučenih, koje su rukovođene, svojim prirodnim i zdravim rasuđivanjem, već odavno nazirale, da se više ne može ići putem, kojim se do sad išlo.

Moja očekivanja, kao i očekivanja Naroda, da će evolucija našeg unutarnjeg političkog života doneti sređenje i konsolidovanje prilika u zemlji, nisu se ostvarila.

Parlamentarni red i sav naš politički život dobijaju sve više negativno obeležje, od čega Narod i Država imaju za sada samo štete. Sve korisne ustanove u našoj Državi, njihov napredak i razvitak celokupnog našeg narodnog života, dovedeni su time u opasnost.

Od takvog nezdravog političkog stanja u zemlji strada ne samo unutarnji život i napredak, nego i sređivanje i razvijanje spoljnih odnosa naše Države, kao i jačanje našeg ugleda i kredita u inostranstvu.

Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od Moga nezaboravljenoga Oca, ostao i Moj ideal, počele su zaslepljene političke strasti zloupotrebljavati u toj meri, da je postao smetnja za svaki plodni rad u Državi.

Žalosni razdori i događaji u Narodnoj Skupštini pokolebali su kod Naroda veru u korisnost te ustanove. Sporazumi, pa i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi, postali su apsolutno nemogući.

U mesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on, – ovakav, kakav je, – počinje da dovodi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Moja je sveta dužnost, da svim sredstvima čuvam Državno i Narodno jedinstvo. I ja sam rešen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja.

Čuvati jedinstvo narodno i celinu državnu, to je najviši cilj Moje Vladavine, a to mora biti i najveći zakon za Mene i svakoga. To Mi nalaže Moja odgovornost pred Narodom i pred istorijom. To Mi nalaže ljubav prema Otadžbini i pijetet prema bezbrojnim dragocenim žrtvama, koje padoše za taj ideal.

Tražiti leka u tom zlu u dosadanjim parlamentarnim promenama vlade ili u novim zakonodavnim izborima, značilo bi gubiti dragoceno vreme u uzaludnim pokušajima, koji su nam već odneli nekoliko poslednjih godina. Mi moramo tražiti nove metode rada i krčiti nove putove.

Ja sam uveren, da će u ovom ozbiljnom trenutku svi Srbi, Hrvati i Slovenci razumeti ovu iskrenu reč svoga Kralja i da će oni biti Moji najverniji pomagači u toku Mojih budućih napora, kojima je jedini cilj: da se u što kraćem vremenu postigne ostvarenje onih ustanova, one državne uprave i onog državnog uređenja, koje će najbolje odgovarati opštim narodnim potrebama i državnim interesima.

Radi toga rešio sam i rešavam, da Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se prema potrebi Mojim Ukazom ne ukinu. Na isti način donosiće se u buduće novi zakoni.

Narodna skupština izabrana 11. novembra 1927. godine raspušta se.

Saopštavajući ovu Moju odluku Mome Narodu, naređujem svim vlastima u Državi, da po njoj postupaju, a svima i svakome zapovedam, da je poštuju i da joj se pokoravaju...”

**ZAKON O ZAŠTITI JAVNE BEZBEDNOSTI
I PORETKA U DRŽAVI,
6. januar 1929.**

Član 1

Kao zločinstvo u smislu kaznenog zakona smatraće se i ova dela:

1) Pisanje, izdavanje, štampanje, rasturanje: knjiga, novina, plakata ili objava, kojima se ide na to, da se ko podstrekne na nasilje prema državnim vlastima, i u opšte, da se ugrozi javni mir ili dovede u opasnost javni poredak. Ovo važi i za svaku pismenu ili usmenu propagandu ili ubeđivanje drugih da treba promeniti politički ili socijalni poredak u državi zločinom, nasiljem ili ma kojom vrstom terorizma;

2) organizovanje, potpomaganje ili postajanje članom kakvog udruženja koje bi imalo za svrhu propagandu komunizma, anarhizma, terorizma ili udruženja za nelegalno prigrabljivanje vlasti kao i u opšte ono što se sadrži u prednjoj tački;

3) izdavanje pod zakup ili ma u kojem vidu ustupanje zgrada ili prostorija za skupljanje lica, kojima bi bio cilj priprema ili rad za ostvarenje čega od onoga, što je izloženo u gornjim dvema tačkama, ako je onaj koji je zgradu ili prostoriju ustupio, znao na šta će se one upotrebiti;

4) organizovanje, združivanje ili propaganda, kojima se ide na to, da se prouzrokuje vojna pobuna, metež, neposlušnost ili nezadovoljstvo kod vojnika ili da se građani ili vojnici ne odazivaju svojim vojnim dužnostima ili da se ometa, otežava ili ograniči proizvodnja, popravka ili prenos vojnog materijala ili snabdevanje vojske za njene potrebe, kao i u opšte svaka propaganda protiv ustanove vojske,

kao i svaka priprema, pokušaj ili izvršenje u cilju da se poruše ili ponište objekti, koji služe javnom saobraćaju, javnim instalacijama i potrebama;

5) stavljanje u vezu sa kakvom ličnošću ili kakvim društvom u inostranstvu u cilju dobijanja kakve pomoći otuda radi pripreme za revoluciju ili nasilnu promenu sadašnjeg političkog stanja u zemlji ili drugog čega u prednjim tačkama predviđenoga, kao i svako pomaganje koga inostranoga lista ili društva od strane nekoga sa teritorije naše Kraljevine kad to lice ili društvo radi protiv uređenja, poredka ili javnog mira naše države;

6) Proizvodnja ili prikupljanje oružja, oruđa, sprava ili eksploziva radi kojeg od napred pomenutih ciljeva, kao i svako prikrivanje tih predmeta;

7) priprema, pokušaj ili izvršenje ubistava ma koga organa vlasti.

Član 2

Ko učini ma koje od krivičnih dela izloženih u čl. 1. ovoga zakona, kazniće se smrću ili robijom do 20 godina. Predmeti krivičnih dela konfiskovaće se.

Oni koji znaju, da se pripremaju zločini, izloženi u čl. 1. pa o tome na vreme ne izveste državnu vlast, kazniće se robijom do 20 godina.

U cilju bržeg i lakšeg utvrđivanja krivice dopušteno je nadležnim vlastima da vrše pretres i noću.

Član 3

Kako ona udruženja i političke partije sa ciljem predviđenim u čl. 1. ovoga zakona, tako isto zabranjuju se i rasturaju sva udruženja i političke stranke, koje vrše propagandu ili ubeđivanje drugih, da treba promeniti postojeći poredak u državi.

Isto tako zabranjuju se i rasturaju sve političke stranke, koje nose obeležje versko ili plemensko.

Organizovanje, pomaganje ili postajanje članom ovake organizacije, u koliko ne potpada pod udar čl. 2. ovoga zakona, kazniće se zatvorom do 1 godine i globom do 10.000 dinara.

Član 5

Zabranjuje se održavanje zborova pod vedrim nebom ili u zatvorenom prostoru, kao i svih sastanaka bez prethodne dozvole nadležne upravno-policiske vlasti.

Na svaki zbor i sastanak izaslaće nadležna upravno-policijska vlast jednog svog činovnika kao komesara, koji će imati dužnost, da zbor raspusti za slučaj ma kakve povrede zakona ili naređenja.

Član 6

Državna politička vlast tražiće od najbližeg komandanta vojsku radi održavanja javne bezbednosti, kad god se pokaže, da u kojem konkretnom težem slučaju nisu za to dovoljni njeni organi lične i imovne bezbednosti.

Član 7

Kad se u kakvu opštinu ili srez pošalje vojska usled ugrožene bezbednosti onda će stanovništvo te opštine, odnosno sreza, biti dužno, da iz svojih sredstava, svaka kuća prema svome imovnom stanju, hrani i snabdeva vojsku. Pribiranje potrebnih namirnica vrši pod rukovođenjem i nadzorom državne upravno-policiske vlasti prvog stepena, opštinska vlast i u ukupnom iznosu uredno i na vreme predaje vojnoj vlasti. I drugi troškovi, koje bi država učinila usled ove upotrebe vojske, padaju na stanovništvo, no, ako se red ubrzo povрати, može se stanovništvo osloboditi plaćanja naknade tih troškova i da oni padaju na teret državne kase, kao i da se stanovništvu vrati ono, što je za vojsku dalo.

Član 19

Za sva krivična dela po ovome zakonu sudiće državni sudovi po slobodnom sudijskom uverenju i sudiće ih kao hitne predmete previjaju drugih krivičnih dela.

(Ovaj zakon izišao je prvi put u br. 6. *Službenih Novina*, od 6. ov. mes. te od toga dana i važi); *Službene novine Kraljevine SHS*, br. 9/1929.

**ZAKON O NAZIVU I PODELI KRALJEVINE
NA UPRAVNA PODRUČJA,
3. oktobar 1929.**

§ 1. Službeni naziv države Srba, Hrvata i Slovenaca je: Kraljevina Jugoslavija.

§ 2. Opšta uprava u Kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, srezovima i opštinama.

Banovina ima devet i to: 1. Dravska sa sedištem u Ljubljani; 2. Savska sa sedištem u Zagrebu; 3. Vrbaska sa sedištem u Banja Luci; 4. Primorska sa sedištem u Splitu; 5. Drinska sa sedištem u Sarajevu; 6. Zetska sa sedištem na Cetinju; 7. Dunavska sa sedištem u Novom Sadu; 8. Moravska sa sedištem u Nišu; 9. Vardarska sa sedištem u Skoplju...

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 5. X 1929.

Dokument 105

**USTAV KRALJEVINE JUGOSLAVIJE,
3. septembar 1931.**

Odeljak 1
OPŠTE ODREDBE

Član 1

Kraljevina Jugoslavija je nasledna i ustavna monarhija.

Član 2

Grb je Kraljevine dvoglavi Beli Orao u poletu, na crvenom štitu. Vrh obe glave Dvoglavog Belog Orla stoji Kruna Kraljevine. Na prsima Orla je štit, na kome su: beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku, pored njega štit sa 25 polja crvenih i srebrnatih naizmenice a ispod njih plavi štit sa tri zlatne šestokrake zvezde i beli polumesec.

Državna zastava je plavo-belo-crvena trobojka u vodoravnom položaju prema uspravnom koplju.

Član 3.

Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački.

Verski predstavnici ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast preko verskih bogomolja ili preko napisa verskog karaktera ili inače pri vršenju svoje zvanične dužnosti u partiske svrhe.

Isto tako nikom nije dopušteno da u bogomoljama ili prilikom verskih skupova i manifestacija u opšte vrši ma kakvu političku agenciju.

Član 13

Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona. Ne može biti udruživanja na verskoj ili plemenskoj ili regionalnoj osnovi u partisko-političke svrhe kao ni u svrhe fizičkog vaspitavanja.

Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem.

Odeljak V

KRALJ

Član 29

Kralj je zatočnik narodnog jedinstva i državne celine; On je čuvar njihovih svagdašnjih interesa.

Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona.

Kralj je vrhovni zapovednik sve vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja.

Član 30

Kralj ima pravo amnestije...

Kralj ima pravo pomilovanja...

Član 31

Kralj pretstavlja državu u svima njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir.

Član 32

Kralj saziva Narodno Pretstavništvo u redovan ili vanredan saziv.

Kralj otvara i zaključuje sednice lično, prestonom besedom ili preko Ministarskog saveta, poslanicom ili ukazom.

U slučaju kad Kralj otvara ili zaključuje sednice prestonom besedom Senat i Narodna Skupština ujedno zasedavaju.

I prestonu besedu i poslanice i ukaz premapotpisuju svi ministri.

Kralj može u svako doba, po državnoj potrebi, pozvati Narodno Pretstavništvo.

Kralj ima pravo raspustiti Narodnu Skupštinu i narediti nove izbore. Ukaz o raspuštanju kao i ukaz o novim izborima premapotpisuju svi ministri.

Odeljak VI NAMESNIŠTVO

Član 41

Kraljevsku vlast vrši namesništvo: 1) kad je Kralj maloletan, 2) kad je Kralj zbog duševne ili telesne bolesti trajno nesposoban da vrši Kraljevsku vlast.

Odeljak VII NARODNO PRETSTAVNIŠTVO SENAT

Član 50

Senat sastavljaju senatori: od Kralja imenovani i birani. Senator ne može biti mlađi od četrdeset godina.

Odredbe o broju biranih senatora i njihovom izboru propisuju se zakonom.

Kralj može imenovati toliki isti broj senatora koliko ih je biranih. Niko ne može biti u isto vreme senator i narodni poslanik.

Član 51

Mandat biranih senatora traje šest godina. Svake tri godine Senat se obnavlja izborima novih članova za jednu polovinu biranih senatora.

Član 52

Mandat senatora od Kralja imenovanih traje šest godina. Oni se mogu na predlog Pretsednika Ministarskog saveta razrešiti ove dužnosti usled fizičke nesposobnosti ili ako su sudom osuđeni za krivična dela.

Imenovani senatori, ako su aktivni državni činovnici, ne mogu zadržati činovnički položaj.

Član 53

Senat se sastaje kad i Narodna Skupština a prestaje raditi kad i ona.

Odeljak VIII
UPRAVNA VLAST

Član 77

Kralj imenuje i razrešava Pretsednika Ministarskog saveta i ministre. Pretsednik Ministarskog saveta i ministri čine Ministarski savet, koji stoji neposredno pod Kraljem. Ministri se nalaze na čelu pojedinih grana državne uprave.

Ministar može biti i bez portfelja.

Ministri imenuju niže državne činovnike po odredbama zakona.

Ministri polažu pre stupanja na dužnost zakletvu da će Kralju biti verni i da će raditi po Ustavu i po zakonima.

Član 82

Uprava u Kraljevini vrši se po banovinama, srezovima i opštinama.

Član 83

Kraljevina Jugoslavija ima devet banovina i to:

1. Dravska sa sedištem u Ljubljani;
2. Savska sa sedištem u Zagrebu;
3. Vrbaška sa sedištem u Banja Luci;
4. Primorska sa sedištem u Splitu;
5. Drinska sa sedištem u Sarajevu;
6. Zetska sa sedištem na Cetinju;
7. Dunavska sa sedištem u Novom Sadu;
8. Moravska sa sedištem u Nišu;
9. Vardarska sa sedištem u Skoplju.

Član 84

Banovine su upravne i samoupravne jedinice. Naročiti zakon određuje podelu banovina na srezove i opštine.

Član 85

Grad Beograd sa Zemunom i Pančevom čine posebno upravno područje. Pod ovo upravno područje spadaće i sva okolna mesta, koja budu iz banovine izdvojena i budu ušla u sastav opštine beogradske, zemunske ili pančevačke.

Član 86

Na čelu banovine stoji ban. On je predstavnik vrhovne vlasti u banovini.

Bana postavlja Kralj na predlog Pretstavnika Ministarskog saveta. Samouprava

Član 88

U svakoj banovini, kao samoupravnom telu, postoji banovinsko veće i banovinski odbor.

Član 99.

Državni savet je vrhovni upravni sud.

Odeljak IX SUDSKA VLAST

Član 100

Sudovi su nezavisni. U izricanju pravde oni ne stoje ni pod kakvom vlašću no sude po zakonima.

U porodičnim i naslednim poslovima muslimana sude državne šerijatske sudije.

Član 116

U slučaju rata, mobilizacije, nereda i pobune, koji bi doveli u pitanje javni poredak i sigurnost države ili kad su do te mere u opšte ugroženi javni interesi, Kralj može, u tom izuzetnom slučaju, uka-

zom narediti da se privremeno preduzmu sve izvanredne, neophodno potrebne mere u celoj Kraljevini ili u jednom njenom delu nezavisno od ustavnih i zakonskih propisa.

Sve izuzetno preduzete mere podneće se naknadno Narodnom Predstavništvu na saglasnost.

3. septembra 1931. godine u Beogradu

ALEKSANDAR s. r.

(Ovaj Ustav objavljen je u broju 200, od 3. septembra o.g., od kog dana i važi.)

**ZAGREBAČKE PUNKTACIJE,
novembar 1932.**

... U nastavku rada Odbora Seljačkodemokratske koalicije, nakon svestrane izmjene mišljenja na sastanku 5, 6. i 7. XI 1932. na kojem su učestvovali dr Vlatko Maček iz Zagreba, kao predsjednik, dr Dušan Bošković iz Pančeva, dr Mile Budak iz Zagreba, prota Dušan Kecmanović iz Banja Luke, Sava N. Kosanović iz Plaškog, dr Hrnko Krizman iz Varaždina, Josip Predavec iz Dugog Sela, dr Juraj Šutej iz Sarajeva, dr Ante Trumbić iz Splita i Većeslav Vilder iz Zagreba, složili smo se potpuno u ovim temeljnim zaključcima:

1. Stojeći na principu demokracije smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije i narod sam jedinim i isključivim izvorom svakog političkog autoriteta, svake javne vlasti.

2. Budući da je seljaštvo kao kolektivni pojam nosilac naše narodne kulture, ekonomskog života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti a sačinjava još i ogromnu većinu naroda, stoga seljaštvo ima da bude temelj organizacije našeg sveukupnog života.

3. Konstatiramo činjenicu, da srbijanska hegemonija, koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama s ove strane Drine, Save i Dunava, svojom nesposobnošću i pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u ruci svu državnu vlast djeluje destruktivno, uništavajući moralne vrijednosti za sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda pa i njegov duhovni mir. To stanje je postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. januara 1929. god., koji je, pojačavši tu hegemoniju, sa svim njenim kobnim posljedicama još dokinuo građanske i političke slobode.

4. Na temelju ovako teškog iskustva dolazimo do neizbježnog zaključka, da je, vraćajući se na godinu 1918, kao izvornu tačku, prije-

ka potreba povesti odlučnu i što bolje organizovanu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se ukloni od ovud svaka vlast i upliv te hegemonije sa svim njenim pretstavnicima.

5. Na toj pretpostavci samo može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice koja, ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje te osnove, imat će za načelnu podlogu misao, da ta zajednica, isključivši prevlast jednoga ili više njenih članova nad ostalima, ima biti jedna asocijacija interesa, osnovana na slobodnoj volji njenih članova, tako da svaki član u svojoj zemlji kao i svi udruženi u zajedničkom sarađivanju na poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, budu mogli osigurati i posebne i skupne interese te zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, hrvatskog i naroda slovenačkog. Posebni interesi jezičkih manjina potpuno će se zajamčiti...

**NAČELA HRVATSKOG USTAŠKOG POKRETA,
1. jun 1933.**

Hrvatski narod imade pravo svoju vrhovničku (suverenu) vlast u svojoj vlastitoj Državi Hrvatskoj na cijelom svome narodnom i povišnom području oživotvoriti, tj. svoju potpunu samostalnu i Nezavisnu Hrvatsku Državu opet uspostaviti. Tu uspostavu imade pravo izvršiti svim sredstvima, pa i silom oružja...

Hrvatski narod ima svoje vrhovničko pravo (suverenitet) po kome on jedino ima vladati u svojoj državi i upravljati sa svim svojim državnim i narodnim poslovima.

U hrvatskim narodnim i državnim poslovima u samostalnoj i nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član Hrvatskoga naroda, te isto tako ne smije o sudbini hrvatskoga naroda i Hrvatske Države odlučivati ni jedan strani narod, ni država...

Nitko ne može imati nikakvih posebnih prava, nego samo državnost prema narodu i državi, koje jedino daju svakome pravo na osigurani život.

16. Težište ćudoredne (moralne) snage hrvatskog naroda leži u urednom i vjerskom obiteljskom životu, njegove gospodarske snage u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i prirodnom bogatstvu i prokušanim vojnim vrlinama.

Prosvjetni i kulturni napredak hrvatskog naroda temelji se na prirodnoj narodnoj darovitosti i prokušanoj sposobnosti na polju nauke, znanosti i prosvjete.

Na ovim načelima temelji Hrvatski ustaški pokret svoj rad i borbu, te kroči otvoreno i odvažno naprijed k cilju, tj. k potpunom oslo-

bođenju hrvatskog naroda i uspostavi samostalne i Nezavisne Države Hrvatske.

Dano u Glavnom ustaškom stanu dana 1. lipnja godine 1933.
Ustaški Poglavnik:

dr. Ante Pavelić, v. r.

OSNOVNA PROGRAMATSKA NAČELA „SRPSKO-HRVATSKE KOALICIJE“

Narodnog pokreta „JUGOSLOVENSKI PREPOROD“

I. NACIONALNI PROGRAM:

1) Pogrešna je i suprotna stvarnosti tvrdnja da smo mi, Srbi, Hrvati i Slovenci, tri zasebna, politički i kulturno (kao i socijalno-ekonomski) potpuno izgrađena naroda, koji treba svoje međusobne odnose da urede na bazi triju punih narodnih suvereniteta, t.j. suvereniteta srpskog, suvereniteta hrvatskog i suvereniteta slovenačkog naroda. Ova trialistička teorija i tendencija ne odgovara ni našem dvanaesto vekovnom istorijskom razvoju, ni premisama za stvaranje naše ujedinjene narodne države, proizašle iz velikog Svetskog rata, ali ni aktuelnim našim odnosima, a ponajmanje našim životnim interesima – interesima naše zajedničke, jugoslovenske, niti interesima specifično srpske, dotično hrvatske ili slovenačke budućnosti.

2) Isto tako, pogrešno je i suprotno i stvarnosti, tvrdnja da smo mi Srbi, Hrvati i Slovenci jedan, već potpuno izgrađen, jedinstven jugoslovenski narod. Integralno jugoslovenstvo spada u domen idealističkog totalitarizma i maksimalizma, ali ono isto tako malo odgovara našem istorijskom razvoju i potrebama naše sadašnjice (a te su potrebe ipak najmerodavnije!), kao i trialistička teza. I neosporan je fakat da je integralistički jugoslovenski unitarizam, svojom nivelatorskom tendencijom, uperenom u praksi prvenstveno protiv hrvatstva i slovenaštva, stvarno više doprineo našem duhovnom razjedinjavanju nego sjedinjavanju. Za to, ne samo praktičan i realan političar, nego i svaki jugoslovenski patriota, koji želi dobra čitavom slovenskom Jugu, mora da zabaci i da osudi integralizam kao i trializam, kao dva ekstrema, koji

se međusobno isključuju, ali ni jedan ni drugi nisu podesan instrument za realnu narodnu i državnu jugoslovensku politiku.

3) Ne odričući se težnje da, u daljoj budućnosti, postanemo potpuno jedan, jugoslovenski, narod, mi ne zatvaramo oči pred stvarnošću, koja nas upućuje na to da – služeći se španskom, dotično iberskom analogijom! – braći Bugarima priznamo položaj naših, jugoslovenskih, Portugalaca, braći Slovencima položaj jugoslovenskih Katalonaca, ali da jugoslovenskim Aragoncima i Kastiljancima Srbima i Hrvatima ne priznamo da predstavljaju dva nego jedan narod! I da iz toga izvučemo sve logične, praktično-političke i ostale konsekvence!

4) Srbin i Hrvat su dva imena za oznaku jednoga te istoga naroda: jedan i jednak im je jezik; jedan te isti im je nacionalni temperament, južnjački i plahovit, impresivan i impulsivan; jedna te ista nam je i mentalno-etička konstitucija; jedne te iste su im kulturne narodne tekovine (narodna poezija i narodna muzika, narodna nošnja i igranka); jedan te isti im je nacionalni teritorij (čisto srpski samo u Šumadiji i Crnoj Gori, čisto hrvatski samo u Hrvatskom Zagorju, a zajednički, srpsko-hrvatski: u Slavoniji, Vojvodini i Sremu, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, u Lici, Baniji i na Kordunu); jedna te ista im je bila, i ostala, istoriska sudba i sudbinska nerazdvojnost. Razlikuju se tek po pripadništvu prema hrišćanskim religijama, dotično crkvama; ali ta pripadništva prema crkvama ne sme biti, i nije nigde drugde bila, merodavna za podelu na dva naroda.

Pun solidarizam i narodno jedinstvo Srbo-Hrvata predstavljaju osnovni preduslov i osovinu za okupljanje svih južnih Slovena u jednu veliku balkansku slovensku silu, koja jedina može da zagarantuje mir i napredak na Balkanu i na srednjem Podunavlju; srpsko-hrvatski nacionalni dualizam neminovno dovodi ne samo do srpsko-hrvatskog antagonizma nego i do njihovog međusobnog pobijanja, iz čega mora da se izrodi razbijanje svake zajednice balkanskih Slovena i njihovog zarobljavanja po tuđinu.

II. POLITIČKI PROGRAM:

1) *Država – to je narod!*

Organizacija nacije može da se sprovede samo na reprezentativnom sistemu. Ali organizacija i predstavništvo naroda ne mogu biti

jednostrani. Prošlo je vreme kad su nacionalizam i demokratija mogli biti samo politički obeleženi; danas *nacionalizam i demokratija, pored političke, mora da imaju ekonomsku i socijalnu sadržinu*. Prema tome, *pored političkog mora da postoji ekonomsko i socijalno pretstavništvo naroda*.

Ukratko rečeno, srpskohrvatska koalicija nije za lažnu i delimičnu nego za istinsku i punu demokratiju; nije samo za politički nego i za socijalno-ekonomski egalitarizam (jednakost). Pa, ako nam se kaže da jednakosti u životu nema, odgovaramo da je ona ideal, kome čovečanstvo teži, i mora tražiti, jer se život nacija ne može solidno da organizuje i izgradi na bazi nejednakosti, političkih i socijalno-ekonomskih kontrasta.

2) Nacija – živi organizam

Svaki narod je živo biće, podvrgnuto zakonima kolektivne bio i fiziologije; svaki narod je organizam, koji ima dušu i telo, kontinuirano osećanje svog nacionalnog „ja“. No fizičko i duhovno jedinstvo nacije-organizma ne isključuje i zaseban, u izvesnoj meri, život pojedinih organa nacije. Odatle *opravdanje regionalizma* s jedne a klasnog i staleškog grupisanja s druge strane. Ali, kao što ruka ili noga ne mogu živeti sasvim svojim životom, odeljeni od tela, tako ni pokrajina, klasa ili stalež ne mogu da žive isključivo svojim životom: oni su samo organi, funkcije, instrumenti nacije – države, te svako regionalno, klasno ili staleško grupisanje mora biti podređeno i uokvireno opštim nacionalno-državnim grupisanjem i organizovanjem.

Ekskluzivizam, regionalni, klasni i staleški, u savremenoj državi isto je toliko deplasiran i nedopustljiv kao i kruti centralizam, koji hipetrofijom državnog centra dovodi do atrofije ostalih organa državno-nacionalnog organizma. Jeste, *potrebna je podela funkcija u naciji-državi*; ali je isto toliko potrebna i koordinacija njihove delatnosti, u cilju podizanja, razvoja i snaženja celog nacionalnog-državnog organizma.

Drugim rečima, srpsko-hrvatska koalicija je za takvo državno uređenje koje ne narušava sklad između partikularnih i opštih interesa, između regionalne i opšte državne, između klasne i nadklasne organizacije nacije.

II. Novo uređenje Jugoslavije

Srpsko-hrvatska Koalicija *jeste za reviziju Ustava iz 1931. godine*, ali ne za reviziju koja će narušiti, ili čak prekinuti, kontinuitet nacionalnog i državnog života, koji će od Jugoslavije učiniti „Tabulam razzam“, koja će porušiti Jugoslaviju, da bi je iznova, iz temelja, počela da gradi.

Srpskohrvatska Koalicija traži takvu reviziju Ustava, koja će biti u skladu s normama i propisima samog tog Ustava, i koja će biti *izvedena nakon punoletstva Kralja*.

Novo uređenje Jugoslavije ima da se izvede na *bazi regionalističke podela zemlje u sledećih šest pokrajina*:

- 1) *Slovenija*, u granicama današnje Dravske banovine;
- 2) *Hrvatska*, u granicama današnje Savske banovine, kojoj se pri-sajedinjuje deo Vrbaške banovine do reke Vrbasa i Primorske banovine do reke Cetine;
- 3) *Bosna* koja obuhvata preostali deo Vrbaskе banovine, Drinsku banovinu do reke Drine, Primorsku banovinu od Cetine do Neretve (s ostatcima delovi naše obale);
- 4) *Južna Srbija*, koja obuhvata Vardarsku i Zetsku banovinu;
- 5) *Srbija*, u granicama predkumanovske Srbije;
- 6) *Vojvodina*, s onim delovima Dunavske banovine koji se nalaze severno od Dunava, i kome se pripaja Srem.

Administrativni centri ovih šest pokrajina jesu: Za Sloveniju Ljubljana; za Hrvatsku Zagreb; za Bosnu Sarajevo; za Južnu Srbiju Skoplje; za Srbiju Beograd; za Vojvodinu Novi Sad. (Dabome, granične, lokalne korekture u podeli dopuštene su).

Pokrajine nose naziv banovine, i uživaju autonomiju, koja se, odprilike, poklapa s onom autonomijom što ju je u bivšoj Austro-ugarskoj imala Hrvatska i Slavonija. Prema tome, (zasniva) se uređenje Jugoslavije na regionalno-autonomističkoj osnovici.

Čitavo državno uređenje, prema ovom projektu, izgledalo bi, uglavnom, ovako:

Na čelu jedinstvene, narodno monarhijske države Jugoslavije stoji Kralj iz Dinastije Karađorđevića, koja je organski vezana sa životom nacije, i koja je u njenom životu isto takva stvarnost kao što je n. pr. srpstvo ili hrvatstvo. Kralj je vrhovni inspirator i kontrolor čitavog nacionalnog-državnog života. Kralj je drugi ustavni faktor, i on je je-

dino Bogu i istoriji odgovoran za svoja dela. Zakonsku odgovornost za Njegova dela snosi centralna državna vlada. Kralj je i vrhovni komandant Narodne Vojske.

Pored vlade, koju imenuje Kralj, centralnu državnu upravu predstavljaju ministarstva, kao vrhovna ekzekutiva, i Narodno Predstavništvo, kao vrhovna legislativa. (Razgraničenje između vrhovne ekzekutive i vrhovne legislative ima da bude striktno sprovedeno).

Narodno Predstavništvo sastavljeno je iz dva dela:

1) Parlament, izabran opštim, jednakim, tajnim glasanjem, na osnovu proporcionalnog načela.

2) Socijalno-ekonomski Savet, sastavljen od delegata svih privrednih organizacija zemlje (industrijskih, trgovinskih, zanatskih, zemljoradničkih, radničkih, lekarskih, inženjerskih it.d. komora, svih kategorija zadruga i zadružnih saveza, okružnih ureda, inspekcija rada i t.d.).

Socijalno-ekonomski Savet nije samo savetodavno telo centralne vlade i Parlamenta, nego može i samostalno da donosi zakone (sa svog, socijalno-ekonomskog područja), koji dobivaju punu važnost nakon usvajanja i od strane Parlamenta.

Pored Parlamenta i socijalno-ekonomskog Saveta, postoji i Senat Kraljevine Jugoslavije, čije članstvo imenuje Kralj iz redova najzaslužnijih državljana, koji su navršili 60 godina života. Senat preuzima funkciju aktuelnog Državnog saveta, ali glavni njegov zadatak *leži u kontrolisanju delatnosti* svih samoupravnih tela u državi.

U delokrug centralne državne uprave spadaju poslovi, zajednički celoj državi, a to su: spoljni poslovi, vojska, državne finansije, saobraćaj (željeznički, pomorski, rečni i vazdušni), spoljna trgovina; smernice opštedržavne ekonomske politike; šume i rude (ukoliko one spadaju u domene državne uprave); smernice opšte nacionalno-državne vaspitne i kulturne, socijalne i higijenske, kao i judicijalne politike.

Na čelu pokrajinskih, autonomnih banovina stoje banovi, imenovani od Kralja, na predlog državnog kancelara. Banovi su, za svoj rad, *odgovorni državnom kancelaru, ali i banovinskom Saboru*, biraenom na osnovu proporcionalnog, opšteg, tajnog glasanja. Dode li do sukoba između bana i Sabora, državni kancelar odlučuje, hoće li ban biti smenjen, ili će isti ban raspisati izbore za nov Sabor.

Banovinska autonomija obuhvata i političku upravu (opštu administraciju) na području banovine; sudstvo, školstvo, narodnu privredu (poljoprivredu, industriju, zanatstvo i trgovinu), industriju i socijalnu politiku, izgradnju banovinskih saobraćajnih veza (puteva, vicinalnih železnica, kanala, regulacija reka itd.). Dabome, organi banovinske autonomije imaju se pridržavati opšte državnih legislativnih smernica, koje je utvrdio i izgradio Parlament.

Banovi su šefovi dekoncentrisanog državnog aparata na području banovine (sem organa vojske, drž. finansijske, saobraćajne i poštansko-telegrafske službe). Oni nameštaju i premeštaju sve državne službenike na području banovine, i za tu svoju delatnost nose odgovornost pred državnim kancelarem.

OPŠTINE, SREZOVI, ŽUPANIJE

III. Kulturni program Srpsko-hrvatske Koalicije

1) *Izgradnja jedinstvene srpsko-hrvatske kulture* je jedan od najprećih naših kulturno-političkih zadataka. Da se to postigne, potrebno je da se sprovede:

- a) *Izmirenje i sjedinjenje istočne i zapadne crkve;*
- b) *puna unifikacija pisma i govora srpsko-hrvatskog;*
- c) *unifikacija srpsko-hrvatske literature, nauke i umetnosti;*
- d) *izgradnja srpsko-hrvatskog „kulturnog tipa“ na temeljima nacionalnorasnim, u pravcu moralno-etičkom, i estetičkom (kult narodne poezije, muzike i koreografije i kult nacionalnog heroizma, zasnovanog na čojstvu i viteštvu, kult porodice i majke, seksualne čistoće, rasne higijene...).*

2) *Podizanje kulturnog života srpsko-hrvatskog sela* pretstavlja jednu od primarnih potreba, za čije zadovoljenje treba da se angažuje sistematska i planska akcija čitavog našeg društva i države.

Dokument 109

**PREDLOG ZAKONA O KONKORDATU.
KONKORDAT IZMEĐU SVETE STOLICE
I KRALJEVINE JUGOSLAVIJE,
25. jul 1937.**

Član I

Katoličkoj crkvi priznaje se, u svakom od njenih obreda, puno pravo da slobodno i javno vrši svoju misiju u Kraljevini Jugoslaviji.

Član III

Sveta Stolica će birati titulare biskupskih stolica Kraljevine Jugoslavije između članova sveštenstva koji su jugoslovenski podanici.

Pre nego što pristupi naimenovanju nadbiskupa i dijecezanskih biskupa kao i koadjutora sa pravom nasledstva, Sveta Stolica će poverljivo upitati jugoslovensku Vladu da bi saznala da li protiv kandidata postoje prigovori opšteg političkog značaja.

Član IV

Nadbiskup, biskupi i biskupi-koadjutori sa pravom nasledstva polaće pred Njegovim Veličanstvom Kraljem, pre svoga stupanja na dužnost, zakletvu vernosti ovim rečima:

Zaklinjem se i obećavam pred Bogom i Svetim Evanđeljem onako kao što dolikuje jednome biskupu, da ću ostati veran Državi jugoslovenskoj, Njegovom Veličanstvu Kralju Jugoslavije i Njegovim zakonitim Naslednicima, i da ću poštovati i učiniti da moje sveštenstvo poštuje, u potpunoj lojalnosti, Kraljevsku Vladu. Zaklinjem se i obećavam, sem toga, da neću uzimati učešća ni u kakvoj radnji, ili save-
tovanju, koji bi bili upereni protiv nezavisnosti, jedinstva ili interesa

Kraljevine Jugoslavije, ili protiv javnog poretka. Neću dopuštati da potčinjeno mi sveštenstvo učestvuje u takvim radnjama. Imajući na srcu dobro i interese Države, ja ću se truditi da od nje otklonim svaku opasnost koju bih video da joj preti.

Član V

Sveta Stolica će odobriti, saglasno sa kanonskim i liturgijskim zakonima, formule javnih molitava, već u upotrebi, koje se imaju čitati za Vladaoca.

Član VI

Ordinariji biskupija potpadaju, u crkvenim poslovima, neposredno i isključivo pod Svetu Stolicu sa kojom će, kako oni sami tako i sveštenstvo i vernici, imati punu slobodu neposrednog opštenja.

Sami ordinariji moći će slobodno opštiti sa svojim sveštenstvom i sa svojim vernicima, objavljivati akta svoje pastirske uprave i sastajati se radi pretresanja pitanja koja se odnose na njihovu duhovnu službu.

Član VII

Ordinariji biskupija vršiće slobodno svoju crkvenu jurisdikciju i uživace sva prava i prerogative svojstvene njihovom zvanju, onako kao što ih priznaje kanonsko pravo. Svi članovi katoličkog sveštenstva u njihovim biskupijama biće im potčinjeni, u skladu sa crkvenim zakonima.

U vršenju svoje sveštenečke delatnosti, crkvena lica uživace zaštitu države na isti način kao i državni službenici. Država će, u skladu sa opštim pravom, sprečavati vređanja njihove ličnosti i njihovog crkvenog svojstva, a tako isto će se i starati za slobodno obavljanje njihove službe.

Od crkvenih lica ne mogu sudske, ili druge vlasti, zahtevati davanje obaveštenja o licima ili o stvarima, koje su ona mogla saznati pod okriljem tajne vezane za njihovu duhovničku službu, niti ona mogu biti gonjena zbog toga.

Nošenje crkvene ili redovničke odeće od strane svetovnjaka ili od strane crkvenih lica ili redovnika kojima su to zabranile nadležne

crkvene vlasti, podleže istim kaznama kao i nelegalno nošenje vojničke uniforme.

Član VIII

Imajući u vidu garantije stvorene odredbama ovog Konkordata, zakonodavstva koje štiti prava i slobodu katoličke crkve u Kraljevini Jugoslaviji, Sveta Stolica će propisati odredbe na osnovu kojih će, sveštenicima koji stalno ili privremeno vrše dušobrižničku službu, biti zabranjeno da pripadaju, za vreme trajanja njihove aktivne službe, političkim strankama i da se bore u njihovu korist.

Obveza nametnuta napred pomenutim sveštenicima ni u koliko ne ograničava nastavu koju imaju pružati u pogledu doktrine i propisa crkve, bilo u oblasti dogmatike, bilo u oblasti moralke.

Jugoslovenska vlada će istovremeno, u pogledu na nekatoličke veroispovesti i obrede, propisati istovetne odredbe po predmetu političke delatnosti u strankama.

Član IX

Sveta Stolica će imati Nuncija akreditovanog kod Nj. V. Kralja Jugoslavije i Kralj Jugoslavije imaće poslanika akreditovanog kod Sve Stolice.

Član X

Nadbiskupi i biskupi, na teritoriji svoje sopstvene jurisdikcije, imaće vlast da ustanovljavaju, da menjaju, da dele župe, kao i da imenuju, da premeštaju župnike i da popunjavaju crkvene beneficije i službe, shodno kanonskom pravu.

Diecezanski biskup, pošto je učinio makakvu izmenu u granicama župa, dostaviće to vladi do znanja; on će joj tako isto saopštiti i naimenovanja župnika, pošto ih bude izvršio.

Na položaj župnika, ili druga stalna mesta, koja uključuju dušobrižničku službu na zasebnoj teritoriji, moći će se naimenovati samo sveštenici jugoslovenski državljani: ako naročite okolnosti zahtevaju odstupanje od toga pravila, biskupi će se sporazumeti sa vladom.

U župnim opštinama koje pripadaju jezičnim manjinama, župnici će morati, sem jezika svojih odnosnih vernika, poznavati i na-

rodni jezik da bi se njime služili u prepisci sa građanskim i vojnim vlastima.

Član XI

Postupanje sa katolicima koji stanuju u Kraljevini Jugoslaviji i koji pripadaju narodnosnim manjinama, odnosno upotrebe njihovog maternjeg jezika u verskim obredima, u verskoj nastavi i u crkvenim udruženjima, neće biti manje povoljno nego postupanje koje, na teritoriji one strane države koja odgovara rečenim manjinama, određuje pravni i stvarni položaj građana jugoslovenskog porekla i jezika.

Član XII

Država priznaje verskim redovima i kongregacijama koje već postoje u Kraljevini pravnu ličnost i njihovu versku i administrativnu organizaciju, kao i pravo otvaranja novih domova uz izveštavanje, iz pažnje, državnih vlasti. Država će, sem toga, zagarantovati slobodno obavljanje njihove delatnosti u verskim obredima, u nastavi, u dušobrižništvu, u pomaganju bolesnika, u karitativnim ustanovama i u katoličkim organizacijama ili udruženjima, kao i slobodno neposredno opštenje sa njihovim hijerarhijskim pretpostavljenima.

Sveta Stolica će se postarati da domovi verskih redova i organizacija koji su u Jugoslaviji ne potpadnu pod pokrajinske starešine nastanjene u inostranstvu, sem izuzetaka koji bi se mogli činiti u sporazumu sa vladom. Pokrajinske starešine, a tako isto i mesne starešine, biće jugoslovenski državljani.

Član XIII

Građanske vlasti, koje po svojoj nadležnosti, podignu krivičnu tužbu protiv nekog klerika ili redovnika obavestiće o tome nadležnu crkvenu vlast, upoznavajući je sa optužbom i sa postupkom primenjenim protiv crkvenog lica stavljenog pod sud.

Kad crkveno lice, koje vrši neku javnu službu, bude, zbog zločina ili prestupa, stavljeno pod sud od strane nadležne vlasti, onda će njegov crkveni starešina takođe protiv njega povesti odgovarajući kanonski postupak, suspendujući ga, u međuvremenu, od njegovih funkcija, kad težina slučaja i odredbe kanonskog prava to budu zah-

tevala. Crkveni starešina će, sem toga, pristupiti svrgavanju krivca, svaki put kada zaključci kanonskog postupka budu podudarni sa zaključcima građanskog postupka.

Ako bi vladanje nekog crkvenog službenika bilo takvo da bi postalo pretnjom za javni poredak, građanske vlasti će dostaviti do znanja crkvenoj vlasti osnove optužbe i obratiće se istoj da bi se postiglo smenjivanje rečenog službenika.

Član XIV

Država priznaje pravnu ličnost i sposobnost za vršenje svih prava koja odatle proističu, katoličkoj crkvi u njenim ustanovama koje, prema kanonskom pravu, uživaju takvu ličnost. Napred pomenute ustanove predstavljace njihovi zakoniti starešina.

Član XV

Sve državne vlasti i autonomne uprave ukazivaće, na zahtev crkvenih vlasti, svoju administrativnu pomoć radi izvršenja naredaba, odluka i presuda donesenih od strane crkvenih vlasti u skladu sa ovim Konkordatom i u svima slučajevima u kojima su rečene državne vlasti i autonomne uprave dužne da ukazuju istu pomoć ma kojoj drugoj veroispovesti.

Član XVI

Katolička Crkva u svojim ustanovama (saobrazno čl. XIV) može slobodno sticati i posedovati pokretna i nepokretna dobra namenjena njenim potrebama i njima upravljati.

Patrimonium katoličke crkve služi jedino ciljevima crkve i ne može se, ni pod kakvim izgovorom, ni konfiskovati ni upotrebiti u kakvu drugu svrhu, sem slučaja eksproprisiranja iz razloga javne koristi; u kome će slučaju vlada dati u naknadu oštetu koja odgovara vrednosti eksproprisanih crkvenih dobara.

Član XVII

Crkva podmiruje svoje materijalne potrebe:

1. – Prihodima od svojih sopstvenih pokretnih i nepokretnih dobara, zadužbina, legata itd.;

2. – crkvenim taksama i pristojbama;
3. – doprinosima eventualno razrezanim na crkvene beneficije od strane nadležne crkvene vlasti, za opšte ciljeve, i u korist biskupija;
4. – dobrovoljnim darovima privatnih ili pravnih lica, opština itd.;
5. – stalnim državnim subvencijama, saobrazno onome što je ugovoreno u čl. XVIII;
6. – prirezima ili dopunskim taksama u korist crkve, u srazmeri i na način priznat ostalim veroispovestima, ako biskupi nađu za shodno da se iskoristi to sretstvo.

Član XVIII

Vlada će osigurati katoličkoj crkvi u Jugoslaviji ekonomsku pomoć koja neće smeti biti srazmerno manja od pomoći koju odobrava ostalim veroispovestima dopuštenim ili priznatim u Kraljevini. Na osnovu ovoga načela jednakosti i radi zadovoljenja stvarno dokazanih potreba katoličke crkve, vlada će davati katoličkoj crkvi godišnju subvenciju koja odgovara broju njenih vernika, u srazmeri u kojoj to čini za svaku drugu veroispovest.

Katolička crkva imaće takođe svoj odgovarajući deo od vanrednih potpora, koje budu, eventualno, odobrene ma kojoj drugoj veroispovesti, svakoj ustanovi, ili svakom od službenika.

Istoga načela pridržavaće se autonomna tela, svaki put kad budu davala redovne ili vanredne subvencije u verske ciljeve.

Oslobađaju se javnih nameta zgrade namenjene verskom obredu i nastavnim i dobrotvornim ustanovama, ustanove koje služe potrebama crkve, kuće namenjene biskupima, župama i redovničkim zajednicama, istoriski spomenici verskog značaja, dvorišta i neposredne sporedne zgrade svih napred pomenutih ustanova koje se ne mogu upotrebiti u druge svrhe.

Službena prepiska i vrednosna pisma svih crkvenih vlasti i ustanova oslobađaju se poštanskih troškova i telegrafskih taksa.

Član XX

Dobra „Verskog fonda“ pripadaju katoličkoj crkvi, ona služe isključivo njenim ciljevima i njima će upravljati odnosni Ordinariji. Konsistenciju tih dobara utvrdiće dotični biskupi, u saradnji sa nadležnom državnom vlašću po normama opšteg prava.

Član XXI

Svi javni patronati Države i tela koja pod nju potpadaju, kao i privatni patronati vezani za posed državnih nepokretnosti, moraće se ukinuti.

Član XXII

Jugoslovenska vlada će crkvenim ustanovama, za zemljišta izgubljena usled agrarne reforme, dati pravednu otštetu koja će im, zajedno sa izvorima predviđenim u čl. XVII, omogućiti odgovarajuće izdržavanje (*congrua sustentatio*). Zemljišta koja su ostala u posedu crkve, obezbeđuju joj se i neće više moći biti podvrgnuta naknadnim eksproprijacijama usled novih agrarnih zakona, bez prethodnog sporazuma sa nadležnom crkvenom vlašću.

Član XXIV

Radi spremanja mladih ljudi za sveštenu službu, nadležne crkvene vlasti moći će stvarati semeništa. Semeništa koja već postoje, ili koja se imaju ustanoviti, biće u isključivoj zavisnosti od crkve koja će njima upravljati shodno kanonskom pravu i koja će postavljati njihove starešine i profesore.

Da bi mogle uživati jednaka prava sa javnim školama, gimnazije semeništa moraće ispunjavati uslove propisane za državne gimnazije.

U svima zavodima namenjenim formiranju sveštenstva, kako svetovnog tako i redovničkog, nastavni jezik biće jugoslovenski, sem za skolastičku filozofiju i za bogoslovne predmete koji se predaju na latinskom jeziku.

Član XXV

Vlada će produžiti da izdržava bogoslovne fakultete. Profesore tih bogoslovnih fakulteta postavlja država, po zakonu o univerzitetima, između kandidata koji moraju imati svedodžbu o sposobnosti za nastavu koju su pozvani da vrše, izdatu od strane nadležne crkvene vlasti, shodno konstituciji „*Deus scientiarum Dominus*“, koja je sada osnovno pravilo crkvenih propisa po predmetu bogoslovnih fakulteta.

Vlada priznaje, sem toga, bez potrebe naknadnih ispita, važnost stepena koji jugoslovenski državljani steknu u rimskim papским uni-versitetima, i stepeni tih universiteta imaće ista prava kao i stepeni ju-goslovenskih bogoslovskih fakulteta.

Nastavni program u tim bogoslovskim fakultetima biće saobra-zan opštim propisima Svete Stolice po toj materiji.

Član XXVI

U osnovnim, građanskim, stručnim i srednjim školama, javnim i privatnim, veronauka će za katoličku mladež biti obavezan nastavni predmet pod nadzorom nadležne crkvene vlasti.

Biskup, ili njegov izaslanik, imaće pravo inspiciranja škola ukoli-ko se tiče verske nastave.

Programi verske nastave moraće biti odobreni od strane nadle-žne verske vlasti. Školski udžbenici koji se na to odnose neće se mo-ći dopuštati u nastavi bez odobrenja iste verske vlasti.

Neće biti manje od dva časa nedeljno verske nastave.

Vlada će popunjavati upražnjena mesta stalnih kateheta.

Član XXVII

Kako nastava vršena u javnim školama, tako i ponašanje učitelja, moraju poštovati versko i moralno vaspitanje svojstveno katoličkim učenicima.

Učenike katolike javnih škola neće učitelji ili druge vlasti ni obve-zivati ni pozivati da prisustvuju činima nekog nekatoličkog obreda.

Školski programi biće tako udešeni da ne sprečavaju učenike ka-tolike u vršenju njihovih verskih dužnosti.

Obavezno vršenje verskih dužnosti propisaće za sve škole Kralje-vine Episkopat u sporazumu sa nadležnim ministarstvom.

Školski udžbenici neće sadržavati ništa što bi bilo protivno ver-skim načelima i osećajima učenika katolika.

U školama koje pohađaju isključivo ili u velikoj većini učenici ka-tolici, učitelji će takođe biti katolici u granicama mogućnosti, naroči-to za predmete koji dodiruju versko obrazovanje učenika; u ostalima učiniće se tako da broj učitelja katolika odgovara, uvek u granicama mogućnosti, broju učenika te vere.

Član XXVIII

Vlada će poštovati konfesionalni karakter i zakonito postojanje škola, koje već postoje, pod zavisnošću i upravom biskupa ili starešina verskih redova i kongregacija, i dopuštaće osnivanje drugih sličnih konfesionalnih škola u kojima će se nastava vršiti na jugoslovenskom jeziku.

Te škole, svagda kad budu ispunjavale uslove propisane za slične državne škole, uživaće jednakost prava sa javnim školama. Ispiti zrelosti vršiće se, kao i sada, uz sudelovanje pretstavnika državne školske vlasti.

Vlasti pretpostavljene tim školama, kao i učitelji u njima zaposleni, obavezne su da učenicima gaje svest o dužnostima spram otadžbine, države i društva, prema načelima hrišćanske vere i hrišćanskog moralnog zakona.

Član XXIX

Država priznaje katoličkoj crkvi pravo da se stara o verskoj pomoći svojim vernicima u bolnicama, sirotištima, i skloništima, popravilištima, kaznenim i drugim sličnim zavodima, u svima napred pomenutim ustanovama, ako one pripadaju Državi ili telima koja od Države zavise, sveštenike, koji tu budu imali vršiti svoje funkcije, naimenovaće nadležna vlast po prethodnom sporazumu sa dijecezan-skim biskupom. Ovi sveštenici će primati nagradu od Države ili od tela kojima pripadaju ustanove.

Član XXX

Za sveštениčke kandidate koji su svoje studije završili na nekom javnom fakultetu, bogoslovskom seminaru ili drugoj ekvivalentnoj školi, vojna služba će biti ograničena na period od šest meseci i oni će biti dodeljeni sanitetu.

Klerici koji su primili svete redove i zavetovani redovnici biće oslobođeni svake vojne službe, sem slučaja opšte mobilizacije. U tom slučaju oni će, iako u sastavu oružane sile, vršiti duhovnu službu u korist vojnika katolika u zavisnosti od vojnog Ordinarija (kao što je rečeno u čl. XXXI-om) ili će biti upotrebljeni za funkcije koje su u skladu sa njihovim pozivom.

Član XXXI

Da bi se pobrinula o verskoj pomoći katoličkim vojnim licima, Sveta Stolica, u sporazumu sa jugoslovenskom Vladom, naimenovaće jednog vojnog Ordinarija pod kog će potpadati, u vršenju svoje službe, vojni sveštenici. Crkveno naimenovanje vojnog Ordinarija izvršiće Sveta Stolica pošto bude stupila u vezu sa jugoslovenskom Vladom radi određivanja, u sporazumu sa istom Vladom, nekog pogodnog lica.

Svaki od dijecezanskih biskupa podneće takođe Svetoj Stolici, analogno odredbama člana III-eg stava 2, jednu kandidatsku listu koja nije obavezna za Svetu Stolicu.

Crkveno naimenovanje vojnih sveštenika vršiće vojni ordinarij po prethodnom sporazumu sa Ministrom vojske i mornarice.

Član XXXII

Brak sklopljen u katoličkoj crkvi u skladu sa odredbama kanonskog prava, čak i u slučaju mešovite vere, imaće, samim tim, građanska dejstva.

Član XXXIII

Jugoslovenska Vlada priznaje katoličkoj Crkvi punu slobodu da osniva Udruženja katoličke akcije i da njima upravlja, udruženja koja sebi stavljaju u zadatak da, izvan i iznad svake partijske politike, unapređuju verski i moralni život pod neposrednom zavisnošću i odgovornošću katoličke hijerarhije.

Zabavne igre kao i literarne i muzičke zabave nisu u protivnosti sa odredbama prethodnog stava.

U ta Udruženja moći će se upisivati učenici javnih škola. Studentske sekcije tih Udruženja mogu postojati i vršiti svoju delatnost van javnih škola.

Član XXXIV

Vlada će se starati da se u državnim udruženjima za fizičko vaspitanje poštuje vera njihovih članova katolika, njena načela i njene ustanove. Moralno i kulturno vaspitanje, svagda kad ono sačinjava

deo ciljeva državnih udruženja za fizičko vaspitanje, neće moći biti u neskladu sa katoličkom doktrinom.

Kod tih udruženja će sveštenici takođe moći vršiti svoju versku misiju u korist članova katolika tih udruženja.

Rađeno u Vatikanu, 25. jula 1935. godine.

(M.P.) E. Kard. Pačeli, s. r.

(M.P.) Dr. Ljudevit Auer, s. r.

ZAKLJUČNI PROTOKOL

U trenutku kada se pristupilo potpisivanju Konkordata, Nj. E. Delegat Nj. V. Kralja Jugoslavije, propisno ovlašćen, dao je sledeću izjavu koja čini sastavni deo ovog Konkordata:

Apostolski Nuncije kod Nj. V. Kralja Jugoslavije jeste Doajen diplomatskog kora koji je tu akreditovan.

Rađeno u Vatikanu, 25. jula 1935. godine.

Dr. Ljudevit Auer, s.r.

PRILOG

Sveta Stolica potvrđuje tradicionalni običaj da se u latinskoj misi poslanica i evanđelje pevaju na narodnom slavenskom jeziku i održavaju koncesije učinjene u pogledu upotrebe Obrednika na narodnom jeziku, s tim da upotreba latinskog jezika ostaje netaknuta za neslavenske župe i za neslavenske grupe župa sa slavenskom većinom, u skladu sa odlukama Svete Stolice po toj stvari.

Ona potvrđuje upotrebu staroslovenskog jezika (glagoljice) u sve-toj liturgiji, u obimu i u formama priznatim od Papa Lava XIII-og i Pija X-og svete uspomene.

Što se tiče rasprostriranja upotrebe glagoljice, Sveta Stolica se ne protivi da, u župama slavenskog jezika, biskupi, u skladu sa svojom savesti i mudrošću, mogu dopuštati upotrebu staroslovenskog jezika

u svetoj misi, tamo gde to odgovara jednodušnoj želji vernika. Biskupi će svaki put obaveštavati Svetu Stolicu.

Nezavisno od toga, pevanje mise na glagoljici dopušta se u crkva-
ma Kraljevine Jugoslavije, na praznik Svetih Ćirila i Metodija, čak i
odložen na narednu nedelju, pod uslovom da sveštenik koji služi mi-
su i pevači dovoljno poznaju taj jezik.

Rađeno u Vatikanu, 25. jula 1935. godine.

E. Kard. Pačeli, s. r.

AJ, Fond Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije, br. 72, fasc. 54.

Dokument 110

**SOVJETSKO-NEMAČKI PAKT O NENAPADANJU,
Moskva, 23. avgust 1939.**

Vlada Nemačkog Rajha i Vlada Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, u želji da ojačaju stvar mira između Nemačke i SSSR-a i u duhu osnovnih smernica Sporazuma o neutralnosti zaključenog 1. aprila 1926. godine između Nemačke i SSSR, postale su sledeći Sporazum:

Član 1

Obe visoke Ugovorne strane se obavezuju da neće preduzimati nikakav akt nasilja, nikakvu agresivnu akciju i nikakav napad jedna na drugu, bilo pojedinačno ili zajedno sa drugim silama.

Član 2

U slučaju da jedna od visokih Ugovornih strana postane predmet neprijateljskog napada neke treće sile, druga Ugovorna strana neće ni u kom pogledu pružati pomoć ovoj trećoj sili.

Član 3

Vlade dve visoke Ugovorne strane će u budućnosti održavati stabilan međusobni kontakt u cilju savetovanja radi razmene mišljenja o problemima koji zadiru u njihove zajedničke interese.

Član 4

Ni jedna od dve visoke ugovorne strane neće učestvovati ni u kakvom grupisanju bilo kojih drugih sila, koje bi, direktno ili indirektno, bile uperene protiv druge strane.

Član 5

U slučaju da između visokih Ugovornih strana izbije nesporazum ili sukob oko kakvog problema, obe strane će ove nesporazume ili sukobe rešavati isključivo prijateljskom razmenom mišljenja, ili, ako je to potrebno, obrazovanjem arbitražnih komisija.

Član 6

Ovaj Ugovor je zaključen za period od deset godina, sa klauzulom da ukoliko ga jedna od visokih ugovornih strana ne bude otkazala godinu dana pre njegovog isteka, važnost Ugovora će biti automatski produžena za sledećih pet godina.

Član 7

Ovaj Ugovor će biti ratifikovan u najkraćem mogućem roku. Razmena ratifikacionih instrumenata će biti u Berlinu. Ugovor će stupiti na snagu čim bude potpisan.

Sastavljeno u dva izvornika, na nemačkom i ruskom jeziku. Moskva, 23. avgusta 1939.

Za Vladu Nemačkog Rajha
FON RIBENTROP
Sa punomoćjem Vlade SSSR
V. MOLOTOV

Izvori: *Dokumenti i materijali o Drugom svetskom ratu*, I, str. 155–156.
Dokumenti o suradnji Hitler–Staljin, Zagreb, str. 96–97.

Napomena:

Ovaj tajni sovjetsko-nemački pakt o nenapadanju iz 1939. uključen je u ovu Zbirku ugovora o balkanskim odnosima zato što je iz njega proizlazila saradnja dve države i u vezi sa pitanjem odnosa koji su se direktno ticali Rumunije kao balkanske zemlje (Besarabija, Dobrudža), a posredno su uticali i na druge balkanske odnose. „Ratna opasnost koja se u proleće 1939. ponovo počela nadvijati nad Evropom izbacila je u prvi plan međunarodne politike SSSR koji je do tada... igrao drugorazrednu ulogu“. Nemačka i zapadne sile su nastojale da se približe SSSR-u i uključe ga u svoje planove. Sovjeti su počeli „sticati uverenje da zapadne sile, a Engleska naročito, svesno guraju

Nemačku na Istok“, pa su počeli „ispitivati mogućnosti da od Hitlera dobi-ju bar privremene garancije bezbednosti“ kako bi odložile rat sa Nemačkom. Od njihovih početnih akcija prema zapadnim silama i Nemačkoj, u toku da-lje aktivnosti došlo se do ovog ugovora, jer razgovori sa drugom stranom ni-su dali rezultate. Nemačka diplomatija je grozničavo radila da dođe do ovog ugovora. Ovaj ugovor je imao tajni aneks (protokol) koji je sadržavao tri bit-ne tačke: da Finska, Estonija i Letonija predstavljaju sovjetsku interesnu sfe-ru „u slučaju političko-teritorijalnih promena“, a Litvanija sa gradom Vil-njusom nemačku; da sovjetska interesna sfera u Poljskoj ide istočno od reka Narve i Visle i da će se o poljskoj sudbini naknadno dogovoriti „prijateljskim sporazumom“; „da Nemačka priznaje pravo SSSR na Besarabiju“. Videti: Č. Popov, *Od Versaja do Danciga*, str. 585–595.

SPORAZUM CVETKOVIĆ–MAČEK,
Beograd, 26. avgust 1939.

Smatrajući da je Jugoslavija najbolji jamac nezavisnosti i napretka Srba, Hrvata i Slovenaca, u cilju što pouzdanijeg i potpunijeg očuvanja javnih interesa, predsednik kraljevske vlade Dragiša Cvetković i Predsednik Hrvatske seljačke stranke i Seljačke demokratske koalicije dr Vlatko Maček, prilazeći rešavanju hrvatskog pitanja, posle dužih većanja, složili su se u sledećem:

I. Potrebno je obrazovati zajedničku vladu. Ova vlada će po pristanku merodavnih faktora, a na osnovu člana 116 Ustava, izvršiti obrazovanje banovine Hrvatske, na nju sa države preneti odgovarajuće nadležnosti i doneti političke zakone. Ona će, u saglasnosti sa merodavnim faktorima, pripremiti sve što je potrebno za preuređenje državne zajednice.

II. Savska i Primorska banovina, kao i srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko (Derventa), Gradačac, Travnik i Fojnica, spojiće se u jednu koja će se zvati Banovina Hrvatska.

Definitivni opseg Banovine Hrvatske odrediće se prilikom preuređenja države; pri tome će se voditi računa o ekonomskim geografskim i političkim okolnostima.

Tom prilikom izdvojiće se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, opštine i sela, koja nemaju hrvatsku većinu.

III. U novim jedinicama kao i u državi biće obezbeđena ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca, kao i jednako postupanje u pogledu njihovog učešća u vršenju javne službe. Isto tako biće obezbeđena ravnopravnost usvojenih i priznatih veroispovesti. Ustavom će se zajemčiti jednaka osnovna građanska i politička prava.

IV. Preneće se u nadležnost Banovine Hrvatske poslovi poljoprivrede, trgovine i industrije, šuma i rudnika, građevina, socijalne politike, narodnog zdravlja, fizičkog vaspitanja, pravde, prosvete i unutrašnje uprave;

Svi ostali poslovi ostaju u nadležnosti državne vlasti na celoj državnoj teritoriji.

Isto tako ostaju u nadležnosti državne vlasti i poslovi koji su od osobitog značaja po opšte državne interese, kao što su:

staranje o državnoj bezbednosti, suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenje policijske obaveštajne službe i osiguranje javnog reda i mira; za davanje državljanstva nadležna je Banovina, osim državljanstva izuzetnim putem i oduzimanja državljanstva;

rudarsko zakonodavstvo i državna rudarska preduzeća. Pri davanju rudarskih koncesija koje interesuju narodnu odbranu postupiće Banovina sporazumno sa vojnom upravom. Ako ne bi došlo do sporazuma, odlučuje Ministarski savet;

izgradnja i održavanje državnih saobraćajnih sredstava i ostalih državnih objekata;

poslovi vera;

međunarodni pravni saobraćaj, s tim da se pravna pomoć u vanparničkim stvarima vrši direktno preko sudova; spoljna trgovina, kao i trgovina između banovina i ostalih delova države (jedinstvo carinskog i trgovinskog područja); zakonodavstvo o merama i tegovima, o zaštiti industrijske svojine, o poslovima privatnog osiguranja i osiguravajućim društvima;

menično pravo, čekovno pravo, trgovačko pravo, stečajno pravo, obligaciono pravo, pomorsko pravo, autorsko pravo;

propisivanje kazni za povredu propisa o predmetima iz nadležnosti države;

postavljanje putem zakona opštih načela prosvetne politike, kao i osnovnih načela o lokalnim samoupravama;

opšta načela radničkog prava i osiguranja, kao i opšta načela vodnog prava.

U cilju osiguranja narodne odbrane obezbediće se vojnoj upravi potreban uticaj u oblasti proizvodnje i saobraćaja.

Vlada će pristupiti i prenošenju nadležnosti sa države na Banovinu Hrvatsku odmah posle obrazovanja te Banovine.

Banovini Hrvatskoj, da bi mogla uspješno svršavati poslove svoje nadležnosti, ima se obezbediti potrebna finansijska samostalnost.

Definitivne kompetencije Banovine Hrvatske odrediće se prilikom preuređenja države.

V. Zakonodavnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrše Kralj i Sabor zajednički.

Sabor sastavljaju zastupnici, koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem, sa predstavništvom manjina.

Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrši Kralj preko Bana.

Bana Banovine Hrvatske imenuje i razrešava Kralj.

Ban je odgovoran Kralju i Saboru.

Svaki pismeni čin Kraljevske vlasti u poslovima Banovine Hrvatske premapotpisuje Ban i snosi odgovornost za isti.

Sudsku vlast u Banovini Hrvatskoj vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršavaju u ime Kralja, na osnovu zakona.

Državi se obezbeđuje nadzor nad izvršenjem Ustava i državnih zakona od strane banovinskih vlasti.

Za rešenje sporova nadležnosti između države i Banovine i za ocenu ustavnosti zakona osnovaće se Ustavni sud.

VI. Opseg nadležnosti i položaj Banovine Hrvatske biće zagarantovani i naročitom ustavnom odredbom, koja se neće moći menjati bez pristanka ove Banovine.

VII. Vlada će doneti nove propise o štampi, o udruženjima, zborovima i dogovorima, o izboru narodnih poslanika, kao i o drugim stvarima, u koliko je to potrebno za sprovođenje sporazuma.

Dokument 112

UREDBA O BANOVINI HRVATSKOJ,
26. avgust 1939.

Obrazovanje Banovine Hrvatske

Čl. 1

Savska i Primorska banovina, kao i srezovi Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica spajaju se u jednu banovinu pod imenom Banovina Hrvatska. Sedište Banovine Hrvatske je u Zagrebu.

II. Prenošnje nadležnosti na Banovinu Hrvatsku

Čl. 2

(1) U nadležnost Banovine Hrvatske prenose se poslovi: poljoprivrede, trgovine, industrije, šuma, rudnika, građevina, socijalne politike i narodnog zdravlja, fizičkog vaspitanja, pravde, prosvete i unutrašnje uprave. Banovina Hrvatska ostaje nadležna za sve poslove koji po sada važećim propisima spadaju u nadležnost banovina.

(2) Svi ostali poslovi ostaju u nadležnosti organa državnih vlasti na celoj državnoj teritoriji.

(3) Isto tako ostaju u nadležnosti državnih vlasti i poslovi koji su od osobitog značaja po opšte interese države kao što su:

1. – Staranje o državnoj bezbednosti, suzbijanje antidržavne i razorne propagande, vršenje policijske obaveštajne službe i osiguranja javnog reda i mira;

2. – Državljanstvo; za davanje državljanstva nadležna je Banovina, osim davanja državljanstva izuzetnim putem i oduzimanja državljanstva;

3. – Rudarsko zakonodavstvo i državna rudarska preduzeća. Pri davanju rudarskih koncesija koje interesuju narodnu odbranu, postupaće Banovina sporazumno sa vojnom upravom. Ako ne bi došlo do sporazuma odlučuje Ministarski savet;

4. – Izgradnja i održavanje državnih saobraćajnih sretstava i ostalih državnih objekata;

5. – Poslovi vera;

6. – Međunarodni pravni saobraćaj, s tim da se pravna pomoć u vanparničnim stvarima vrši direktno preko sudova;

7. – Spoljna trgovina kao i trgovina između banovine i ostalih delova Države (jedinstvo carinskog i trgovinskog područja);

8. – Zakonodavstvo o merama i tegovima, o zaštiti industrijske svojine, o poslovima privatnog osiguranja i osiguravajućim društvima;

9. – Menično pravo, čekovno pravo, trgovačko pravo, stečajno pravo, obligaciono pravo, pomorsko pravo, autorsko pravo;

10. – Propisivanje kazni za povredu propisa o predmetima iz nadležnosti Države;

11. – Postavljanje putem zakona osnovnih načela prosvetne politike kao i osnovnih načela o lokalnim samoupravama;

12. – Opšta načela radničkog prava i osiguranja, kao i opšta načela vodnog prava;

(4) U cilju osiguranja narodne odbrane obezbediće se vojnoj upravi potreban uticaj u oblasti proizvodnje i saobraćaja;

(5) Ministarski savet može prenositi i druge poslove sa državnih vlasti i ustanova u nadležnost Banovine Hrvatske.

Čl. 3

(1) Banovini Hrvatskoj, da bi mogla uspešno svršavati poslove svoje nadležnosti, ima se obezbediti potrebna finansijska samostalnost. Ona se sastoji u samostalnom prikupljanju određenih prihoda i izvršenju rashoda predviđenih budžetom banovine.

(2) Koji će izvori, oblici i vrste prihoda pripasti u nadležnost Banovine Hrvatske, odrediće se posebnom Uredbom.

(3) Isto tako posebnim uredbama rešiće se i pitanje pripadnosti i podele državnih fondova, imovine i dugova.

(4) Sa prenosom poslova iz nadležnosti Države u nadležnost banovine preneće se u nadležnost banovine i odgovarajući krediti predviđeni u državnom budžetu za 1939/40. godinu.

(5) Za izvršenje ovako prenetih kredita pripada Banu potpuno naredbodavno pravo.

(6) Ukoliko predviđeni krediti u državnom budžetu za 1939/40. godinu za Banovinu Hrvatsku ne budu dovoljni, odobravaće se naknadni krediti

III. Organizacija vlasti u banovini Hrvatskoj

Čl. 4

(1) Zakonodavnu vlast u stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske vrše Kralj i Sabor zajednički.

(2) Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske vrši Kralj preko Bana.

(3) Sudsku vlast u banovini Hrvatskoj vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršuju u ime Kralja na osnovu zakona.

.....

**APEL „HRVATSKOG NACIONALNOG KOMITETA“ ČANU
ZA POMOĆ I PODRŠKU ITALIJE PRI STVARANJU
„NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE“,
Zagreb, 10. jun 1940.**

Niže potpisani članovi Hrvatskog nacionalnog komiteta za oslobođenje i uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske, u svojstvu delegata hrvatske nacionalne organizacije, obraćaju se vašoj ekscelenciji sledećim Apelom:

Godine 1918, hrvatski narod je nasilno uključen u tzv. državu Jugoslaviju, bez svog pristanka, čak i protiv više puta izražene želje da bude nezavistan i samostalan.

Hrvatska nacija je svesna svoje hiljadugodišnje državne i nacionalne individualnosti jer njena državna nezavisnost potiče još iz VII veka. Ovu svoju nacionalnu individualnost i državnu nezavisnost ona je vekovima čuvala, u više ili manje istaknutoj formi, sve do završetka svetskog rata. Srbija je 1918. godine, uz pomoć zapadnih demokracija, sasvim ugušila svaku nacionalnu i državnu individualnost prisvajanjem naše teritorije i stavljanjem hrvatske nacije pod hegemoniju Beograda.

Od 1918. godine, hrvatski narod se borio svim sredstvima da zbaciti tuđinski jaram. Posle okrutnog nasilja i progona, poznatog celom svetu, koje je sprovodila beogradska vlada protiv hrvatske nacije, beogradski vlastodršci su bili prisiljeni da priznaju Hrvatima izvesnu samostalnost, i to samo pod pritiskom međunarodnih događaja i opasnosti od rata.

Međutim, ova samostalnost je samo formalna jer, posle godinu dana svog života, ona nije održala nijedno obećanje niti je oživotvorila statutarne sporazume. Ova samostalnost, pa ma i formalna, ne-

ma čak ni stalan karakter jer su beogradski vlastodršci uvek spremni da je ukinu čim bi se promenila međunarodna situacija. Zatim, ova prividna samostalnost ne obuhvata čitavu hrvatsku naciju ni celu hrvatsku teritoriju već samo jedan deo. Na kraju, za takvom lažnom samostalnošću ne teži hrvatski narod, koji naprotiv zahteva najpotpunije uspostavljanje svoje nacionalne i državne samostalnosti.

Hrvatski narod neće više da podnosi ovakvo stanje već je odlučio da uspostavi suverenitet nad celom svojom geografskom i etničkom teritorijom.

Hrvatska nacija pripada zapadnoj civilizaciji i za taj napredak duguje vekovnim kulturnim kontaktima, svojoj orijentaciji prema Apeninskom poluostrvu i italijanskoj naciji uz koju vezuje svoju sudbinu, fizički preko Jadranskog mora a duhovno preko zajedničke kulture, civilizacije i vere.

Pre nego što sva ova duhovna i materijalna bogatstva, kojima naša zemlja obiluje, budu potpuno uništena, hrvatska nacija je odlučila da raskine svaku vezu sa Srbijom i da se otcepi od tzv. Jugoslavije, koja ne predstavlja ništa drugo nego jednu veliku Srbiju, stvorenu versajskim diktatom.

Odlučivši tako, hrvatska nacija se obraća svom velikom susedu, fašističkoj Italiji, i moli za pomoć u borbi za svoje oslobođenje.

Stoga se mi potpisani delegati hrvatske nacionalne organizacije svih hrvatskih pokrajina, okupljeni u Nacionalnom komitetu za oslobođenje i uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske, obraćamo Vašoj ekscelenciji i molimo Vas da budete tumač kod Dučea velike i slavne fašističke Italije, na koju apelujemo da nam pomogne i uputi svoju hrabru i nepobedivu vojsku za odbranu svete i pravedne stvari hrvatskog naroda protiv varvarskog tlačenja Srbije i njenih saveznika, kako bi se, pod okriljem Italije, mogla uspostaviti hiljadugodišnja nezavisna hrvatska država, koja je uvek predstavljala i predstavljace zaštitni bedem zapadne kulture i civilizacije na ovoj teritoriji za večitu borbu protiv varvarskog nadiranja sa istoka da bi se ponovo ovde učvrstio pravedan mir i obezbedio civilizovan život ne samo hrvatskoj naciji već i ostalim susednim narodima koji jednako trpe na ovom okraju evropske zemlje od nametnute nepravedne i veštačke političke situacije.

Hrvatska nacija sa najvećim poverenjem očekuje veliki spasilački gest, dostojan stvarno samo velikog Dučea slavne i moćne nacije i fa-

šizma koji je nacijama celog sveta prvi ukazao na novi put ka pravdi i novom životu.

Privrženi našem vođi i spremni da izvršavamo njegova naređenja, dostavljamo Vašoj ekselenciji ovaj Apel i izražavamo Dučeu, Vama i celoj fašističkoj Italiji naše divljenje i zahvalnost.

Izvori: DDI, IX, 4, dok. br. 848.

Aprilski rat 1941, Beograd, 1969, str. 698–700, dok. br. 237.

Napomena:

Ovaj apel je izražavao interese i politiku ustaških snaga Hrvatske i drugih snaga koje su bile za rušenje Jugoslavije. Njega treba povezati sa dokumentom kojim se proglašava „Nezavisna država Hrvatska“ 10. aprila 1941. godine.

**TROJNI PAKT NEMAČKE, ITALIJE I JAPANA,
Berlin, 27. septembar 1940.**

Vlade Nemačke, Italije i Japana smatraju kao pretpostavku za trajni mir da svaka nacija sveta dobija prostor koji joj pripada. One su stoga zaključile da u svojim nastojanjima u veliko-istočno-azijskom prostoru i u evropskim oblastima stoje rame uz rame i međusobno sarađuju, pri čemu je njihov najglavniji cilj da stvore i održe novi poredak stvari, koji je podoban da potpomogne napredak i dobrobit pomenutih naroda. Dalje, želja tri vlade je da prošire ovu saradnju na one nacije u drugim delovima sveta koje su naklonjene da svojim nastojanjima daju sličan pravac kao i one same, kako bi se njihove težnje, upravljanje ka svetskom miru kao krajnjem cilju, mogle zaista da ostvare. U tom cilju su vlade Nemačke, Italije i Japana ugovorile sledeće:

Član 1

Japan priznaje i respektuje vođstvo Nemačke i Italije u stvaranju novog poretka u Evropi.

Član 2

Nemačka i Italija priznaju i poštuju vođstvo Japana pri stvaranju novog poretka u veleazijskom prostoru.

Član 3

Nemačka, Italija i Japan saglasili su se u tome, da sarađuju u svojim nastojanjima na napred navedenim osnovama. One se dalje obavezuju da se međusobno potpomažu svim političkim, ekonomskim

i vojnim sredstvima za slučaj da koja strana ugovornica bude napadnuta od neke druge sile koja u to vreme nije umešana u evropski rat ili u kinesko-japanski sukob.

Član 4

U cilju sprovođenja ovog Pakta obrazovaće se odmah zajedničke tehničke komisije, čije će članove odrediti vlade Nemačke, Italije i Japana.

Član 5

Nemačka, Italija i Japan izjavljuju da prednje odredbe ni na koji način ne diraju u politički status koji postoji u ovom trenutku između svake od strane ugovornica i Sovjetske Rusije.

Član 6

Ovaj Pakt stupiće na snagu odmah po potpisivanju i ostaće u važnosti deset godina, računajući od dana njegovog stupanja na snagu.

Pre isteka ovog roka će visoke strane ugovornice pristupiti pregovorima za njegovo produženje u slučaju da jedna od njih to zatraži.

U vezi s prednjim, potpisnici, koje su njihove vlade pravovaljano ovlastile, potpisali su ovaj Pakt i na njega stavili svoje pečate.

Sastavljeno u tri originala u Berlinu 27. septembra 1940. – u XVIII godini fašističke ere – što odgovara 27. danu 9. meseca 15. godine ere Syowe.

Joachim von Ribbentrop
Ciano
Kurusu

Izvori: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji, Historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Zagreb, 1968, str. 346–347.
Recueil des traités SDN, v. CCIV, p. 283–287.
Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 8–9.

Napomena:

Sporazum agresivne prirode tri fašističke sile (Nemačke, Italije i Japana) bio je usmeren na intenzivne ratne pripreme u cilju stvaranja tzv. novog po-

retka usmerenog na promenu odnosa snaga, pre svega u Evropi, ali i u Aziji, sa namerama za promene granica. Njemu su pristupile i Mađarska (20. novembar 1940), Rumunija (23. novembar 1940), Slovačka (24. novembar 1940), Bugarska (1. mart 1941) i Jugoslavija (25. mart 1941), zbog čega je 27. marta došlo do državnog udara i zahteva za poništenje akta o pristupanju Trojnom paktu, što nova vlada nije uradila, ali je Hitleru to bilo dovoljno da se definitivno opredeli protiv Jugoslavije.

**UGOVOR O PRIJATELJSTVU IZMEĐU
JUGOSLAVIJE I MAĐARSKE,
Beograd, 12. decembar 1940.**

Uzimajući u obzir odnose dobrog susedstva, iskrenog poštovanja i uzajamnog poverenja koji na opšte zadovoljstvo postoje između njihovih naroda;

Želeći da daju njihovim odnosima čvrstu i trajnu osnovu;

Ubeđeni da će konsolidovanje i učvršćivanje međusobnih veza na političkom, privrednom i kulturnom polju poslužiti interesima dveju susednih zemalja kao i miru i blagostanju Podunavlja;

Odlučili su da zaključe Ugovor o prijateljstvu i odredili su u tu svrhu kao svoje odnosne punomoćnike, i to:

U ime Njegovog Veličanstva Kralja Jugoslavije, Kraljevski Namesnici:

Njegovu Ekselenciju Gospodina Aleksandra Cincar-Markovića, ministra inostranih poslova Kraljevine Jugoslavije;

Njegovu Presvetlo Visočanstvo Regent Kraljevine Mađarske:

Njegovu Ekselenciju Grofa Ištvana Čakija, Kraljevskog Mađarskog Tajnog Savetnika, ministra inostranih poslova Kraljevine Mađarske;

Koji su se, pošto su razmenjali svoja punomoćstva, nađena u dobroj i propisnoj formi, sporazumeli o sledećem:

Član 1

Postojaće stalan mir i večno prijateljstvo između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Mađarske.

Član 2

Visoke strane Ugovornice saglasne su da se dogovaraju o svim pitanjima koja bi, po njihovom mišljenju, mogla doticati njihove međusobne odnose.

Član 3

Ovaj Ugovor biće ratifikovan i instrumenti ratifikacije biće razmenjeni u Budimpešti što je moguće pre.

Ugovor će stupiti na snagu na dan razmene instrumenata ratifikacije.

U potvrdu čega su napred određeni punomoćnici potpisali ovaj Ugovor, stavljajući na njega svoje pečate.

Rađeno u Beogradu, u dva originalna primerka, 12. decembra hiljadu devet stotina četrdesete godine.

Izvor: *Službene novine*, 1941, br. 47.

Napomena:

Nemačka je pred svetski rat imala izgrađenu koncepciju svoje političke i ekonomske hegemonije u Podunavlju i na Balkanu. Ona se ispoljavala kroz stav o „velikom privrednom prostoru“ Rajha. U tom cilju ona je tokom 1940. godine bila aktivna u podršci jugoslovensko-mađarskom približavanju, koristeći i uticaj u Rumuniji i Bugarskoj. Mađarskoj je već nuđen Erdelj (Transilvanija). Posle potpisivanja Trojnog pakta Mađarska je odbijena u zahtevu da mu pristupi. Želeći da SSSR usmeri prema Aziji, i odstrani njegove apetite prema Bugarskoj i Jugoslaviji, Hitler je od mađarskog ministra Telekija, koji je bio pobornik prijateljstva sa Jugoslavijom, tražio zaključenje ovog pakta, uz isticanje da on nije uperen protiv Rumunije. Tako je došlo do ovog pakta i do razvoja mađarske politike koja je dovela do njenog napada na Jugoslaviju iako Teleki to nije želeo, što je potvrdio samoubistvom kao izrazom neslaganja protiv napada na Jugoslaviju. Njegovo samoubistvo je bilo akt samokažnjavanja za krivicu koju je osećao, jer je Hitler već odmah posle 27. marta 1941. doneo odluku o razbijanju Jugoslavije.

BEČKI PROTOKOL
od 25. marta 1941.

Nakon višekratnih savjetovanja u dvoru i zaključka vlade Cvetković–Maček od 24. marta 1941. da se prihvati Trojni pakt, otputovali su (24. navečer) u Beč predsjednik vlade D. Cvetković i ministar vanjskih poslova Cincar-Marković i sutradan (25. marta 1941) potpisali ovaj ugovor:

PROTOKOL

koji su potpisali njemački ministar vanjskih poslova von Ribbentrop, talijanski ministar vanjskih poslova grof Ciano i japanski poslanik Oshima s jedne strane, kao i jugoslavenski ministar predsjednik Cvetković i jugoslavenski ministar vanjskih poslova Cincar-Marković s druge strane, o pristupu Jugoslavije PAKTU TRIJU SILA od 27. septembra 1940. između Njemačke, Italije i Japana, doslovno glasi ovako:

„Vlade Njemačke, Italije i Japana s jedne strane, te vlada Jugoslavije s druge strane utvrđuju po svojim potpisnim opunomoćenicima ovo:

Član 1. – Jugoslavija pristupa Paktu između Njemačke, Italije i Japana, koji je potpisan u Berlinu 27. septembra 1940;

Član 2. – Ukoliko u članu 4 Trojnog pakta predviđene zajedničke tehničke komisije obrađuju pitanja, koja se tiču interesa Jugoslavije, to će savjetovanjima komisija biti pozivan i predstavnik Jugoslavije.

Član 3. – Doslovni tekst Trojnog pakta priključen je ovom protokolu kao prilog.

Ovaj Protokol je sastavljen na njemačkom, talijanskom, japanskom i jugoslavenskom jeziku, pri čemu svaki tekst važi kao izvornik. Stupa na snagu danom potpisa...”

(Dokument objavljen u zborniku *Der Feldzug auf dem Balkan*, izdanje AOK, Berlin 1941, str. 15; autorova knjiga *Dvadeset sedmi mart*, str. 204).

Kraljevina Jugoslavija je prihvatom Trojnog pakta ušla u sklop osovinskih država i prema tome se potčinila rukovodstvu (faktično i dominaciji) vlade Trećeg Rajha i fašističke Italije. Samim tim ona se odrekla svoga punog suvereniteta jer je svoju vanjsku (ali i unutrašnju) politiku podredila političkim interesima sila Osovine. Taj fatalan korak nije opravdavalo nikakvo obećanje od strane vlade Rajha i fašističke Italije da neće uvući Kraljevinu Jugoslaviju u rat na strani potpisnica Trojnog pakta. Hitler dotada nije održao nijedno svoje obećanje drugim državama, pa je sasvim vjerovatno da to ne bi održao ni u pogledu Jugoslavije.

POSEBNE NOTE UZ PROTOKOL

Prilikom potpisa ugovora o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, vlade Trećeg Rajha i fašističke Italije uručile su jugoslavenskom predsjedniku vlade i tri posebne note kojima su izražene spomenute njemačko-talijanske „garancije“. Prema izričitom zahtjevu vlada Njemačke i Italije ostala je u tajnosti njemačko-talijanska nota s izjavom da Kraljevina Jugoslavija neće biti uvučena u rat na strani Osovine, dok su za obnarodovanje ostavljene note kojima njemačka i talijanska vlada daju svoje jamstvo za teritorijalni integritet i sigurnost Jugoslavije. O tome je u jugoslavenskoj dnevnoj štampi objavljeno ovo

SLUŽBENO SAOPĆENJE VLADE O POTPISU TROJNOG PAKTA

„Beč, 26. ožujka. Na note što ih je povodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu uputio ministar vanjskih poslova von Ribbentrop predsjednik vlade g. Cvetković odgovorio je ovim notama:

Beč, 26. ožujka 1941. – Njegovoj Ekselenciji g. Joachimu von Ribbentropu, ministru vanjskih poslova Reicha.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila vi ste izvoljeli uputiti mi notu ove sadržine:

U ime i po nalogu njemačke vlade imam čast saopćiti Vašoj Ekselenciji slijedeće: Povodom pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, koje je danas učinjeno, njemačka vlada potvrđuje svoju odluku, da će uvijek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije.

U ime i po nalogu kraljevske jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave koju je kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti g. ministre uvjerenje o mome dubokom poštovanju. Dragiša Cvetković s. r.

Beč, 25. ožujka 1941. – Njegovoj Ekselenciji g. Joachimu von Ribbentropu ministru vanjskih poslova Reicha.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila vi ste izvoljeli uputiti mi notu ovog sadržaja:

‘Pozivom na razgovore, koji su bili vođeni prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila imam čast da Vašoj Ekselenciji u ime vlade Reicha ovim potvrdim sporazum između vlada sila osovine i Kr. jugoslavenske vlade o tome, da vlada osovine za vrijeme rata neće upućivati Jugoslaviji zahtjev da dozvoli prolaz ili prevoz četa preko jugoslavenske državne teritorije.’

U ime i po nalogu Kr. jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave, koju je Kr. vlada uzela na znanje. Izvolite primiti g. ministre uvjerenje o mome dubokom poštovanju. Dragiša Cvetković s. r.

Istim povodom predsjednik ministarskog vijeća Dragiša Cvetković uputio je slijedeće note ministru vanjskih poslova Kraljevine Italije.

Beč, 25. ožujka 1941. – Njegovoj Ekselenciji grofu Galeazzu Ciani, ministru vanjskih poslova kraljevine Italije.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, vi ste izvoljeli uputiti mi notu ovog sadržaja: 'U ime i po nalogu kraljevske talijanske vlade imam čast saopćiti Vašoj Ekselenciji slijedeće: Povodom pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, koje je danas učinjeno, Kr. talijanska vlada potvrđuje svoju odluku da će uvijek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije'.

U ime i po nalogu Kraljevske jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave, koju je Kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti, gospodine ministre uvjerenje o mom dubokom poštovanju. – Dragiša Cvetković s. r.

Beč, 25. ožujka 1941. – Njegovoj Ekselenciji grofu Galeazzu Cianu, ministru vanjskih poslova kraljevine Italije.

Vaša Ekselencijo.

S pozivom na razgovore, koji su bili vođeni povodom današnjeg pristupanja Jugoslavije paktu triju sila, imam čast da Vašoj Ekselenciji u ime kraljevske talijanske vlade ovim potvrdim sporazum između vlada sila Osovine i Kraljevske jugoslavenske vlade o tome, da vlade sila Osovine za vrijeme rata neće upućivati Jugoslaviji zahtjev, da dozvoli prolaz ili prevoz četa preko jugoslavenskog teritorija.

U ime i po nalogu Kraljevske jugoslavenske vlade, čast mi je potvrditi primitak ove izjave, koju je Kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti, gospodine ministre uvjerenje o mom dubokom poštovanju. – Dragiša Cvetković s. r.

(AA)“

(*Obzor* od 26. III 1941, br. 72, str. 3)

Treća nota, koja je imala ostati u tajnosti (zbog ostalih satelitskih zemalja koje su potpisale sličan ugovor o prihvatu Trojnog pakta), glasila je ovako:

„... S obzirom na razgovore, koji su danas vođeni povodom pristupanja Jugoslavije Paktu triju sila, čast mi je Vašoj Ekselenciji u ime vlade Rajha potvrditi, da je između vlada sila Osovine i Kraljevine Jugoslavije sklopljen sporazum:

Italija i Njemačka jamče jugoslavenskoj vladi da s obzirom na vojnu situaciju neće s njihove strane postavljati nikakav zahtjev za vojnu pomoć.

Ukoliko bi jugoslavenska vlada u nekom času smatrala kako je u njenom interesu da učestvuje u vojnim operacijama sila Trojnog pakta, bit će slobodno jugoslavenskoj vladi, da ona odluči o potrebi takvog vojnog sporazuma, s odnosnim silama.

Međutim, molim Vas, da ovo saopćenje zadržite u strogoj tajnosti, a objaviti ga (možete) samo s pristankom vlada Osovine“.

(Objavljeno u zborniku *Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland*, Deutscher Verlag, Berlin 1941, str. 119; *Documents on German Foreign Policy*, Series D, Volume X, str. 312, dok. br. 178.)

Još je jedno pitanje bilo raspravljeno u vezi s potpisom ovog protokola od 25. marta 1941. Radilo se, naime, o njemačko-talijanskom obećanju da će ustupiti Solun, kako se vidi iz

NOTE NJEMAČKE VLADE JUGOSLAVENSKOJ KRALJEVSKOJ VLADI

koja glasi:

„Ministar vanjskih poslova Rajha jugoslavenskom ministru predsjedniku.

Beč, 25. marta 1941.

Dragi gospodine ministre predsjedniče,

Pozivom na razgovore, koji su danas vođeni povodom pristupa Jugoslavije Trojnom paktu, čast mi je da ovim potvrdim Vašoj Ekseklenciji u ime vlade Rajha, sporazum između vlada sila Osovine i Kraljevske jugoslavenske vlade o slijedećemu:

Prilikom novog utvrđivanja granica na Balkanu uzet će se u obzir interesi Jugoslavije za teritorijalnom vezom sa Egejskim morem proširenjem njezinog suvereniteta na grad i luku Solun.

S molbom da ubuduće ovo saopćenje zadržite u strogoj tajnosti, te da se ono (može) publicirati samo u dogovoru sa vladama sila Osovine, koristim ovu priliku, gospodine ministre predsjedniče, da Vam izrazim moje najdublje poštovanje – Ribbentrop“.

Notu istog sadržaja uputio je (u Beču 26. marta 1941) predsjedniku vlade D. Cvetkoviću i G. Ciano, ministar vanjskih poslova Italije (*I documenti diplomatici italiani*, dok. pod oznakom „N-1-I-1348 povjerljivo“; nju spominje i zbornik pod naslovom *Documents on German Foreign Policy*, Series D, Vol. XII, str. 354). Utanačenje ustupanja Soluna Kraljevini Jugoslaviji zapisao je i Hitlerov tumač poslanik P. Schmidt u svojim zabilješkama o tim pregovorima (u Beču 25. marta).

Tako je potpisom ovog protokola u bečkom dvorcu „Belvedere“ završen pristup Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu, što je ujedno značio i uvod u novi period historije ove zemlje.

Dokument 117

**PROTOKOL O PRISTUPANJU KRALJEVINE
JUGOSLAVIJE TROJNOM PAKTU,
Beč, 25. mart 1941.**

Vlade Nemačke, Italije i Japana s jedne strane
i
vlada Jugoslavije s druge strane utvrđuju preko svojih dole potpisanih punomoćnika sledeće:

Član 1

Jugoslavija pristupa Trojnom paktu, potpisanom 27. septembra 1940. u Berlinu između Italije, Japana i Nemačke.

Član 2

Kada zajedničke tehničke komisije, predviđene u članu 4 Trojnog pakta, budu raspravljale pitanja koja dotiču interese Jugoslavije, biće isto tako pozvani i predstavnici Jugoslavije da učestvuju u savetovanjima komisije.

Član 3

Tekst Trojnog pakta priložen je ovom Protokolu.

Ovaj Protokol sastavljen je na jugoslovenskom, italijanskom, japanskom i na nemačkom jeziku, pri čemu se svaki tekst smatra kao original. Protokol stupa na snagu na dan potpisivanja.

Potvrđujući gornje, potpisnici nadležno opunomoćeni od svojih vlada, potpisali su ovaj Protokol i overili ga svojim pečatima.

Sastavljeno u četiri primerka u gradu Beču 25. marta 1941. godine, u XIX godini fašističke ere i datuma koji odgovara 25. danu trećeg meseca XVI ere Ciove.

Ciano
Joachim von Ribbentrop
Hiroshi Oshima ad referendum
Dragiša Cvetković
Al. Cincar-Marković

Izvori: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 346–347.
Martens, *NRG*, 3-ème série, t. XXXIX, p. 358.
Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 7–13.

Napomena:

Trojni pakt je potpisan 27. septembra 1940. godine. Knez Pavle je odbijao nemačke ponude za pristupanje, jer je bio pod britanskim uticajem, ali je odbacio i ponude Londona da otpočne rat protiv sila Osovine. Na kraju se pod pritiscima odlučio na pristupanje, koje je odobrio i Krunski savet, pa su Cvetković i Cincar-Marković potpisali ovaj protokol o pristupanju Trojnom paktu. Jugoslovenskoj vladi su tim povodom poslate tri note u kojima se obećava da vlade sila Osovine; (a) neće za vreme rata upućivati poziv Jugoslaviji o dozvoli prolaza ili prevoza trupa preko njene teritorije, (b) neće tražiti vojnu pomoć, i (c) da će voditi računa o interesu Jugoslavije za teritorijalnom vezom s Egejskim morem. Pristup Trojnom paktu je izazvao nezadovoljstvo srpskog naroda, koje je dovelo do puča probritanskih (jugoslovenskih) oficira, koji su doveli generala D. Simovića za predsednika vlade, a puč je „ratifikovan“ masovnim demonstracijama naroda u Beogradu 27. marta 1941. godine, posle kojih je Hitler doneo ratni plan protiv Jugoslavije.

„I Nemačka i Britanija odmeravale su snagu svog uticaja na političke vrhove Jugoslavije na pitanju Pakta, odnosno odbacivanja nemačkih ultimativnih ponuda. Italijanskim napadom na Grčku i prispećem britanskog ekspedicionog korpusa u Solunski zaliv, na drugoj strani pristupanjem Rumunije, Mađarske i Bugarske Trojnom paktu, koje je bilo praćeno ulaskom nemačke vojske u Bugarsku marta 1941, približio se kraj jugoslovenske neutralnosti i u formalnom smislu, jer su se glavne zaraćene sile sada sukobljavale preko Jugoslavije“ (B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 173).

**NEMAČKO I ITALIJANSKO OBEĆANJE USTUPANJA
SOLUNA JUGOSLAVIJI DATO PRILIKOM NJENOG
POTPISIVANJA PROTOKOLA O PRISTUPANJU
TROJNOM PAKTU,
Beč, 25. mart 1941.**

Nemačka nota jugoslovenskoj Vladi:

Ministar spoljnih poslova Rajha jugoslovenskom ministru predsedniku.

Beč, 25. mart 1941.

Dragi gospodine ministre predsedniče,

U vezi s razgovorima, koji su danas vođeni povodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, čast mi je da ovim potvrdim Vašoj Ekseklenciji u ime vlade Rajha, sporazum između vlada sila Osovine i Kraljevske jugoslovenske vlade o sledećem:

Prilikom novog utvrđivanja granica na Balkanu uzeće se u obzir interesi Jugoslavije za teritorijalnom vezom sa Egejskim morem proširenjem njenog suvereniteta na grad i luku Solun.

S molbom da ubuduće ovo saopštenje zadržite u strogoj tajnosti i da se ono (može) objaviti samo po sporazumu sa vladama sila Osovine, koristim ovu priliku, gospodine ministre predsedniče, da Vam izrazim moje najdublje poštovanje. – Ribentrop.

Izvori: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 350.
Dokumenti o SP SFRJ 1941–1945, I, str. 11.

Napomena:

Notu istog sadržaja uputio je (u Beču 25. marta 1941) i G. Čano, ministar spoljnih poslova Italije predsedniku vlade D. Cvetkoviću (*I documenti di-*

plomatici italiani, dok. pod oznakom „N-1-1-1348 povjerljivo“; nju pominje i Zbornik pod naslovom *Documents on German Foreign Policy*, Series D, Vol. XII, str. 354). Utvrđivanje dogovora o ustupanju Soluna Kraljevini Jugoslaviji zapisao je i Hitlerov tumač poslanik P. Šmit u svojim zabeleškama o tim pregovorima (u Beču 25. marta).

**SLUŽBENO SAOPŠTENJE JUGOSLOVENSKE VLADE
O POTPISU TROJNOG PAKTA I NOTE UPUĆENE
MINISTRIMA NEMAČKE I ITALIJE,
Beč, 25. mart 1941.**

(A)

Beč, 25. marta 1941. – Njegovoj Ekselenciji g. Joachimu von Ribbentropu, ministru spoljnih poslova Rajha.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupa Jugoslavije Trojnom paktu vi ste izvoleli da mi uputite notu sledeće sadržine:

„U ime i po nalogu nemačke Vlade imam čast saopštiti Vašoj ekselenciji sledeće: Povodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, koje je danas učinjeno, nemačka Vlada potvrđuje svoju odluku, da će uvek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije“.

U ime i po nalogu kraljevske jugoslovenske Vlade, čast mi je da potvrdim prijem ove izjave koju je kraljevska Vlada uzela na znanje. Izvolite primiti g. ministre uverenje o mom dubokom poštovanju.

Dragiša Cvetković s.r.

(B)

Beč, 25. marta 1941. – Njegovoj Ekselenciji g. Joachimu von Ribbentropu ministru spoljnih poslova Rajha.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupa Jugoslavije Trojnom paktu vi ste izvoleli da mi uputite notu sledećeg sadržaja:

„Pozivom na razgovore, koji su bili vođeni prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu imam čast da Vašoj ekselenciji u ime vlade Rajha ovim potvrdim sporazum između vlada sila Osovine i kr. jugoslovenske Vlade o tome, da vlade Osovine za vreme rata neće upućivati Jugoslaviji zahtev da dozvoli prolaz ili prevoz četa preko jugoslovenske državne teritorije“.

U ime i po nalogu kr. jugoslovenske Vlade, čast mi je da potvrdim prijem ove izjave, koju je kr. Vlada uzela na znanje. Izvolite primiti g. ministre uverenje o mom dubokom poštovanju.

Dragiša Cvetković s.r.

(C)

Beč, 25. marta 1941. – Njegovoj Ekselenciji grofu Galeazzu Cianu, ministru spoljnih poslova kraljevine Italije.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, vi ste izvolili da mi uputite notu sledećeg sadržaja:

„U ime i po nalogu kraljevske italijanske Vlade imam čast saopštiti Vašoj ekselenciji sledeće: Povodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, koje je danas učinjeno kr. italijanska Vlada potvrđuje svoju odluku da će uvek poštovati suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije“.

U ime i po nalogu Kraljevske jugoslovenske vlade, čast mi je da potvrdim prijem ove izjave, koju je Kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti, gospodine ministre uverenje o mom dubokom poštovanju.

Dragiša Cvetković s.r.

(D)

Beč, 25. marta 1941.

Njegovoj Ekselenciji grofu Galeazzu Cianu, ministru spoljnih poslova kraljevine Italije.

Vaša Ekselencijo.

Prilikom današnjeg pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu vi ste izvolili da mi uputite notu sledećeg sadržaja:

„U vezi s razgovorima koji su bili vođeni povodom današnjeg pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu, imam čast da Vašoj ekselenciji u ime kraljevske italijanske Vlade ovim potvrdim sporazum između vlada sila Osovine i Kraljevske jugoslovenske vlade o tome, da vlade sila Osovine za vreme rata neće upućivati Jugoslaviji zahtev, da dozvoli prolaz ili prevoz četa preko jugoslovenske teritorije“.

U ime i po nalogu Kraljevske jugoslovenske vlade, čast mi je da potvrdim prijem ove izjave, koju je Kraljevska vlada uzela na znanje. Izvolite primiti gospodine ministre uverenje o mom dubokom poštovanju.

Dragiša Cvetković s.r.

Izvori: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 350–351.
Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 9–11.

Napomena:

Videti napomene uz dokument 118.

NEMAČKI RATNI PLAN PROTIV JUGOSLAVIJE, 27. mart 1941.

Zapisnik⁴⁴ konferencije održane u Operativnom štabu Vermahta o situaciji u Jugoslaviji, Berlin, 27. marta 1941.

Prisutni: Firer, rajhsmaršal, načelnik Vrhovne komande Vermah-
ta, načelnik Operativnog štaba Vermahta, general-potpukovnik Bo-
denschatz, pukovnik Schmundt, komandant von Puttkamer, potpu-
kovnik Scherff, major von Below, major Christian.

Kasnije su pozvani i: glavnokomandujući kopnene vojske, načel-
nik Generalštaba kopnene vojske, pukovnik Heusinger, potpukov-
nik Sieverth, ministar inostranih poslova Rajha, ministar Hewel,
general-major von Waldau, pukovnik Schmidt, general-major von
Rintelen.

Firer izlaže situaciju u Jugoslaviji posle državnog udara. Kaže da
je Jugoslavija bila nepouzdan činilac u pogledu predstojeće akcije Ma-
rita⁴⁵ i još više u pogledu kasnije operacije Barbarossa.⁴⁶ Srbi i Slo-
venci nikad nisu bili pronemački. Ni jedna vlada se nije čvrsto drža-
la u sedlu zbog nacionalnog pitanja i oficirske kamarile, koja je uvek
sklona državnom udaru. U poslednje vreme zemlja je imala samo
jednu snažnu ličnost, naime Stojadinovića, koga je namesnik knez
Pavle na sopstvenu štetu odbacio.

Trenutak da se sagleda stvarna situacija u toj zemlji i njen stav
prema nama veoma je povoljan za nas iz političkih, kao i vojnih raz-
loga. Da je obaranje vlade izvršeno u toku akcije Barbarossa, posle-
dice bi po nas bile mnogo ozbiljnije.

⁴⁴ Prevod sa engleskog.

⁴⁵ Marita plan – šifra za nemački operacijski plan za napad na Grčku.

⁴⁶ Barbarosa plan – šifra za nemački ratni plan za napad na SSSR.

Firer je čvrsto rešen da, ne čekajući eventualne izjave nove vlade o lojalnosti, preduzme sve pripreme da se Jugoslavija uništi i vojno i kao država. Neće se preduzimati nikakva ispitivanja o spoljnoj politici, niti će se uručivati ultimatum. Uveravanja jugoslovenske Vlade, kojoj se ionako ubuduće ne može verovati, primiće se k znanju. Napad će početi čim odgovarajuća sredstva i trupe budu spremni.

Važno je da akcija započne najbrže što može. Pokušaćemo da pridobijemo susedne zemlje da učestvuju na odgovarajući način. Stvarna vojna podrška protiv Jugoslavije biće zatražena od Italije, Mađarske i, u izvesnom pogledu, i od Bugarske. Glavni zadatak Rumunije sastojaće se u zaštiti protiv Rusije. Mađarski i bugarski poslanik već su obavešteni. Tokom današnjeg dana biće upućena poruka i Duceu.

Politički je naročito važno da se udar protiv Jugoslavije izvrši s neumoljivom žestinom i da se vojno uništenje sprovede munjevitom operacijom. Turska će time, po svojoj prilici, biti dovoljno zastrašena i to će imati povoljan uticaj na predstojeću kampanju protiv Grčke. Može se očekivati da će Hrvati preći na našu stranu kada napadnemo. Njima će se zajamčiti politički tretman (kasnije autonomija), u skladu s tim. Rat protiv Jugoslavije bi morao biti veoma popularan u Italiji, Mađarskoj i Bugarskoj, budući da će se tim državama obećati teritorijalna proširenja – jadranska obala Italiji, Banat Mađarskoj i Makedonija Bugarskoj.

Ovaj plan pretpostavlja da ubrzamo rokove svih priprema i upotrebimo tako jake snage da do jugoslovenskog sloma dođe u što kraćem vremenu.

U vezi s tim, početak operacije Barbarossa moraće da se odloži za četiri nedelje.

Vojne operacije biće izvršene na sledeći način:

1. Početak operacije Marita što je moguće ranije s ograničenim ciljem osvajanja grčke Trakije i solunske kotline, kao i zaposedanja planinskih vrhova Edese; da bi se to postiglo, napad će biti izvršen preko jugoslovenske teritorije.

2. Nadiranje iz oblasti južno od Sofije u pravcu Skoplja da bi se olakšalo boku italijanskog fronta u Albaniji.

3. Nadiranje s jačim snagama iz područja Sofije u pravcu Niša, a zatim Beograda.

4. Uz sadejstvo jačih nemačkih snaga koje će iz područja oko Graca i Celovca nastupati u jugoistočnom pravcu sa ciljem uništenja jugoslovenske vojske.

U vezi s tačkama 2) i 3), biće takođe upotrebljene snage zaštitne grupe stavljene u stanje pripravnosti protiv Turske, prekobrojne jedinice s južnog fronta i vojne rezerve. Zaštitu prema istoku obezbeđivaće, s jedne strane, bugarske snage, pojačane jednom oklopnom divizijom koja će biti povučena iz Rumunije i, s druge strane, rumunske snage, u čijem će sastavu ostati samo jedna oklopna divizija.

U vezi sa tačkom 4), snage mogu da budu uzete iz ešalona prikljenog za Barbarossu (s tim u vezi brzina je najvažnija). Ove snage moraju biti dovoljno jake.

Osnovni zadatak za Italijane je da za sada prekinu ofanzivne operacije protiv Grčke, da obezbede odgovarajuću zaštitu prema jugoslovenskoj granici i da dejstvuju s armijom Poa iz pravca Istre, u cilju zaštite nemačkog desnog krila.

5. Osnovni zadatak Luftvafea je da najranije što može započne s uništavanjem aerodromskih postrojenja jugoslovenskog vazduhoplovstva i napadima u talasima razori prestonicu, Beograd, i da istovremeno podrži napredovanje vojske.

Za postizanje tog cilja moguće je koristiti mađarske aerodrome. Glavnom komandujući kopnene vojske.

Firerov operacioni plan poklapa se s njegovim sopstvenim razmišljanjima. Datum 1. april može da bude označen za početak Marite u zavisnosti od vremena. Pokret ostalih jurišnih grupa moguć je između 3. i 10. aprila, u zavisnosti od koncentracije.

Na pitanje da li će južne jurišne grupe, ako budu brzo napredovale, imati slobodu akcije u daljem sprovođenju operacije Marita, Firer odgovara u načelu potvrdno; on, međutim, zahteva da se ne dozvoli da se operacije ispuste iz ruke, nego, naprotiv, da budu vođene čvrstom rukom.

Glavnom komandujući kopnene vojske će podneti planove pre tri časa ujutru.

Glavnom komandujući Luftvafea obaveštava da bi vazdušni napadi VIII vazduhoplovnog korpusa iz Bugarske mogli da započnu odmah, ali da će Luftvafeu biti potrebno dva-tri dana za veću koncentraciju vazduhoplovnih snaga. Namera je da se u područje Beča, Graca i Mađarske prikupe prilično jake jedinice lovaca i bombardera za obruša-

vanje. Ako je potrebno, prikupiti jedinice X vazduhoplovnog korpusa u baze za uzletanje u južnoj Italiji.

Treba se pobrinuti da se pojača protivavionska odbrana Beča, Koroške i Štajerske.

Firer naređuje da sve pripreme započnu odmah. Očekuje planove raznih odeljenja Vermahta tokom večeri 27. marta. General von Rintelen⁴⁷ ima naređenje da u toku noći od 27. marta odnese poruku i usmena uputstva od Firera.

Ch(ristian)

Izvori: *Documents on German Foreign Policy, 1918–1945, Series D (1937–1945), Vol. XII, The War Years, Department of State, Washington, 1962, pp. 372–375.*

Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 413–415.

Napomena:

Ovaj zapisnik (plan) pokazuje da su prethodna nemačka obećanja bila samo taktika „uspavljivanja“ budućih žrtava njene agresivne politike u koncepcijama izgradnje svog „novog poretka“, što se potvrdilo njenim kasnijim nastupima protiv Jugoslavije.

⁴⁷ Fon Rintelen je pozvan na ovu konferenciju da bi se upoznao sa zadacima koji se daju Italiji i predstojećim operacijama protiv Jugoslavije. On je dobio pismene instrukcije u ranim jutarnjim časovima i otputovao avionom u Rim 28. marta 1941. ujutro.

Dokument 121

**DIREKTIVA VOĐE NEMAČKOG RAJHA
ADOLFA HITLERA POTČINJENIM KOMANDAMA
ZA SARADNJU SA SVOJIM SAVEZNICIMA
U RATU PROTIV JUGOSLAVIJE,
Berlin, 3. april 1941.**

Firer i vrhovni komandant Vermahta
OKW/WFSt/Odelj. L, br. 44395/41, str. pov.

F.H. Qu, 3.4.1941.

Strogo poverljivo

Predmet za načelnika!

16 primeraka

12 primeraka

Samo po oficiru!

Direktiva br. 26

Saradnja sa saveznicima na Balkanu.

1. Vojni zadaci koji su, u vojnom pohodu protiv Jugoslavije, namenjeni jugoistočnim evropskim državama, proizlaze iz postavljениh političkih ciljeva.

Mađarska, kojoj treba da pripadne Banat, prvenstveno će okupirati ovu oblast, ali se izjasnila da je spremna da pored toga sudeluje i u dejstvima u uništenju neprijatelja.

Bugarska, treba da dobije natrag Makedoniju, i zbog toga je uglavnom zainteresovana za napad u tom pravcu, ali bez naročitog pritiska sa nemačke strane. Osim toga, Bugari će biti pojačani jednom nemačkom oklopnom združenom jedinicom radi zaštite pozadine prema Turskoj. U tu svrhu Bugarska će dovući 3 divizije koje se nalaze na grčkoj granici.

Rumunija treba svoje zadatke da ograniči na osiguranje granice prema Jugoslaviji i Rusiji, kako u svom tako i u nemačkom interesu. Šef nemačke vojne misije treba da deluje u pravcu da se poveća odbrambena gotovost Rumunije prema Rusiji i da se, po mogućnosti, rumunske snage iz okoline Temišvara (jedna pešadijska divizija i konjička brigada) pomere dalje prema istoku, kako se ne bi ometala veza između 2. mađarske armije i nemačkog 41. armijskog korpusa. U najmanju ruku mora se neometano odvijati obostrani saobraćaj mađarskih i nemačkih komandi za vezu preko rumunsko-mađarske granice.

2. Za vojnu saradnju i organizaciju komandovanja u predstojećim operacijama važe sledeće smernice:

Jedinstveno rukovođenje ovim vojnim pohodom zadržavamo lično za sebe ukoliko se u okviru celokupne operacije radi o postavljanju operativnog cilja italijanskim i mađarskim oružanim snagama. Ovo se mora odvijati u takvoj formi, koja bi vodila računa o osetljivosti saveznika i pružila mogućnost vođama Italije i Mađarske da se pred svojim narodom i armijom pojavljuju kao suverene vojne vođe.

Ja ću stoga vojne zahteve za jedinstvo operacija, koje će mi uputiti Komandant kopnene vojske i Komandant ratnog vazduhoplovstva preneti kao predloge i želje, u formi ličnih pisama, Dučeu i regentu Hortiju.

Bugarsko državno i vojno rukovodstvo će, naprotiv, isti postupak prihvatiti preko komandanta 12. armije.

Ako pojedine bugarske divizije budu učestvovalе u operacijama protiv Jugoslavije, onda se one moraju potčiniti lokalnim nemačkim komandnim ustanovama.

3. U Mađarskoj treba formirati ustanovu „Nemački general pri Vrhovnoj komandi mađarskih oružanih snaga“ čijem štabu treba pridodati i jedan Štab za vezu ratnog vazduhoplovstva.

Ova ustanova služi kako za moju vezu sa regentom, tako i institucijama Vermahta za vezu sa mađarskom Vrhovnom komandom.

Sve pojedinosti saradnje sa italijanskim i mađarskim snagama treba da se regulišu preko institucija Vermahta i preko organa za vezu, koje međusobno treba da razmene susedne armije, odnosno vazduhoplovne armije.

4. Snage protivvazdušne odbrane Rumunije i Bugarske ostaju uključene u nemačku protivvazdušnu odbranu tih zemalja, sve dotle

dok se ne angažuju u okviru sopstvenih oružanih snaga. Mađarska štiti samostalno svoju teritoriju sa napomenom, da objekte koji su važni za nemačke snage koje operišu u Mađarskoj, obezbeđuju nemačke oružane snage.

5. Polazeći od novih postavki o jedinstvenom rukovođenju, ugovori sa Mađarskom i dalje ostaju. Druga italijanska armija će tek tada dobiti slobodu pokreta kad bude počeo da se ispoljava napad 2. nemačke armije i pokretne grupe XXXI armijskog korpusa. U ovom cilju može postati neophodno da se napad prvenstveno mora izvesti u jednom više južnom nego jugoistočnom pravcu. Vrhovna komanda oružanih snaga će sugerisati ograničenje italijanskog vazduhoplovstva na zaštitu krila i pozadine fronta u Albaniji, napad na mostarski aerodrom i obalske aerodrome kao i na sadejstvo pred frontom 2. italijanske armije čim ova stupi u napad.

6. Eventualne okupacione zadatke posle ratnog pohoda raznih država regulisaću kasnije. Po načinu sadejstva sa saveznicima, još u toku operacija, treba u svakom slučaju isticati ratno drugarstvo za postizanje zajedničkih političkih ciljeva.

Potpis: Adolf Hitler

Izvori: *Aprilski rat*, knj. II, str. 438–442.
Dokumenti o SP SFRJ 1941–1945, I, str. 423–424.

Napomena:

Ovaj dokument pokazuje rešenost Nemačke (Hitlera) da se obračuna sa Jugoslavijom. Videti prethodni dokument.

**UGOVOR O PRIJATELJSTVU I NENAPADANJU
IZMEĐU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE
I SAVEZA SOVJETSKIH SOCIJALISTIČKIH REPUBLIKA,
Moskva, 5. april 1941.**

Njegovo Veličanstvo Kralj Jugoslavije i Prezidijum Vrhovnog Saveta Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, nadahnuti prijateljstvom koje postoji između obe države i ubeđeni, da je njihov zajednički interes očuvanje mira, rešili su da zaključe ugovor o prijateljstvu i nenapadanju i u tom cilju imenovali su za svoje punomoćnike:

Njegovo Veličanstvo Kralj Jugoslavije –

Milana Gavrilovića, izvanrednog poslanika i opunomoćenog ministra Jugoslavije, Božina Simića i Dragutina Savića, pukovnika;

Prezidijum Vrhovnog Saveta Saveza SSR –

Vjačeslava Mihailovića Molotova, predsednika Saveta narodnih komesara i narodnog komesara inostranih dela Saveza SSR,

koji su se, posle izmene svojih punomoćja, nadenih u dobroj i propisnoj formi, sporazumeli o sledećem:

Član 1

Obe Strane Ugovornice uzajamno se obavezuju da se uzdrže od svakog napada u međusobnim odnosima i da poštuju nezavisnost, suverena prava i teritorijalnu celokupnost Jugoslavije i SSSR.

Član 2

U slučaju, da jedna od Strana Ugovornica bude napadnuta od strane treće države, druga Strana Ugovornica obavezuje se da prema njoj očuva politiku prijateljskih odnosa.

Član 3

Ovaj Ugovor se zaključuje i važi za rok od pet godina.

Ako jedna od Strana Ugovornica ne bude smatrala potrebnim da otkaže ovaj Ugovor godinu dana pre isteka utvrđenog roka, važnost ovog Ugovora produžuje se automatski za narednih pet godina.

Član 4

Ovaj Ugovor stupa na snagu u trenutku njegovog potpisa. Ugovor podleže ratifikaciji u što je moguće kraćem roku. Izmena ratifikacionih pisama ima se izvršiti u Beogradu.

Član 5

Ovaj Ugovor sastavljen je u dva originala na srpskohrvatskom i ruskom jeziku, pri čemu se oba teksta imaju smatrati verodostojnim.

Moskva, 5. aprila 1941. godine

Po punomoćju
Njegovog Veličanstva
Kralja Jugoslavije
Dr. Milan Gavrilović
Božin Simić
Drag. P. Savić

Po punomoćju
Prezidijuma
Vrhovnog Saveta SSSR
V. Molotov

Izvori: Zbirka međunarodnih ugovora SSIP-a.

Dokumenti o SP SFRJ, I, str. 26–27.

Martens, *NRG*, 3-ème série, t. XXXIX, p. 395.

Dictionnaire diplomatique, t. IV, p. 1302.

Zbirka međunarodnih ugovora SMIP-a, Beograd.

Napomena:

Eksplוזijom versajskog sistema Podunavlja koja se odigrala u Minhenu 1938. godine i značila izbor između mira i sramote (Čerčil), mir je bio samo privremeno spasen kroz žrtvovanje Čehoslovačke. Dok je Hitler pokušavao da odvoji Francusku od Britanije, a Britanija Italiju od Nemačke, obe strane su vodile politiku pregovora sa SSSR-om i pokušavale da ga pridobiju na svoju stranu. Tzv. sovjetski teg je postao posebno važan činilac evropskih odnosa, čega je Staljin bio svestan, smatrajući obe evropske grupacije sila opa-

snim za interese socijalističkog sistema. Litvanov je shvatio da neposrednu opasnost predstavlja Nemačka i zato je vodio politiku protiv agresije i fašističkih pretnji, ali se u SSSR-u posle Minhena razvilo uverenje da zapadne sile svesno guraju Hitlera protiv Rusije. Diplomatski je prihvaćeno pregovaranje sa obe strane, u početku uz prevagu na Francusku i Britaniju, a kasnije na Nemačku. Odlazak Litvanova nije u tom pogledu značio promenu sovjetske politike, ali je sredinom 1939. SSSR shvatio da se ne može sporazumeti sa Britanijom i Francuskom i okrenuo se da kroz pregovore sa Nemačkom obezbeđuje svoje interese na Baltiku i u Poljskoj. Prisustvo i aspiracija Moskve prema Balkanu plašile su se obe evropske grupe sila, a ona se zalagala za neutralnost Balkana, izjašnjavajući se protiv italijanskih hegemonističkih nastupa. U Jugoslaviji se sa simpatijama računalo na sovjetski interes prema Balkanu, ali ne i na njegov sporazum sa Nemačkom. U toku 1940. nemačko-sovjetski sukob oko Balkana postao je vidljiv. Grčka, Jugoslavija i Turska polagale su nadu u sovjetsku politiku, dok su Rumunija i Bugarska već bile na nemačkoj strani. Jugoslavija se, na jednoj strani, trudila da se prilagodi politici „Osovine“, a na drugoj je želela zadržavanje neutralnosti. Deklaracija generala Simovića o dobrosusedskim odnosima sa svima posle prevrata od 27. marta bila je podržana zahtevima za unapređivanjem odnosa sa SSSR-om, sa kojim su diplomatski odnosi bili uspostavljeni tek 1939. godine. Jugoslovenska vladina delegacija boravila je u Moskvi i zaključila ovaj ugovor o prijateljstvu i nenapadanju u noći (5. aprila) neposredno pred nemački napad na Jugoslaviju. U maju iste godine Višinski je, u ime sovjetske vlade, istakao da je ovaj ugovor sačinjen u specijalnim uslovima i žurbi, da je jugoslovenska vlada predlagala njegove dopune u smislu garancija i uzajamne pomoći, pa je, u tom smislu, pripremila i nacrt sporazuma, ali do njegovog potpisivanja nije došlo.

**PISMO⁴⁸ VOĐE NEMAČKOG RAJHA ADOLFA HITLERA
PREDSEDNIKU ITALIJANSKE VLADE BENITU
MUSOLINIJU (O POLITICI PREMA JUGOSLAVIJI),
Berlin, 5. april 1941.**

Duče, Šaljem Vam ove redove u žurbi koja je neizbežna u ovom trenutku.

U svojim prvim pismima objasnio sam nepovoljnu vojnu situaciju koja nas primorava da sa dugim i nezaštićenim bokom vodimo tešku bitku na jednom udaljenom ratištu. Stoga sam se trudio – kao što sam i u poslednjem pismu objasnio – da sa Jugoslavijom, ako je uopšte moguće, uspostavimo prijateljske odnose, bar putem ugovora. Verovao sam da za to ni jedna žrtva ne treba da bude smatrana velikom.

Skorašnji događaji osujetili su taj plan. Što je još gore, oni su naprečac otkrili strahovitu opasnost kojoj bi, s obzirom na tako nepredvidljivog suseda, naše operacije stalno bile izložene. Postepena mobilizacija u Jugoslaviji neminovno bi permanentno davala mogućnost toj zemlji da izrazi svoja prava osećanja ili na drugi način bude neugodna za nas.

Imajući u vidu način na koji je nedavno Jugoslavija postupila,⁴⁹ način koji je duboko uvredio Nemački Rajh i preko koga mi kao velika sila ne možemo preći, teška srca sam odlučio da generalno sredim vojnu situaciju u toj oblasti. Tu moju nameru je još više učvrstilo iskrcavanje engleskih trupa u Grčkoj, koje je u međuvremenu izvršeno u velikom broju.

⁴⁸ Prevod sa engleskog.

⁴⁹ Misli se na događaj od 27. marta 1941.

Šta više, naš ambasador u Moskvi obavešten je juče da se Rusija sprema da zaključi pakt o prijateljstvu s Jugoslavijom ili ga je već zaključila.⁵⁰

Pod takvim okolnostima, ja više ne vidim mogućnost odlaganja, nego da sutra ujutru nemačke jedinice napadnu Jugoslaviju.

Ove jedinice će započeti akciju sukcesivno, u kratkim intervalima.

Shvatam da će to biti teška borba protiv krajnje žilavog i hrabrog protivnika i da konfiguracija zemljišta vrlo mnogo ide njemu u prilog. Pored toga, Nemačka ne samo što je primorana da zadrži vrlo jaku armiju na zapadu, već mora takođe da bude potpuno pripremljena i na istoku. Uprkos tome, mi ćemo, Duče, sigurno rešiti sve ove probleme na vojnom polju, naravno samo pod uslovom da budemo sigurni da svoje snage uvek angažujemo prema jasnim i dobro promišljenim planovima, koji su zajednički usaglašeni.

Iznad svega, Duče, smatram jednu stvar važnom: Vaš front ne sme ni po koju cenu da da prolaz u Albaniju.⁵¹ Ja bih Vam stoga na prvom mestu najiskrenije savetovao da upotrebite onu snagu čija pokretljivost dopušta da bude najbrže angažovana na kritičnim mestima, a to je vazduhoplovstvo.

Duče, tokom narednih osam ili deset dana neće uopšte biti važno koliko se Vaše vazduhoplovstvo angažuje na jugoslovensko-italijanskoj granici. Jedina važna stvar je da ono – ako to bude potrebno – pokuša da neprekidnim masovnim akcijama predupredi srpski napad na Vaš položaj u Albaniji, ako je moguće čak i u početnim fazama, da ga oslabi i konačno ga slomi i odbije.

Najtešnja saradnja naših vazduhoplovnih snaga jeste preduslov da bi se postigao uspeh. Ova saradnja će u velikoj meri biti otežana činjenicom da Jugoslavija ima i nemačke i italijanske modele aviona. To, s jedne strane, zahteva da se obe strane međusobno detaljno informišu u pogledu operacija, da bi bile u mogućnosti da ih usaglase, kao i da sprovedu potrebne mere za prepoznavanje aviona jedne i druge strane i da ih razlikuju i da ih, pre svega, jasno označe za protivavionsku zaštitu.

⁵⁰ Jugoslovensko-sovjetski ugovor o prijateljstvu zaključen je 5. aprila 1941.

⁵¹ Italija je 7. aprila 1939. napala Albaniju i, preko nje, napala je Grčku 28. oktobra 1940.

Duče, rado bih sačekao još šest do osam dana da bih brižljivije pripremio ovu novu operaciju. Međutim, s obzirom na razvoj događaja tokom poslednjih 48 časova, smatram da više ne mogu da preuzmem takvu odgovornost.

Da bi se obezbedilo usaglašeno sprovođenje operacija, molio bih Vas, Duče, da prihvatite stavove koje Vam iznosim u sledećim tačkama. Ovo činim u interesu naše zajedničke pobede i da bih u najvećoj meri udovoljio željama svih zainteresovanih strana. Potpuno isti predlog dostavio sam namesniku Hortiju.

1. Uspeh rata protiv Jugoslavije – naročito brz uspeh – zavisi od potpune usaglašenosti dejstva svih snaga. One stoga moraju, bar u osnovnim crtama, da dejstvuju na osnovu jedinstvenih shvatanja.

2. Pod sadašnjim okolnostima nemački Vermaht – kako kopnene vojske tako i vazduhoplovstvo – jeste brojno najjača snaga angažovana u ovim operacijama protiv Jugoslavije; osim toga, s obzirom na svoj sadašnji razvoj, takođe je i najpogodnije pripremljena za koncentričnu upotrebu snaga.

3. Ipak je poželjno da savezničke armije – iako upravljene ka istom cilju zasnovanom na širokim opštim shvatanjima – što je moguće više deluju kao nezavisna tela, da bi mogle da posluže cilju uništenja zajedničkog neprijatelja, ispunjavajući svoje posebno dobijene zadatke.

4. Stoga bih Vam, Duče, ako mi dopustite, izneo Vama lično, u formi „preporuka“ i „želja“, opšta shvatanja neophodna za zajedničke operacije i instrukcije koje iz njih proističu. Kao vrhovni komandant italijanskih oružanih snaga, Vi biste, Duče, u tom smislu mogli da izdate nužna uputstva i potrebne zapovesti. Tako bi se moglo proći bez upostavljanja bilo kakve spolja vidljive vrhovne komande, a sprovođenje operacija upravljenih ka zajedničkom cilju bi ipak bilo zagarantovano. Dalji aranžmani bi se dogovarali između vojnih komandi ili armija u svakom pojedinačnom slučaju.

Molim vas, Duče, da razmotrite ovaj predlog. To je samo stvar dogovora između nas dvojice i neće biti obelodanjen. Moj jedini cilj je zajednička pobeda, i to brza i sigurna, jer, imajući posebno u vidu stalnu neizvesnost situacije na istoku, razumljivo je da mi je stalo da što brže oslobodim nemačke jedinice od zadatka koji se pred njima sada nalazi, da ih povučem i držim u stanju pripravnosti. Nadam se,

Duče, da će nam se uskoro ukazati prilika da lično razmotrimo sva ostala pitanja.

Na kraju, ja u ovu borbu ulazim sa fanatičnom odlučnošću jer, neka bude šta bude, pobjeda će na kraju biti naša.

S iskrenim prijateljstvom i najiskrenije

Vaš
Adolf Hitler

Izvori: *Documents on German Foreign Policy*, 1918–1945, Series D (1937–1945), Vol. XII, The War Years, Department of State, Washington, 1962, pp. 475–478.
Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 425–427.

Napomena:

Ovo pismo vođe nemačkog Rajha Musoliniju jasno pokazuje Hitlerove i nemačke namere prema Jugoslaviji posle 25. i 27. marta 1941. godine i zah-teve akcija Italije prema Albaniji i Jugoslaviji.

**IZJAVA VLADE NEMAČKOG RAJHA
O NAPADU NA JUGOSLAVIJU,⁵²
Berlin, 6. april 1941.**

Usled sve uočljivijih znakova teškoća svoga položaja i opadanja snage na Ostrvima, Engleska je stalno bila prisiljavana da još jednom uspostavi u Evropi jedan front protiv Nemačke. Cilj ovog poslednjeg engleskog pokušaja je Balkan, gde je Grčka već postala žrtva ove zločinačke britanske politike proširenja rata, i gde Engleska sada vidi u Jugoslaviji jedno dobrovoljno oružje za svoj cilj, da bi ceo Balkan po mogućstvu ubacila u požar.

Ovakvoj engleskoj politici bilo je suprotno dugogodišnje nastojanje Nemačke da na Balkanu uskladi interese i da balkanskim zemljama uštedi rat.

Dosledan ovakvim miroljubivim ciljevima na Balkanu, Vođa je još od preuzimanja vlasti uspostavio prijateljstvo i saradnju sa jugoslovenskom državom.

Ova politika, koja je učinila kraj nemilom poglavlju nemačko-jugoslovenskih posleratnih odnosa, odgovarala je u potpunosti stvarnim interesima obe države, koje u političkom pogledu nisu imale nikakvih ozbiljnijih suprotnosti interesa i koje su se u privrednom pogledu na izvestan način dopunjavale.

U isto vreme, blagodareći politici Dučea, italijansko-jugoslovenski odnosi bili su postavljeni na jednu novu osnovu. Neosporna je zasluga Osovine što je u toku ovih godina moglo da dođe i do konsolidovanja odnosa Jugoslavije s njenim drugim susedima. Ali treba

⁵² Ovu izjavu je 6. aprila 1941. pročitao, na konferenciji za štampu za nemačke i strane novinare, ministar inostranih poslova nemačkog Rajha Joakim fon Ribentrop. Izjavi je dodao kratko obrazloženje.

pripisati u zaslugu dalekovidoj politici Vođe Rajha i tadašnjeg jugoslovenskog ministra predsednika Stojadinovića što su Nemačka i Jugoslavija, u toku ovih godina, došle do jedne tesne prijateljske saradnje, koja je isključivala i samu mogućnost nekih ozbiljnijih suprotnosti između dve države.

Padom Stojadinovićeve vlade 1939. godine ispostavilo se da su u toj državi bile na delu snage koje su sebi postavile cilj da napuste put poravnanja i prijateljstva s Nemačkom i da se vrate ranijoj spoljnoj politici Jugoslavije, tj. politici neprijateljstva prema Nemačkoj.

Prilikom pregleda poznatih dokumenata francuskog generalštaba, postala su jasna ova nastojanja, koja su se u početku, pre izbijanja rata, bila tek ocrtavala. Ovi tajni dokumenti francuskog generalštaba, koji su javnosti sada već poznati, dokazuju da je Jugoslavija još pre izbijanja rata, tj. od leta 1939, vodila jednostranu politiku saradnje sa Engleskom i Francuskom, dakle smišljeno upravljenu protiv Nemačke.

Ovi dokumenti pokazuju sledeće:

1. Kad je Francuska u leto 1939, dakle još pre izbijanja rata, pravila plan za stvaranje jednog francuskog ekspedicionog korpusa na Bliskom istoku, ona je odmah stupila u dodir sa jugoslovenskim generalštabom. Prvi pripremni razgovori između francuskog poslanika u Beogradu i predstavnika jugoslovenskog generalštaba, u vezi sa planovima Francuske o preuzimanju Soluna, obavljani su 19. avgusta 1939. godine.

2. U novembru 1939, po želji jugoslovenske Vlade i generalštaba, a slanjem jedne naročite vojne misije u Francusku i odlaskom jednog oficira iz štaba generala Gamlena za Beograd, ove veze postale su tešnje.

3. U prvim mesecima rata, što jasno proizlazi iz nađenih dokumenata, držanje Jugoslavije bilo je u znaku što šire i veće zaštite transporta za Englesku i Francusku i u znaku čestih korespondiranja sa ovim silama, a sve pod vidom neutralnosti.

4. Šesnaestog aprila 1940. francuski poslanik u Beogradu imao je razgovor sa ministrom vojske Nedićem u pogledu otpočinjanja vojnih pregovora. Jugoslavija je uputila jednog naročito poverljivog oficira za vezu u glavni štab vrhovnog komandanta francuske ekspedicione armije na Bliskom istoku. Preuzimanje Soluna, po traženju Jugoslavije, bilo je time osigurano.

5. Čak i posle sloma Francuske od 11. juna 1940. merodavna mesta u Jugoslaviji davala su uveravanja francuskom poslaniku u Beogradu da će Jugoslavija, ako se okolnosti za Francusku promene, odmah stupiti na njenu stranu.

Dokumenti govore jasnim jezikom: dok je još od izbijanja rata celokupno nastojanje Nemačke upravljeno na lokalizovanje rata, i dok Nemačka sve čini da Balkanu uštedi strahote rata, Jugoslavija doduše spolja nastavlja saradnju sa Nemačkom, ali tajno se nalazi, nesporno, za sve ovo vreme, na strani neprijatelja Nemačke.

I pored saznanja ovih okolnosti, a u nadi da će se politika Jugoslavije vratiti na put razuma, naime na put sporazumevanja sa Osovinom, Nemačka je širokogrudo i sa velikim strpljenjem nastavljala sa Jugoslavijom politiku sporazumevanja. Sa strane Nemačke i Italije stalno su bili preduzimani pokušaji da se jugoslovenska Vlada ubedi u potrebu trajne politike sporazumevanja i saradnje sa silama Osovine. Ova politika našla je svoj najbolji izraz u pozivu Jugoslaviji da učestvuje u Trojnom paktu.

Još jednom je izgledalo da su jugoslovenski odgovorni državnici spoznali istinske interese svoje zemlje. Tako je posle dugih pregovora, na dan 25. marta ove godine došlo do pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu u Beču.

1. Priznanje suvereniteta i integriteta jugoslovenske države od strane država potpisnica Trojnog pakta.

2. Garancije sila Osovine da od Jugoslavije, dok traje ovaj rat, ne bi bio tražen nikakav prolaz ili prevoz trupa, kao ni vojna pomoć.

3. Garancije da bi Jugoslavija, u okviru novog evropskog poretka, dobila izlaz na Jegejsko more, koji bi, na izričitu želju jugoslovenske Vlade trebalo da obuhvati u teritorijalnom pogledu jugoslovenski suverenitet nad gradom i pristaništem Solunom.

Za sve ove dalekosežne garancije jugoslovenska država nije se obavezala ni na šta drugo osim na lojalnu saradnju sa evropskim silama na novoj izgradnji našeg kontinenta.

Jer, to se mora ovde podvući, poziv Jugoslaviji da pristupi Trojnom paktu odgovarao je isključivo želji da se jugoslovenska država, i to u njenom sopstvenom interesu, pridobije za lojalnu saradnju sa evropskim silama protiv svakog daljeg širenja rata i da joj se u isto vreme obezbedi, konačno, njeno mesto u okviru novog poretka Evrope.

Na ovu istorijski jedinstvenu priliku datu jednoj državi, koja svoje postojanje ima da blagodari isključivo versajskom sistemu i nepoštovanju prava samoopredeljenja naroda, jedna klika zaverenika u Beogradu dala je sada odgovor koji se mora označiti kao koliko glup toliko i zločinački. Jer, jugoslovenski ministri snabdeveni svim potrebnim punomoćjima, koji su u Beču stavili potpis na jedan ugovor koji je njihovoj državi trebalo da garantuje trajnu sigurnost, a jugoslovenskom narodu jednu srećnu budućnost, bili su pohapšeni na dan svog povratka u Beograd. Krivica za ovo pada na kliku zaverenika, koji su time preuzeli na sebe veliku odgovornost. To su oni isti zloglasni zaverenici, čija su teroristička dela još ranije činila Balkan nesigurnim, koji nisu prezali ni pred ubistvom u Sarajevu, izazvali svetski rat i time čovečanstvu stvorili već jednu neopisivu nesreću.

Ali, sa preuzimanjem vlasti od strane ove klike zaverenika i Beograd je sada konačno skinuo masku. Pre nekoliko dana uspostavljen je jednim udarom nečuven teror u celoj državi protiv svih pripadnika sila Osovine i njihovih savezničkih država. Vođa je ismejan, – nemački poslanik je javno vređan, general Simović je italijanskom poslaniku neprikriveno zapretio ratom, jedan oficir nemačkog poslanstva bio je vređan i zlostavljan, nemačka preduzeća su demolirana i pljačkana, a poslednjih dana su napadi na sve što je nemačko uzeli takvog maha da podsećaju na najcrnje vreme progona Nemaca u Poljskoj.

Istinski pravac jugoslovenske spoljne politike obelodanjen je. Ako je danas od strane beogradskih vlastodržaca poziv Jugoslaviji da pristupi Paktu tri sile, dakle poziv na lojalnu saradnju u okviru evropske porodice naroda, predstavljen kao jedan akt koji vređa jugoslovensku čast, onda to pokazuje pravo shvatanje današnjih snaga koje odlučuju u ovoj zemlji, koje ne žele mir, već veruju da će samo putem izazivanja nemira i čarki biti u mogućnosti da postignu svoje sebične ciljeve.

Postupci sadašnjih vlastodržaca su potpuno jasni:

1. Naređena je mobilizacija celokupne jugoslovenske vojske,
2. Engleski generalštabni oficiri su poslednjih dana stupili u jugoslovensku vojsku u Beogradu kao ljudi za vezu,
3. Uspostavljena je veza sa engleskim borbenim snagama u Grčkoj i sa grčkom vojskom tako što su upućeni jugoslovenski generalštabni oficiri u Grčku.

4. Poslednjih dana došli su u ruke vlade Rajha neoborivi dokazi da se jugoslovenska Vlada u ličnosti generala Simovića, obratila Engleskoj i Americi radi pomoći u trupama, oružju i kreditima za predstojeću borbu protiv Nemačke.

Jugoslavija je dakle konačno odlučila da se udruži sa neprijateljima Nemačke i da svoju vojsku i svoju zemlju stavi na raspolaganje Engleskoj kao ratno poprište za borbu protiv Nemačke.

U pismu sadašnjeg kralja, koji je u rukama beogradske generalske klike, a koje je upućeno Engleskoj, piše da on „očekuje samo dan kada će se Jugoslavija odlučiti protiv nacista, da bi najzad mogao da preuzme svoju vojsku“. Govori britanskih državnika, sa ministrom predsednikom Čerčilom na čelu, kojima se dolazak na presto ovoga kralja slavi kao učvršćenje Jugoslavije na strani Engleske, sve je to još jedan dokaz više.

Vlada Rajha nije voljna da i dalje posmatra i da trpi ove akcije jedne zločinačke klike u Beogradu, da Jugoslavija bude logor za britanske trupe strane evropskom kontinentu, kao što je sada slučaj u Grčkoj. Ona je stoga izdala nemačkim trupama naredbu da ponovo uspostave, svim vojnim sredstvima Rajha, mir i sigurnost i u ovom delu Balkana.

Zatim se u izjavi vlade Rajha iznosi istorijat nemačko-jugoslovenskih odnosa, i izlaže jedan opširan osvrt na okolnosti pod kojima je stvorena Kraljevina Jugoslavija.

U izjavi vlade Rajha kaže se, između ostalog, da je sarajevski atentat, koji je imao za cilj izazivanje svetskog rata, organizovala jedna oficirska klika koja je pripadala tajnoj vojnoj organizaciji „Crna ruka“. Tadašnjoj srpskoj Vladi bili su poznati planovi atentatora. Srpska vlada nije preduzela potrebne korake da bi sprečila ubistvo u Sarajevu.

Mirovni diktat iz 1919, kaže se u izjavi, bacio je hrvatski i slovenački živalj u ropstvo Srba. U državi koja je nazvana Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca i koja je bila „pobednička sila“, nalazile su se i velike nemačke, mađarske i bugarske etničke grupe. Ova država postala je veran trabant britanske i francuske politike.

Ovakva spoljna politika Jugoslavije, iznosi se u izjavi, dolazila je do izražaja naročito u vreme kad su je vodili ministri spoljnih poslova Marinković i Jevtić, član nove vlade generala Simovića. U ovakvoj državi sa jednostranom orijentacijom spoljne politike, Srbi su se ose-

ćali kao vodeći narod i potiskivali su svaku drugu individualnu kulturu. Pod ovakvom samovoljom Srba mnogo su propatili Hrvati i ostale nacionalne grupe u Jugoslaviji.

Posle konačnog uspostavljanja granica ove zemlje, Srbi su sproveli krvav pritisak i sistematski oduzimali sva prava nemačkoj etničkoj grupi. Nemačke privatne škole bile su zatvarane, tako da danas, na primer, u samoj Slovenačkoj nema više ni jedne jedine nemačke škole.

Osim toga, vlasti su dopustile da se vrše i ilegalna teroristička dela. Nemački seljaci ubijani su od strane naoružanih srpskih ratnika i gonjeni sa svojih imanja.

Sa učvršćivanjem nacionalsocijalizma u Nemačkom Rajhu, pritisak na nemačku etničku grupu u Jugoslaviji još je više pojačan.

I pored ovakvog načina vođenja srpske unutrašnje i spoljne politike, Vođa Rajha je odmah posle preuzimanja vlasti učinio pokušaj da se odnosi s ovom državom postave na jednu novu osnovu. Činilo se da je najcelishodnija i najrealnija dodirna tačka u ovom pogledu u oblasti privrede. Zaključivanjem jednog dalekosežnog trgovinskog ugovora, 1. maja 1934, kojim su poboljšane cene jugoslovenskim poljoprivrednim proizvodima, Nemačka je pružila Jugoslaviji odlučujuću pomoć u njenoj poljoprivrednoj krizi, i dala mogućnost za razduživanje seljaštva, čija je privreda bila teško ruinirana. Jugoslavija je u Nemačkoj našla jedno veliko tržište za svoje poljoprivredne proizvode po dobroj ceni.

Tako je stvorena osnova na kojoj su se mogli izgraditi politički odnosi.

Ponavljane posete maršala Rajha Geringa Beogradu u 1934. i 1935. godini predstavljale su polaznu tačku za jednu oformljenu politiku sporazumevanja. U junu 1937. poslao je Vođa u Beograd fon Nojrata. Prilikom izmene telegrama između Vođe Rajha i jugoslovenskog ministra predsednika Stojadinovića, povodom ove prve posete jednog nemačkog ministra inostranih poslova prestonici Jugoslavije, došla je do izražaja obostrana želja za saradnjom između dve države, što je ukazivalo na to da je i u pojedinim krugovima na jugoslovenskoj strani bilo razumevanja za planove nemačkog vrhovnog rukovodstva u cilju opšteg služenja evropskom miru.

U januaru 1938. odazvao se Stojadinović pozivu Vođe Rajha da poseti Berlin. U razgovorima koje su tom prilikom vodili u četiri oka,

Vođa Rajha je izložio svoje ideje o sređivanju i smirenju Balkana, pri čemu je polazio od pretpostavke da prijateljska i politički jaka jugoslovenska država sarađuje sa Rajhom.

Stojadinović je sa svoje strane primio ova izlaganja sa odobravanjem i zadovoljstvom. Nikad i ni pod kakvim okolnostima, izjavio je, Jugoslavija neće stupiti u neki protivnemački pakt ili u bilo kakvu kombinaciju koja je protiv Nemačke.

Tako je bila postignuta jedna dalja etapa nemačke politike sporazumevanja i, bez formalnih ugovora, stvorena jedna atmosfera koja je ulivala nadu da će se i dalja saradnja dveju država ostvariti u interesu evropskog mira.

Ovi prijateljski odnosi nisu pretrpeli nikakve promene ni kada su Nemačka i Jugoslavija, dva meseca kasnije, prisajedinjenjem Austrije, postale neposredni susedi. Stojadinović je odmah obavestio nadležne vlasti da će sa nemačkim zvaničnim vlastima sarađivati u duhu nemačko-jugoslovenskog prijateljstva, i službeno je ponovo potvrđeno da i u buduće može da dode u obzir samo politika prijateljstva sa novim, moćnim susedom.

Posle umirujućih izjava o sigurnosti nemačko-jugoslovenske granice, Jugoslaviji je ostala kao glavna briga uređenje još otvorenih graničnih pitanja sa državama na čiji se račun ona 1919. godine povećala, u prvom redu uređenje pitanja granica sa Mađarskom.

Već prilikom posete ministra predsednika Stojadinovića Berlinu bilo je dotaknuto ovo pitanje, i Vođa Rajha je izjavio da je spreman da prihvati posredovanje radi postizanja jednog poravnjanja mađarsko-srpskih neslaganja. I stvarno, blagodareći nemačkoj saradnji, došlo je do popuštanja zategnutosti između Jugoslavije i Mađarske, što je najzad u decembru 1940. dovelo do zaključenja Pakta prijateljstva.

I odnosi Jugoslavije sa Italijom i Bugarskom doživeli su u vreme nemačko-jugoslovenskih nastojanja za sporazumevanjem jedno osetno poboljšanje, tako da je beogradska vlada mogla da zabeleži pozitivne i pažnje dostojne uspehe svoje politike. U isto vreme, ovim je učinjen značajan napredak u nastojanjima Nemačke i Italije za smirenje jugoistočnog prostora.

Ove pozitivne okolnosti bile su uspeh Vođine politike sporazumevanja, koja je našla koliko razumnu toliko i snažnu potporu u Stojadinoviću.

Početkom februara 1939. Stojadinović je oboren. Izjave u pogledu spoljne politike, koje su date prilikom promene vlade, zvučale su bar što se tiče Nemačke, potpuno prijateljski i nagoveštavale nepromenjeno nastavljanje politike prijateljstva, ali je nedostajala snažna ličnost koja bi bila u stanju da sprovede ovakvu politiku i pored svih divergentnih struja unutrašnje političko-partijske konstelacije.

U zvaničnim odnosima nije došlo ni do kakve promene, i Nemačka je mogla da u istoj meri produži svoje napore radi daljeg produbljivanja odnosa sa Jugoslavijom.

Jedan očigledan znak dobrih odnosa između Nemačke i Jugoslavije predstavljala je državna poseta Kneza Namesnika Pavla Berlinu juna 1939. Govori koji su tom prilikom održali Vođa i Knez Namesnik potvrđivali su izraze srdačnog prijateljstva između dve nacije.

Cilj ove politike obuhvatio je Vođa sledećim rečima:

U Vašoj poseti, Kraljevsko Visočanstvo, mi vidimo jednu srećnu okolnost za otvorenu i prijateljsku razmenu mišljenja koja – u to sam uveren – može da bude samo korisna za oba naša naroda i države. Ja verujem u to utoliko više što će jedan čvrsto zasnovan odnos poverenja između Nemačke i Jugoslavije sada, kada smo istorijskim događajima postali susedi sa zauvek čvrsto postavljenim zajedničkim granicama, osigurati ne samo trajan mir između naša dva naroda i zemlje, već on može da predstavlja i element smirenja za naš uznemireni kontinent. Ali ovaj mir je takođe cilj svih onih koji su voljni da sarađuju u stvaralačkom naporu.

Zapadne sile su sa neraspoloženjem pratile jugoslovensko-nemačku politiku prijateljstva još od njenog početka. Pokušaji da se ta politika omete i naponi da se Jugoslavija vrati u njihov tabor uzeli su veliki mah kad je, padom Stojadinovića, čvrsto rukovodstvo jugoslovenske unutrašnje i spoljne politike olabavljeno i kada su zapadnjački orijentisani starosrpski vojni krugovi ponovo uspeli da zadobiju jak politički uticaj.

U politici zaokruživanja Nemačke, koju su saveznici povelili pod vodstvom Engleske još u početku 1939. godine, sa Jugoslavijom se računalo kao sa jednim značajnim stubom južnog fronta. Već u julu 1939. godine izdata je naredba za stvaranje jednog ekspedicionog korpusa na Bliskom istoku, i neposredno posle izbijanja rata počele su pripreme da se ovaj ekspedicioni korpus, pod komandom francuskog generala Vegana, preveze u Solun u trenutku koji se pokaže kao

pogodan, i da se tamo stvori baza za balkanski front. Saveznici se od zajedničkih vojnih angažovanja balkanskih naroda nisu nadali samo znatnoj pomoći u trupama – čiji je broj Gamlen računao na sto divizija – već su se nadali i da će ostvariti propast Nemačke, kao i da će stvaranjem udaljenih ratnih poprišta obrazovati nove „frontove iscrpljivanja“, na kojima će se nemačke snage razbiti.

Još pre izbijanja rata, 19. avgusta 1939. francuski poslanik u Beogradu imao je prvi pripremni razgovor sa šefom jugoslovenskog generalštaba u vezi sa preuzimanjem Soluna. Ovaj razgovor, kako je javio u Pariz francuski vojni ataše, dao je veoma povoljne izgleda za dalje uzajamno rešavanje ovog pitanja. Tri meseca kasnije vojni ataše mogao je da obavesti da su sa jugoslovenske strane preduzete mere za poboljšanje železničkog saobraćaja u pravcu Soluna.

Po želji jugoslovenske Vlade i generalštaba, slanjem jedne specijalne vojne misije za Francusku i određivanjem jednog oficira iz štaba generala Gamlena za Beograd, ove veze postale su čvršće.

Istovremeno je i jugoslovenska Vlada sa svojim generalštabom, tajno, stavila saveznicima do znanja da će njihovim vojnim interesima, po mogućnosti, davati prvenstvo. Svi transporti ratnog materijala koje su saveznici bili odredili za Poljsku, trebalo je da budu propušteni, a transporti koji idu iz Nemačke, koji su određeni za Nemačku ili bi nemačkim interesima mogli da posluže, biće zadržavani i njihova isporuka odugovlačena, šta više skrenuti ka lukama gde bi saveznicima mogli korisno da posluže.

(Zatim se u izjavi vlade Rajha govori o balkanskim planovima saveznika i o prelaženju Jugoslavije u tabor zapadnih sila.)

Izvori: *Novo vreme*, 16. V 1941.
Dokumenti o SP SFRJ, I, str. 428–434.

Napomena:

Ova Ribentropova izjava jasno je govorila o nemačkim namerama i interesima prema Jugoslaviji, odnosno Balkanu i ciljevima Trojnog pakta. Ona je potvrda nemačkog stava o Jugoslaviji kao versajskoj, odnosno veštačkoj tvorevini.

PROGLAŠENJE „NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE“

Kada su njemačke trupe ušle u Zagreb? Da li prije ili poslije proglašenja „Nezavisne Države Hrvatske“? Općenito se uzima da su njemački tenkovi ušli u Zagreb približno oko pet sati poslije podne. U tom pogledu relevantan je napose izvještaj koji je 10. aprila 1941. navečer uputio iz Zagreba njemački generalni konzul Karl Freundt vladi u Berlinu a u kojem je istaknuto:

„... Jedna oklopna divizija s istočne strane ulazi u Zagreb od 16 sati...“

(Bonnski arhiv, fascikl Jugoslawien 1941; Ladislav Hory – Martin Broszat, *Der kroatische Ustascha Staat*, Stuttgart 1964, str. 52, primj. 120.)

PREKO ZAGREBAČKE RADIO-STANICE SLAVKO
KVATERNIK JE PROGLASIO „NEZAVISNU DRŽAVU
HRVATSKU“, pročitavši istog dana (navodno oko 17.45 sati) ovu

PROKLAMACIJU:

„Božja providnost i volja našega velikoga saveznika, te mukotrpna stoljetna borba hrvatskog naroda uz veliku požrtvovanost poglavnika dr Antuna Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu, odredili su da danas, pred dan Uskrsnuća božjeg sina uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska.

Pozivljem sve Hrvate, u kojem god mjestu bili, a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage i javne sigur-

nosti, da drže najveći red i da smjesta prijave zapovjedništvu oružane snage u Zagrebu mjesto gdje se sada nalaze, te da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti nezavisnoj Hrvatskoj državi i njenom poglavniku. Cjelokupnu vlast i zapovjedništvo cjelokupne oružane snage preuzeo sam danas kao opunomoćenik poglavnika.

Bog i Hrvati! Za dom spremni!

Slavko Kvaternik,
general i zapovjednik oružane snage“

Izvori: *Narodne novine*, Zagreb, 11. april 1941.
F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 380–387.

Napomena:

Nemci su ušli u Zagreb 10. aprila 1941, a Kvaternik je istog dana, u Pavelićevo ime, proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku. Ona je bila kvislinška tvorevina i nije mogla biti međunarodno priznata ni faktički ni pravno saglasno pravilima međunarodnog prava. To što su je neke fašističke zemlje i slične tvorevine priznale i s njom održavale diplomatske odnose nije doprinosilo njenoj „ličnosti“, jer je okupacija faktičko, a ne pravno stanje, a teritorijalne i druge promene mogu se vršiti samo po okončanju rata mirovnim ugovorom. Savezničke sile nisu priznale komadanje Jugoslavije, održavale su odnose sa izbegličkom vladom, a nova DF Jugoslavija je obezbedila međunarodnopravni kontinuitet sa državom prethodnicom, kao i svoj teritorijalni integritet.

Dokument 126

**PRIVREMENE SMERNICE VRHOVNE
KOMANDE VERMAHTA O RASPARČAVANJU
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE,
Berlin, 12. april 1941.**

Vrhovna komanda Vermahta

Generalštab Vrh. kde Vermahta (odelj. L IV/Qu)

Pov. br. 00630/41

Glavni stan Vođe Rajha, 12. IV 1941.

Poverljiv predmet štaba

Veza: OKW/L (IV/Qu) Br. 4434/41 pov. od 3. IV 41.

Privremene smernice za podelu Jugoslavije

I. Vođa Rajha je izdao za podelu Jugoslavije sledeće smernice:

1. Područje bivše Štajerske i Kranjske

Područje bivše Štajerske, prošireno prema jugu oko 90 km širokim i 10–15 km dubokim pojasom, priključuje se pokrajini Štajerskoj.

Severni deo Kranjske, sa graničnom linijom koja se proteže južno samo rekom Savom a severno od Ljubljane, prema priloženoj karti Komande kopnene vojske – Glavni Stan, pripojiće se Koruškoj.

Čim se zemlja umiri, Komanda kopnene vojske predaće područja posednuta od nemačkih trupa, po srezovima, nadležnim nacističkim pokrajinskim vođama.

Vođa Rajha pripremiće sa Dučecom pismenim putem predaju područja posednutih od Italijana, a sprovedeće se prema detaljnom uputstvu Ministarstva spoljnih poslova. Do tog vremena sa nemačke strane neće se preduzimati nikakve mere. (Time je rešena depeša II armije I br. 801/41 Komande kopnene vojske, odelj. za ratnu upravu).

2. Područje Prekomurja

Celo područje Prekomurja, u okviru istorijske granice, pripašće Mađarskoj. Predviđeno je docnije preseljavanje Nemaca koji žive u severozapadnom delu tog područja. Predaju područja Mađarima regulisaće Komanda kopnene vojske.

3. Banat

Područje od mesta gde Drava preseca mađarsku granicu do uto-ka Tise u Dunav (Bačka) pripašće Mađarskoj.

Područje istočno od Tise stavlja se zasad pod nemačku zaštitu, isto tako i područje južno od Dunava i istočno od opšte linije: ušće Morave u Dunav – Požarevac – Boljevac – Knjaževac – Kalna. Ovo područje obuhvata Borski bakarni basen i jugoistočne susedne ugljene basene. Pomenuta linija služi kao oslonac i kao privremeno razgraničenje. Za ovo područje predvideti zasad nemačku vojnu upravu pod Vrhovnom komandom suvozemne vojske.

4. Južna Srbija

Područje nastanjeno bugarskim Makedoncima pripašće, prema odgovarajućoj nacionalnoj granici, Bugarskoj.

Privremeno razgraničenje i predaja Bugarima priprema se u Komandi kopnene vojske, saglasno vojnim zahtevima.

5. Stara Srbija

Područje Stare Srbije stavlja se pod nemačku vojnu upravu potčinjenu Komandi kopnene vojske.

6. Hrvatska

Hrvatska (NDH) će unutar svojih nacionalnih granica postati samostalna država. Nemačka se neće mešati u njene unutrašnje političke prilike.

7. Ostala područja uključujući Bosnu i Crnu Goru

Političko uobličenje ovih područja prepušta se Italiji. Pri tome može doći u obzir i ponovno uspostavljanje samostalne Crne Gore.

II. Razgraničenje

1. Ukoliko razgraničenje nije određeno u prethodnom I odeljku, odrediće ga Vrh. komanda Vermahta u sporazumu sa Ministarstvom inostranih poslova, opunomoćenikom za četvorogodišnji plan i ministrom unutrašnjih poslova.

Za izvršenje je u Vrh. komandi Vermahta nadležan generalštab Vrh. komande Vermahta (L IV/Qu).

2. Komanda kopnene vojske dostaviće što hitnije Vrhovnoj komandi Vermahta (generalštab Vrh. komande Vermahta) svoje vojne zahteve za povlačenje granica – ukoliko ih nije odredio Vođa Rajha – izuzimajući zaštitno područje južno od Dunava.

3. Uprava za ratnu privredu Vrh. komande Vermahta dostaviće hitno generalštabu Vrh. komande Vermahta (odelj. L) svoje zahteve u pogledu granica zaštitnog područja južno od Dunava (odjeljak I, tač. 3).

4. Prema Italijanima zasad važe taktičke granice armije.

Načelnik Vrhovne komande Vermahta
potpisao Kajtel

Izvori: *Aprilski rat*, 2, str. 606–608.

Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 436–438.

Napomena:

„Na 27. mart (1941) Hitler je reagovao krajnje odlučno, bez oklevanja, s mržnjom, nameran da kazni vinovnike puča... U poduhvat kažnjavanja unosio je i lični bes i srbofobiju, nasleđenu iz Prvog svetskog rata, kao i želju da obezbedi mir u pozadini, nadoknadi izgubljeno vreme za predviđeni napad na Sovjetski Savez. Hitler nije mogao da ostavi na miru vladu koja je, za njegove pojmove, bezobzirno odbacila Trojni pakt, a uz to nepouzdana, sastavljena od britanskih pristalica i vezana za Veliku Britaniju, u povoljnijoj situaciji da se poveže s Grcima i obrazuje južni evropski front... Za njega je bilo sasvim nevažno što ova vlada nije formalno istupila iz Pakta i što je izrazila spremnost da bude lojalna... (Zato) je odlučio da skrši jugoslovenski otpor... O svojim namerama obavestio je Italiju, Mađarsku i Bugarsku, računajući na njihovu pomoć u razbijanju Jugoslavije kao države“ (B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 181–182). O tome je jasno govorila izjava vlade nemačkog Rajha od 6. aprila.

Dokument 127

**AKT O KAPITULACIJI⁵³ VOJSKE
KRALJEVINE JUGOSLAVIJE,
Beograd, 17. april 1941.**

Vrhovni komandant 2. armije Beograd, 17. 4. 1941.

**ODREDBE O SPROVOĐENJU PRIMIRJA IZMEĐU
NEMAČKE I JUGOSLOVENSKE VOJSKE**

1. Načelne odredbe

Potpisivanjem Ugovora o primirju jugoslovenska vojska kapitulira bezuslovno i odvodi se u ratno zarobljeništvo. Komandanti jedinica javiće se, u tom cilju, najbližim nemačkim oficirima.

2. Organizacija odvođenja zarobljenika

Trupe treba da se sakupe po jedinicama tamo gde se nalaze. Do predaje jugoslovenski oficiri su u potpunosti odgovorni za disciplinu i red i stoga ostaju sa svojim jedinicama.

Prema vojnicima koji se, posle zaključenog primirja i izvršenog sakupljanja, odvoje od svojih jedinica primeniće se smrtna kazna.

3. Predaja oružja i celokupnog ratnog materijala

(Odredbe o ratnom materijalu vidi u posebnom prilogu.)

Oružje i ratni materijal ostaju načelno kod dotičnih jedinica. One će ih predati tek po naredbi za to određenog organa nemačke vojske.

4. Saopštenja

Do 25. aprila 1941. godine treba da se podnesu izveštaji o sledećem:

- a) Na kojim mestima se nalaze pojedine prikupljene jedinice?
- b) Gde se nalaze skladišta municije, goriva, hrane i ostali depoi?

⁵³ Prevod sa nemačkog.

- c) Gde su (na kojim mestima) postavljena minska polja?
- d) Gde je pripremljen eksploziv za mostove i ostale objekte?
- 5. Radio-telegrafske veze (teleprinteri itd.)

Sva sredstva za vezu mogu se koristiti samo za sprovođenje primirja. U cilju nadzora radio-veza saopštiti frekvencije i talasne dužine. Dozvoljava se samo predavanje otvorenih depeša.

6. Ishrana i oprema

Do predaje, o ishrani će voditi računa jugoslovenska Vrhovna komanda. Poljske kuhinje i vozila za prevoz hrane ostaju načelno kod jedinica i one će ih voditi sa sobom i posle predaje. Osim toga, svi vojnici treba da ponesu sa sobom propisnu odeću (šinjele, čebad, pribor za jelo). Ishranu, uključujući i hranu za konje, obezbediti po mogućstvu za šest dana.

7. Predaja konja i tovarne stoke

Njih takođe treba prikupiti po jedinicama, ako ne budu bili potrebni za zapregu za poljsku kuhinju i kola sa hranom.

8. Sanitarne mere

Jugoslovenska vrhovna komanda je odgovorna za sve sanitarne mere. Naročito kod svih jedinica treba da ostanu nadležni sanitetski oficiri i sanitetsko osoblje. Obavestiti o mestu vojnih bolnica i previjališta.

9. Dunavska flota

Dunavska flota treba da se sakupi do 25. 4. u luci u Zemunu.

10. Oslobođanje ratnih zarobljenika, odvedenih lica i interniraca

Sve zarobljene, odvedene i internirane Nemce, Italijane i Mađare odmah osloboditi.

11. Predaja dokumenata

Svi dokumenti koji nedostaju u Predsedništvu vlade, Ministarstvu spoljnih poslova i Ministarstvu oružanih snaga predati, po mogućnosti, u roku od tri dana. Saopštiti mesta na kojima se čuvaju. Za potpunu i neoštećenu predaju ovih dokumenata mora se garantovati.

12. Žandarmerija i policija

Organi žandarmerije i policije, koji su morali da napuste svoja mesta s trupama koje su odstupile, moraju se neodložno ponovo tamo uputiti. U svojim mirnodopskim mestima moraju se odmah javiti nemačkim okupacionim vlastima. Za povratak, koji mora uslediti bez vatrenog oružja, mogu se za udaljenost od jednodnevnog mar-

ša koristiti teretna vozila. Ona moraju biti označena belim zastavama, a vozači moraju posedovati putne isprave.

13. Predaja kopnenih i obalskih utvrđenja

Sva kopnena i obalska utvrđenja treba predati zajedno s oružjem, municijom, uređajima i planovima, kao i postrojenjima svake vrste.

14. Odmetništvo

Vojnim licima je zabranjeno da napuste zemlju. Ko bude učestvovao u borbi protiv sila Osovine, smatraće se odmetnikom. Zatim, zabranjuje se da se brodovi, oružje, oprema i avioni odvođe u neprijateljsku ili neutralnu zemlju.

15. Jugoslovenska mornarica

Ratna mornarica ostaje u svojim lukama. Naznačiti mesta minskih polja i prepreka. Odbrambena i vojna postrojenja ratne mornarice predati. Zabranjuje se da isplove trgovački brodovi. Brodove koji plove pozvati da se vrate u jugoslovenske luke ili u luke sila Osovine. Predati matični brod za hidroavione „Zmaj“.

16. Zabrana poletanja aviona

Zabranjuje se poletanje aviona. Svako poletanje smatraće se neprijateljskim aktom.

17. Opšte odredbe

Svi uređaji i postrojenja, vojna i privredna, uz to i saobraćajna sredstva, moraju se neoštećeni predati.

18. Početak primirja

Ugovor o obustavi rata stupa na snagu 15 sati nakon potpisivanja Sporazuma, dakle 18. 4. 1941. u 12.00 h u podne prema nemačkom letnjem vremenu. Pokreti nemačkih trupa ovim se ne prekidaju. U slučaju ponovnog pružanja otpora, ovaj Ugovor stavlja se van snage, a borbena dejstva nemačke vojske biće obnovljena najvećom žestinom.

17. april 1941. u 21 čas

Po zapovesti Vrhovnog komandanta
nemačke vojske

Vrhovni komandant 2. armije

Baron von Weichs

general pukovnik

Po zapovesti jugoslovenske vojske

Al. Cincar-Marković

general Radivoje Janković

Prilog 1

Odredbe o tome šta sve obuhvata ratni materijal u pojedinostima
 Potpuna predaja oružja i pribora
 municija
 konji
 vozila
 teretna vozila
 oklopna vozila
 gume za vozila
 rezervni delovi
 alati
 odeća i ostali predmeti opreme, posebno čizme, koža itd.
 smeštajni pribor, posebno šatori, cirade itd.
 pribor za jelo
 sanitetski i veterinarski pribor
 avioni i pripadajući pribor

Prilog 2.2

Beograd, 16. aprila 1941/XIX

Iste odredbe važe i za italijansku oružanu silu.

Po naređenju Dučea, kraljevski vojni
 izaslanik u Beogradu
 Pukovnik Luigi Bonfatti
 general Radivoje Janković
 Al. Cincar-Marković

AOS, NA, k. 5A, br. reg. 41/15.

1. Original je napisan na nemačkom jeziku, a postojao je i prevod na srpsko-hrvatskom jeziku koji je bio korišćen za sprovođenje u život odredbi akta o kapitulaciji.
2. Ovaj italijanski dodatak napisan je na italijanskom jeziku.

Izvori: F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 374–376.
Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije 1941–1945, I, str. 32–35.

Napomena:

Nemci su Jugoslaviju napali bez objave rata u noći između 5. i 6. aprila 1941. iz Austrije, a druge fašističke snage iz Italije, Mađarske, Rumunije i Bugarske. Odmah po otpočinjanju neprijateljstava otpočela je aktivnost pete kolone, a jugoslovenska vojska je pružila slab otpor zbog nacionalne razbijenosti. Nemačke snage su ušle u Zagreb 10. aprila, a Kvaternik je istog dana, u Pavelićevo ime, proglasio NDH. Nemačke trupe su ušle u Beograd 13. aprila. Između 10. i 11. aprila Horti je proklamovao „svetu dužnost nacije“ da povrati delove „otete“ Mađarske 1918. godine. Ugovor o primirju sa jugoslovenskom oružanom silom Nemci su potpisali 17. aprila 1941. godine.

LITERATURA

- American Journal of International Law*, XII.
- Angellini, Ennio, *Gabrielle D'Annunzio e l'impresaflumana*.
- Aprilski rat 1941*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1969.
- Arhiv Istorijskog instituta Crne Gore, *Arhivska građa*.
- Arhiv Srbije*.
- Balkanskata vojna ili Ruskata oranževa knjiga*, Sofija, 1914.
- Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, JP Službeni list SRJ, SJU „Međunarodna politika“, Beograd, 1998.
- Čulinović, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji: historijat od osnutka zajedničke države do danas*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.
- Ćorović, Vladimir, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske*, Beograd, 1936.
- DASIP, MIDS, PO, 1912, *F – Aneks, d – Vojna konvencija između Srbije i Bugarske 1912*.
- Dictionaire diplomatique*.
- Die Grosse Politik*.
- Diplomatski arhiv MIP-a*, Beograd.
- Documents diplomatiques 1913–1917*.
- Documents on German Foreign Policy, 1918–1945, Series D (1937–1945)*, Vol. XII, *The War Years*, Department of State, Washington, 1962.
- Dokumenti i materijali o Drugom svetskom ratu*.
- Dokumenti o Makedoniji*.
- Dokumenti o spoljnoj politici Jugoslavije 1941–1945*.
- Društvo novinara NRH, *Dokumenti o suradnji Hitler–Staljin*, Zagreb.
- Further Correspondence the Affairs of South Eastern Europe*, March–September 1903, Turkey, No 1 (1904), London, 1904.
- Gešov, I. E., *Balkanskiot sojuz (dokumenti)*.
- Glas Crnogorca*, 1909.
- Guč, Dž. P., *Diplomatska istorija moderne Evrope 1878–1919*, G. Kon, Beograd, 1933.

- Janković, Dragoslav; i Krizman, Bogdan, *Građa o stvaranju jugoslovenske države*; tom I, tom II; Institut društvenih nauka, Beograd, 1964.
- Jovanović, Jovan, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, K. J. Mihailović, Beograd, 1938–1939.
- Kozmenko, *Сборник договоров России*.
- Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*, Školska knjiga, Zagreb, 1975.
- L'Autonomie I* (10. maj 1902).
- Marjanović, Milan, *Londonski ugovor iz 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914–1917*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1960.
- Martens, NRG, 3-ème série.
- Međunarodni ugovori Crne Gore*.
- Mrđenović, Dušan, *Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941)*, Nova knjiga, Beograd, 1988.
- Narodne novine*, Zagreb, 11. april 1941.
- Noradounghain, G., *Recueil d'actes internationaux*.
- Novo vreme*, 16. V 1941.
- Pribram, Dr. F. A., *Die politischen Geheim verträge Ostereich-Ungarns 1879–1914*.
- Protocoles du Berlin et traite de Berlin*, du 13. juillet 1878.
- Rakočević, Novica, *Politički odnosi Crne Gore i Srbije 1903–1918*, Istorijski institut Crne Gore, Obod, Cetinje, 1981.
- Ratković, Borislav, *Prvi balkanski rat 1912–1913*, Beograd, 1975.
- Recueil des Traités de la SDN*.
- Ristić, Jovan, *Diplomatska istorija Srbije za vreme srpskih ratova za oslobođenje i nezavisnost 1875–1878*, Štamparija kod „Prosvete“ – S. Horovica, Beograd, 1896.
- SANU: *Dokumenti o spoljnoj politici Srbije, 1903–1914*.
- Silvino, Gigante, *Flume negli ultimi cinquant' anni*, Rijeka, 1928.
- Skakun, Milan, *Jugoslovensko-bugarski odnosi*, Zadruga, Beograd, 1984.
- Skoko, Savo, *Drugi balkanski rat*, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1968.
- Službene novine*.
- Srbija 1878. – Dokumenti*.
- Strupp, *Documents*.
- Šišić, Ferdo, *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS: 1914–19*, Matica hrvatska, Zagreb, 1920.
- Šulek, Vladimir, *Diplomatska historija Centralnih sila 1882–1915*, Zagreb, 1939.

- Terzić, Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941*, Beograd, 1982.
- Ugovor o miru od 17. (30) maja 1913*, MID, Beograd, 1914.
- Ultimatum Austro-Ugarske Srbiji od 23. jula 1914. godine povodom sарајевskog atentata*.
- Ustav Kraljevine Srbije* (proglašen 22. decembra 1888. god. na Velikoj Narodnoj skupštini održanoj u Beogradu meseca decembra 1888. god.), Kraljevska srpska štamparija, Beograd, 1888.
- Ustav Kraljevine Srbije* (proglašen 1903. godine), Kraljevska srpska štamparija, Beograd, 1903.
- Zbirka međunarodnih ugovora SMIP-a*.
- Zbirka međunarodnih ugovora SSIP-a*.
- Zečević, Momčilo; Petranović, Branko, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, Prosveta, Beograd, 1987.

REGISTAR IMENA

(PRVOG DELA)

- Aberdar, Milan Kujundžić, 196
Adam, 23, 24
Adams, Džon, 67
Adelung, Johan Kristof, 87
Aksakov, Ivan Sergejevič, 176
Aleksandar I Romanov, 115
Aleksandar II Romanov, 186
Andraši, Đula, 160, 162, 215
Andrić, Ivo, 76
Apis, Dragutin Dimitrijevič, 95, 239, 253, 254, 255,
Aristofan, 31
Aristotel, 26, 31, 45, 55, 59, 91, 194
Ataturk, Kemal Mustafa, 150

Bakunjin, Mihail Aleksandrovič, 101
Bekon, Frensis, 73
Bentam, Džeremi, 194
Betoven, Ludvig, 54
Bizmark, Oto, 120, 164, 172
Blan, Luj, 194
Bliher, Gerhard Lebereht, 56
Bogosavljevič, Adam, 94, 193, 196, 197, 198, 199
Bojović, Petar, 296, 298,
Bonaparta, Napoleon, 44, 48, 49, 53, 54, 56, 87, 179, 185, 238, 247, 271
Bontu, Ežen, 170, 171
Branković, Đurađ, 78
Brut, Marko Junije, 33
Bugarski, Vojislav, 300

Crnjanski, Miloš, 80
Cvijić, Jovan, 230

Čajkanović, Veselin, 100, 102
Čartoriski, Adam, 115, 116, 119
Čejmberlen, Džozef, 194
Černiševski, Nikolaj Gavrilovič, 178, 179, 186, 190, 192
Černjajev, Mihailo Grigorovič, 158
Čubrilović, Vasa, 76, 100, 113
Čumić, Ćim, 196

Danton, Žan-Žak, 58
Daničić, Đura, 176, 177, 178
Davidović, Dimitrije, 83, 84
Dekart, Rene (Kartezijus), 75, 81
D'Epere, Franše, 271, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 314, 323
Dimitrijevič, Miša, 197, 198
Domanović, Radoje, 56, 85, 171
Drašković, Milorad, 329
Drinković, Mato, 272, 315
Duka, Petar, 79
Dušan Silni, 118, 119
Džeferson, Tomas, 48, 49, 50, 51, 66, 67, 69
Džekson, Endru, 66, 67

Erental, Alojz Leksa fon, 8, 215, 216, 217, 219

Ferdinand, Franc, 239, 255, 257
Fihte, Johan Gotlib, 42, 43, 54, 55, 74, 87, 88
Filipon, Martin, 312

- Filipović, Filip, 329
 Franja Josif, 8, 10, 242
- Gambeta, Leon, 195
 Garašanin, Ilija, 93, 103, 116, 133, 325
 Garašanin, Milutin, 111, 169, 171, 174
 Gete, Johan Volfgang, 19, 90
 Gledstoun, Vilijam Evert, 194
 Goluhovski, Agenor, 215, 216
 Goše (admiral), 314
 Grej, Edvard, 251
 Grujić, Sava, 110, 124, 200
- Hadži, Kosta, 294
 Hadžić, Jovan, 105
 Hamilton, Aleksandar, 61, 66, 69
 Hegel, Georg Fridrih Vilhelm, 21, 28, 34, 35, 36, 37, 38, 43, 44, 47, 74, 75, 91
 Hercen, Aleksandar Ivanović, 186
 Hesiod, 21, 22
 Hildburghauz, 78
 Hjum, Dejvid, 73, 75
 Homer, 21, 22, 44
 Horvat, Jovan, 79
 Hristić, Nikola, 111, 125, 126, 127, 168, 169, 174, 201
 Hristos, Isus, 32, 33, 35, 36, 63
 Huver, Herbert C., 68
- Ignjatijev, Nikolaj Pavlovič, 158
 Ilić, Vulin, 79
 Isaković, Vuk, 77, 79, 80, 81, 86
- Jahve, 24, 32, 33, 34
 Jovanović, Jovan – Zmaj, 305
 Jovanović, Ljuba, 305
 Jovanović, Slobodan, 172, 173, 250
 Jovanović, Vladimir, 6, 130, 131, 140, 152, 189, 190, 196
- Kalafatović, Danilo, 298,
 Kalaj, Benjamin, 213
 Kaligula, 176
 Kalnoki, Gustav, 165
 Kaljević, Ljubomir, 157, 165, 196
- Kant, Imanuel, 37, 42, 43, 56, 73, 74, 75, 86, 88, 90, 91
 Karađorđe, 89, 119, 255, 291
 Karađorđević, Aleksandar (knez), 103, 110, 112, 124
 Karađorđević, Aleksandar (regent, kralj), 212, 213, 250, 253, 254, 255, 273, 278, 283, 291, 313, 317, 332
 Karađorđević, Petar I, 157, 171, 214, 310, 113, 318
 Karadžić, Vuk, 81, 86, 87, 89
 Karakala, Marko Aurelije Sever Antonin, 31, 71
 Karlo Habzburški, 262
 Karolji, Mihalj, 294, 296, 298, 299
 Kejnz, Džon, 68, 237
 Kevenhiler, Ludvig Andreas, 78, 162, 173
 Klej, Henri, 67
 Klemanso, Žorž, 195, 223, 297, 302, 314
 Knićanin, Stevan (vojvoda), 109
 Konjović, Petar, 302, 304, 305, 311
 Košut, Lajoš, 120, 142
 Kuen-Hedervari, Karlo Aleksandar, 289
- Lafajet, Mari Džozef, 48, 49, 50, 51, 52
 Lajbnic, Gotfrid Vilhelm, 49, 55, 56
 Lalošević, Jovan – Joca, 311, 312
 Lansing, Robert, 267
 Lavrov, Petar Lavrovič, 192
 Ledri-Rolen, Ogist, 195
 Lenjin, Vladimir Iljič Uljanov, 54, 196, 241
 Linder, Bela, 299
 Linkoln, Abraham, 67
 Lojd, Džordž, 263, 314
 Ludendorf, Erih, 265
- Ljubibratić, Jeftimije, 79
- Magarašević, Aleksandar, 303–304
 Majsner, Robert (major), 272
 Makijaveli, Nikolo, 40
 Malobabić, Rade, 254
 Mani (prorok), 33

- Marija Terezija, 78
 Marinović, Milutin, 156
 Marković, Lazar, 327
 Marković, Svetozar, 6, 93, 94, 100, 155,
 175, 177, 181, 182, 184, 193, 196, 198
 Marks, Karl, 194
 Masarik, Tomaš, 246
 Maršal, Džon, 65
 Martinović, Mitar, 245
 Matić, Dimitrije, 188,
 Mažuranić, Ivan, 140
 Medaković, Bogdan, 272
 Medison, Džejs, 61
 Meternih, Klemens Vencel Lotar, 56, 82
 Mijatović, Čedomilj, 94, 162, 163, 205,
 211
 Mikelandelo Buonaroti, 40
 Miladinović, Žarko, 307
 Miletić, Svetozar, 155, 157, 166, 305
 Milojević, Dragomir, 295, 298, 299
 Milovanović, Milovan, 222, 223, 224,
 225, 226, 227, 228, 232, 233, 234,
 240, 241
 Milutinović, Dragutin, 278, 279, 280,
 281, 300
 Mišić, Živojin, 275, 278, 296, 298, 299
 Monasterlija, Jovan, 79
 Monasterlija, Josif, 79
 Monteskje, Šarl, 17, 41, 42, 43, 44, 104,
 133
 Mušicki, Lukijan, 86, 87

 Nenadović, Aleksa, 79
 Neron, 167
 Nikolajević, Nikolaj, 245
 Ninčić, Momčilo, 302, 303, 304, 305,
 315, 317, 328
 Novaković, Stojan, 211, 214
 Nušić, Branislav, 133

 Obradović, Dositej, 79, 134
 Obrenović, Aleksandar, 94, 95, 97, 164,
 254, 332
 Obrenović, Mihailo, 126, 127
 Obrenović, Milan, 174, 195
 Obrenović, Miloš, 83, 93, 103, 107, 277
 Oktavijan Avgust, 32, 54
 Ostojić, Tihomir, 293, 294

 Paču, Laza, 205
 Pašić, Nikola, 10, 110, 116, 161,
 169, 172, 173, 174, 193, 196, 197,
 198, 199, 200, 201, 207, 209, 211,
 212, 223, 224, 225, 230, 232, 233,
 234, 238, 240, 241, 243, 244, 246,
 247, 248, 250, 252, 254, 255, 276,
 291, 192, 296, 302, 303, 305, 316,
 318, 325, 326, 327, 328, 329, 331,
 332
 Pavelić, Ante, 276, 303, 315, 317, 318,
 326
 Pavlas, Ignjat, 295, 300, 305
 Pen, Vilijam, 60
 Perko, Dragutin, 272
 Petar Veliki, 261
 Petrović, Boško, 89, 90, 130
 Petrović, Milan, 302
 Petrović, Miliwoje Blaznavac, 155
 Petrović, Nikola, 277
 Petrović Njegoš, Petar II, 135, 282
 Petrović, Veljko, 291, 292, 293
 Petrović, Zorka, 171
 Pilat, Pontije, 63
 Piroćanac, Milan, 94, 163, 166, 167,
 168, 170, 199, 208, 211
 Pišćević, Simeon, 79
 Pizistrat, 6, 104, 106, 107, 110, 111
 Platon, 31, 39, 106
 Podrugović, Tešan, 89
 Polit-Desančić, Mihailo, 6, 130, 140,
 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
 148, 149, 150, 152, 153, 180, 181
 Popović, Jovan Sterija, 106
 Popović, Laza, 272
 Prodanović, Mihajlo, 79
 Prodanović, Rajko, 79
 Prodanović, Sava, 79
 Protić, Stojan, 250, 251, 259, 274, 275,
 292, 312, 313, 314, 322, 326, 327,
 329, 331

- Prudon, Pjer-Žozef, 178, 181
 Pribićević, Svetozar, 270, 272, 273,
 303, 304, 305, 307, 312, 315, 318,
 319, 321, 322, 325, 327, 347
 Pribićević, Valerijan, 272
 Putnik, Radomir, 243
- Račić, Puniša, 319
 Radić, Stjepan, 270, 303, 315, 317, 319,
 327, 328
 Rajačić, Josif, 287
 Rajić, Blaško, 294
 Rašković, Atanasije, 79
 Rašković, Mojsije, 79
 Ristić, Jovan, 6, 7, 94, 130, 135, 154,
 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
 164, 165, 166, 169, 170, 177, 187,
 202, 203, 204, 222, 223, 268,
 Rizov, Dimitrije, 225
 Robespjer, Maksimilijan, 52, 58, 89
 Rot, Oto, 312
 Rotšild, Mejer-Amšel, 56
 Ruso, Žan-Žak, 42, 43, 44, 50, 57, 87,
 88, 133
 Ruzvelt, Frenklin, 65, 68, 70, 237
- Savonarola, Đirolamo Hijeronimus, 40
 Sečujac, Arsenije, 79
 Servije Tulije, 31
 Simonović, Platon, 106
 Simović, Dušan, 11, 275, 276, 303, 318
 Skerlić, Jovan, 196
 Smit, Adam, 145
 Sokrat, 31, 32, 33
 Solon, 6, 104, 106, 107, 111, 156, 176
 Sonino, Sidni, 260
 Spalajković, Miroslav, 10, 241, 249
 Spinoza, Baruh, 49, 55
 Stajić, Vasa, 294, 303, 305
 Stanojević, Dragiša, 6, 177, 181, 182
 Stanojević, Stanoje, 292
 Stepanović, Stepa, 224
 Stojanović, Kosta, 230
 Supilo, Frano, 246, 252, 255
 Sveti Sava, 100, 182
- Šeling, Fridrih Vilhelm Jozef, 20, 21,
 24, 25, 26, 27, 86
 Šević, Jovan, 79
- Tajsić, Ranko, 207
 Tales, 31
 Tankosić, Voja, 239
 Tarkvinije Oholi, 65
 Taušanović, Kosta, 206
 Tekelija, Jovan, 79
 Tekelija, Petar, 79
 Tekelija, Sava, 133
 Tito, Josip Broz, 96, 97, 233, 243
 Tisa, Istvan, 292
 Todorović, Pera, 161, 166, 174, 193,
 197, 199, 200
 Tokvil, Šarl Aleksis Klerel de, 99, 100
 Tomić, Jaša, 292, 294, 300, 302, 303,
 305
 Tomić, Svetozar, 278, 280
 Trumbić, Ante, 255, 259, 274, 318, 323,
 330, 331, 347
 Tucović, Dimitrije, 222, 228
- Urkvart, Dejvid, 116
- Vasiljev, Dušan, 56
 Vašington, Džordž, 61, 66
 Veber, Maks, 100, 107, 108
 Velington, Artur Velzli, 56
 Vesnić, Milenko, 327, 329
 Vidaković, Milovan, 86
 Vilijams, Rodžer, 60
 Vilson, Vudro, 11, 68, 262, 263, 267
 Vilem Oranski, 60
 Vošnjak, Bogumil, 291, 292, 330
 Vučić-Perišić, Toma, 110, 112
 Vučković, Vasa, 303
 Vujić, Mihajlo, 205, 206, 217
- Zah, František Franja, 116, 117, 118,
 119, 120, 123
 Zola, Emil, 170
- Žujović, Živojin, 178